

ВІКТОР МІНЯЙЛО

Дзеркальний
Корол

Віктор Міняйло

Дзеркальний Корол

Гумористичні
повісті
та
оповідання

ЦЕНТРАЛЬНА БІБЛІОТЕКА
Львівського Ордену Леніна
Львівського Інституту

ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ «ДНІПРО»
КИЇВ — 1968

ПЕРЕСІЛЕННЯ 04 СІЧ 2019

Свою увагу Віктор Міняло скеровує на найпростіші, але живі, із життя взяті, факти радянської дійсності. Герої повістей та оповідань збірки ні на хвилину не мислять себе без комунізму. Вони ладні взяти на себе відповідальність за все, що робиться на світі, і палко зневажають тих, хто намагається увійти в комунізм з повною скринією і нищою душею. Органічне поєднання тонкого гумору з дошкульною сатирою надає всій художній палітрі письменника емоційності, гостроти.

СКАЖЕНА МОЛОДИЦЯ І ЧОРНИЙ КІТ

(Майже повість)

І. З'ЯВЛЯЄТЬСЯ ЧОРНИЙ КІТ

Пригода ця сталася в невеличкому селі біля тихої Росі, де понад берегами гаї та сіро-рожеві скелі, а вночі зірок удвічі більше, ніж у навколишньому світі, бо все нічне небо друкується в другому примірникові — на тихому плесі ріки.

Марно, друзі, заперечувати, що чорні коти приносять лихо.

Історія з чорним котом сколихнула цілий район.

Через нього мало не позбувся посади дільничний інспектор міліції, а в лікарні ніде було яблукові впасти від напливу хворих.

А був цей кіт лискучий, поважний і ледачий.

Хоч його хазяйка Марина Холод була натура гаряча й діяльна, кіт ніколи не втрачав доброго гумору, мало втручався в господарчі турботи своєї господині, за винятком випадків, коли йому з власної ініціативи щастило позлизувати вершки в глечиках. А що його за це нещадно карали, то він поступово втратив усяке бажання зачіпати навіть мишей.

Він вилежувався на всіх теплих місцях, лащився до гостей, терся вусами об їхні чоботи, описував навколо ніг вісімку.

За покликанням він був завзятий мисливець — і його очі з темними ромбиками зіниць палали зеленими вогнями, коли, скрадаючись по дереву й ворущачи щелепами, чатував на горобця. Полював він і пухнастих курчат, і ця пристрасть була причиною його каліцтва — зловмисники вкоротили йому хвоста.

Отой чорний кіт проявляв ще й інші здібності, і головну з них помітив землемір, що мешкав якомсь на квартирі в Марини Холод. Землемір любив кота, сядовив його на коліна, від чого той мотав головою і щулив вуха, пригощав його ковбаскою і якомсь, коли був на підпитку, сказав йому по-приятельському:

— Між н-нами, г-голубчику, н-нема різниці. Ти — б-бродяга, і я т-такий самий, я накладаю план по координатах, а ти — по кутах...

Отож жив собі чорний кіт у своєї господині Марини Холод, а скорочено — в Гуркової Маринки, жив, товстів і бродив по світу, м'яко ступаючи лапками і гидливо обтрушуючи їх, коли надворі була грязюка.
Кіт бродив...

II. ГУРКОВА МАРИНКА

В історії з чорним котом найвизначніша дійова особа — Марина Холод.

Була вона невеличка на зріст, із засуканими, як до бійки, рукавами, а очі голубі та невинні, як у Христової нареченої.

А що вже в'їдлива! Гурій, або Гурко, як кликали на селі, покійний її чоловік, казав було їй:

— Якби тебе, серце, замість Сірка на прив'язь посадити, то й цеп погризла б!

А жили вони з Маринкою так: то любляться, як молодята, то б'ються, як біля млину перед великоднем. Маринка діймала Гурка нігтями та зубами, а той її — чим доведеться. Коли ж помиряться, робляться ніжні, мов уперше знайшли одне одного на роздоріжжях життя. Чути було вночі:

— Любко мій! Здавалося, помру без тебе... Спасибі ж тобі, Гурцю, що ти мене взяв!

— Спасибі тобі, Маринцю, що за мене пішла...

Цілувалися, як у пору першого хмільного кохання.

А від тих поцілунків дедалі тісніш ставало в хаті.

Наприкінці війни Гурія мобілізували до армії, і він, прощаючись, гірко пожартував:

— Отам я, мабуть, тільки й спочину від тебе, серденько.

Ну й було ж йому тоді!

Навіть після того, коли стало відомо, що Гурій загинув, не забула Маринка тяжкої кривди, що зазнала будімот від нього, і вже як яка невдача, зичила йому всіляких мук і на тім світі.

— Щоб на тобі чорти смолу возили, паразите, як оце застріг мене на все життя без підпрямки!

Коли додати до цього ще плаксиві інтонації, з якими виголошувались ці філіппіки, то стане ясно, чому все село боялося Маринки, як лихої повітри.

III. ВІД МАРИНКИ ДО П НАЩАДКІВ

Від села до села естафетою бабусь, відданих у незапам'ятні часи в описуване село, кумів та дядин, троюрідних сестер та інших кривних родичів, переносились бувальщини про Маринчине життє, і з вуст у уста переходила її енергійна, круто посолена мова.

В запеклих і безконечних сварках із сусідами Маринка іноді обходила і без мови. Тоді вклонялась вона в протилежний од співбесідника бік так неприкрито відверто, що сусіди плювалися і перші залишали поле бою.

Варто було першому-ліпшому колишньому фронтовикові зіткнутися з Маринкою, як він уже ставав нещасний, навіки осоромлений тією обставиною, що німецька куля не вбила його в першому бою.

Такими ж нещасними почували себе і голови колгоспу та сільради.

Вона одержувала пенсію на утримання трьох неповнолітніх дітей, допомагав і колгосп, працювала в колгоспі дочка Маруся, вряди-годи виходила на роботу і сама Маринка, та все їй здавалося мало.

Чорною бурею прокочувалась по коридорах райвиконкому, сіяла жах і розгублення; і співробітники, загіпнотизовані виразом «вдова воїна», замість того, щоб викликати міліціонера і вгамувати скандалістку, йшли їй на всі поступки, створювали невиправдані привілеї, образливі для інших жінок в її становищі.

Де ж їм було знати, що того воїна, ім'ям якого грюкала по столах, вона проклинала і живого, і мертвого!

Нагнавши страху на ближніх, Маринка почувала себе, ну їй-богу ж, княгинею.

Ну хто заборонить їй гнати самогон, коли сам голова райвиконкому побуюється її?

Зайшов якомсь дільничний інспектор міліції. Маринка якраз відставляла повну пляшку від трубки, з якої по обривку мотузочка, вигинаючись, бичачою цівкою витікав самогон.

Вона одразу ж накрила міліціонера мокрим рядном:

— А-а, паразите, довго я тебе чекала! Ану вдар! Ану вдар, кажу тобі!.. Бачиш, прийшов лякати бідолашну вдову! А хліба моїм дітям приніс? Мій Гурко голову поклав, щоб він був пропав, як оце покинув

мене на глум, а ти пику наїв! Може, я цим самогоном дітей харчую, іроде!

Міліціонер спробував було сісти до столу, щоб скласти протокола, та Маринка грюкнула об стіл макітрою з помями і облила всі його папери.

— Хе! Прийшов писати! А папір від прокурора маєш? А закон знаєш? Либонь, думав, що поставлю пляшку та ще й яешню засмажу? А кольки не хочеш?! — кричала вона, уперши ліву руку в бік, а правою розмахуючи перед обличчям отетерілого міліціонера.

— Сказись, бабо, з своєю пляшкою та своєю яешнею! — з серцем сказав інспектор, збираючи в папку обліті помями папери. — Хай на тебе сам сатана протокол складає! З мене досить того, що я тебе побачив! — і, обтрушуючи мундира, мов повисли на нім реп'яхи її лихослів'я, прожогом вилетів із хати.

Так і махнули на неї рукою.

І тяглися п'яниці до Маринчиної хати, переступали з ноги на ногу і ворушили борлаками, поки Маринка наливала з четвертини в пляшку, одержували в обидві руки і кидали на мисник карбованець.

— Під полу, під полу! — погукувала Маринка, киваючи на посудину. — Не боюсь нікого, крім бога одного, та ворогів треба остерігатися. Бож-же ти мій, скільки в мене тих ворогів!

А їх у Маринки було-таки чимало... Коли б дотримуватись її критеріїв у визначенні ворогів, то до них потрапила б і її дочка Маруся.

Зовні дівчина була схожа на покійного батька — середнього зросту, струнка, і що вражало в ній — була русокоса, а очі циганські — жагучо-карі.

Від матері в деякій мірі успадкувала Марусина оту рухливість і яз... чшш! — не будемо продовжувати, поки не вийде заміж...

Отож часто між Марусею та її матір'ю точилася війна з приводу матиної підпільної діяльності.

— Облиште, кажу, варити бурду! Я комсомолка, зрозумійте ви це. Мені вже проходу не дають. Вже й на зборах проробляли.

— Наплювати мені на твої збори! Яйце вчить курку, як просо дзьобати. Та я, трясця твоїй свиноматері, як провчу тебе за коси!

— Спробуйте! — колюче поглядала Маруся на матір і ворушила плечима.

Стиснувши губи, мати й дочка намагалися вбити одна одну поглядом.

Хоч до бійки й не доходило, трое хлопців, Марусиних менших братів, похитуючись на розставлених ногах, чекали справжнього видовища.

— Киш із хати, чортові хвости! — тупала на них Маринка.

От ми ввели в розповідь і Марусю. А про менших вже не буде мови,— хай підростуть.

IV. ЩЕ РАЗ ПРО КОТА

А чорний кіт бродив по світові. Вранці, вихиляючись, входив у вузько прочинені двері, нюхав по всіх кутках і докірливо дивився у вічі хазяям. Вигинав спину дугою і найжачував шерсть, коли у хату, непрошений, заходив пес. Махав хвостом, коли пса виганяли; заспокоївшись, рожевим язичком зосереджено хлебтав молоко з черепочка, а далі робив ось що.

Підходив до ослона, що стояв біля плити, сідав і простягав хвоста. А потім, молитовно звівши очі, безшумно і невловимо стрибав на ослін, звідти на плиту, а там на піч і муркотів щось до себе,— хто його зрозуміє,— мур-р, мур-р, мур-р...

V. ЗАПАРИЛА

— Наступної неділі в нас зелені святки,— казала Маринка до дочки.— І в неділю якраз сповняється тобі вісімнадцяте літо. Бож-же ти мій, яку дівку викохала, хоч бери та зразу розлітай косу! Ти б уже, Манько, і жениха приглянула б... Он які є хазяйські сини. Сам Тиміш Мельник на тебе оком кидає. Знаю, знаю...

— Відчепіться ви з своїми женихами! — почервоніла Маруся.— Та ще Тиміш! Від нього слова ніколи не почувеш. У млині вже й ночував би. Це мені жених — «ти мовчи, а я послухаю...»

— Дурна! Він тобі і борошенця, він тобі і крупички, і олійки на млинці. Та й мати стара, от-от перекинеться...

— Одчепіться, сказала вам раз, і два, і три. Доки

вечірню школу не закінчу, геть і не нагадуйте мені про заміж!

— Ну, вже яка гаряча! А іменини справляю. Покличу родичів та ще й людей потрібних. Ну от секретаря сільради товариша Швиденького, щоб, бува, коли міліції не привів, дядька Харитона, фуражир,— може, коли соломи урву, ну й того ж Тимоша, познайомитесь...

— Ну, я пішла! — сердито сказала Маруся і хряпнула дверима.

Того ж дня Маринка розвела запарку з борошна у теплій воді, такій, знаєте, як на печі, коли думаєте там спати; майстерною рукою розім'яла в розчині пачку дріжджів, поплескала рукою по цьому всьому, як по задку дитини — щоб добре було і слухняне росло. Потрушуючи за ріжки, висипала туди чималий клумак заробленого Марусею цукру, розколотила качалкою, аж тоненько запищала піна, вмочила пальця й лизнула.

— Добра буде горілочка, хоч хто вип'є, а вирячить очі, як рак. Добра буде, добра! І де її посадити? — запитала сама себе Маринка, взявшись пальцями за підборіддя. — Мабуть, коло плити...

Вона одставила від плити ослона, навалилась усім тілом на діжку з брагою і прикотила її на звільнене місце. Накрила легенькою шматинкою і витерла руки фартухом. Потім задерла догори й набік голову, розплутала косу і, тримаючи шпильки в зубах, закрутила її знову.

Напнулася хусткою і сказала:

— До ладу.

VI. СОН ЛІТНЬОЇ НОЧІ

Зморилася Маринка за день від тих трудів.

Довго сиділа коло столу й позіхала, чекала Марусю з клубу.

Кидала з нудьги на карти — випадало якесь чортювня.

Клята дівка, вже дванадцята, а за нею і пес не бреше. Ну, бігай, бігай, заручишся з лихою славою. Вір чи не вір, а за ворітьми поговір.

У кухні стало душно, як у лазні. Всі двері були відчинені навстіж. Маринка ще довго безцільно й сонно вешталась по хаті, мов снувала тонку основу сну. Потім

хукнула в лампове скло. Знеможено сіла на ліжко, помахом ніг скинула калоші, в яких ходила в хаті набосоніж, і, зігнувшись у поясниці, важким тягарем закинула ноги на ліжко.

— Х-ха! — видихнула й одразу ж заснула.

Чи довго вона спала, чи мало, тільки приснився їй химерний сон. Ніби щось без обличчя, без кольору, розпливчате і безтілесне, ввійшло в хату, зупинилося десь між сном і дійсністю, стоїть — чекає.

А потім враз як заверещить, як занявкає!

— Брись, щоб ти здох! — гукнула Маринка, повернулася на другий бік і знову заснула.

VII. КЛОПОТУ, КЛОПОТУ...

І де її щодня носить, бісову Маньку? За тим колгоспом скоро хати відцурається. А тут попів з плити вибирати, принести корито з трубкою, щоб напхвати все було, скриню з кімнати винести. Та мало чого ще треба зробити. Хоча б гостей запросити, родичів, Тимофія з матір'ю, а особливо товариша Швиденького. А він же чоловік освічений, так зразу й не втрапиш. Скаже тобі: «Формально й фактично я при виконанні службових обов'язків» — і почне гризти ручку.

І ще брагу треба не прогавити. Запарка шумить, як у животі від кисляку, так і дивись — нарветься міліція, тоді сиди анічирк, і замість горілки — оцет. Ах ти, господи! Клопоту, клопоту...

А кіт бродив.

VIII. ЗНОВУ КЛОПІТ

— Манько! До чого б це приснилося мені, ніби в мене по голові бігали миші? Бігають і кубляться. Як вересну вночі!.. — оповідала Маринка, звисивши ноги з постелі.

— Від чого ж, — від клопоту, — сердито відповіла дівчина.

— Ой ні! Від клопоту в мене в голові свербить. Кіт ледачий, — зітхнула Маринка. — У нім вся причина, що миші вже й снитися почали. Щось я його третій день не бачу. Щоб сказати, собаки загнали, то далі першого дерева не заженуть, пошипить там трохи та й зліза. І куди він запропастився?

— Така втрата! — похитала головою Маруся. — Інші заклопотані, щоб буряки не стекли, а у вас кіт з голови не виходить.

— Мое добро, мій і клопіт. Я скоріш усе село перетрушу, а kota знайду. Ну вже й дістанеться тій личині, що зачинила мого kota в коморі! Ой боюсь я, що Данило Шпак з нього вже комір шиє. Та?.. А може бути. Цей живодер усіх чорних котів зведе з білого світу. Ось піду я до нього допитаюсь. Ну вже краще петля йому шию грітимає, аніж комір з мого kota. О, вже не буде йому мало!

Маринка хутенько вдяглася і, не зважаючи на ранню пору, побігла до Данила трусити kota.

Данило Шпак, підстаркуватий вже холостяк, з головою, що формою нагадувала диню, мешкав у бездітної вдови і, як подейкували на селі, користувався в неї не тільки квартирою.

Був він, як казали місцеві жартівники, «інвалід четвертої групи», а насправді дужий дядько з руками, як у коваля, і з торсом, як у борця. А «інвалідом» робило його більмо на лівому оці.

За професією він був шахрай-одинак, а за паперами, яких зберігав кілограмів зо три, — кооперований кустар.

Він частенько міняв професії. То він швець, то кравець, то заготівельник, то на базарі од сільради квитки продає за місце. Виганяли його звідусіль, бо хоч душу мав і чисту, а руки такі липучі, що й з піском не відмиєш. І такий вже обачний, старий лис, що всі статті карного кодексу обнюхає, як пастки, і в жодну не потрапить.

Бувало й так, що місяцями сидить без роботи, чекає вакансії. Тоді займається чинбарством, ловить чорних котів і шкурки збуває за «котикові».

В колгосп він не вступав, бо там — гм! — треба працювати руками, а він звик робити — хе-хе! — головою.

Буває, що й до міліції покличуть, чим, мовляв, займаєтесь і на які кошти живете? «Кручусь, громадяни не начальник, кручусь. Дозвольте навколо вас покрутитися, то буде хата під шифером і вам, і мені, хе-хе...» Жартує, звичайно. Бо ж інвалід...

Захекана Маринка затарабанила у завішене вікно Шпакової квартири, і невдовзі з дверей виглянув заспаний Данило в підштаниках і в майці, з викоту якої

гнулися густі чорні кучері. Він кліпнув здоровим оком і запитав:

— У якій справі, громадянко Холод? Якщо в справі збуту державі бичка нижче середньої вгодованості, то тепер цим питанням займається інший товариш.

— За котом прийшла, за котом! За чорним котом! — задихаючись, войовничо сказала Маринка. — Позавчора пропав чорний кіт, то, певно, вже шкуру здер!

Данило колупнув мізинцем у ніздрі й поважно відповів:

— Наша фірма виловлює тільки бродячих котів. Якщо ваш котик, громадянко Холод, не тиняється і веде помірковане і осідле життя, шкура його до нас у обробку не потрапить. На той випадок, коли місцеве населення намагатиметься кинути тіль на фірму й вилучити сировину в безспірному порядку, ми маємо речові докази...

Данило почовгав до комори і за хвилину кинув до Маринчиних ніг десятків кілька хвостів.

— Пізнавайте, громадянко, де ваш...

— Тьху! — плюнула Маринка. — Щоб ти згорів з ними, гицель, зараза! — І, розлютовано махаючи стисненими кулаками, ні з чим побігла додому.

А кіт бродив.

ІХ. Х-ХУ, ЗВАРИЛА!

— Казала вже — і пальцем не ворухну задля вашого зілля!

— Хоч що там кажи, чи на іменини, чи на твої поминки, а самогон вигнати треба, бо я туди два пуди цукру вгатила. Отож берись за діжку, вилеємо брагу в котел, а то не я буду, коли не розмалюю тобі вид. Світла не будемо світити, щоб вороги не підгледіли. Ну, годі тобі ревти, піднімай з того боку. Нахилий, нахилий, та не хлюпни, а то плиту обіллеш. От так. А тепер іди, на рідну матір виказуй міліції. Комсо-моли! Та я вже прийму вінець до кінця!

Схлипуючи, Маруся вибралась із хати, а Маринка засукала рукава і, звично намацуючи в темряві потрібні пристрої, влаштувала справу.

В хаті млосно й солодко запахло спиртом.

Маринка розпалила дрова під котлом. За півгодини із дверцят пашіло жаром, і пустотливі чортики танцювали під котлом, розвіваючи полум'яні свої свитки.

Розпатлана і розхристана, з обличчям, червоним від жару і хвилювання, Маринка сиділа навпочіпки перед топкою з квартою води наготові і нагадувала господиню Лисої гори, коли та готує в казанку яєсь чарівне і згубне зілля.

Так розпочалося це таїнство і продовжувалось мало не до світу.

Маринка підставляла все нові й нові пляшки, наливала з них у ложку і совала у вогонь.

«Горить, як первак».

Як прийняла останню пляшку, зруйнувала увесь завод, вибрала відром гарячу брагу й повиливала за хату. Виполоскала котел, підмастила плиту й занесла в погріб горілку.

Зайшла в хату, поглянула на постіль і сказала:

— Х-ху! Хвалити бога, вигнала.

Х. НУ, ОТ І ПОЧАЛОСЯ...

День випав напрочуд ясний і жаркий. Тільки зрідка з півночі повівав слабкий вітерець, дзвонив лапатим листям осокорів і котив зелено-сиві хвилі жита, що вже повикидало колос.

Перед Маринчиною хатою зібрався чималий гурт гостей, літніх і молодих.

Дівчата з Марусиної ланки барвистим квітничком майоріли осторонь. Вони дрібно пересміхувались, пирскали в хустини, щохвилини позираючи через плече на занадто серйозні обличчя хлопців, які оточили колом їхній тісний гурт. Хлопці витягали шиї, тісно затягнені галстуками, мотали головами, намагаючись розслабити тісні комірці. Ніяковіючи, загрозово гралися біцепсами, міцними, як корабельні канати.

Аж ось на подвір'ї з'явився товариш Швиденький, секретар сільради, як завжди в окулярах і з лівою рукою в кишені штанів. Маринка, що вже давно виглядала його, з полегшенням зітхнула і, метушливо перебігаючи від гурту до гурту, запросила людей до столу.

І тоді вже всі, невимушено, пригинаючи голови і остерігаючись високих порогів, рушили до хати.

Розсідалися мовби й безладно, але кожен так довго вагався заходити за стіл, що, може, саме тому вийшло, що дівчата сиділи з тими парубками, з якими й належало їм сидіти.

Так само випадково, але відповідно до Маринчиного бажання, поруч з іменинницею височів Тиміш Мельник.

Маруся з легким рум'янцем на щоках од ніяковості нервово м'яла на колінах хусточку і дивилася просто перед собою, немов позуючи перед фотоапаратом. Проте зрідка зизом і трохи насмішкувато зиркала на свого кавалера.

Тонкий, смаглявий, аж чорний, з сірими від мастила руками, він почував себе чужим у своєму світлому костюмі.

Як усі на селі, Маруся знала, що Тимошеві десь під тридцять і працює він механіком у колгоспному млині. Говорив таким густим голосом і так сердито, що навіть наймолодші дівчата, знайомлячись, називали свої повні, а не зменшені ймення. Роботящий був Тиміш і, кажуть, добрий, та, маючи відлюдькувату вдачу, тільки й розмовляв що зі своїм дизелем. Може, саме тому й не оженився. На прохання своєї матері, яка вже неспроможна була вести господарство, щоб він одружився, відповідав сердито:

— Заладили одне, як продавець, що хоче спекатись солі: «Беріть, мовляв, люди добрі, бо взавтра не буде по причині міжнародної напруженості...» Чи ж я старий?

І от, мабуть, за збігом обставин, сидить Тиміш поряд з дівчиною у білій сукні, нахмурений і збентежений, та через свій немалий зріст навіть не бачить її обличчя — тільки чепурний проділ на її голівці. І хочеться йому погладити цю голівку, сказати щось веселе й ласкаве, та не вміє.

Нарешті всі посідали.

Було налито чарки: жінкам наливки, а чоловікам самогону, і всі встали, щоб поздоровити іменинницю, як підвівся товариш Швиденький і постукав виделкою об тарілку:

— Громадяни, прописані по нашій сільраді! Іван Федорович, наш голова, тримає чимале господарство, тому в сільраді йому бувати ніколи, я здебільшого управляюсь сам. Заступаю я його і в тих випадках, як

треба їхати в район, коли відомо, що викликають для прочухана. Тому сільрада в моїй одній особі палко вітає громадянку Марію Гуріївну Холод, що сьогодні формально й фактично стала повнолітньою. Я бажаю, щоб вона найближчим часом разом із своїм вибранцем,— тут товариш Швиденький блиснув окулярами на Тимофія,— формально й фактично зареєстрували свій шлюб і скріпили цей акт запрошенням мене на весілля. Побажая, щоб вони потім дружно і плідно працювали на родючій ниві сімейного життя і засівали її житом, пшеницею і всякою пашницею, крім такої смачної, але маловрожайної культури, як гречка. Піднімаю цей бокал формально з вином, а фактично з самогоном за здоров'я повнолітньої громадянки, що однією ногою стоїть вже на краю — кгм! — щастя! Замість подарунка,— скромно скажу їй: будь же ти тричі — кгм! — щаслива!

— Ура! Ура! — ревноли всі столи.

Задзвеніли склянки, задзвеніли чарки та виделки, якими вилувлювали, не змочивши ніг, рибу та ковбасу.

— Без хріну і холодець — не молодець! — примовляв славетний на всю околицю фуражир і скиртоправ дядько Харитон і накладав його в свою тарілку в такій кількості, що в сусідів текли сльози.

Найпомітнішим серед гостей був він у товщину і ще своїм апетитом, і тому незабаром круг нього замість квітучих оазисів вінегретів та салатів, садків з рибою і кошар з різною худобою простиралися пустелі спорожнених мисок та полумисків.

За столом уже лунали веселі пісні, а дядько Харитон сидів, упираючись черевом у стіл, поводив очима, муркотів і прислухався тільки одним вухом, бо за другим у нього ляцало.

Споглядаючи апетит дядька Харитона, Маринка прикидала, у скільки-то їй обійдеться солома, і мимоволі згадала малюнок з якогось Марусиного підручника, що зображав лису голову з широко роззявленим ротом. У той рот, як у тунель, мчав залізничний ешелон з різними продуктами. А підпис роз'яснював, яку силу-силенну продуктів з'їла людина, що дожила до сімдесяти років.

Такий самий ешелон, постукуючи тарілками, ховався в гущавині вусів дядька Харитона.

«Господи, коли б щось сталося!» — подумала Маринка.

І її бажання сповнилось.

ХІ. МЕЛЬНИК ВИХОДИТЬ НА СВІЖЕ ПОВІТРЯ

Душно стало Тимошеві і зовні, і зсередини. Горілки він випив мало, бо ніколи в ній не кохався. А от дівчина в білій сукні збентежила його вкрай. Зовні мовби нічого в ній такого палючого й немає, а серце застукало, як перегрітий двигун. І сидить вона біля нього так близько, що аж пашисть від неї вишнево-нагрітою молодістю.

«Вийду, може, й пройде», — подумав Мельник.

Чимало гостей повиходили вже давненько.

У холодку під берестом сидів гармоніст і, в самозабутті заплющивши очі, нарізав польочку.

Дівчата й молодіці дрібно пристукували каблуками і то з гордо піднесеною головою, то з удаваним смиренням роздували в танці свої спідниці й сукні, від чого ставали схожими на цвіт кручених паничів чашечкою донизу.

Парубки й чоловіки вже не танцювали, бо в теперішньому своєму стані могли танцювати хіба що на вприсядки, та й то не на двох, а на чотирьох.

Мельник постояв трохи, похитався з боку на бік хвилин зо дві, стежачи за ногами танцюристок, потім підійшов до товариша Швиденького, що теж вийшов із хати і стояв зі спітнілою чуприною і домашнім зім'ятим обличчям, заклавши руки за спину і підпираючи ними стіну.

— Наше вам, товаришу Швиденький! — і простяг йому сіру долоню.

— Формально й фактично вітаю! — відказав Швиденький і подав безвільно зігнуті пальці. — Проводжу чергове міроприємство відпочинку, — сказав він і позіхнув. Як усіх фізично слабких людей, випита горілка хилила його до подушки.

— Так, турбот у вас вистачає, — солідно і співчутливо погодився механік. — Скнути все життя над тими паперами, коли люди на полі такі чудеса творять, то й такий, як я, промаслений, учадіє. Погана у вас робота,

товаришу Швиденький. Тільки й знай — пишете та пишете, а хто ті папери, між нами кажучи, читає?

— Е-е, що ти розумієш у інтелігентній праці! — образився секретар. — Формально й фактично це діло не твого розуму.

— А чого б це й не могло? — і собі образився Мельник. — Чи не в одній діжці нас місили і не з одного тіста зіплені?

— Формально й фактично про це ще треба подумати. Бо я, приміром, живлюсь духовною субстанцією, а ти все із борошна та з нафти. Ти все — тільки руками, а я мізкую. Буває, такий папір утнеш, що волосся сторчма стає. Ну скажи, приміром, який гній кращий для угноєння під пшеницю: з-під свиней чи з-під великої рогатої худоби?

— Ну з-під рогатої...

— От бачиш, ти тільки й розумієшся на тому, що смердить!

Глянувши на отетерілого Мельника, секретар ляснув себе по стегнах і зареготав.

— Тьху, — сказав механік, — аби хоч самі придували, а то завжди з чужого розуму пінку знімає. А пиниться й... Від вашої вченої розмови, присяй-бо, занудило! — і Мельник демонстративно пішов за хату.

А те, що він там побачив, було таке жахливе, що Мельник сполотнів, гримаса скривила йому обличчя, очі розширились, мов побачив біля самого обличчя змію...

ХІІ. «МАРИНКО, ОСЬ ВІН...»

— Пийте, гостоньки, пийте, не зважайте, що я бідна вдова. Закушуйте, рідненькі, крайте собі стегенця скільки душа забажає, геть і не гляну в той бік...

Гостям, однак, було байдуже, чи дивиться в їхній бік Маринка, вони пили та їли, бо на іменинах — не на поминках.

— Їжте, гостоньки. Гарний був бичок. Що б вам яка болячка, що б вам хворість, що б вам який кашель... Знаєте, як здихалась того паразита, то такою хазяйкою стала! За весь час одна тільки пропажа — чорний котик. Хоч він, правду сказати, і ледачий був, як той покійний мій, царство йому небесне, Гурко,

а таки жаль,—власним молоком та власним хлібом вигодувала. Манько! Якого це я дня самогон запарила? У вівторок? Еге ж, у вівторок. З того часу й зник. Вже й до Шпака ходила, думала, згубив він його на хутро. Навколішках присягався, що ні. Може, хто, гостоньки, знайде, принесть, я вже такого могорича...

— Знайдеться! — бадьоро сказав дядько Харитон, запихаючи у вуса чималий шмат телятини. — Така живуча твар обов'язково об'явиться. От у мене було... — тут хрін з такою силою вдарив йому в очі, що він, кліпнувши, забувся, що в нього було. — Кхе! Ти йому ще й не рада будеш, — сказав він, віддихнувшись. — За бабину пропажу! — виголосив дядько Харитон і промив згадку про kota склянкою самогону.

Чимало гостей наслідували його приклад, і в хаті зчинився гамір і гомін, як на пожежі. Лили, розливали, обливались, перекидали, розтягали, розламували, передавали, підносили, перегукувались.

Потім хтось завів, а всі підхопили:

Чи не той це Омелько...

І доспівали б до кінця, якби до хати не вдерся Тиміш Мельник, блідий як мрець, з синіми колами під очима, наполовину схудлий і страшний, як привид.

Він хряпнув дверима і, нагнувши шию, білими очима шукав когось серед людей.

Його світло-сірий костюм був зім'ятий і вогкий, а з правої руки звисало щось безформне, мокре й страшне.

Відшукавши Маринку, він вилаявся так громоподібно, що міг би заглушити свій дизель.

— Ану, виходь сюди, чортова кукло! — гаркнув Тиміш до Маринки. — Виходь, кажу, а то поперекидаю все і добуду тебе під столом живу або мертво!

— Тимошо, та ти збожеволів! — кинулась до нього мати.

— Одійдїть, мамо, не шепчіть під руку! Зараз і ви збожеволісте. Проведїть до мене цю самогонну рурку, а то тут будуть похорони!

Іменинниця, як ангел миру в своїй білій сукні, вперше за весь час глянула у вічі механікові з докором та сльозою. Та Мельник був у такому стані, що й не бачив її.

Маринка із зіщуленою постаттю, що внутрішньо рвалася і кричала, а зовні схожа була на жабу, загіпнотизовану вужем, тихо наближалась до Тимофія.

— Що це таке?! — грізно, як на страшному суді, запитав Мельник.

Перед силою гніву, що клекотів у душі Тимофія, знітилася скандальна душа тієї Маринки, що два чи три десятки років наганяла жах на весь район.

— Еге, еге ж, і що воно... Х-хе... хе... Це...— прожебоніла вона вимоченими губами.— Він, ей-бо, він... Знайшовся...

— А як він потрапив у брагу?— зі страшним спокоєм знову запитав Мельник.

— Ай! — вереснула Маринка і схопилася за обличчя.

Прекрасна, як розквітла конвалія, іменинниця зів'яла і схилилася, зомлівши.

А Мельник втратив надію знайти в цій хаті своє щастя, і хрестив, та миропомазав Маринку.

— Гвалт! — репетувала та.— Люди добрі, вбивають! Рятуйте!

А з добрими людьми коїлось щось небачене.

Той залізничний состав, що мчав у гущавину вусів дядька Харитона (волові туші, бочки риби та цистерни спиртного), заскрипів усіма гальмами і раптово дав задній хід...

Хтось голосно нявкнув.

Гості пополотніли.

А товариш Швиденький вперше за час своєї служби в сільраді вирішив не бути безстороннім в боротьбі з самогоноварінням...

ХІІІ. МАРУСЯ НЕ ЦУРАЄТЬСЯ МАТЕРІ

Того ж дня, простягнувши завісу куряви, в село влетіла синя, мов нічне небо, машина, оперезана червоною стрічкою.

Жартівники кажуть, що в цій кареті їздив колись Ілля Громовержець, поки його міністерство не скоротили, а карету передали в інше. В тій кареті приїхав начальник райміліції. При собі він уже мав всі належні папери про обшук на квартирі і про арешт громадянки Марини Холод.

Міліція застала Маринку зненацька,— зливала саме горілку з чарок у пляшки з надією ще продати на чужі села.

— А-а, голубко, застукали на гарячому! — досить миролюбно сказав начальник. Взяв одну пляшку, глянув на світло і понюхав.— Технологія правильна,— усміхнувся він. І вже офіційним голосом проказав, насунувши козирка на очі:— В наявності факт порушення закону про заборону самогоноваріння. Як же це ви, громадянко Холод, га?

Маринка мовчки продовжувала роботу, а трое її хлопців ходили за міліціонерами, витягали шиї і крутили головами, заглядаючи в порожні пістолетні кобури. Один навіть крадькома засунув туди пальця.

Заплакана Маруся розглядала свої босоніжки і то червоніла, то блідла на виду.

— Помилка вийшла, товаришу начальник,— стримано сказала Маринка.— Запарила квашу, а вийшло чорна-що.

— А дріжджі кляли? — поцікавився той.

— Отакусенько.

— От бачите. Як відсидите строк, то надалі не кладіть дріжджів у квашу.

— А он десь там пиво варять — і нічого. Все тільки на нас та на нас!.. Отак і відсиджу! Оштрафують.

Начальник похитав головою.

— Закон суворий, бо захищає наше суспільство. Он сьогодні півсела у лікарні. І вам не сором?

— Сором!.. Подумаєш! — скипіла Маринка.— Хай буде соромно тому, хто пив. А я цієї погані і в рот не беру. За дурнів не відповідаю.

— Ну, збирайтеся,— похмуро сказав начальник.— Словами вас не діймеш. Вам потрібен час, щоб подумати. І вам його дадуть.

— Не діждеш! — закричала Маринка.— Он трое дітей малолітніх. Ви за горілку ладні дітей посиротити. Забирайте! — верещала вона.— Пускайте дітей попідтинню! Паразити! Гвалт! Вбивають!

— За дітей держава потурбується, громадянко.

— За хлопців не бійтеся,— сказала Маруся.— Зі мною вони кривди не знатимуть. І так уже років зо два я на них працюю. Бо матері все ніколи,— додала вона з гіркотою.

— Не вірте їй! — кричала Маринка.— Вона збирається заміж. Відцуралась од мене. Одна я з дітьми, одна-однісінька...

— Мамо! — тихо сказала Маруся.— Повік од вас не відцураюсь. Така вже моя доля. Ідіть спокійно і будьте певні, що ваша дочка працюватиме як належить і хати самогоном отим не спалить. А ви набирайтеся розуму, працюйте по силі, бо останні роки тільки й бігали від села до села з пляшками. А повернетесь — не вижену з хати, ласкаво запрошую, тільки вже самогон гнати та нас з братами ганьбити не будете, так собі й знайте!

— Господи! Проклинаю її, проклинаю!

— Ну, пішли, давай, давай!

— Проклина-а-аю!..

— Допоможіть громадянці сісти в машину! Та правильно.

Ще й не віддавши дочку заміж, Маринка домоглася честі, щоб її, як сваху, вели поїд білі руки...

ПЕРО ЖАР-ПТИЦІ

I. ГЕРОЙ ПРИЇЗДИТЬ У ЩЕРБАТЕ

Село Щербате лежало на трасі автобусного сполучення районного центру із столицею.

Якось опівдні з машини вийшов юнак у капроновому капелюсі і в блакитній тенісці. У правій руді він ніс чималого чемодана, а лівою притискав до боку горбату гітару з традиційним червоним бантом. Він обнімав її з такою ніжністю, що здалеку здавалося, ніби йде по Хрещатику з коханою.

По дорозі юнак зупинив темнолику бабусю в білій хустині і такому самому фартусі і запитав, де контора колгоспу.

Бабуся довго помахувала рукою і, часто повторюючи мало зрозумілий вираз «повернете ось тамечки, а там так, так, а ось тутечки коло хати діда Оверка спитаєте», вказала йому в такий спосіб вірний шлях.

Вигинаючись від ваги чемодана, юнак пішов собі, а бабуся довго дивилася йому вслід і намагалася вгадати його фах. Перебрала їх з десятків, і жоден не підходив.

«Мабуть, якийсь уповноважений. А що робити нічого, то для розваги везе й музику».

А юнак тим часом ішов глухим провулком поміж городами, що кучерявились картоплею, грядочками конопель і капловухими молодими соняшниками.

З одного городу, мотаючи вим'ям, аж дійки дотикались до живота, підтюпцем вибігла корова. За нею гналася дівчинка років семи з білими кісками, заплетеними так тісно, що вони не звисали, а пнулися догори, як ріжки.

Корова вибігла на вулицю. Вона, певно, вже відчувала себе в безпеці, бо звела вуха і зацікавлено подивилася на юнака. Коли він порівнявся з нею, корова тепло й волого чмихнула на його руку, що тримала гітару. Юнак відсахнувся. Корова сердито мотнула головою і, повівши вухами, ліниво пішла до канави.

Дівчинка, роззявивши рота, пильно споглядала незнайомого.

— Дівчинко, ти не боїшся корови? — наївно запитав юнак.

Дитина не відповіла, а коли він відійшов далеченько, почув:

— Це ви, дядьку, самі боїтесь.

«Тьху ти! — з досадою подумав юнак.— Може, вона й правду каже...»

Незнайоме й цікаве життя розкривалося перед ним у веселих дрібницях. «Ні, хоч хай що там мама каже, а на селі цікаво»,— прийшла юнакові в голову правильна думка.

Він дійшов до чималого будинку під шифером, навпроти якого, широко розставивши опори, як ноги, стояла червона дошка. По ній угадав юнак контору колгоспу.

В бухгалтерії, крім рахівника з сивою чуприною і чорними кошлатими бровами та пишнотілої дівчини, мабуть, його помічниці, не було нікого. Дівчина сиділа босоніж, а туфлі ж її, повідвертавши носи (мов надулися один на одного), стояли під столом. Коли ввійшов юнак, дівчина підсунула туфлі до себе і, допомагаючи вказівним пальцем, озулася.

— Вам голову? — запитав бухгалтер, з усміхом оглянувши юнака і його закосичену гітару.— На ваше щастя, допіру прийшов,— і він показав через плече на зелену табличку «Голова правління».

Юнак опустив чемодан, поставив гітару під стіну поряд із дверима і постукав у фільонку суглобом пальця. Прочинив двері, й звідти почулося:

— Давай, давай, у нас не те, що десь там...

Двері за юнаком причинилися. Бухгалтер з дівчиною змовкли і, перезираючись, почали прислухатися. Та в кабінеті розмовляли тихо.

— Виходить, не начальник,— сказав бухгалтер.

Хвилин за п'ять голова з юнаком вийшли з кабінету.

— Ану, Марусю, збігай-но до баби Уляни, хай мерщій зайде сюди! — Юнакові ж голова пояснив: — Це кроків за сотню.

Невдовзі дівчина повернулася з охайною бабусею з гострим, загнутим уперед підборіддям і лагідними сірими очима.

— Дай боже! — сказала бабуся і, тримаючи руки вздовж тіла, вклонилася портретові Шевченка.

— Здорові були, бабо! — за всіх відповів голова. — Запросив я вас у такій, значить, справі. Нехай у вас живе на квартирі оцей парубок. Надовго, питаєте? Аж поки ожениться і поставит власну хату.

— Еге, еге, — кивала бабуся. — З моєї хати оце вже третій долю знайде. Щаслива моя хата на женихів.

Дівчина зачаровано дивилася на юнака і зрідка переводила погляд на стару.

— Зрозумів? — запитав голова. — Отож мотай собі на вуса, і щоб після вивозки буряку — весілля. Та гляди, щоб не зробив з якої дівчини — як тобі сказати?.. — одинокую матір. А то з світу зживу. За мого головування перевелись ці випадки. Всіх сучих синів, що покидали було дівчат з дітьми, — поженив. Таким порядком: або ж одружуйся, або тікай аж на Куріли. А приключку спровадити туди знайдемо. — Голова підморгнув до дівчини і зареготав. А потім додав уже серйозно: — А ви, бабо, глядіть, щоб квартирант ваш був бадьорий і не писав батькам занепадницьких листів... Іване Миновичу, — звернувся він до бухгалтера, — випишіть бабі дров. А бригадир щоб привіз завтра ж. Ну, а ти, — звернувся він до юнака, — сьогодні влаштуйтеся, відпочивай з дороги, а завтра підемо на твоє господарство прикинемо, з чого почати...

II. СТИСЛО ПРО ГЕРОЇНЮ

У той час, як голова виголошував коротку, але безперечно змістовну промову, головна героїня цієї повісті, Галя Колісник, не лежала в гамаку під грушею з романом Ремарка, а, скажемо відверто, полола буряки.

Як писав один рецензент у творі, розрахованому лише на автора цієї повісті, «...з жалем мусимо констатувати, що...» наша героїня не була в повному розумінні героїнею, не була навіть ланковою, і на грудях її не... стривайте, це вже ми зайшли занадто далеко!

Знали її в селі просто за роботящу дівчину, про яку наш голова казав було: «Ти їй про капусту, а вона тобі про перець!..»

Підлітком, бувало, й з хлопцями поб'ється, потім і помиряться, і йдуть собі стрибати сторч головою з розложистої верби на березі Росі.

Колгоспне начальство від неї аж морщилось, бо вона, капосна, вміла псувати настрої, так би мовити, додавати в сіно полину.

Той таємничий скульптор, що висік її з біло-рожевого мармуру, мав явно буржуазні естетичні уподобання, бо на постать дівчини, що працювала в молодіжній ланці буряководів, особливо ж на деякі деталі, які особливо цінуються на Україні, витратив замало матеріалу.

Щоб доповнити її портрет, скажемо, що була вона середнього зросту, струнка та тоненька. Чорну косу за тодішньою відстаючою модою скручувала в тугий вузол, а світлі очі були такі великі й відчайдушні, що ними вона могла коли не вбити, то напевне завдати глибокої серцевої рани. Для любителів асоціацій можемо знову порівняти її очі з небом, з усіма його відтінками: вологе й м'яке після дощу, емалево-блискуче в спеку і наелектризовано-синє перед грозою.

Коли, бувало, з'являлась вона в клубі з гордо відкинутою назад, важкою від зачіски головою (консервної банки, правда, вона в косу не закручувала), в червоній сукні й крепдешиновім плащі, перетягнена в стані так, що, здавалося, візьме й переломиться, хлопці крадькома позирали на її стрункі ноги, яким позаздрила б не одна кінозірка, і розступалися, щоб ненароком не штовхнути її. Бо було б тоді їм! Слово честі, нагадувала вона той дорогоцінний крихкий вантаж, на котрому застережно малюють тоненький кришталевий келишок.

Та до роботи, сказати б, вона не ламалась, у танцях не знала зносу і під зовнішньою ламкістю мала (це дехто з хлопців знав напевне) значну оборонну міць.

Вдачі Галя була товариської і тому не викликала заздрощів у подруг і недоброзичливості з боку невдах-зальотників. Отож, як бачите, до справжнього конфлікту ще дуже далеко.

III. ГЕРОЯ ПОМТИЛИ

Дівоча ланка веселою зграйкою поралась на буряковій плантації.

Поки не припекло сонце, дівчата працювали зосереджено і мовчки. А потім, розімлілі від задухи, з лег-

ким запамороченням від припливу крові до голови, почали позіхати — хилило на сон.

Тоді хтось високим, ясним голосом завів пісню, і над зволоженим від випару степом вона здійнялася і полинула ширяючи.

Шаркали сапки, горнули під босі ноги розпушений ґрунт. Збоку здавалося, що робота ця і не потребує зусилля.

Та дрібні краплі поту на чолі в дівчат спростовували це легковажне припущення.

Ішов Василь галявою,
зустрів Галю чорнявкою...

— Чуєш, Галько, це про тебе.

— Пхі! Скільки я тих Василів зустрічала! А до серця не припав жодний. Так собі, рядові парубки. Ні клоччя, ні мотуз... Ех, зустріти б такого,— мрійно зажмурила вона очі,— щоб дух захопило, щоб сну не бачити! — і сапкою — то правобіч, то лівобіч.

Звичайною білою хустиною була запнута так, що виглядали тільки очі.

Дівоча ланка не розподіляла своєї площі на ділянки, як це робили часом літні колгоспниці, кожна по-своєму зв'язана з сім'єю і власним господарством, а працювала гуртом і стежила, щоб ніхто не відставав. Тому праця йшла весело й жваво.

— Ой дівчатка,— казала Галя, коли пісня стихла,— а яку я вам розповім новину!

Щоб посилити інтерес до своєї розповіді, Галя на деякий час замовкла і погнала вперед. Дівчата, як по команді, повернули до неї голови, аж ланкова розгнівалась:

— Ну, гави, хоч одна зрубай мені бурячок, то мало не буде! А ти, Галько, не тягни, розкажуй!

— Третього дня приїхав до нас новий завклубом. Молодий. А гарний — хоч картину малюй.

— Тю! Здивувала. Від цієї новини вже вуха сверблять.

— А от як його звати, як по прізвищу, у кого живе, ти це, певно, теж знаєш?

— Що не чула, то не чула.

— Пхі! А от я знаю. Все взнала ще в неділю. Як приїхав, то голова поставив його на квартиру до баби

Уляни, на нашім кутку. Я надвечір за глечик — і до баби. «Здрастуйте, бабуню, дайте сирівцю на борщ!» А сама по хаті — блик-блик: бачу, капелюх на вішалці. «Хто це,— кажу,— у вас?» — «Та новий квартирант. Десь пішов до Росі скупатися. А чого це,— питає баба,— на вечерю борщ варите?» — «На завтра,— кажу,— на завтра».— «Ти посидь, дитино, а я дістану з погребам...» Поки баба до погребам, я — шусь у кімнату. Гітара на ліжку, товстий зошит на столі і фотографія якоїсь молодої та вродливої жінки. Цмокнула язиком — ех, думаю! Та на звороті написано: «Олежкові від мами». А-а, думаю... Зошит хутенько перегорнула — конспекти. Виходить — заочник. На обкладинці його прізвище Чередниченко. Дізналася б і більше, та рипнули двері. Я — гульк з кімнати, стала в кутку і на образ дивлюся. «Чого це,— кажу,— бабуню, у цього немовляти голівка така манісінька?» — «На,— каже баба,— сирівець, іди варити борщ, та поклади туди свого язика...»

— Ото, бісова Галька, і не посоромилась!

— Пхі! Та він же ще парубок!

— Гляди, Галю, не закохайся від цього інтересу.

— От і ще раз кажу — пхі! Аби він не закохався.

Бо буде терти мак, як Михайло Михайлович Моргун.

— Що за вигадки! Моргун!..

— Авжеж, як приходив на сватання.

— До тебе? Вперше чую.

— Було. Вже з тиждень тому. Привів його Данило Шпак. Михайло Михайлович тверезий, аж блідий, а Шпак — як перчиця. Голос у Шпака такий медяний, хоч на хліб намащуй. Все «Галочка» та «серденько». Батько позирає на пляшку та все своєї: «Воно таки так, але...», а Михайло Михайлович мовчить та зітхає, аж фіранки колишуться. Шпак було вже й про куницю завів, а я саме терла мак до коржів. Бачу, треба вже тікати. «Нате,— кажу,— Михайле Михайловичу, потрять за мене, а я за матір'ю збігаю. Та не зламайте макогона». Як чкурнула, то аж увечері прийшла. Батечко в цей час із Шпаком горілку допивали, а Михайло Михайлович тер мак до сьомого поту, а далі розсердився, розбив макітру й пішов. А Шпак, нахаба, дочекався-таки матері, нажалівся, і все ходили, заглядали у хлів, у повітку, мати скриню одчиняла, та все бубо-

ніли, аж поки я заснула. А другого дня — то мати слово закине, то батько собі: «Воно таки так, але...» «Ану вас, — думаю, — під лиху годину!» Але мовчу. Навіщо гусей дражнити? А прийде час — я їм дам сватання!..

IV. ЕПОХА РЕФОРМ

Олегове перебування на посаді завклубом ознаменувалося певними реформами.

Перша з них зачепила духовий оркестр.

Інструменти Олег прийняв звалені на купу. Мертві, запилені й безголосі, вони нагадували завмерлих на зиму зміїв. Були тут і мідянки-корнети, і кобри-баритони, а поверх усіх загрозливо роззявив пащу сам Змій Горинич — бас.

Олег звелів техробітниці покликати капельмейстера. Незабаром з'явився кривоногий чоловічок з червоним обличчям і невизначеного кольору волоссям.

— Вільний художник Оверко Соловейович Сопілка! — відрекомендувався він і простяг завклубові руку, округло завертаючи її, немов горнув щось до себе.— Ви каєте — труби запорошені? Так, дійсно, давненько наша похоронна команда, — звиняюсь, — духовий оркестр не збирався. Останній раз грали місяців зо два тому, як ховали бабу Коваленчиху. Добре ж тоді утнули похоронного марша!..

«Вільний художник» зіп'явся навшпиньки, задудів губами і почав креслити простягненими вперед руками горизонтальні вісімки. З цього завклубом зробив висновок, що Сопілка в керуванні оркестром мав неабиякі здібності.

— Крім похоронних маршів ви більш нічого й не граєте?

— Скаєте!.. Не граємо!.. — образився Сопілка.— Туш ще граємо. Як голова сільради виходить відкривати збори, то ми його ззаду — тушем. Дуже він це полюбляє. А ви каєте — не граємо!..

— І це все із мажорного?

— Як би вам сказати? — зморщився капельмейстер. Видно, розмова його схвилювала.— Нам уже ніхто й не вірить, — сказав він і зітхнув.— Хоч що заграємо, то старі баби плачуть. Як ідемо, бува, куди з трубами, на

селі кауть: когось ховати. А Одарка Колесничиха, язикате лихо, то вже й лаятись почала: «А щоб тобі, — кае,— оркестр заграл!»

— Ви місцевий?

— Ні, по вільному найму. З колгоспу в колгосп.

— А що вам платять?

— Сорок грішми і два центнери пшениці на місяць.

— Доведеться вам здійснити ідейно-естетичну перебудову, бо інакше справи ваші теж зазвучать на мінорний лад.

«Вільний художник» пошукав щось у потилиці, зітхнув і сказав:

— Якщо так, то я ладен цілий день «гопака» шкварити...

— Збирайте сьогодні «похоронну команду» і держайте.

Надвечір зібралися музиканти і на Олегове прохання заграли щось із свого репертуару заголосили так жалібно, що в того на очах забриніли сльози.

— Досить, досить,— сказав Олег розчулено.— Оце та-а-ак!.. От ви, товаришу бас, перепрошую, як ваше прізвище? Михайло Михайлович Моргун? Дивлячись на вас, ніколи не міг би я подумати, що у вас такий тихий і жалібний голос...

Широкоплечий гігант, оповитий тугим кільцем Змія Горинича, знітився. Обвівши важким поглядом усмінені обличчя присутніх, він раптом закусив Змієві хвоста, і той ревно так оглушливо, що в завклубом підігнулися коліна і весь оркестр захитався, мов од землетрусу.

Опам'ятавшись, Олег підійшов до баса і простяг йому руку.

— Пробачте, я помилився,— і знову присів, на цей раз від потиску руки Михайла Михайловича Моргуна, приборкувача Змія Горинича.

Не знав юнак, що доля зведе його з Моргуном на одній стежечці. Захоплено дивлячись знизу догори на його добродушне, по-дитячому припухле обличчя, сказав до всіх:

— І такі орли мокли і кисли на похоронах?! Відни-ні — тільки радісні марші, тільки танці, щоб небові жарко було!

Отак і стався злам у творчій роботі оркестру, і відтепер рука капельмейстера Оверка Соловейовича Сопілки не описувала повільні горизонтальні вісімки, а енергійно й дрібно забивала цвяшки.

Реформи торкнулися й інших галузей клубної роботи (вона згідно з інструкцією міністерства була поставлена на належний ідейний рівень, в клубі стало менше штовханини й гомону), але це не викличе появи нових дійових осіб у повісті, і тому ми обмежимось лише оркестром.

V. ПРОПАВ ХЛОПЕЦЬ, ТА Й ГОДІ...

«...Отож, подруженьки, варто оженити Олега Чередниченка, варто, кажу. Хоч він і завклубом, і технікум той закінчив, хоч він на гітарі й на баяні грає, як бог, хоч він соромливий не в міру, коли залишається з дівчиною наодинці, хоч до нього й мати в кокетливому капелюшку приїздила з Києва,— однак, кажу вам, варто.

Та за той чуб, як хвиля морська, пінява, за ті вуста, може, ніким не ціловані, за ту поставу та за біляву вроду — не можна випустити його отак з села.

Хоч я зовсім байдужа до хлопців,— що вони мені, пх! — нехай би мати й рушником перетягла по спині, а таки постояла б з ним до ранку проти місяця у святкових туфлях на росянім спориші.

Нехай би й за руку взяв вище ліктя і ненароком до серця доторкнувся, однак не сказала б йому: «Нахаба!..»

Так, певно, думала не одна дівчина в селі Щербатому про головного героя нашої повісті.

Коли вже зайшла мова про молодих героя та героїню, то за всіма законами оповіді мають вони познайомитись.

Так воно й сталося одного вечора, коли Олег Чередниченко з невідомих причин за сумісництвом виконував ще й обов'язки контролера.

Того дня дівоча ланка, в якій працювала Галя Колісник, вирішила будь-що закінчити проривку цукрових буряків, і дівчата працювали до смерку. Вже й корів подоїли, як вони вихором влетіли в село, бо кожній хотілося потрапити в кіно хоча б на другий сеанс.

Галя шмигонула в хату, хутенько помилась, переодяглася і, дрібно цокаючи каблуками, побігла до клубу.

Дівчина встигла вскочити до зали в останню мить, коли Олег уже зачиняв двері на засув і готувався перевірити квиток у запізнілого глядача. Засліплена яскравим світлом, Галя мало не викресала іскру, черкнувши об Олегові груди своїми грудьми, наступила каблуком на ногу літньому колгоспникові, що стояв перед контролером, і відтіснила старого на задній план.

Колгоспник знизав плечима, пробурчав під ніс щось несхвальне про сучасну молодь і, махнувши рукою, пішов поміж рядами.

Важко дихаючи і розчервонівшись на виду не згірш за свою славнозвісну червону сукню, Галя відчайдушно блиснула на хлопця синіми очима і простягла квиток.

— Ось... ф-ф-ф... нате... ф-ф...

Ой, хто вже раз зазирнув у таємничу глибіню дівочих очей так зблизька і так зненацька, не швидко побудеться солодко-п'янкої тривоги!

Олег не міг одірватися від цих чистих, усміхнених, ясних очей, водночас і ласкавих, і лукавих, і строгих, у яких десь у глибині росла і напливала на нього синя хмара, готова розрядити в його зіщулене серце тисячі блискавиць.

Неслухняними пальцями він зминав квиток. Хотів сказати щось, та наче проковтнув язика. Потім із жалем та болем, немов відривав шмат власного тіла, на вмання розірвав квиток, ткнув клаптик папірця в простягнену човником теплу дівочу долоньку.

Як йому хотілося припасти вустами до цієї долоні, що вже ніжно і владно тримала його тріпотливе серце!

Дівчина ще раз глянула йому в вічі, але вже з цікавістю і тим несвідомим викликом, який обеззброює наймужніші серця, рвучко війнула червоним вітром сукні і пішла до свого місця.

Олег проводив поглядом її струнку постать, аж поки дівчина вмостилася серед своїх веселих подруг.

І щоб залишитися на самоті зі своїм збентеженням, вдуматися в те значне, що допіру сталося, вимкнув світло в залі.

Розпочався сеанс. На екрані люди з тисячами своїх тривог і радощів проживали життя за півтори години,

а він ще жив тією однією хвилиною, що розтягалася і не рвалась, як золота струна.

Клаптик паперу, залишок квитка, він затис у кулаці, мов дорогу реліквію; вдивлявся в напівморок, де мала сидіти дівчина, і йому здавалося, що чітко бачить її важку зачіску, її миле личко в сьвітлі незабутніх відчайдушних очей.

Він ще не знав, що ж саме з ним скоїлось, тільки десь у глибині свідомості глухою краплею упало слово: «Пропав!»

VI. ГЕРОЙ ОСВІДЧУЄТЬСЯ В КОХАННІ

На екрані актор наблизив свої губи до нижніх вуст актриси з безстрашністю, яка свідчила, що він не вживає часнику, актриса зажмурила очі — «будь що буде!» — і глядачі, не чекаючи, поки режисер змусить їх поцілуватися як слід, бурхливою рікою ринули із залу.

Фільм був дуже яскравий, блідий був лише кінець, бо кіномеханік передчасно увімкнув світло. Коли на екрані кліпнув останній кадр, жива ріка вже котилася через високі пороги, стиснена тісною ущелиною дверей.

І раптом стався затор. Це Олег Чередниченко скелею став посеред потоку, розділив його на два рукави. В живому квітнику він розшукував наймилішу його серцю червону рожу.

І він її знайшов, бо інакше нам довелось би закінчувати повість без надії здобути прихильність молодих і середнього віку читачок.

Олег доторкнувся пальцями до дівочого плеча і з благальним поглядом заговорив щось — слів не можна було розібрати в гомоні натовпу.

Галя зметнула догори свої класичні вії, сторожко озирнулася на всі боки і невдоволено глянула на нього.

Під дівочим поглядом скеля захиталася, зрушила з опори, і потік відніс її на мілину — в темний куток фойє. Галя не встигла розміркувати, як її теж віднесло на ту саму косу.

Тут вони помінялися ролями: тепер уже Олег важко дихав, а Галя мовчала. Вона з цікавістю вивчала

схвильоване обличчя хлопця і, заклавши руки за спину, вибивала носком якийсь веселий ритм.

«А парубок нічого собі. Гарний хлопець. Дуже гарний»,— думала вона.

Звела брови й сказала:

— Я цілу годину слухаю вас. Подруги вже, певно, сплять.

— Бачите...— тремтячим голосом сказав Олег і відчув, що з багатющого лексикону української мови в його пам'яті залишилося лише одне це слово, а решта вивітрилась, може, й назавжди.

— Бачу,— сказала Галя, упевнившись, що натовп помітно розсіявся.

Хлопець зробив героїчне зусилля і пригадав ще два слова:

— Трапилась помилка...

— У кого їх не буває? — примирливо сказала дівчина і відзначила, що вони нарешті залишилися вдвох.

— Вашу половину я залишив собі, а ви забрали мою... Даруйте, я хотів сказати, що вашу половину квитка я залишив у себе, а вам віддав свою.

«Оцього ти вже міг і не роз'яснювати»,— подумала дівчина. А вголос запропонувала:

— Нічого, коли ви такий невдаха, то хай вже моя половина залишається у вас, а ваша в мене.

— Якщо ви невдоволені — я виправлю помилку...— нерішуче сказав він.

— Я за те, щоб подібних помилок не виправляти... А ви знаєте, кому віддаєте свою половину?

— В-ви.. зда... Н-ні...— збентежився парубок.

— Мене звуть Галя Колісник,— строго сказала вона.— Так що не сплутайте з кимось іншим! — і погрозила пальцем.— Бувають такі — при місяці познайомиться, як слід не приглянеться, а вдень не пізнає. А краще буде, коли я вам покажу, де моя хата, прийдете завтра увечері, поясните, чому так не уважно перевіряєте квитки. Тільки остерегайтесь Михайла Моргуна, бо як дізнається, що у вас квиток не на той куток... Знаєте Моргуна, що працює на натикові і грає на басі?

— Ага.

Хлопець похнюпився. Не сподівався він, що сам Михайло Михайлович має якісь справи до цієї дівчини.

— Нічого,— плеснула Галя хлопця по плечу,— не бійтеся, він навіть погрожує женитися на мені, однак він мені — пхі!.. Поки ви зі мною — з вами нічого не трапиться. Ну, пішли вже, замикайте клуб, а то хлопчиська жартома зачинять нас тут удвох, що тоді робити?

VII. ОЙ ТОЙ МОРГУН...

Зросту Михайло Михайлович був, як кажуть, вище середнього — до двох метрів не вистачало шести сантиметрів. Ходив трохи перевальцем і звично натягав рукава піджака, бо рідко привозили в крамницю костюм, щоб був на нього якраз до ладу.

Їв не так щоб багато, не так щоб і мало,— на сніданок вип'є глечик молока, з'їсть півбуханця хліба — і йде собі до трактора.

А чули, як він цього трактора метрів кільканадцять протяг однією рукою?

Побився об заклад з жінками та дівчатами, які розкидали гній, а ті й прийняли заклад. Увімкнув він першу передачу, напружився, крутить заводну рукоятку, а трактор поволеньки повзе на нього.

Протяг його, скільки мав сили, а далі й каже:

— Ех ви, курчата! Та я його разів зо два аж з емтесу після ремонту отак притягав!

Це він, звичайно, пожартував, бо трактор в нього хоч і був старенький, проте щороку витягав свого водія на самісінький верх районної дошки пошани.

Ставився Моргун до машини, як до дитини: дбав, щоб було їй і їсти, й пити, тобто, значить, щоб і мастила їй було по риску, і пального по пробку. Зате й картав її по-батьківському, коли лінувалася.

Якось заводив її, заводив, аж чуб злипся, і так розгнівався, що плюнув і тицьнув їй під самісінькі фари по дулі:

— На! На! Не думай, ледащо, що я за тебе плуги тягатиму!

І що ви думаєте? Допомогло! Відпочив із чверть години, почистив контакти, випалив свічки — і машина пішла.

Був Михайло Михайлович із тих людей, що за роботою не помічають, як і старіються. Ось, здається, зовсім недавно закінчив службу на флоті, не встиг і оглянутись — як уже тобі тридцять п'ять. Хіба ті роки

лічиш у чистім полі, на такому просторі, що аж синіє навкруг. Там і життя здається таким же безмежним. А після сонця палючого, та дощів рясних, загрубілий та задубілий з'являється у село — що за напасть! — виявляється, минув уже цілий рік!..

Найбільше це бентежило його стару матір, що, вигинаючись від ваги кошика, щодня виносила синові обід. Тоді Михайло Михайлович глушив свого натика, стелив біля нього ватянку, струшував кашкета, що скидався на старий анекдот, і вільний степовий вітерець, повіваючи теплом розігрітого двигуна, запахом горілого мастила і вогкої землі, бавився з двома ніжними волосками на блискучому тім'ї Михайла Михайловича.

Не коверзував Михайло Михайлович за обідом, і додому мати йшла значно швидше, не обтяжена вантажем і часто з доганою за те, що по обіді син ще почував себе «слабким».

На цю образу мати з серцем відповідала:

— Женись, та хай уже твоя жінка надриває живота тими кошиками!

— Ще часу вистачить. До смерті чоловікові ніколи не пізно оженитися.

Мати з жалем та докором зиркала на згадані дві волосини, зітхала і, взявшись рукою за щоку, хитала головою.

Знала вже вона, та нічого не могла вдіяти: носив Михась у серці хмільний напій, настояний проти місяця на травах, по яких ходила тоненька Галька Колісник.

Не знала тільки, що частенько зустрічає Михась її, тую дівку, на самоті. Заступить усю вулицю, дивиться на чорні лискучі коси, важко дихає, поводить плечима і мовчить.

— Ну, чого стали? Одсуньтєся!

— То не надумала?

— Ні про що мені думати, — каже Галя, і рум'янець фарбує в троянду її щоки. — Хай коні думають, в них голови великі.

— А ти подумай ще. Можеш думати довго. Я дочекаюсь.

— Ото! Вчепилися, як...

— Ой дівко, одна тільки ти смієш так зі мною розмовляти!

— Пхі! — випинає нижню губу Галя і, вигнувшись змійкою, прослизає повз нього.— Приходьте терти мак! — гукає вона з безпечної відстані.— Мак, мак, мак!.. — пританцьовує вона.

«Ой дівко, потрапиш ти мені до рук!..» — в думці свариться на неї Михайло Михайлович.

Видно, й вона не раз міркувала про це.

Після того Моргун ще більше цурався людей, цілий день пропадав у полі, намагався тяжкою працею розвіяти свою тугу.

VIII. «ЛЕВИ» І «ТИГРИ» СТАЮТЬ КОТАМИ

У перші дні своєї діяльності Олег Чередниченко зіткнувся з місцевим «левом». Його так і звали — Левко. А на прізвище Гудзик.

І тинялася ж десь чиясь лихая доля, поки осіла, мов каламуть, у славному селі Щербатому!

Славився він тим, що цілісінький день качався на березі Росі в голубих обрізаних трусах — недомірках, що вигідно підкреслювали його чоловічі якості, та ще своїми рудими пейсами.

А як звечоріє, виходить Левко на село в своєму рудому беретіку та білому плащі з піднятим коміром. Задираючись, пригинається, і голову, як боксер, втягає в плечі. Погляд спідлоба, кулаки в кишенях. В очах: «Не боюсь, мовляв, ні бога, ні чорта, ні навіть громадянина начальника міліції».

Але й футболіст був! Знав досконально і класи, і підкласи, і фінали, і чвертьфінали, і навіть, каже, з самим Лобановським випивав. І як не запікався коло річки, то ганяв з підлітками м'яча на вигоні.

За свій недовгий вік встиг він об'їздити півкраїни з чемоданчиком під головою і з мрією про тисячі в голові. І хоча ці тисячі не давалися йому до рук, проте чекав їх, мов манни з неба.

— Жартуєте — ішачити за сім десятків?..

Приєдналися до нього ще зо троє ледарів, менш показних, котрих на селі називали «тиграми»,— і вони жлуктили самогонку, закусуючи батьківським хлібом та салом.

Ну й потерпали ж від них дівчата! П'яний Левко зачіпав їх при першій нагоді, на танцях розбивав пари,

примушував танцювати з собою та з своїми «хвостами». Хлопці недобре косились на них, та, бачте, жодному не хотілося зажити слави бешкетника. Заведешся, то вже десь інші за компанію і тобі одіб'ють печінки...

З деякого часу впала в око Левкові Галя Колісник. Гигикав він до неї, підморгував, а якось силоміць повів її в коло. Галя вирвалася і заліпила йому ляпаса, а коли Гудзик, набичившись, брутально вилаявся — плюнула межі очі. Хоч обпльований «лев» і горлав, і розмахував кулаками, та «тигри» відтягли його. Одразу зрозуміли, що справа може закінчитися в міліції. З того часу Левко тільки ревниво блискав на Галю очима.

В кіно Левко зі своїми «тиграми» влаштували якось «котячий концерт».

— Гей ви там, коти! — прикрикнув на них Олег. — Ану, брись із залу!

— Ти що, — підступав Левко з кулаками, — на шахтаря?! — і випинав груди з розстебнутим коміром, у вирізі якого виднілася куплена на базарі стара матроська смугаста тільняшка.

— Ну, недаремно вас вигнали з шахти! Візьмемось і ми за вас!

Поведінку «тигрів» обговорили на комсомольських зборах і при першій нагоді — на загальних зборах колгоспників. Напучували їх там та соромили, а вони тільки гигакали та насіння лускали. Гнівалися старі колгоспники, а як треба було проголосувати за «рішучі заходи», то стало трохи й жаль — молоді ще, дійдуть розуму, та й перед сусідами незручно. Зупинилися на тому, щоб заборонити «левам» та «тиграм» відвідувати клуб протягом року.

Порушити цю постанову Левко вже не міг.

Спочатку «тигри» бадьорилися, блукали вулицями і горлали пісень, а далі занудьгувались. Підходили до клубу і збентежено переступали з ноги на ногу, коли хлопці й дівчата зневажливо повертались до них спинами.

— Ото ще, прилізло одне з другим!..

Коли нудьга ставала нестерпною, «тигри» крадькома зазирали у вікна. Їх помічали й сміялися:

— А гляньте, гляньте, «тигри» світять очима, як голодні коти!

Михайла Михайловича спіткало лихо. Він утратив будь-яку надію дочекатися потрібного йому слова від Гальки Колісник. Доведеться, мабуть, його старій матері шукати йому наречену на другому селі.

Виною тому всьому — закордонні фільми, хай їм грець!

Якось у неділю Михайло Михайлович погострив бритву на долоні, поголився, одяг нового костюма, поплював на черевики і натер їх щіткою так, що не знати було — чи сонце на черевиках, чи черевики на сонці і, не поспішаючи, пішов у кіно. .

Стояв на танцювальному майданчику, дивився на ноги танцюристів, у котрий раз дивуючись, як то можуть люди виробляти ногами такі фортелі. Уявив себе в колі і аж засміявся внутрішньо: ото набрався б лиха, ненароком наступивши своїм сорок шостим на отой делікатний тридцять шостий номер!..

Все ще усміхнений, Михайло Михайлович пішов до залу.

Після четвертого чи п'ятого дзвінка можна було вже починати сеанс. Були в залі і літні люди, й молодь. Перші не хизувались модами, прийшли в чистих бавовняних костюмчиках і в білих сорочках сімейного індопшіву. Хоч закройщиці й розмічали їх вуглиною до коліна, проте ніхто не вимагав книги скарг.

Дівчата з підведеними бровами й модними зачісками, в шелестячих шовкових сукнях, напахчені духами, проходили поміж рядами і статечно займали місця.

Хто міг би пізнати в цих красунях босоногих сільських дівчат, що вчора веселими зграйками, перегукуючись і жартуючи, поспішали на бурякові плантації — у кожної сапка на плечі, а на сапці клуночок?

Найгостріші на язик зараз були ввічливі, як янголи, що, взявши попід микитки, несуть достойну душу до раю. З чарівною усмішкою наступали каблуками на необережно простягнені ноги і обливали вас слявом своєї юної доброзичливості:

— Дозвольте?

Вмостившись, помахували хусточками, навіваючи на тракториста, звиклого до запаху гасу, небесні пахоці

й ніжну тугу. Забувши про палючу задуху на полі, фукали:

— Фі, яка тут спекота! Зомлію...

Потім ховали хусточки за резинки коротких рукавів і вели жваву розмову про вагу бурякових коренів, від них переходили до розгорнутої критики колгоспного начальства, що не збудувало куренів на полі і мало підвозити води, а потім про те, що коли капровна нитка висмикнулася, то й панчохам край.

А краще ту нитку послиненим пальцем...

Михайло Михайлович не дуже вслухався в їхні розмови, зайнятий спогляданням Галі, від якої не відходив отой джигун — завклубом. І не сором йому так довго стояти коло дівчини? Так знахабнів, що вже й шепоче щось.

«Ну, я тобі нашепчу!..» — думав Михайло Михайлович, і розбурхана кров наливала чавуном його кулаки, якими він міг забивати в дошку цвяхи.

Кіномеханік підморгнув до глядачів всіма лампочками, і сеанс розпочався.

Михайло Михайлович важко дихав і совався на стільці.

«Таку молоду та гарну знадить, сучий син, а потім кине», — думав він не про героїню кінофільму, яка вже встигла познайомитись з глядачами в досить відвертому туалеті, а про скромну свою любов.

Зі сміливої поведінки героїні і з того, що диктор базікав без упину, Моргун зрозумів, що фільм — закордонний. І дівчина на екрані зовсім не мала уяви про холостяцьку цнотливість Михайла Михайловича і міняла туалети так спокійно, ніби в залі й не було тракториста.

«Та будь Галинка і актрисою, на таке не зважилась би! — з гордістю відзначив Моргун. — І ця чиста дівчина мусить дивитися на таке неподобство!»

Дійшло до того, що актриса забагла скупатися, і перед розширеними від жаху очима Моргуна знизу догори виростали її стрункі ноги все вище й вище, загрожуючи перекинути скелю моралі, яка вже й до того хиталася.

«Галинко, не смій дивитися!» — кричало щось усеєдині в тракториста.

І коли ось-ось треба було зажмуритись, в Моргуна вихопилося громово:

— Стій!! — і присолив слівцем, що аж виляснуло. Господи, що тут скоїлось!

Дівчата позискакували з місць, з усіх кінців почулося: «Завклубом! Завклубом!» — кіноактриса засоромилась і присіла за камінь. Зчинився гамір, як на пожежі. Увімкнули світло, і погляди всього залу звернулися до розпареного обличчя Михайла Михайловича. А він поводив важкими очима, в яких були збентеження, докір і вражене самолюбство.

Надійшов Олег Чередниченко і тут же під схвальний гомін жіночого товариства почав складати акта на порушника громадського порядку.

— І навіщо писати? — сказав йому Моргун. — Краще зімни та поклади в кишеню, згодиться, коли зустрінешся зі мною.

Олег нанизав круг імені Михайла Михайловича в кілька рядів колючу загорожу обвинувачень.

Безсилий проти «левів» та «тигрів» тут клятий папір набув великої сили, бо вже на ранок над'їхала синя машина з генеральським лампасом, хвацькі юнаки підхопили Михайла Михайловича попід вивернуті руки і повезли до районної темниці.

А коли приїхали туди, вийшов начальник районного відділу робітничо-селянської міліції виконавчого комітету районної Ради депутатів трудящих старший лейтенант міліції Ухналь, насунув козирка на очі і вказав пальцем черговому на Михайла Михайловича:

— А поставте його носити каміння!

Черговий поклав на штабель цегли носилки, сів на них і, навпаки, зсунув кашкета на потилицю. Заклав ногу на ногу і, булькаючи ротом, почав пускати дим кільцями.

— Беріть, заарештований, он ті камінчики та переносьте на ту купу!

Покурив, загасив цигарку об цеглу і додав сердито:

— Тільки давайте не будемо! Державний борщ затрачують на вас недаремно!

У дворі міліції розпочали будівництво пожежного депо.

Робочої сили не було, тому начальник міліції використовував для цієї мети хуліганів та лихословів, що потрапляли сюди на виховання.

Начальник був оптиміст, і за його підрахунками виходило, що за десять років будівництво буде закінчено.

Носив Моргун каміння, обливався потом та червонів од сорому і замість того, щоб лічити зароблені гроші, рахував дні, які залишилися йому до повного відпущення гріхів.

Найтяжче було, коли з вулиці помічали Моргуна знайомі.

— Привіт, Михайле Михайловичу!

— Здорові будьте! — відказував Моргун, не підводячи голови.

— А що, ви вже кинули трактора?

— Та ні, тимчасово...

— Заходьте сьогодні.

— Спасибі, я маю де ночувати.

А черговий по відділку запалює цигарку і, дивлячись собі в пригорщі, щідить:

— Проходьте, громадянине вільнонайманий, проходите, із заарештованим розмовляти заборонено...

Михайло Михайлович був парубок дужий, і за підрахунками начальника міліції наносив до котлована близько шістдесятитонн каменю.

Ото була робота!

Не забуде її Моргун до кінця днів своїх. Каявся в своєму лихослів'ї кожному каменеві, перед котрим схилявся.

А вже як виходив, узяв один камінчик з півфунта вагою і сховав на згадку в нагрудну кишеню. Як прикрутить залаяться — і лапнешься за нього.

У день свого звільнення Михайло Михайлович зустрівся з Галею.

— Здорова будь, Галиночко! — сумно привітався він.

— Здрастуйте, дядьку! — відповіла Галя і насмішкувато блиснула очима. — А чого це ви з голосу спали? Похудли і острижені? У лікарні, певно, лежали? Синяки? Запалення... чого там? Язика?

— Ех! — тяжко і вибачливо зітхав Михайло Михайлович. — Копав, копав криниченьку неділеньку-дві... — і закінчив ще сумніше: — Любив-кохав дівчиноньку людам — не собі. Жаль, жаль!

— Кому жаль, а кому й не печаль! Ну, пускайте вже, а то люди подумують...

Обличчя Моргуна потемніло від образи.

— Зла ти, Галько. Чого б це тобі й не поговорити зі мною.

— Пхі! Та ви ж арешта...— Галька прикрила рота долонею.

Моргун лапнувся за камінець і зціпив зуби. Засопів і сказав:

— Ну що ж, прощай, Галочко.

Галька вирішила втішити його.

— Та я й не серджуся. Ось буду виходити заміж — принесу шишку.

— Ні вже, втішайся... А йому треба було б відкрити голову.

Сказав і притис камінчика до ребер, аж заболіло серце.

Х. ОЛЕГОВІ СНИТЬСЯ СОНЦЕ

В той час, як Моргун тягав каміння, Олег Чередниченко теж носив тягар — тривожну й солодку ношу першого свого кохання.

Він ще не знав, чи це щастя його, чи пекельна мука.

Зовсім вибив його з колії випадок біля Росі.

Того пам'ятного дня Олег встав, як завжди, дуже рано і, перекинувши рушника через плече, вологими левадами пішов до річки купатися. Він уподобав чудесне місце — широкий плес із синіми глеюватими берегами, з прозорою глибиною, де вода тече завиточками, як дівоча коса. А з берега над воду схилилася полога верба, по якій, балансує руками, сходиш все вище й далі від берега, потім помах рук — і чайкою линеш до води. Берег заріс вільшиною та лозою; обступає тебе ця краса і боронить від людського нескромного погляду.

Підходячи до свого улюбленого місця, Олег почув дівочий голосок, що стиха наспівував якусь пісеньку. Голос здався йому знайомим, і коли він вслухався, то аж похолов: це був Галин срібний, золотий, небесний голос! І відділяв Олега від коханої лише один рясний куц верболозу. Що діяти? Треба поглянути,

а потім уже підійти і, якщо власний голос не зрадить, привітатися чемненько, пробачитись, що натрапив на неї ненароком.

Він не обходив куц, а підійшов до самого берега, став на урвистому краю і, перегнувшись, зирнув одним оком.

Ну й навіщо він це зробив? (Скромний автор аж почервонів за необачного юнака, але мусить виконати свій важкий обов'язок).

Мила дівчина і в гадці не мала, що вона не одна, і спокійно роздягалася... І стоїть красуня перед палаючим поглядом юнака така прекрасна, що перед тією красою можна закам'яніти з подиву.

Розплітає Галя свою чудову косу, шовковим потоком струмує вона на її худорляві плечі, на груди такого ніжного обрису, що нагадують краплі на склі. Хлопець затремтів, права нога втратила опору, і він, охнувши, шубовснув у прибережне латаття.

Галя вереснула, перегнулася в три погібелі і кинулась до одежі.

За кілька хвилин вона вийшла босоніж із-за куц в синьому спортивному костюмі. Обличчя її потемніло від обурення і гніву.

Деякий час вона мовчки спостерігала за тим, як борсається Олег серед латаття, потім пружно вперлась у коріння і подала йому руку.

— Так це ви? — сказала вона, озираючи вбивчим поглядом його, жалюгідного й мокрого.

— Я хотів... зірвати для вас білу лілею, — пробелькотів Олег, обтрушуючись.

— Пхі, лілею!.. Впізнаю скромного хлопчика, що червоніє перед дівчатами в клубі, а роздягненим дарує лілеї... От так культурник!.. Чекали ми вашої культури, та й дочекалися!.. Вам би й попрацювати годилось би... А підглядати — це дачники можуть!..

— Галочко!..

— Тож забудьте, що ви зі мною знайомі, забудьте... мої різні слова, забудьте, що ви мене й бачили!

Вона ще раз зневажливо оглянула його і, гордо закинувши голову, пішла росяною стежечкою до свого городу.

— Галю! — кликав парубок. — Галочко...

З того дня він бродив по світові сам не свій. «Як

по-дурному можна втратити щастя! — з гіркотою думав він.— Щастя соромливе і горде, а ти — невіглас».

Він невідступно думав про неї.

В гарячих нічних мареннях він бачив своє сонце так близько, що обпікався об нього.

А наставав ранок, прокидався Олег із розбитим тілом, з головним болем і, не снідаючи, йшов до Росі, мокнув у воді, поки починало стискати голову немов обручем, але внутрішнього жару погасити не міг.

Цілий день з нетерпінням засудженого на страту, що жде помилування, він чекав вечора, щоб хоч краєм ока позирнути на неї.

Галя уникала зустрічей з ним, ходила в тісному гурті своїх подруг, а помітивши Олега, вказувала на нього очима і щось казала, від чого дівчата реготали розгонисто й весело.

Майже щоночі снилися йому відчайдушні сині Галіні очі й високе сліпуче сонце.

Від частого повторення цих снів він став забобонний.

Затиноючись, він якось запитав свою хазяйку:

— Бабусю, а що воно значить, коли сниться... сонце? — і, затамувавши подих, чекав відповіді.

Баба Уляна пожувала губами і, лукаво й добре дивлячись на нього, прошамотіла:

— Не знаю, сину, що воно означає тепер, та мені вже й не сняться такі сни. А от коли люди мого віку та були молодими, то сонце уві сні означало... наречену.

ХІ. МОРГУН ЗАХИЩАЄ СВОЄ КОХАННЯ

Кипіло, можна сказати, на душі в Михайла Михайловича грозове розбурхане море. Ось-ось залле його темна нудьга-безодня. Стояв Михайло Михайлович у тіні береста в провулочку між городами.

Сюди має йти його недруг і розлучник. Поведе з ним Моргун розмову, ох яку важку! Легше взимку нахололий трактор завести, легше було, чорт забирай, в міліції каміння носити, ніж повіряти тоскні слова про кохання тому кучерявому молодикю.

Одійди від дівчини, дай їй спокій, для тебе її кохання, як вітер весняний, а я ладен всю свою кров

вищідити до останньої краплі за один її поцілунок! О, чого ти можеш відмовитись задля її любові? Для тебе вона лише тоненька дівчина, з важкою косою й синіми очима, а для мене — цілий світ, яким живу!

Відступися, брате, благаю! В тебе є все, щоб бути щасливим з іншою, — врода ясна, гаряча кров і моло дість, яка легко мириться з утратами. Не заступай мен сонця! Одійди, а то не знаю, що зроблю і тобі, й собі

І рука Михайла Михайловича мимохіть тягнеться до загорожі — виламати б шмат ворини, зважити в руці — замашна! — і... Тихше, Михайле, он за рогом вулиці чути, здається, його кроки.

Так, це його постать на тлі посрібленого місяцем неба.

Йди.

Але в цю мить якісь темні тіні з диким гуком по вискакували з порослих бур'яном канав і оточил хлопця.

Михайло Михайлович, що ступив було крок уперед закам'янів од подиву. Виходить, іще хтось хоче звести рахунки з його розлучником. І вже не здивування а цікавість примусили Моргуна стояти й слухати.

— Шьо, не чекав? — почув Михайло Михайлович голос Левка Гудзика.

«Он воно що!» — подумав Михайло Михайлович

— Чого вам треба? — стривожено запитав Олег і по ступився назад. Із-за спини його підштовхнули.

— Гей, ти! — обурився хлопець. — Прибери руки

— Шя! — сказав Гудзик. — Зараз будемо розраховуватись. За Гальку. За збори. За клуб. І шьо тобі буде — ти знаєш. Тут ти перед нами один.

— Ні, п'яна сволото! За мною ще закон.

— Ха-ха-ха! — зареготали «тигри». — Законник ха-ха!...

Гудзик схопив Олега за комір, і не встиг той відбитися, як «тигри» скрутили йому руки, і хтось з розмаху вдарив хлопця у вухо.

— Ну, підставляй ще свій «закон»! — глумливо хихикнув Гудзик.

«І я міг стати спільником цієї сволоти!..» — подумав Михайло Михайлович.

— Ось я іду! — загуркотів бас Михайла Михайловича.

Не встигли «тигри» опам'ятатися, як Моргун кількома стрибками добіг до них.

— Ось і я ще проти вашої банди! — і він схопив за груди Гудзика і ще когось із «тигрів», підняв у повітря, буцнув лобами і гидливо відкинув у різні боки. Не чекаючи, поки Моргун повторить це з іншими, «тигри» дременули, здійнявши куряву.

— Я знайду вас у пеклі! — гукав їм навздогінці Михайло Михайлович. — Босота! І щоб завтра на роботу! Дохлі коти!..

Олег важко дихав і зачаровано озирав богатырську постать свого визволителя.

— Спасибі, Михайле Михайловичу! Здорово ви...

— Не тебе відстоював! — крізь зуби сказав Моргун і, похнюпивши голову, важко похитуючись, пішов додому.

Він знав, що відтепер не скаже ні слова з безлічі тих, які він мав сказати цьому молокососові на захист свого права на земне щастя.

ХІІ. ГАЛЯ ДАЄ ДОЗВІЛ ПРОСИТИ СВОЄЇ РУКИ

Синець під оком, що його виніс Олег з нічної сутички з «тиграми», і те, що він не пхивкав і не дзвонив у міліцію, значно підняли курс його акцій. Та головну роль у цьому відіграли оповідання Михайла Михайловича про виняткову Олегову мужність, виявлену в сутичці з розлютованими «тиграми». Собі Михайло Михайлович благородно приписував роль спостерігача і безмовного свідка. Це, вражені Олеговою відвагою, з вереском розбігалися «тигри». Чому не втрутився він, Моргун? Поки підійшов, то все було кінчено...

Зовсім іншими очима дивилися дівчата на цього сором'язного юнака. Він, виявляється, не тільки ввічливий, як міліціонер на перехрестку, а й може постояти за честь дівчини (з Моргунових розповідей випливало, що саме це було причиною героїчної сутички).

Із погано тамованою ніжністю позирала Галя на героїчну відзнаку, здобуту її коханим в турнірі ради неї. Серце її переповнювалось жалем до хлопця і чекало тільки слушної нагоди простити його.

Вона вже була і не впевнена, що Олегове купання сталося внаслідок його нескромності. Вона, можливо,

і помиляється.. Ну, коли б він не був таким соромливим! Ех!..

І якось, змучена сумнівами, веліла одній з подруг підкликати Олега.

Коли той підійшов з похиленою головою — бери і рубай! — вона з підкресленою суворістю в голосі і в своїх очах, здатних примусити найтяжчого злочинця зізнатися в злочинах, які вчинив і яких не чинив, сказала, чітко карбуючи слова:

— Ви думаєте коли-небудь просити пробачення? Чи це за вас повинна зробити я?

Дівчата стояли перед хлопцем півколом, лікоть за лікоть, барвистим вінком. Щоки були в них, як піони, від стримуваного сміху.

— Я, Галочко... Я нічого не знаю... Нічого не бачив... Присягаюсь... я ніколи в житті...

— А я впевнена, що ви здатні на це! — помахала Галя вказівним пальцем.— Кожен хлопець здатний на таку підлоту! — впевнено проказала вона і жестом принцеси відпустила його:— Ну, добре, прощаю, йдіть собі... погуляйте.

От, значить, його й простили. І навіть зрідка дозволяли й наблизитись.

Галя уникала хлопця з несвідомим кокетством і страхом відчайдушної лисички, що заманює мисливця все далі в гущавину лісу, плутаючи і збиваючи зі сліду.

А він кидався за нею, видихався в переслідуванні і не вірив у свою перемогу навіть тоді, коли вже бачив кінчик рудого хвоста її хитрощів. Та вона була й обережною. Не можна допускати, щоб він зовсім збився зі сліду і пішов по чужому. Буде зовсім негоже, як інша лисиця обів'є коміром його мужню шию.

Тоді погляд синіх очей ставав ласкавим і теплим і виражав — удавано чи насправді — втому від гонитви.

І от Галя дозволила провести себе додому. Вона тремтіла від бажання, щоб хлопець узяв її під руку, і попереджала, що любить ходити вільно.

Дрижала в своїй легенькій сукні від нічної прохолоди і відхиляла плече, коли він хотів накинути на неї свій піджак.

Солодко завмирало серце від думки, що він таки колись осмілиться впіймати її, стиснути до задухи і, зламавши в стані худеньке тіло, несамовито цілувати її

очі й вуста, що ждали поцілунку, гарячого і болісного, як опік.

— Ох і ненавиджу тих нахаб, що лізуть з руками! Просто вбила б клятого, коли б обійняв.

Вони йшли вулицею, чітко виділяючись силуетами на тлі срібного, ясного і неповторного, як сон, світу.

І з кожним кроком рухався поперед них місяць, і, як на балу, звідкись з неміряної височини сипались їм на голови конфетті зірок і серпантини метеорів.

— Як хороше,— сказав хлопець і несміливо торкнувся її руки.

Засмагла, тонка й гаряча, ця рука була така дорога, що її аж страшно було чіпати руками.

Галя йшла тією ходою, що може в казці зробити дівчину царицею, а її профіль і довгі вії, якими прикривала усміхнені очі, для нього були схожі на профіль і вії дружини єгипетського фараона. Звичайно, Олег ідеалізував свою кохану, та хто на світі був безгрішний?

В її голівці, відтягненій назад важким вузлом коси, роїлись, як бджілки, короткі думки, і одна була найвиразніша: «Коли б уже ти заговорив про щось путяще...»

А вголос казала:

— Зачіпають мене дівчата: «Чого це Олег ходить за тобою?» — «Пхі! — кажу. — Стану я його питати! Як ходить, то хай собі ходить. Може,— кажу,— хоче з моєю допомогою досконало вивчити рільництво або, в крайньому разі, завербувати мене в драмгурток. А що ж, може й це бути...»

«Ні, ні! — хотілося гукнути парубкові.— Який же з тебе рільник, а тим паче актриса!» Але він зітхав і підтримував Галю:

— А справді, у вас чудові дані для сцени — мелодійний голос, добра дикція, виразисті очі, ніжний профіль,— вам би грати шекспірівську Дездемону.

«Ех ти, — думала Галя,— Гамлет, принц датський!» — і питала:

— Це та нещасна Дездемона, в якій чоловік був Отелло? Такий засмаглий, аж чорний, і великий, як, скажімо, Моргун? Ох і тіпав би вас за чуба Михайло Михайлович, щоб оце зустрів зі мною! — і вона, надувши щоки, почала наслідувати Моргунів бас: —

«Чого,— сказав би,— ходиш? Я на ній женитись хочу, а ти тільки воду каламутиш...» Хоч ви і завзятий, та проти нього не встоїте. Нічого, не бійтеся, я ж сказала — доки ви зі мною, він вас не зачепить... Або, скажімо, як Ромео кохав Джульєтту! Ви бачили цей фільм? Скільки, певно, гарних слів сказав він їй про своє кохання. Боже ти мій, хоч раз у житті почути б такі речі! Та де вже нам, сільським недотепам,— цілісінський день на буряках пече нас сонце, а ввечері ходимо, як неприкаяні, і ніхто, ні жива душа не скаже тобі: «Люблю...»

— Люблю! — кліпнувши очима зі страху, що його негайно поглине земля, випалив Олег.

У дівчини серце затріпотіло, як жайворон крильми, і здійнялося високо, високо...

— А-а-а,— протягла вона,— тепер мені все зрозуміло. Я гадала, чому б оце дівчата питали мене: «А чи не просив Олег твоєї руки?» Я їм і відповіла: «Як йому одному набридло жити на світі, то хай уже просить...»

Хлопець захитався. Йому залоскотало в горлі, з очей покотились дві гарячих сльозини.

Це були останні сльози його безтурботної юності. Поки вони висохли, він змужнів. А поки ми це написали, схопив своє щастя в оберемок і, вже не звертаючи уваги на її протести, які він енергійно відхиляв підборіддям і руками, зацілював дівчину мало не до смерті.

ХІІІ. ЧИ КОРИСНА ДИПЛОМАТІЯ?

Якщо охарактеризувати Галиних батьків кількома словами, то вийде приблизно так. Мати: «Треба вміти жити», батько: «Ну, я пішов, мені ніколи. Як питатимуть, то в стельмашні». Щоб доповнити портрети, скажемо, що батько ніяк не міг зрозуміти, в чому полягають обов'язки голови двору, а тих, які набридали з цим питанням, відсилав до дружини:

— Ось спитайте в Одарки...

Та ж роз'яснювала:

— Та чого ви того телепня питаєте? Я тут хазяйка! — Це за молодих років, а під старість, як розжалобиться, то, взявшись однією рукою за щоку, а другою округло махнувши, додасть:— Е-е, чоловік там з нього!.. Не прожила, звиняйте, а промучилась...

Данило Шпак, що чесно працював заготівельником, аж поки вигнали, казав (а він знав толк у цих справах): Одарка, мовляв, «добре вгодована», а Федь Калістратович, обминаючи всі степені вгодованості,— просто «некондиційний».

Як за таких несприятливих обставин пощастило їм виростити в своїй теплиці таку чудову квітку, як Галя, для автора лишається таємницею. Та, мабуть, і для Федя Калістратовича...

Отож коли Михайло Михайлович Моргун зі своїм хлібоносцем Данилом Шпаком, як уже було згадано, одного пам'ятного дня завітав в двір до Колесників і сватання закінчилося тим, що, обурений Галиним віроломством, Михайло Михайлович розбив коштовну макітру, в описуваній хаті почалася колотнеча.

— Як ти, бісова дочко, сміла наробити сорому такому заможному женихові і його статечному сватові? Гей, дурна та нерозумна! В нього ж хата тисячі на три та на книжці з дві! Які гроші з рук пішли!.. Я вже, на твоїм місці,— з вискоком би! Та на ті гроші, прости господи, розвела б таку комерцію, що вже як і судили б, то менше п'ятнадцяти не дали б... Чого так поглянула?.. Жартую, жартую...

— Ой мамо, вас і так судитимуть,— казала Галя, гостро дивлячись у вічі матері.— Люди он працюють, а ви все спекулюєте. То дріжджами, то синькою, то ультрамарином. А ми з батьком не знаємо, куди очі подіти.

— Боже ти мій! — сплескувала Одарка руками.— Федьку! — гукала вона.— Перетягни її разів кілька мотузкою, а то не я буду, як не дам їй на виховання!

Федь Калістратович чухав потилицю і збентежено позирав то на дружину, то на доньку.

— Так-то воно-то так, але...— стис він плечима.— Словом, мені ніколи, я той... пішов.

І як не кричала Одарка на дочку, як не наполягала, та не домоглася Галиної прихильності до заможного, але старого парубка.

Але десь на самім споді душі Одарка ще мала надію, що Галька, мовляв, переказиться і вволить їй волю.

Хоч до неї й докочувались плітки про доччині гулі з новим завклубом, та вона не припускала, щоб справа зайшла надто далеко.

Все життя Одарка прожила в гонитві за карбованцем, за багатством, яке в її уяві малювалося у вигляді величезної окованої скрині, яку зачиняєш, натискуючи коліном. Щоб там і се і те, ще й золоті червінці. То дарма, що на них государ імператор, а дев'яносто карбованців викладай і не кривись!.. Вона й сама мала їх — не так щоб багато, не так щоб і мало, і тому вважала себе найрозумнішою та найхитрішою жінкою. І коли й вона б не кинулась би на ший першому-ліпшому парубкові (Федько — то її нещастя!), а перш зважила б на його достатки, бо з кохання хліба не їстимеш, з гарного лиця води не питимеш, то й дочку свою напутить.

Спрокволеньки, як вода камінь довбе, приверне вона Гальчине серце до Моргуна (та, нічого гріха таїти, і до його тисяч), а що він парубок підтоптаний — дарма, зате ходитиме Галька в таких костюмах та пальтах, ріпитиме такими чобітками, що мінитимуться всі дівки.

Та тут сталося несподіване.

— Мамо,— сказала якось Галя, без потреби визируючи у вікно.— Маня Шевченко виходить заміж...

— Стара дівка, як гриб, то, певно, пора. А який це там дурень бере її?

— Степан Лазаренко.

— Істинний дурень. Йй усі сорок, а він допіру з армії.

— Ай, і охота вам дурниці казати! Йй тільки двадцять два.— І щоб не дати матері розійтися, продовжувала:— І Славко на Вірі жениться...

Тут уже Одарка зрозуміла, до чого воно йдеться.

— А чого ж, Михалко не поганий парубок...

— Пхі!

— Гляди, допхікаєшся до сивої коси!..

— Мамо...

— Якої тобі холери?

— Олега Чередниченка знаєте?

— Матінко моя! — жажнулась Одарка і вся аж отерпла.— Отого київського стиягу, що на гармошці в клубі тирлика? Тьху, прости господи!

— І не стияга, і не на гармошці, а на баяні по нотах грає. Ви знаєте, як це важко — по нотах!.. І ще й на гітарі. Не така, а зовсім інша — з пасочком. І хором керує. В нього й камертон є. Отак — дззіннь!.. І режисер драмгуртка...

— Та й чого ж це він так припав тобі до смаку? — захитала головою, взявшись у боки, Одарка.

— Він дуже... дуже... ох, який він хороший, мамо!..

Одарка витерла мокрі руки об спідницю і підійшла впритул до Галі.

— Он воно що! А може, тобі вже запізно мене питати? Може, ми його вже проситимем?

На обличчі в дівчини виступили гарячі плями і вогко заблищали очі. Вона затулила їх ліктем і одвернула голову. Плечі її здригалися. Схилилась на стіну і, тонка та згорблена, здавалася зворушливо беззахисною.

— Я люблю його! — вигукнула вона так розпачливо, що мати аж поступилася.

— Ой дівко, сказ на твою голову! Безсоромнице! Вона любить парубка, подумайте таке! Начиталася тих книжок і собі здурила. Ось як візьму качалку та вчеплю з півкопи, зразу одужаєш!

— Ні! Ні! — тупнула ногою Галя, відняла лікоть од почервонілих очей і безстрашно глянула на матір.— Одру-у-ужимось ми з ним! — вона заридала на всю хату, мов оплакувала покійника.

— З гармошкою?! — аж сплеснула Одарка по крутих стегнах.— Та скоріш я тебе на цвинтар однесу! Проклену! Відцураюсь навік! Весілля не справлю!

І тут Галя зробила непоправну помилку, через яку мало не постраждало її молоде кохання.

— А начхати нам на ваше весілля! Олегова мати — в міністерстві, квартира в нього є, знайдеться й машина перевезтися, і гроші є, і все, все...

Товсте Одарчине обличчя з гнівного прибрало спершу задумливого виразу, як у ті хвилини, коли лічила гроші, а далі вигляд обережного зацікавлення, котре бувало в неї тоді, коли вступала в обгородку з міськими спекулянтами.

— Гроші!.. Хм!.. Та чи була в собаки хата... Вигадуєш...

— Кажу ж...

— А чи ж багато їх у твого гармоніста?

— Не лічила. Та й він не лічить.

На Одарчинім обличчі знову відбилася лічба. Примруживши очі, вона міркувала:

«Міністерство... Гм!.. Власний дім... Машина... Ой,

бреше Галька... А як насправді?.. То що тоді?.. За одного не піде, а інший потім сам не схоче...»

— Коли ви так сказали,— натхненно продовжувала Галя,— то ще раз кажу: на зло вам, обійдемося і без весілля. Кілька пляшок вина, подружки потанцюють під баян — і всій музиці край. Щоб ви тремтіли ще над кожною копійкою!.. А то й зовсім нічого не хочу. Ну вас разом з ним, як мені таке зносити! Нажену його — і край! Сьогодні ж! Краще вже одній бути... одній... повік... до смерті...

— А матері ти спитала? Заманулося в старих дівках сидіти? Пляшка вина! Щоб я, Одарка Колісничиха, яку весь Київ знає, не одне Дар'єю Онуфріївною величає,— та щоб потерпіла, як моя дочка вередує женихами? Та ще й якими!.. Або розплела дівочу косу тихцем, як у злодіїв? Та в мене півсела рачки лазитиме! Підеш уже за нього, бодай йому!.. Буде весілля! — стукнула вона кулак об кулак і аж присіла.— Буде по-моєму, а не по-твоєму!

Галя стихила плач, поглянула кінчиком ока з-під лікта і прислухалась.

— Коли тобі весілля справляти? — взявшись у боки, гордовито запитала Одарка.

— Ніколи! — мотнула головою дочка. А через секунду змінила рішення.— Негайно! — і знову зайшлася плачем.— Я помру без нього!

Одарка саркастично усміхнулася.

— Атож. Побіжи топитися. Від цього тілісті дівки не вмирають, а ти й поготів дочекаєшся. Стерпиш!

ХІV. ЗАДЗВОНИЛИ В УСІ ДЗВОНИ...

— Галиночко, ясочко, вітаю, бажаю щастя!

— Ну й нареченого підчепила — орел!

— Усією ланкою будемо в тебе в дружках.

— А я не піду — навіщо забрала в нас такого хлопця?

— Галинко, а пускатимеш його на співки?

— А дозволиш йому грати для нас на баяні?

— Дозволить, дозволить. Нам тільки музика, а їй музика.

— Ну, кажи, що щаслива, а то лусну од заздрощів!

— Ти ж гляди, Галько, не лай його і не бий!

— А ви дивіться, щоб на жодну з вас не посмів і поглянути!

— О, це вже не наш клопіт, а одвертатися і ховатися від нього не будемо!

— Ні, ні, будьте добрими подружками, не заздрісними й щирими. І вже танцюватимете на весіллі, щоб курява аж до хмар.

XV. МАМА ЗЙШЛА З АВТОБУСА

За порадою Галі Олег вирішив викликати з Києва свою матір телеграмою.

Їхати в столицю до майбутньої свекрухи Галя відмовилась не так з гордоців, як унаслідок тривожних роздумів: вона, непримітна сільська дівчина, та раптом потрапить у незвичне для неї становище невістки, перед очі такої значної міністерської дами, як Олегова мати!.. А вона ж працює в прийомній самого міністра!

Олег і Галя стояли в затінку біля зупинки автобуса і, взявшись за руки, розмахували ними, як діти мотузочкою-скакалкою.

— Ти не бійся, Галочко, вона в мене добра.

— Пхі! Чого б це я її боялася? Я он своєї і то не боюсь. А в мене ж...— і при цьому очі в неї були ставленими і, як сказано вже, відчайдушними.

Галя навмисне вийшла зустрічати майбутню свекруху в простому ситцевому платтячку, в якому вже зустрічала не раз і сонце, і вітер, і ясный дощик. Це трохи бентежило Олега, але для нього вона здавалась би чарівною навіть у ряднині.

Заради такої важливої події Галя відпросилася з роботи на цілий день. Бадьорилася вона тільки зовні, а тріпотливе її сердечко було як спіймана пташка — то зіщулиться від страху, то виривається з грудей.

«Як то я гляну їй у вічі? Вона ж розуміє, що відбираю в неї сина навіки. І чому матері такі егоїстки?.. Ну, був твій, а тепер буде мій...»

Олег хвилювався від думки, що мати може ненароком образити Галя, а тоді все пропало. Він щохвилини позирав на годинник, обличчя його сіпалось і здавалося блідим і схудлим.

І вже коли вони були майже у відчаї, з-за повороту шляху, перевалюючись, солідно блиснув склом огрядний і приземкуватий автобус.

Він був кольору ранкового сонця вгорі і ніжно-блакитного в нижчій частині. Мирним своїм забарвленням він вселяв у їхні душі надію.

Олег став збоку од вихідних дверей, очікуючи матір.

Раптом він кинувся назустріч досить молодій ще жінці в білому плащі і ажурному капелюшку. Він вихопив з її рук чемоданчика і збентежено переводив погляд з Галі на неї.

— Ма! Рідна...

Мати поцілувала його в чоло і легенько відсторонилася, щоб поглянути на дівчину, яка стояла поряд з її сином, страшенно гордо й незалежно заклавши руки за спину.

Постава дівчини була схожа на виправку солдата, який хоч і потрапив у полон, та вирішив не сказати противникові ні слова, ні півслова.

Мати думала:

«От і все. Промайнули мої літа молодії... Одружується Олежок, а там стане батьком, а я — бабусею. І все через це красиве і, здається, зухвале дівчисько...»

Олег заметушився, та потім все-таки згадав про свої обов'язки і вказав рукою на матір і на Галю:

— Мамо, моя наречена — Галя Колісник! Галя, моя мама!

Мати усміхнулася підфарбованими губами і перша нерішуче простягла руку.

— Ксенія Павлівна.

— Галя... Федорівна.

— Дуже приємно, — обережно і очікувально усміхнулася мати, крадькома озираючи дівчину від гребінця до великих пальців ніг, що непристойно визирали з босоніжок. — Яка ще ви молода! — відзначила вона, чи то схвалюючи, чи то засуджуючи.

— Так, — блиснула на неї очима Галя. — У Щербатому довго в дівках не засиджуються!

«Ого!» — подумала Ксенія Павлівна, а вголос промовила:

— Ви здаєтесь мені десятикласницею.

— Тільки-но перейшла в дев'ятий, — смиренно відповіла Галя і, помітивши, як полізли догори брови її

співбесідниці, пояснила.— Я відвідую вечірню школу.

— Але ж ви не кинете навчання?

— А ми навчасємось разом з Олегом. Уже закінчуємо курс астрономії.

Ксенія Павлівна почувала себе дуже незручно. Вона короткозоро примружилась і повела поглядом навколо, озирючи припорошені пилом садки.

— Нічого собі село, добре б пожити тут на дачі...

— На дачі? — гостро глянула на неї Галя.

— О, село чудове! — захоплено вигукнув Олег.— Я вирішив залишитися тут на все життя. Ти будеш приїздити до нас щороку.

— Ай, Олечку, ти завжди захоплюєшся і завжди поспішаєш. Хоч раніш було без матері ти нічого не вирішував. А тим більше — одруження...

Потім Ксенія Павлівна звернулася до Галі, яка похмурніла і, незалежно випнувши лікті, заклала руки до кишень платтячка.

— А ви одягаєтесь зовсім по-міському...

Галя спідлоба зиркнула на Олега: «От тобі й на!» Вона присоромлено похнюпилась і почала розгрібати ногою пиліюку.

— Ну, то познайомте ж мене зі своєю родиною.

— Охоче,— скривилась дівчина.

І вони мовчки рушили вулицею села.

ХVI. ОГЛЯДИНИ

На подвір'ї зустрів їх пес невизначеного забарвлення. Це була стара, брудна тварина зі скуйовдженою шерстю.

Гавкнувши для порядку разів кілька, пес одразу зіщулився і догідливо замахав хвостом.

Як тільки Галя ступила на свій двір, од її задерикуватості не лишилося й сліду.

Вона спохмурніла і заклопотано озирала подвір'я. В її уяві найменший непорядок зараз виростав у повне безладдя.

На шворці, простягненій через увесь двір, вітер бавився материною випраною білизною з домашнього конопляного полотна, бо Одарка, хоч частенько й перепродувала найтоншу білизну, не могла змиритися з думкою, що таке додільне полотно, яке дісталось їй

ще від покійної матері, зогніє в коморі без ужитку. Вона й сама напярала його чимало, як була дівкою. А тепер бісові дівчата так набралися науки, що й не знають, яка вона, плоскінь і матірка.

Галя на правах господині пішла попереду. Коли увійшли до хати, їх зустріла... власне, ніхто не зустрів, бо перше, що кинулось їм у вічі, була здоровенна діжка, з якої звисали чийсь товсті ноги з частиною постаті.

— Ой! — скрикнула Ксенія Павлівна і схопилася рукою за щоку. З роками її гостра уява ставала вже хворобливою.— Ай! — знову вигукнула вона.— Тут якийсь злочин!

— А певно,— сказала Галя, почервонівши.— Це мати брагу слухає, чи вгамувалась.

По цій мові з діжки показалася друга половина людини, і, з полегкістю хукнувши, Ксенія Павлівна впевнилась, що варварські часи, коли людей розтинали навпіл, давно минулися.

— Стався б злочин, коли таку славу брагу прогавити. Бо як скисне, то й свиняці не виллеш. Е-е, та тут повна хата свідків! — невдоволено сказала Одарка до дочки і почухала ніс засуканим рукавом.— Ой, хто ж це ви будете? — пильно оглянула вона Ксенію Павлівну.— Ніби й знайомі... На вас точнісінько така накидка, як на жінці мого знайомого в Києві... А добре живуть, добре! На стінах килими, на підлозі килими, так що, звиняйте, й плюнути ніде... От тільки не примітила, чи на стелі є... А дзеркал, дзеркал — видно тебе наскрізь, аж соромно стояти. А кріселка такі м'якісінькі, що грузнеш до підлоги...

— Мамо,— з слізьми сорому на очах сказала Галя.— Це ж Ксенія Павлівна, Олегова мати!

— А-а,— радо сплеснула руками Одарка.— Пробачайте, бо я з того клопоту забулася, на яким світі живу. Галько, винеси кріселко, та хай вони сідають. Пробачайте, що до кімнати не веду, тільки-но змастила долівку глиною з кізяком, то там така галантерея стоїть! Еге,— сказала Одарка у відповідь на докірливий погляд дочки,— кізяком же, бо будуть танцювати. Нічого, ще старі люди казали, що де смердить, то там і пахне. Бувало, знічев'я везеш із Києва кілограмів з десяток копчених оселедців, то у вагоні носами крутять, а як виймеш одного пополуднати, то слинку ковтають... Бу-

вало, тих кватирок у вікнах не робили, зранку ввійдеш у хату, то тих же пахоців! І нічого. Раніш, ніж бог поличке, ніхто не помирав. То тепер такі ніжні, що хати високі будують, та вікна, що з вулиці видно, чия нога з борщу вигляда, та підлогу дощану давай, та ще й доріжкою застели. Та сідайте, свахо! Я вас почастую з дороги! Такого перваку приберегла на цю okazji, таке вже на нім намисто, що як споживеш, то, звиняйте, хоч дурій, хоч помирай, і таке будеш теревенити, що твезезому й на думку не спаде.

— Пробачте, до цього я не звикла! — злякано відсахнулася Ксенія Павлівна.

— Е-е,— махнула рукою Одарка.— Як вип'єте, то потім і не розберете. Ану, Галько, принеси з погребка миску холодцю та ковбаси кільце. Чим багаті, тим і раді.

— Я не голодна,— бурхливо запротестувала Ксенія Павлівна і, присягаючись, приклала руки до грудей.— Я... я мушу зараз же їхати. Я відпросилась лише на добу. Я залишила хвору тітку одну в квартирі...

— Поки ви хильнете чарочку, не дасть вона дуба.

— Ні, ні...

— Ну, бог з вами, як не хочете з нами, простими людьми, родичатися...

— Присягаюсь вам...

— Ну, нічого, нічого. Посидимо колись у вас. Як їхатиму в справах — обов'язково загляну... А син у вас гарний і, чула, багатий... Та й ми такі собі... Ходімо глянемо на льоху, що я Гальці в посаг даю. Таким хазяїном стане з тієї льохи ваш син! Заріже, продасть у Києві, за виторг у нас тут купить ще дві, продасть і купить ще чотири, продасть...

— Замовчіть! — закричала Галя на матір.— Ви забалакаєте людину до смерті!

— А ти не спиняй — хлібом не годуєш. Що ж, потвоєму, й пожартувати не можна?.. То я й кажу...

— Ну, ми пішли! — рішуче сказала Ксенія Павлівна, часто прикладаючи хусточку до обличчя.— Олег, проведи мене на твою квартиру!

— Заходьте, свахо, заходьте, а я то до вас не раз зайду!.. Ха-ха-ха! А як же з ними?..— зареготала вона, як гості вийшли.

Галя сиділа на ослоні, похнюпивши голову. Руки її

безсило впали на коліна. «Пропало все. Розбилось дзеркало», — тоскно думала вона. Смертельна небезпека нависла над її щастям.

XVII. «СХАМЕНИСЯ, СИНУ...»

— Жах! — сказала Ксенія Павлівна до Олега, сидючи біля столу в його кімнаті. — Воістину кохання сліпе. Це найбезглуздіше почуття на світі! Я пишалася тобою, гадала — у мене розумний син.

— Ма!..

— Та я помилилась. Я у відчаї.

— Ма!..

— Не перебивай мене хоч тут. Ти зосліпу вліз у bagno, з якого я, за матернім своїм обов'язком, витягну тебе за вуха!

— Ма! Можна подумати, що я одружуюсь з Одаркою. А я одружуюсь із Галею, наймилішою, найкращою дівчиною. Вона й сама нещасна, що в неї така мати. А батько її — роботящий і доброї душі чоловік, тільки безхарактерний.

— Повір мені, я не проти твоєї дівчини, хоч і вона, здається, агресивна і хитра особа.

— Ти помиляєшся, мамо. Вона чесна й розумна дівчина. А що трохи колюча, то троянди теж з колючками.

— Ой сину, до чого цей твій квітник... Дружину не поставиш у вазу. І я боюсь, що вона буде тебе бити.

— Якщо ти так кажеш — то нехай. Її побої будуть для мене солодкі.

— Ти дурень, Олежку!

— Радий, що через своє глупство матиму таку дружину.

— Сину, звільни її від слова, благаю тебе!

— Я можу звільнити Галю від її слова, та не можу звільнити себе. Бо кохаю її над усе. Я не кажу, що помру без неї, але життя моє буде пусте.

Мати сумно похитала головою.

Вона болісно шукала якогось виходу. Найдорожчий із своїх скарбів, якби їх мала, віддала б, щоб син залишився її дитиною, не спокушеною почуттям, про яке вона в свій час, залишившись удовою, забула заради ж сина. Та вона знала Олега, його палку вдачу і його

наполегливість. Знала також, що жодна сила не зму-
сить його зламати своє слово. Хоч і м'який він, та вже
такі суперечливі почуття вживаються в його натурі.

Вона запитала:

— Ну як же ти будеш жити? Разом із тещею? Ізди-
тимеш з нею спекулювати і складатимеш тисячі?

— Галя перейде до мене.

— А в тебе ж у Києві квартира... і мати, що стіль-
ки... стільки...

— Галя не кине землю.

— Одружишся, а за кілька місяців підеш до армії.

— Ну що ж, мене чекатиме не наречена, а вірна
дружина.

— Ти певен?

— Якби не так, то не варто було б жити на світі.

— Ти от вступив до університету, а тепер усе про-
паде...

— Ми будемо вчитися з Галею разом.

Що могла протиставити Ксенія Павлівна безум-
ству — логіці закоханих?

Після довгої мовчанки мати сказала:

— І все ж я не можу схвалити твій шлюб.

Олег зітхнув і розвів руками:

— Ну, ма... Це неминуче. До того ж я полюбив лю-
дей, що вирощують для нас хліб.

— Я не можу бути присутньою на твоєму весіллі...
Сидіти за одним столом з тією... тією Одаркою. Я увесь
свій вік прожила чесно.

Помовчали.

— Візьми ось цей футляр. Тут золотий годинник
з браслетом. Той самий, що подарував мені твій батько.
Подаруєш своїй дружині від мене. Я не зичу їй зла...

— Тебе важко зрозуміти, ма...

— Ну, я пішла. Не проводи мене. Мені важко.

— Я проведу тебе, ма!..

На цьому автор поклав ручку і замислився: кого
йому більше жаль?

Зірки починають меркнути. Синя ніч відступає пе-
ред зорею.

Я за молодість, друзі!

У суботу надвечір Михайло Михайлович загнав свого трактора на польовий стан, заправив, обтер «кінцями» його замурзаний вид, узяв ватянку під руку і перевальцем рушив до села.

На душі в нього, як і на обличчі, було темно, аж чорно.

Якої б тільки «царської горілки» не спробував Михайло Михайлович, щоб витравити з серця усміхнений образ тоненької Галі!

Міцно там окопалося кляте дівчисько, ні штурмом її не взяти, ні військовими хитрощами.

Змарнів старий парубок, не їсть, не п'є і з виду став похмурий, як осіння туча.

І вмілі руки є, і сила, якої б вистачило б на чотириох, теж є, не рябий же і не кривий, а щастя-талану немає...

Сказали б Михайлові Михайловичу задля тої дівки скелю перекинути,— уперся б ногами в матінку землю, почервонів би з натуги, за старою флотською звичкою, гукнув би «полундра!»— і з громом покотилась би скеля.

Веліли б віднести дівчину на край світу,— взяв би на руки, як дитину, зогрівав би власним диханням, колисав би— ой люді!— поки б не заснула, щаслива й збентежена.

І що то за сила така страшна, що могутнього мужчину робить кволим і безпорадним перед слабким дівчам? Чи благословляти ту силу в піснях, чи проклинати, як лютого ворога?

Ішов Михайло Михайлович понад лугом, гриз стебло пирію і думав безпросвітну свою думу. Вже й городи почалися, незабаром вільховий місток, яким переходять через струмок на другу бригаду.

Передвечірньою свіжістю тягне з лугу. Гіркуватоліпкий запах вільхового листу, прісні пахощі дикого клеверу і прілий дух землі нагадують Моргуну дитинство так ясно, так чітко, що хочеться роззутися і босоніж топтати прохолодний килим зелені, бігати за білими метеликами, що, мов великі сніжинки, миготять над лугом, жбурляти на землю кашкета, цілячи в хитрого зеленого коника. Тоді б, може, й забув про свій

дорослий смуток і терпка печаль не палила б його серця.

Завтра він уже навіки втратить свою надію, і любов стане йому тягарем, може, до самої смерті. Ходити й дивитися на чуже кохання, недосяжне, як зірка, вічно ревнувати до того проклятого, що стане щасливим! Ні, краще не зустрічатися, звертати з дороги...

Та цього дня не міг він здійснити свого наміру, бо на бічній стежечці із зарослів вільхи показалася прекрасна, як мрія, його любов в уборі молодої.

Різнобарвні стрічки маяли за нею, як розвіяна бурею райдуга.

За Галею виступала її старша дружка, сповнена такої самої стриманої радості і в такому ж самому уборі.

— Пхі! — сказала Галя.— Я гадала, що за ведмідь суне, а це наш Михайло Михайлович. Здрастуйте!

Моргун зупинився і, втупивши очі в чарівне видіння, машинально сховав ватянку за спину.

Дівчина йшла просто на нього. Вона легенько помахувала сумкою з картатого дерматину, в якій, певно, були царські дарунки.

— Здрастуйте, Михайле Михайловичу! — знову ясно задзвенів її голос.

Моргун кліпнув очима, ворухнув губами, та слів своїх не почув.

— Батько просять, мати просять, і я прошу,— вона вклонилась йому,— і я уклінно прошу прийти до нас у неділю на весілля! — з цими словами вона подала йому перепустку, що називається шишкою. Він і не знав, куди її подіти, потім вийняв з кишені чималу хусточку до носа — гм! — і на звільнене місце поклав оте запрошення.

Галя підійшла до нього впритул, зіп'ялася навшпиньки і, соромливо прикривши очі повіками, доторкнулася до його обвітрених уст своїми теплими губами.

Так споконвіку в Щербатому запрошували на весілля.

Коли не ймете віри,— приїздіть, може, й вам пощастить.

У Михайла Михайловича потемніло в очах. Він захитався, як дуб від навальної бурі.

— Галю! — одним подихом вимовив він губами, що плакали.

Вона глянула йому в вічі і підняла сумку на рівень грудей, ніби захищаючись від можливих обіймів.

Знала, вража дочка, що хотів сказати її іменем тракторист!..

Похилила голову і довго стояла мовчки. Потім зітхнула і сказала винувато:

— Пробачайте, Михайле Михайловичу, може, коли й сказала що з дураців... Ви дуже хороший. Роботящий, чесний, та тільки, знаєте.. Ну, та все одно... Дуже вже ви великий душею, боюсь я вас... Оце і все. Ні, не все: багато на світі хороших людей, а кохають лише одного. Чи можу я любити вас обох? Не гнівайтесь і приходьте, прошу вас, як брата. Як брата! — повторила вона, ніжно й винувато глянула на нього і ще раз уклонила самою головою.

Тридцять п'ять років Михайло Михайлович не мав сестри і от сьогодні, виходить, знайшов її. На власному гіркому досвіді переконався він, що коли вже кохана дівчина стає кровною родичкою; то справи твої кепські...

А Галя пішла собі вдвох із дружкою поперед нього, як сонце до заходу.

Стояв Моргун і дивився їй услід. Дуже важко було і боляче, пекло душу неவிплакане чоловіче горе.

Ну що ж, сестро, йди... і хай тобі щастить...

ХІХ. СТАЛИ НА РУШНИК

Заради торжества з самого ранку в сільраді чергував секретар товариш Швиденький.

Він щохвилини виглядав у вікно, підбігав до столу і нервово вивіряв свій кучерявий почерк. Незабаром аркуш чистого паперу зашипів, як змія, підписами товариша Швиденького: «Шшшш...»

Годині о дев'ятій із-за повороту вулиці вилетіла пара баских коней, завітчаних стрічками так рясно, що здавалося — сині, червоні та жовті вогні сиплються з них на землю. Е-е, стрічок тих ви ніде не купите, можна було дістати їх тільки в Данила Шпака, коли працював той заготівельником, за добру торбу ганчірок

і маховика від ручної січкарні. Чимало навіть справного одягу перетягали дівчата на ті стрічки.

Навпроти сільради коні з усього маху присіли на хвості, і з підводи посипалось стільки молоді, що секретареві замиготіло в очах.

Товариш Швиденький пригладив ріденького чуба, замаскував лисину, забігав по приміщенню і загуркотів стільцями, переставляючи їх, може, вдесяте. Потім витер рукавом настільне скло і сів за стіл з виправкою першого учня, готового писати контрольну роботу.

— Формально й фактично все в ажурі,— сказав він сам до себе.

За хвилину приміщення наповнилось цілим букетом дівчат. Весело і збуджено вони пурхали по кімнаті, як метелики.

Хлопці внесли сюди той стоїчний спокій, з яким кожен із них готовий був розпрощатися з молодечою волею.

Товариш Швиденький у дівчині в білій сукні впізнав Гаю Колісник, а в її кавалерові — завклубом.

— У якій справі, громадяни? — хитренько зморщившись, запитав товариш Швиденький. Потім надів окуляри, щоб у їхніх очах видаватися суворим і значним.

— М-м-ми...— сказав наречений і затнувся, безпорадно озираючись на схилену голову своєї подруги. Мужність лишила його в цю рішучу хвилину.

— Сільраді не ясно,— строго сказав товариш Швиденький.

Дівчата захихотіли, а хлопці стояли серйозні й важкі, як монументи.

— Сільрада не може приймати рішень, не розглянувши питання по суті справи юридично й фактично. Де-юре і де-факто.

Галя підвела очі на молодого і сердито прошепотіла:

— ...заресструвати шлюб!

Наречений радо стрепенувся і голосно сказав:

— Ви чули: Галочка сказала, що ми хочемо заресструвати шлюб.

— Хм! — почухав скроню товариш Швиденький.— У сільради ще мало підстав виводити формальне розумé. Потрібна ще формальна згода і другої сторони. Галя звела брови.

— Я теж згоден! — хутенько сказав жених.

Товариш Швиденький пожував губами, витяг з шухляди потрібний бланк, цмокнув язиком і нерішуче промовів:

— І кого з вас писати на чільному місці? Формально треба було б вас,— усміхнувся він Олегові з маленьких віконечок, відбитих у його окулярах,— а фактично... Ну, та добре, запишемо головою сім'ї поки що вас, а там видно буде.

І характерним своїм почерком, з бубликами й завитушками, схожими на поросячі хвостики, записав в усіх документах, що Олег Чередниченко формально став чоловіком, а Галина Колісник, віднині Чередниченко,— дружиною.

— А фактично це станеться пізніше... Розписуйтеся.

Перша взяла ручку Галя.

— Так, так, молодичко, будь в усьому перша!..

Коли все було зроблено за формою, а печатка була поставлена заздалегідь, бо голова не довіряв її секретареві, присутні заплескали в долоні. Дівчата підходили до Галі і цілували її в уста, а парубки тисли по дружжю руки з такою доброзичливістю, що молоді ставали на півметра нижчими.

Галя підійшла до столу і вклонилась.

— Формально й фактично запрошуємо вас, товаришу Швиденький, на весілля.

І весь гурт пішки повалив до Колісників. Коні йшли позаду, зміїсто вигинали шії, маяли стрічками-блискавицями.

Натовп усе густішав, і весело та п'яно захиталася пісня:

Розступіться,
вороги,
та не переходьте
дорогі,
хай перейде родина,
щоб була щаслива година!

Перед хатою молодих зустрів маршем духовий оркестр, що ним у самозабутті диригував Оверко Соловейович Сопілка — руками, ногами і всім тулубом. Дух ідейно-естетичної перебудови витав над його їскуйовдженою чуприною...

XX. ТАНТАЛОВІ МУКИ

— Гірко! Гірко! — вдарило Михайла Михайловича по серцю, як він, повиливавши воду зі свого «змія», залишив його в сінях, а сам зайшов до хати.

Декілька гостей проїхались штаньми по лаві і звільнили місце трактористові.

Блідий од щастя молодий повернувся до молодої і доторкнувся вустами до її вуст з такою обережністю, ніби то були не дівочі пружні уста, що від поцілунків стають ще соковитішими і пружнішими, а крихкі пелюстки тепличного цвіту.

І Михайлові Михайловичу, що уздрів це, стало гірко-прегірко. Навіть після того, як випив чарку, а залишок чесно й доброзичливо виплеснув на стелю, не стало йому ні на крихту солодше.

Ні багаті страви, ні пляшки, запечатані червоним сургучем, ні жвавий гомін гостей не могли звеселити засмучену душу Михайла Михайловича.

Запікав його всередині негасний вогонь, ніжна й болюча туга за втраченим назавжди щастям.

Тягся чаркою до Галиної тонкої руки, і дзвеніло скло всіма його печалями:

— Щастячка тобі, Галиночко, щастячка!

Волооко дивився на обличчя її чоловіка, що палало вогнем, безвусе, юне й щасливе, і почував тільки задрість без крутої неприязні.

Ну що ж, він — її любов, і Моргун стане грудьми перед кожним, хто загрожуватиме цьому кохання. І хотілося йому висловити це, та не знав переконливих слів. І горнувся душею до неї, а вона хвилина за хвилиною оддалялась від нього. Зірньою моя вечірняя, тільки й досяжна мені що своїм ясним світлом!

Михайла Михайловича мучила недосяжність коханої, а Олега — її тісна близькість. Бо сиділи Олег з Галею тісно-тісно, плече з плечем і нога з ногою. Олег відчував струнку й гарячу постать своєї подруги так явно і так болісно, немов дотикався до розпеченого заліза. Він стримував у собі бажання забути про присутніх, стати перед Галею навколішки і палко цілувати її ноги, і хай, чорт забирай, «буде соромно тому, хто погано про це подумає!»

Він важко дихав і, сторожко озираючись сухими

очима навкруги, непомітно відсувався од Галі, а вона здивовано і ображено позирала на нього і невблаганно підсувалася, схожа на електричний струм небувало високої напруги в ненадійній ізоляції з легкої шовкової тканини.

«Згорю», — з відчаєм думав Олег, прикидаючи, скільки часу доведеться йому сидіти поряд із блискавкою.

І він дійсно згоряв без диму й без полум'я, і ніхто не бив на сполох, щоб гасити його. Гості доброзичливо й весело підморгували до нього, підкреслюючи, що це стихійне лихо стосується тільки молодого, а їхня хата з краю. Сидить же моя кохана дружина поряд зі мною — і нічого, не займаюсь. Ну, то сиди й не воруйшись. А весілля вирувало, кипіло, сміялось.

За столами переморгувались щасливі бояри й дружки; сопрано твердили, що всі бояри носаті, баритони й тенори викривали страшну таємницю — всі дружки горбаті. Йшла гостра критична полеміка між дружками та свахою, яка увігнала їх нарешті в сором, бо не кленові листочки, ой, не кленові листочки, не хазяйські вони дочки, бо коли б розум мали, то такої не співа-а-а...

Веселощі дійшли тих крайніх меж, коли вже якась підпила баба, підперши рукою щоку, заспівала на весільний голос:

Зарізала мати півня,
зарізала мати півня,
на лежанку зсипала пір'я,
а наш батечко був...

а далі таке, що все весілля покотилось від реготу. Коли нарешті сміх ущух, трапилось найжахливіше: марнославна Одарка почала вихваляти свого зятя...

XXI. «ГВАЛТ! ПОГРАБУВАЛИ!»

— Дорогі мої покупці... тьху, прости господи, гості! — виголосила Одарка, тримаючи однією рукою чарку, а другою впершись у круте стегно. М'ясисте обличчя її блищало від жиру і щастя. Спереду постать її нагадувала гірський ландшафт, ззаду — зручну лаву в скверіку. Неосяжні її чесноти пнулися з одягу, як

тісто.— Яка ж я сьогодні щаслива, така щаслива, що ладна обдарувати все село... Тьху, і скажеш таке! Соборувався мій батечко, обіцяв на церкву дати, та шкода, що помер... Щаслива, бо віддаю дочку за такого чоловіка, що вам і не снилося. Траплялося чимало женихів. Були й партійні. Були й торговельно-мережані. Були. Та цей і кращий, і багатший. Що проти нього чиїсь там двадцять тисяч...

— А ви, тітко Одарко, не лічіть чужі гроші,— вони зароблені чесною працею! — загрозово заворушився Моргун.

— ...і хата під шифером на фундаменті, і льох мурований, і криниця з бетонами.

— На фундаменті й під шифером, і з бетонами, чорт забирай, і не прийдуть з суду описувати за спекуляцію,— процідив крізь зуби Михайло Михайлович.

— Це ви, Даниле Хомовичу,— звернулася Одарка до Шпака, що націлив більмо на неї, а видюще око скосив на шинку,— це ви, безсовісний ганчірнику, підбивали мене віддати дочку за лисого парубка...

— Ну, трах-тара-рах! — досить голосно сказав Михайло Михайлович і вже тоді лапнувся за камінець.— Ой, затикатимуть носи, коли вже я виверну когось навиворіт!..

— О, я вже знала, за кого віддати дочку!.. Ви тільки подумайте,— вказала Одарка на Олега,— сваха — його мати — правою рукою в самого міністра!

— Моя мати працює в прийомній міністра всього тільки секретаркою! — підвівся Олег. Краска збентеження й сорому залила його обличчя.

— Інша на її місці всі закутки в невістчиній скрині обнюхала б, а сваха навіть і не глянула на посаг, а від себе золотого годинника подарувала Гальці. Та що їм ці дрібниці, коли у них власний дім у Києві, машина і гроші неабиякі!..

— Ай! — раптом скрикнула Галя і затулила обличчя руками.

Її дипломатичний хід викликав несподівано-разючі наслідки...

— Я не дозволю ганьбити мене й мою маму! — мов підкинутий пружиною, підскочив Олег.— Звідки ми з мамою можемо купувати будинки, машини, складати гроші, коли її зарплата — шістдесят, а моя — сорок?

Ми — чесні люди, а не спекулянти. Для нас не встановили синекур. Ми — чесні люди, повторюю, а не злодії та спекулянти!

— Та як же це?! — аж заточилася Одарка.

— А отак, як чуєте! — зло сказав Олег і сів на місці.

— А казали ж... О-ох-х! — застогнала Одарка і захиталася на ногах так природно, що злякані сусіди підхопили її попід руки. Чарка брязнула об підлогу. Одарка рвонула комір кофтині. Обличчя її аж почорніло. Хтось приніс склянку води і приставив їй до посинілих уст. Цокаючи зубами об скло, вона ковтнула разів кілька, залялася і закашлялася. Віддихавшись, розплющила очі і, з ненавистю глянувши на зятя, заверещала чимдуж:

— Гвалт! Грабіжник! Злодій! Він украв у мене дитину! Він убив мене-е-е!

— Ви збожеволіли, мамо!

— Михалку! Михалку, я тільки й думала за тебе!.. Не гнівайся, забирай її вже ти!.. Ти добрий, Михалку...

— Ах ти ж спекулянтська личина, трах-тара-рах! — ревнув Михайло Михайлович. — Та ти вже винесла на товкучку доччину любов і честь?! Все боїшся продешевити?! Я чесний тракторист, а не купець-баришник, трах-тара-рах! — і Моргун, щоб звільнитися від горя та обурення, що переповнили його душу, вихопив заповітного камінця, жбурнув у виставлене напоказ Одарчине благополуччя і, перекидаючи на своєму шляху лави й стільці, відстороняючи людей руками, подерся до виходу.

В душі його клекотів, аж розпліскувався, гнів.

«Як вона осмілилась те, задля чого я ладен життям важити, переводити на свої гроші? У-у, худобина!» — зціпивши зуби, думав він.

— Я йду звідси теж! — гукнув Олег.

— І я! — взяла його за руку Галя.

— І я...

— І ми...

— Пішли! За здоров'я молодих можна випити і вдома.

Спершу молодь, а потім і всі інші почали поквалливо виходити з хати.

— Ми прийшли на весілля, а не на торг! — казали найбільш поважани.

— Федьку! — розпачливо гукала Одарка. — Притико нещасна, не випускай гостей!! Скільки ж пропаде всього!

— Іди ти до монахів! — прорвало Федя Калістратовича. Він постояв у нерішучості, потім махнув рукою і теж почав вибиратися з хати. Але сила звички була така велика, що на порозі обернувся і сказав:— Я той... пішов. Мені ніколи... Як питатимуть, то в стельмашні.

Як Одарка не благала, як не хапала гостей за поли, вони, ховаючи очі, вивалилися і йшли в двері. З Одарки весь хміль мов рукою зняло. Сіла край столу і, затуливши обличчя долонями, тоненько заскиглила.

В хаті було пусто. За столом залишився тільки Данило Шпак. Він співчутливо поглядав на Одарку і машинально тикав виделкою, намагаючись впіймати слизького маринованого опенька. Тикав, тикав, не зловив, кинув виделку і сказав:

— Ех! Що не кажіть, а зараз комерція — пропаще діло!

XXII. ПОДРУЖЖЯ ОБИРАЄ СОБІ ЗОРІ

В Олеговій кімнаті вже темніло. В напівморочу Галя світилася, мов чарівний привид.

Тонка й ніжна, дівчина вперше сама підійшла до коханого і поцілувала в уста. Весь тягар умовностей, що сковував її кохання, спав з неї, як розірваний ланцюг. Почувала себе такою вільною й легкою, що, думалося, могла летіти.

— Тепер ти безроздільно мій! — мовила вона голосом, що бринів, як перетягнена струна. — Схочу — зацілую, схочу — вип'ю тебе до краплі!

Вона притислася щокую до його грудей і заплющила очі. Дзвеніла тиша, мов пекучий день над степом, і в ній, мов перепілчині крила, билосся Галине стривожене сердечко.

І коли Олег обійняв Галя і повернув її голову, щоб зазирнути у вічі, вона знову сховала лице в нього на грудях і сказала глухо:

— Мені страшно... Ти не розлюбиш мене? Я повинна здаватися тобі противною.

— Галя, мила!..

— Але я не піду туди навіть за шматтям. Тільки не

розлюби мене! — і віддано й чесно глянула йому в вічі.

Він гладив її худенькі плечі, цілував очі і, хмеліючи, добувався до вуст.

Вона лукаво та сміхотливо заворушила губами.

— Пхі! А я й не розберу, чи це вечір, чи ніч?

— Ніч,— сказав він кризь зуби.

— Ба вечір! Треба тільки засвітити лампу.

— Не треба світити.

— І я хочу їсти. Я рісочки не брала в рот на тім весіллі.

— І я,— розгублено сказав Олег і опустив руки.

— То викладай що є.

— Здається, є хліб і трохи масла,— невпевнено сказав Олег.

— Це більш ніж достатньо, щоб прогодувати родину. Ти, певно, приготував це ще до весілля? Нічого, не сумуй, в нас буде все. Є в нас молодість, сила, руки ось які дужі,— і вона, стисши кулак, зігнула руку в лікті.— Чи ж боятися нам праці? Поглянь, в мене м'язи, як у борця!

— Як у горобця...— широко усміхнувся Олег.

За хвилину вони — голова з головою — виглядали з вікна і апетитно наминали хліб з маслом.

— А в тебе хоч чай знайдеться? Я хочу пити.

— Прийде хазяйка, скажемо...

— Е-е, пусте! Сьогодні вже зап'ємо водою. Який смачний хліб! Хліб мого чоловіка.

Іскрилася небесна синь.

— Поглянь, яке чисте небо. І скільки на ній зірок. Вистачить кожній людині. Я не за приватну власність, але зірки нехай у нас будуть власні. Щоб отак тихого вечора поглянути у височинь і тягло тебе до неї летіти. Щоб у кожного був свій прекрасний сон,— ти розумієш? Ми не можемо розлучатися. Наші зірки повинні бути поряд.

Дивлячись одне одному в вічі, вони безжурно сміялися.

— Вибираймо он ті дві. Одна біля одної.

— Нам потрібно принаймні три.

— Не будь пожадливою.

— Ні, я сказала — будуть нашими он ті три — і не супереч! А згодом, може, приєднаємо й інші.

— То, мабуть, Моргунова. Він не повинен кидати нас. Ми на все життя перед ним у боргу. Я поважаю його.

— А я люблю!

Олег ревниво шморгнув носом.

— Але не так, зовсім не так, як тебе! — лукаво блиснула очима Галя.

Від того дня Михайло Михайлович вже не носив камінчика в нагрудній кишені. І нічого — не лаявся і не бешкетував. І хоч горе й зім'яло його, та сили мав ще досить, щоб потихеньку ворухити світом.

З грубуватою ласкою старшого брата ставився він до Олега та його милої дружини. Зовні було й не схоже, що він її кохав.

«Ну що ж, — думав він, — жар-птиця завжди дається молодому...»

А залишаючись на самоті, він потайки розгортав перо жар-птиці в шовковій хустині, тільки й подароване йому долею, і милувався, остерігаючись, щоб ніхто й краєм ока не вловив його чарівного, холодного блиску.

У дзвоні жайворонів слухатиме він її сміх, у шепоті стиглого жита — ніколи не сказані йому слова кохання.

Кожної весни вона оновлюватиметься йому польовими квітами, пахощами землі, якій він присвятив свою силу і молодість.

І так рік у рік. І постаріють він і його кохана.

Ну і що ж. Бо у серці, в щасливім сні він носитиме її нетлінну, молоду й сяйну, як перо жар-птиці!

БЛАКИТНА МРІЯ

I. НАРОДЖЕННЯ І ДИТИНСТВО ГЕРОЯ

Як усяка порядна повість, наша теж почнеться з народження героя. Коли писати про це точною прозою, то автора можуть звинуватити в біологізмі. Тому використаємо два рядки з одного призабутого вірша:

Породила мати сина
Чотири кіла...

Можна було б починати ще й піснею:

Породила молода дівчина
Хорошого сина...

Але далі тут іде:

Вона його та ще й породила
В зеленій діброві...

Ні, так не годиться, бо довелось би пояснювати, чому це сталося не в родильному будинкові, і до того ж у свідоцтві про народження на підставі відомого закону (!) у графі «батько» поставити прочерк (—).

А наш герой народився від зареєстрованого шлюбу, і ми не маємо права кидати тінь на його репутацію.

...На першій порі цьогобічного життя наш герой, як усі, навіть геніальні люди його віку, не пускав ракет, а тільки бульки й фонтанчики.

Його батьки не догадались би назвати дівчину Світланою(!), а хлопчика Валерієм, і наш герой був названий просто Сашком.

Він не був такий метикований, як Гаргантюа і, народившись на світ божий, не заволав одразу: «Вина!» — проте вже на шостому місяці, на превелику втіху мамі й татові, махав ручкою і промовляв англійською мовою: «А-ва-ва-ва!»

Тримаючи Сашка на руках і усміхаючись тільки йому, мати перекладала синові слова батькові, що стояв навпроти:

— Це він каже: тато кака, пропив сьогодні три карбованці...

Тато тицяв пальцем у теплий і м'який синів животик:

— Ти диви, яке розумне! Наче вже сиділо з татом у забігайлівці!

А що згадано було забігайлівку, а не, припустімо, ресторан, то це наводить на думку, що батько був з тих, кому дуже важко було впорядкувати зарплату.

Щоб не відставати од літературної моди, можемо повідомити, що й Сашків батько певною мірою належав до керівних кадрів, хоч керував він виключно вантажним автомобілем.

Веселе подружжя Соколів зі своїм соколям мешкало на околиці міста у невеличкому будиночку з дрібнобуржуазною табличкою на фронтоні: «Домовласник Сокол Д. І.». Батько казав, що ця будова певною мірою ріднила його з великим українським поетом...

Згадане підприємство давно вже вимагало великих капіталовкладень, і акціонерне товариство в складі Дмитра Івановича та його дружини Зінаїди Петрівни було на грані банкрутства.

Справдилось велике пророкування, бо вже й сам директор-розпорядник Дмитро Іванович проклинав капіталізм, що звалив йому на плечі той бізнес, і наближався до пролетарського світогляду, бо навіть жалкував, що революція не експропріювала і його приватну власність. Може, тоді, казав він, дістали б добру комунальну квартиру... Проте він тішив себе надією, що хвиля перебудови міста потрощить і його «фортецю».

Як бачите, соціально-економічні умови, в яких з дитинства формувався характер нашого героя, були досить складними, але, на його і авторове щастя, перевага була на боці пролетарської свідомості.

...Сашко підростав, зростали й турботи його батьків.

Незабаром він почав вимагати модних, як на його вік, штанів із чортової шкіри, а з черевиками було справжнє лихо: номери їхні зростали куди швидше, аніж батькові заробітки.

З великою насолодою бродив він по воді, що дощової днини протікала каламутним струмком біля тротуару, а мати не розуміла, як це весело, і хльоскала його по тій частині тіла, яку заборонено згадувати не лише поетам, ба навіть і прозаїкам.

Ще з раннього дитинства наш герой намагався правильно розв'язати прокляте питання: «Ким бути?» Скажемо відверто, що в цьому йому теж не щастило, бо спочатку, навчений мамою, на запитання гостей: «А ким ти, синочку, будеш?» — Сашко бадьоро відповідав:

— Плофесодом.

Трохи згодом, теж сповняючи мамину волю, він став видатним інженером.

Сам він найбільш полюбляв професію міліціонера. «Бий, кого хоцес, і лівольвел...» Маму це, звичайно, сердило, і вона намагалася покращити синів службовий стан. Тоді батько теж почав навчати його, діючи на недозрілу свідомість сина цукерками. І якось на вечірці гості почули відповідь:

— Я буду бажарним шпекулянтном.

Після цього, зневірившись у Сашкових здібностях, мати сама вже відповідала:

— Він, як і батько його, буде халамидником.

У дошкільних своїх розвагах Сашко певною мірою справджував ці останні мамині сподівання.

Не минуло Сашкові ще й п'яти років, як почалася війна.

Батько одразу ж пішов на фронт.

А потім був грім і страх. Одного разу їхній район бомбили так запекло, що Сашко намагався сховати голову в кишені маминої жакетки...

Невдовзі в місті з'явилися чужі солдати.

Їхню присутність Сашко відчув спочатку в тому, що не стало цукерок і цукру. А далі він мусив їсти пісну пшоняну кашу, а там і її не стало, а потім уже були млинці з перемеленого на м'ясорубці лушпиння з картоплі, а далі... мама, що не розумілася на тонкощах політики, вчинила смертельний гріх...

Може, це було і не так. Бо якось зайшов солдат і, усміхаючись золотом до мами, тикав Сашкові в руку плитку шоколаду, а мати кричала до солдата, як до глухого:

— Облиште, пане, він не любить солодкого!

І залишилися без солодкого і Сашко, й солдат.

А мати, ковтаючи своє горе, плакала злими слізьми.

Як зуміла вона вберегти Сашка від згуби, знає вона одна.

Як вигнали чужинців, стало відомо, що Дмитро Іванович, Сашків батько, загинув.

Хлопчик навіть не заплакав, почувши це од матері.

Може, й подумає дехто: от яка стійка натура! Розчаруємо: наш герой забув про батька, відвик од нього.

І ще з рік по тому точилася війна, тільки Сашкові стало легше — мати пішла на роботу, а він у дитсадок. А там вже були не об'їдки, а справжній житній дужмяний хліб, і навіть молока кожному по склянці.

Восени, затисши в спітнілому кулачку букет жоржин, пішов Сашко до школи.

Найяскравішим його враженням від першого відвідування школи були соковиті чорнильні плями на руках і сорочці.

А потім потекла буденщина шкільного життя, і комбінації з усіх цифр п'ятибальної системи ставали віхами в його історії.

— Сокіл Олександр, — викликала вчителька. — Читай напам'ять байку «Вовк і Ягня».

— Не вивчив, Катерино Михайлівно, — десятирічним басом схлипував Сашко. — Дочитав, як Вовк хоче з'їсти Ягнятко, та й... Я не винен, що він такий жорстокий... Дуже шкода стало Ягнятка...

Дарма що того дня він приніс у щоденнику одиницю — на серці в нього цвіла кругла п'ятірка.

І так переходив із класу до класу, і його голова, коли дивився у вічі вчителю, вже не задиралася по-божно догори, а неввічливо опускалась донизу. Але й колін підгинати, як інші, він не хотів.

У десятому класі це вже був високий, плечистий юнак з темним пушком на губі, розумним лобом і спокійними сірими очима.

Вже кидали на нього очима-вишеньками косаті дівчатка, але так, тільки з інтересу. Гарний хлопець, нічого не скажеш, та трохи відлюдкуватий і, правду сказати, нецікаво з ним. Порепані черевики, бавовняні штани, а комсомольський значок на бобці з синьої фланелі. Ніколи не почастиє ні цукерками, ні навіть морозивом... І танцювати чомусь соромиться.

Сашко добре розумів їхній настрій і не наставляв груди під постріли розбещеного хлопчиська з древньоримської міфології, і стріла Купідона не здригалась у грудях від ударів його серця.

Він не ходив після випуску стрічати світанок над Дніпром з юними дівчатками, які за одну добу стали дорослими. О, він розумівся на красі. Він знав, що в золоті вранішнього сонця вони в своїх білих сукнях будуть немислимо красиві, граціозні й прозорі, як бабки. А в нього ж немає костюма, бо мати заробляє сорок п'ять карбованців та вісім одержує пенсії. Вона була дуже делікатна, його мати, бо не пішла, хоч і пропонували їй продавати в ларку пиво. Однак він не дорікав їй, він пишався нею, бо, як і автор, був бідний, але диявольськи гордий!

II. ГЕРОЙ ЗНИКАЄ НА ТРИ РОКИ

Так, герой із повісті зник. А щоб заповнити чимось порожнечу, або, як кажуть, вакуум, нам доведеться познайомити читачів з новими дійовими особами.

Щоб вірно описати одну із них, автор почав пильно розглядати фотокартки. Кажуть, ніби цей метод допоміг не одному художнику... Гм, з цієї картки важко визначити, чи це атлет, чи з тієї групи людей, кому протипоказані морські купання та курортний режим. Нема тут нічого вагомого і значного — ні розслаблено складених на животі рук, ні пальця, зігнутого в значенні: «Гей, ти, як тебе, а підійди-но сюди!» — ні номенклатурно закопаних губ. Постать як постать, двобортний піджак, а на чому він висить, алах його знає. Що ж до обличчя, то й тут не можемо внести нічого свіжого в описову літературу, — ніс начебто і не орлиний, і не качиний, але, видно, нюхати ним уміють. Очі і не великі, і не маленькі, кольору теж не визначиш, хоч, здається, досить пильні. Щодо кольору волосся теж нічого не добереш, але його якраз стільки, скільки призначено нормальній людині. Тільки от будова черепа трохи дивна, ніби творець з великої чи з малої літери, задумавши його, взяв чомусь у дужки (), або акушерка, допомагаючи матері, перестаралась своєю нікельованою технікою.

Жодних помітних виступів у постаті не видно — навіть протягнена через прокатний стан, не зломиться і не зачепиться...

Оскільки на першій картці нічого важливого не вловили, спробуємо розглянути персонаж на іншій, най-

законніший, з тих, що міліція кладе під прес, приштамповуючи до безстрокового паспорта. Виходять при цьому з тих міркувань, що після сорока років людина вже не стане ні розумнішою, ні поважнішою, а це не відіб'ється на її зовнішності. Побіжно прочитаємо в паспорті: «Голубенко Віталій Петрович, рік народження 1910...»

Отже, в білих арміях він не служив, крім, можливо, тих галасливих кавалерійських загонів, що на пустирі відбивалися од наступаючих червоних частин дерев'яними шаблями.

Відносно сердечних нахилів персонажа теж нічого не можна сказати, бо та частина грудей, де має бути серце, залишена для казенної печаті.

Отак з допомогою фотокарток ми й не визначили характеру Віталія Петровича...

Гортаємо паспорт. Прописка є. А характеру немає...

Заглянемо в особисту справу героя.

В автобіографії записано:

«...Хоч особливих заслуг перед революцією в мене немає, однак на шляху до соціалізму я завжди стояв на платформі і походженням з декласованого пролетаріату. В 1941 році зазнав переслідувань від німецько-фашистської влади і був катований за переконання...»

Характер нарешті вирізьблюється. Трагічний епізод з біографії Віталія Петровича ми вже мали намір покласти в основу його характеристики, аж випадково одержали листа від його недоброзичливого сусіди.

«...Гадав я, товаришу письменник, що ви шукаєте золото, а ви, пробачте, копаєтесь у... Такою може бути і ваша повість. Бо хіба Голубенко герой?.. Пише скрізь, що він «декласований пролетарій»... А був його батечко непманом, власником магазину дамських туалетів, і сина привчав до своєї делікатної комерції. От його й «декласували» під час наступу по всьому фронту. А в сина ще й досі обхідливість молодого прикажчика: «Чого зволите?» — і нахабство парубійка, що з усмішечкою подавав дамам фільдеперсові панчохи.

Дійсно, били його німці, але за що?.. Після того, як вони захопили місто, почалися грабунки. На квартирі професора Грінберга якийсь німецький чин уподобав меблі. А Голубенко з дружиною й тещею перетягли їх

у свою квартиру. От німці й перегнули його на тій меблі і всипали по...»

Значить, катували-таки фашисти Голубенка, і міг би бути він героєм... Однак отой магазин і меблі...

Ні, безсилі ми змалювати портрет Віталія Петровича Голубенка!..

III. НАТЯК НА БРОНЗУ

Ще древні казали, що все починається зі зміни начальства.

Автопарк № 13 давно потребував нового начальника, бо старий хоч і добрий був чолов'яга, та мав лакмусового носа. Спочатку той ніс був звичайного кольору, далі почервонів, і поки в тресті довідались про причину, ніс почорнів. Викликали його в Облавтрест, співчутливо похитали головою і звільнили за власним бажанням.

Начальник відділу керівних кадрів різко повернувся, лівою рукою подразнив їжачка на голові, ляснув пальцями правої і сказав керуючому трестом:

— У той богом проклятий тринадцятий треба призначити тверду руку.

— Підшукай,— погодився керуючий і, сплівши руки на животі, покрутив великі пальці один навколо одного.

— Приходив досвідчений товариш. Звільнили за скороченням штатів. Отакий! — стис кулака кадровик.

Поки там готуються папери, скажемо кілька слів про «тверду руку».

Іван Прокопович Воронов до того, як потрапити на нову службу, був начальником... Яким саме — не має значення, але руку він мав справді тверду. Носив військового крою кітеля і захисного кольору кашкета. У мові полюбляв тверді приголосні і, бувало, як гаркне, то зразу відчутно, що має хист повелівати людьми. Потилицю мав теж непохитну, взагалі відчувалося в ньому щось коли не бронзове, то чавунне. А хіба це вада? Час був такий суворий... Оточення і все таке інше... Так треба було... Не до ніжностей... Ліс рубають — тріски летять... Такі були тверді думки Івана Прокоповича, хоч риси обличчя мав привабливі й не хмурі.

Може, саме його твердість і була причиною того,

що йому довелося залишити попередню роботу і втратити при цьому на окладі і навіть на повазі Тамари Матвіївни, його коханої дружини...

Та хай вона не нарікає на долю — не з порожніми руками залишилися вони після того вдару. В активі була ще незаплямована біографія і кілька тисяч трудових заощаджень. Там, знаєте, і полярні, і оклад більш ніж пристойний, і так заощадили на дрібницях. Тепер можна купити особнячок на околиці міста, автомашину, спокійно дослужувати до пенсії та розводити троянди у власнім саду.

У великому місті, звідки була родом Тамара Матвіївна, з місяць вони прожили в готелі. Частенько їх переселяли з номера в номер, звільняючи попередні то якимось делегатам, то передовикам, а то й зовсім якійсь дрібноті. Іван Прокопович сердився, кричав, що він заслужений... що він... що він... Та черговий адміністратор тільки посміхався і розводив руками — часи, мовляв, не ті... «У-у! Сказав би ти мені це років тричотири тому!...»

Тамара Матвіївна поділяла чоловікове обурення, але заспокоювала — ми ще візьмемо реванш... Стануться зміни... Покличуть нас, а зараз треба мовчати і терпляче чекати...

Іван Прокопович не втратив голови. Відвідав кілька місць, де можна було розраховувати на пристойну роботу, а тижнів за три в нотаріальній конторі оформив купчу на особняк.

Будинок був зовсім новий і законних габаритів — «до двох поверхів», тобто з мансардою. Були і водяне опалення, і газ, і каналізація. Будинок стояв у невеликому фруктовому саду, і сусіди пристойні — з одного боку полковник-відставник, а з другого — якась старушенція Емма Карлівна. Іван Прокопович терпів її, а Тамарі Матвіївні вона й зовсім подобалась. Стара володіла трьома іноземними мовами. Хай заходить, дочка набиратиметься від неї світськості...

Незабаром Івана Прокоповича призначили на нову службу.

Недоброзичливці розповідають, що перше його знайомство із ввіреним автопарком відбулося ніби так.

Прийшов Іван Прокопович на дворище перед гаражем, а там десятків зо два машин пороззявляли

щелепи піднятих капотів. Шофери неспіхом, як дантисти, колупалися в них ключами.

— Гей, калимщики, чому стільки симулянтів?!

Шофери здивовано пооберталися до нього.

— Покличте мені начальника режиму і старосту...— не закінчивши, начальник кречнув і поправився:— Начальника експлуатації і голову робіткому...

Черговий диспетчер, що роздавав шоферам путівки, зміркувавши, що це і є новий начальник, доповів: голова робіткому, шофер Світличний — на лінії, а начальника відділу експлуатації він зараз покличе.

Воронов покосився на «симулянтів» і пішов до кабінету. Невдовзі там відбулася його історична зустріч з Віталієм Петровичем Голубенком.

IV. КЛОПІТ З КАРАКУЛЕВОЮ ШУБОЮ

Уявіть собі не просту собі жінку, а даму років со-рока, таку собі білолицю княгиню з молодою краскою на щоках, з бровами, як серпи, світлокосу, з округлостями приємного обрису,— це й буде Тамара Матвіївна.

І хоч писав колись поет:

Не за силу,
не за качество
ЗОЛОТЫХ ТВОИХ ВОЛОС...—

та якраз за високої проби золото кіс покохав був Іван Прокопович свою милу Тамару...

І от ця дама, на яку й досі кидали заворожені погляди чоловіки далеко молодші за автора...— ні, це просто жах! — ця дама раптово стала лисою. Кучері, в яких, бувало, беззубіли гребені, враз осипались, і голівка Тамари Матвіївни заблищала, мов порцелянова.

Після цього скажіть, що нема вже на світі нечистої сили, у віданні котрої всі оті диявольські штучки!

Тамара Матвіївна заломила руки, заголосила, як тоді, коли Івана Прокоповича звільнили зі служби і... прокинулась.

Її радість після пробудження може уявити тільки лисий, в якого після кількох відвідувань косметичного кабінету раптом забуяла густа, як очерет, шевелюра.

Тамара Матвіївна зіскочила з ліжка, підбігла до трюмо і зачудовано поглянула на своє відображення.

Слово честі, знову все було на своєму місці. Модна зачіска аж переливалася в промінні ранкового сонця. Шия і плечі теж не боялися крупного плану.

— Х-ху! — зітхнула Тамара Матвіївна і розглянула себе ще й у профіль.— Боже мій, а Жанночка і не знає, яких страхів натерпілася її мама!

Тамара Матвіївна тихенько підійшла до доччиного ліжка. Паркет зарипів, і Жанна розплющила очі. Вона посунулась до стіни, даючи місце матері. Тамара Матвіївна гулькнула під ковдру і в радісному збудженні почала цілувати її сонне личко.

— Жанночко, прокинься. Вже день.

Дочка кліпнула разів кілька синіми й вологими, як у батька, очима, покрутила носиком і посміхнулася.

— Ай, мамо! Мені таке приснилося!..— і ласкавим кошеним пригорнулася до матері.

Що може приснитися дівчині вісімнадцяти років, це вже її приватна справа. Тут може бути безліч варіантів поеми про молодого героя. Він може на руках виносити непритомну дівчину з палаючого будинку і приводити до свідомості тихим поцілунком. Може захищати її від зарізак і викласти їх до одного. Як демон Тамарі, може являться із синього неба на космічній ракеті і дарувати їй на діадему зірку, виловлену на глибині двадцяти тисяч світлових років... Сни ці, може, й нескромні, але у вісімнадцять років ніколи не кінчаються шлюбом, бо дівчина не встигає спитати дозволу в мамі... Ми знаємо також, що ці сни якщо й повторюються в старості, то залишаються тільки снами, а в дівчини такого віку вони на грані реальності. Сни ті, мов запечатані дівочі листи, пахнуть юністю і фіалками...

Тамара Матвіївна погладила дочку по щоці і сказала про себе:

— Як приємно, що це тільки сон...

Закусивши губу, Жанна подумала:

«Ні, це був чудовий сон! Він справдиться...»

— Який же мій поганий,— ніби сперечаючись із дочкою, пожалілася Тамара Матвіївна. І розповіла про всі свої жахи.

Деякий час мати і дочка лежали мовчки в задумі. Отже, скептики, які не визнають за непрацюючими жінками жодних інтелектуальних інтересів, жорстоко помиляються...

Думки наших милих героїнь були такі глибокі, що їх майже неможливо переказати звичайними словами.

— Справді, дуже поганий сон,— сказала Жанна.

— Та ще й з п'ятниці на суботу,— додала Тамара Матвіївна.— Неодмінно щось станеться...

— Не муч себе, мамочко. Краще розпитаємо бабусю Емму.

Повмивалися, накрили стіл до ранкового чаю, і Жанна запросила Емму Карлівну.

Та з'явилася, як завжди, безшумно, дигаючи паличкою з гумовим набалдашником, у чорному одязі і в такому ж капелюшку. Від неї війнуло аптекою і гардеробом. Здавалося, сивий і підрум'янений дев'ятнадцятий вік грає на паркеті в шахи. Обличчя в Емми Карлівни мерехтіло, мов освітлене неоновим світлом. Підборіддя її було схоже на носок модного черевика, а ніс — на сосиску.

— Рада бачити вас,— заметушилася Тамара Матвіївна.

Бабуся усміхнулася сахариновим усміхом і сіла, розсипавши навколо себе метрів з шість чорного сатину.

Тамара Матвіївна запропонувала гості чаю. Бабуся підсолодила чай своєю посмішкою.

— У вас, як завжди, чудовий вигляд,— улесливо сказала господиня.

— О-у, дякую...

— А скільки вам років, бабусю Еммо? — поцікавилась Жанна.

— Я люблю цей гатунок печива.

— Уявляю, яка гарна ви були замолоду.

— О-у, так,— поправила бабуся буклі, що вибивались з-під капелюшка.

— А погано відчувати себе старою й немічною,— зі знанням справи сказала Жанна.

— Надворі сьогодні приморозок,— відповіла Емма Карлівна, розмочуючи печиво в чаї.

— Як добре спиться перед ранком,— сказала Жанна.— І снів тобі насниться, хоч роман пиши...

— А бувають і погані,— підхопила Тамара Матвіївна.— Он моїй знайомій якось приснилося, ніби вона стала лисою,— і господиня удавано засміялася.— Ви тільки подумайте — лиса!..

— О-у, так, так,— з милою посмішкою закивала ба-

буся.— Приснився був і мені подібний сон... Ще за мирних часів... Як міль поїла мою каракулеву шубу... З того часу на мій дім звалилися всі лиха.

— Шубу!..— збідла Тамара Матвіївна.— Жанночко, шубу!!

На обличчі старої неоновими холодними спалахами засвітилася тонесенька посмішка.

— Цей сон має приснитися й вам, бо коли провітрювали одяг, то шуба аж кишіла міллю.

Тамара Матвіївна кинулась до шафи і зняла одяжину, загорнуту в простирadlo. Тремтячими руками розгорнула її і кинула на диван. В молитовному страхові стала перед нею навколішки і почала приглядатися. Гладила ніжне, лискуче хутро, і там, де торкалася її рука, ставало видно об'їдено темну шкіру.

— Боже мій! Дві тисячі і чотири карбованці!..

— Дуже вдячна,— підвелася Емма Карлівна. Видобувши з кишені пенсне, вона й собі поглянула на шубу.

— О-у! — похитала вона головою.— Остання шуба!

— Ні,— спалахнула Жанна,— батько купить нову!

Емма Карлівна з тією самою мертвою, мерехтливою посмішкою знизала плечима і зачовгала до виходу. У дверях сказала з-за плеча:

— А я, кохані мої, втратила не тільки шубу!..

V. ГОРЕ МИЛОЇ ДІВЧИНИ ВАЛЕНТИНИ

Залишимо Тамару Матвіївну і Жанну горювати над шубою вартістю в дві тисячі і чотири карбованці, виключимо неонову посмішку Емми Карлівни, яка втратила колись не тільки шубу, і познайомимось з дівчиною Валентиною.

Йй, як і Жанні, вісімнадцять років.

Карі очі її можна порівняти хіба що з космосом — за глибину і зоряний блиск. Розпушеними кінчиками її кіс так і хочеться полоскотати їй щоки. Вона ще не встигла відтяти їх у жертву новітній моді. Не знайшлося б на світі десятикласника, який відмовився б виконати небезпечну лабораторну вправу по добуванню електричних іскор гумовим гребінцем, розчісуючи це чудове наочне приладдя. Автор протягом свого життя не скарав на горло жодної курки (за це відверто зневажає його дружина), а тут без жалю зарізав би

перукаря, який насмілився б торкнутися ножицями Валіної розкішної краси.

Здавалось би, що за лихо може спіткати таку дівчину, особливо ж після того, як вона одержала папір, геніально названий «Атестатом зрілості»? Спокійненько пливи собі в життя, розгорнувши його, як вітрило...

Протягом десяти років навчання вчителі зуміли прищепити їй віру в магічну силу цього паперу і цифр, що ними його заповнюють.

Вона була старанною ученицею, мала ясну голову і неабиякі здібності. Їй пророкували велике майбутнє, підігрівали честолюбство похвалами і високими балами.

Розумні вчителі знали всю отруйну силу тих похвал.

Школа працювала, як заведена машина, і вважалось цілком природним, що вона, як усяка машина, може кого-небудь і скалічити.

Школа теж мала свій план, їй потрібна висока успішність, і заради цього можна було йти на ризик.

— Як так учитимешся — будеш скрізь останнім, — казали вчителі котрому-небудь шибайголови.

— А вона напевне вступить до інституту, — казали про іншу.

Валі й на думку не спадало, що її не приймуть до вузу.

Перші дні екзаменів підтвердили її сподівання. Математику, російську мову й хімію вона склала блискуче.

Фізику приймав викладач з розумним іронічним обличчям.

Усе в ньому imponувало Валентині — і ввічливість, і красиве смагляве обличчя, і навіть порожній рукав піджака. І питання він ставив, одверто і весело дивлячись у вічі.

Під першим враженням від його зовнішності Валя відповідала натхненно, як на сповіді.

А потім ніби щось ударило дівчину — вона відчула, що викладач не слухає її. Валю мов снігом обсіпало.

А він дивився їй у вічі далеким-далеким поглядом, і якщо й думав при цьому що-небудь, то тільки про те, що й цій абітурієнтці він виставить трійку, ну хай четвірку. Із семи чоловік йому потрібно вибрати одного. Краще вже хлопця. Хоч хай що там кажуть, а родину утримує чоловік. Крім того, він не любляв

жінок. Чому?.. А, пусте... Ну, от узяти хоча б і цю. Про неї ніхто йому не подзвонить. А з такою зовнішністю вона буде щаслива і без інституту. Заміж вийде...

— Повторіть, будь ласка. Ви щось плутаєте.

Валя похнюпилась і замовкла.

— Ну, чого ж ви?.. Мовчання не завжди золото.

Валя не заплакала. Вона гостро глянула в товсті скельця його окулярів.

— Нікому — ви чуєте? — нікому я не дозволю над собою знущатися!

Війнула косою і пішла до дверей.

Він знизав плечима і поставив трійку.

Не ходила вона ні до декана, ні до ректора.

І батько її не крокував лункими коридорами і не заглядав у вузько прочинені двері. Він був усього касиром держбанку і не навчився розмовляти із значними людьми, сидячи в кріслі боком до столу.

Та його там ніхто й не чекав.

Постійна тривога за чужі гроші не виховала в ньому розв'язності. Але дочка його поважала.

— Може, в тебе й поганий батько,— сказав він їй,— та я нікого не підумати просити.

У Валі не було і заслуженого дядечка, котрий замовив би за неї слово.

Ну що ж, вона не сидітиме склавши руки. Не стане прототипом для трагічної ролі. Але вона не стала й знахідкою для автора цієї повісті, який прагнув зробити її прославленою ткалею або електрозварницею на будівництві гідровузла. Справа в тім, що здоров'я в неї вистачило б тільки на один день подвигу...

І тому з почуттям гіркоти в серці ми залишаємо її саме в той час, як біля воріт автопарку № 13 вона замислилась над змістом об'яви: «Потрібен на роботу диспетчер...»

VI. «ВЕЛИКИЙ УЧИТЕЛЬ НЕ БУВ БИ ДИСПЕТЧЕРОМ...»

І Валя стала диспетчером. І вона мала безпосереднього начальника і з десятків посередніх. І вони виховували її, навчали, піклувалися про її зростання, захочували її і карали. І вона мала робити вигляд, що коли й не дурніша за своїх наставників, то хоча б не розумніша, бо інакше її вважали б зарозумілою.

І коли обурена якоюсь несправедливістю, вона гнівно й схвильовано відбивала долонею такт, доводячи свою правоту, її службове становище хиталося на кінці вказівного пальця начальника:

— А ти, фігурально, не лізь у пузир!..

Це коли були в доброму гуморі. А в поганому говорили на «ви»:

— Ви ось уже рік на роботі, і я маю всі підстави бути вами невдоволеним. Я кажу це не як начальник експлуатації (цього слова я не люблю), а як, фігурально, керівний, хоч і позапартійний товариш... На вас ще тільки складався баланс по графі «прибуток», як мене вже катували фашисти за боротьбу з приватнокапіталістичною власністю... Ви, певно, хизуєтесь: «Я освічена, вчила біноми Ньютона...» А в нас, фігурально, треба знати всього лише дві дії арифметики: відняти й ділити... Два з половиною кілометра множите на два і одержуєте п'ять тонна-кілометрів. А треба — шість, щоб замовець заплатив дорожче. Ви, фігурально, і заокруглити не вмієте з надвишкою...

Мало того, що ви шоферів кличете на ім'я, ви їх величаєте ще й по батькові. А їх, каналій, треба поматірному... Шофер не балерина і ніжностей не любить. Директор Іван Прокопович помітив це неподобство і застерігає вас. Ви що ж, хочете навчати нас, начальників?.. Іван Прокопович має неабиякий досвід роботи з масами.

І ще, фігурально, почерк у вас поганий. Ви хотіли сказати, що один з наших великих учителів жалівся, що в нього теж поганий почерк? Ну, припустімо, хоч про це я й не читав у довіднику автомобільного транспорту. Та зважте — наш учитель, маючи такий почерк, безперечно не був би диспетчером...

VII. ГЕРОЙ ПОДАЄ ПРО СЕБЕ ЗВІСТКУ

«Здрастуй, мамо!

Листа твого одержав і щиро дякую. Ти все нудьгуєш... Не буду критися — скучив і я за тобою без міри, хоч військова служба туги не визнає, та й часу для неї обмаль. Тут, уяви собі, і веселяться по команді, і на комсомольські збори йдуть строем.

Ти й досі невдоволена, що я свого часу відмовився од пільги, на яку мав право на призові. Та подумай, мамо, як би наш батько поглянув на це. Він ніколи не ховався за пільги. Він був Сокіл, а я його син... Ненавиджу тих, які постійно шукають у житті привілеїв. Той хоче одержувати зарплату за двадцятьох, той — прихопити земельку — «на садочок», той — у сорок років уже б не працювати... Для чого їм ці пільги? Щоб життя було легше, ніж у інших... Знають, сучі сини, як дивився на це Володимир Ілліч... Знають, ще й інших навчають, як на світі жити... От і плюю я на всі пільги. І не картай мене, бо й сама ти така.

Я радий, що служу в армії. Кожен чоловік повинен пройти цю школу. Не будемо вже говорити про обов'язок,— про це хай пишуть у газетах,— а потрібно це й для того, щоб навчитися стояти вище власного самолюбства, коли йдеться про справу робітничого класу.

Слинтяям у нас важко. А я — нічого. Звик.

Нещодавно одержав дванадцятку за чергою подяку. Хоч твій син і не носить у ранці маршальських відзнак, а все ж приємно. Сфотографували біля розгорнутого прапора частини, так що знай — і моя душа в бойовім знамені... Надсилаю фотокартку. На голові в мене танкістський шолом,— це щоб не набити гулю, як заснеш у танку...

Тепер ще одне: парторг батальйону розмовляв зі мною і натякнув, що може дати рекомендацію в кандидати. Подумав я і відповів: рано. Я ще нічого не зробив. У армії я утриманець на народних харчах. А от коли до чого руки прикладу, тоді вже совість буде спокійною. Комунізм роблять руками, а не язиком.

Демобілізують мене на початку грудня. Ще два місяці...

По-казенному прикладає руку до головного убору старший сержант Сокіл.

Цілує руку матері син її С а ш к о...»

VIII. «СЛАВНА ДІВЧИНА, ТІЛЬКИ СУМНА...»

«Здрастуй, любий синочку Саню. З поклоном одписує тобі твоя мати Зінаїда Петрівна. Дуже я зраділа, що тебе незабаром пускають додому. Так мені сумно одній, що хоч бери та плач. Правда, старі друзі не

забувають. Навідується часто Петро Степанович Герашенко, татів старий друг, зі своєю дружиною. Колись шоферував разом з покійним татом. У армії був військ-техніком, а зараз працює в Тринадцятому автопарку механіком. Та він ще там і парторг. «Нічого,— каже,— не сумуй, прийде Сашко, допоможе влаштувати на роботу. Навіть машину нову дадуть, як захоче робити шофером». А я кажу: «Він не буде робити, а піде вчитися. Зразу після армії приймуть в інститут, хоч і складе на трійки». А ще в Тринадцятому автопарку робить сусідська Валя. Частенько пригадую, як кидала на тебе сливами. Ти її через тин дражнив циганкою, а вона на тебе сливами. Ти був у десятому, а вона у восьмим. Я тобі вже писала, що її мати, тьотя Тося, уже рік, як померла. Заходила я до них по-сусідському частенько, дуже жаль мені було дівчини. Вона так любила свою матір!.. А потім Веніамін Іванович, Валін батько, якось і каже до мене: «А чи не розгородити б нам, Зіно, оцей тин? Ми, здається, знаємо одне одного вже не один рік... І тобі важко і...» А я отак одверто кажу: «Хай уже розгороджують наші діти... Нам залишилося жити тільки для них...» Пробач, Саню, що я про це пишу, та мені здається, що так буде краще... Так що з того часу до Швачків я не заходжу...

А Валі знов не пощастило. До інституту її не прийняли.

Я бачу її майже щодня. Якою ж вона стала за ці три роки!.. Дуже гарна дівчина, тільки сумна. Дуже славна дівчина, тільки худенька, Але то ні до чого, вона ж освічена. Кажуть, тепер дівчата по три дні не їдять, аби тільки бути стрункішими. Спробували б вони отак статуритись на одній бараболі!..

Дуже гарна дівчина, така смаглявенька, як булочка підрум'янена, тільки трошки сумна.

Працюю я тепер на фабриці-кухні, готуємо напів-фабрикати. Роботи зараз багато. Вже виробляю сорок, а то й усі п'ятдесят. Якось іду і наздоганяю Валю. «Здрастуй,— кажу,— чорнявочко!» — «Здрастуйте, тьотю Зіно!» — «Ходімо до мене, разом пообідаємо. Таких котлет підсмажу, що зразу поправишся на три кілограми. Я ж тепер повариха...» — «А я,— каже,— і так на два кілограми стала важча — купила кухарську книгу...» — «У мене й без книги буде смачніше. Я вже для

тебе так постараюсь, що й додому дорогу забудеш... Я тебе й варенням частуватиму із троянд і айви...»

Дуже гарна дівчина, тільки худенька. Аби тільки знати, що їй до вподоби, — можна й підгодувати.

Я тобі нічого такого не кажу.

Ти не гнівайся, Саню, що не скрізь поставила коми.

В мене вже очі погані і не бачу, де ті коми ставити.

За цим поклон тобі і моє благословення.

Твоя рідна мати Зінаїда Петрівна Сокіл».

ІХ. СПОРТ... І ТУТ БЮРОКРАТИ!..

Автор наперед відхиляє можливі обвинувачення в недоброзичливості до спорту.

Хоч за комплекцією автора і не взяли б на ринг, проте за молодих років він був велосипедистом, пізніш — мотоциклістом. Шофером-аматором йому не пощастить стати через одну дрібницю...

Так от, про спорт. Що може зрівнятися, наприклад, із футболом і азартом болільників? Ми не знаємо жодного благородного видовища, крім бою биків, яке так розпалювало б пристрасті... Азарт перемоги, коли воротаря разом з м'ячем забивають у ворота... Повна можливість безкарно свистіти, горлати і розмахувати кулаками майже без ризику потрапити до міліцейського протоколу. Демократизм цієї гри не знає собі рівних. Тут ви можете верещати на все горло: «Суддю на ми-ило!!!» — а спробуй-но сказати це в справжньому суді!..

А які можливості надає ця гра своїм учасникам!

Достатньо бути другорозрядником, як ви потрапляєте до інституту поза конкурсом.

Можете написати з десяток романів на історичну чи навіть на сучасну тему, зіграти двадцять ролей в кінематографі, ну й що? Розмножать ваші фотографії і виставлять жовкнути й припадати порохом у газетних кіосках, а потім зберуть і здадуть у макулатуру.

А от коли славетний Вадим Синявський прогугнявить ваше ім'я в переліку безсмертних із команди ну, припустімо, «Динамо», то тут уже вам і се і те, ще й автомобіль у придачу...

Молодь любить спорт. І автор теж любить. Років з п'ятнадцять підряд він намагався загнати хоч один

гол у ворота редакцій. Однак пильні воротарі-редактори завжди успішно відбивали ці атаки, бо й самі були футболістами...

Оспівавши належним чином спорт, автор бере до рук спис сатири на ретроградів, які намагалися провести в життя кілька антиспортивних законопроектів. Одні з них намагалися примусити рекордсменів працювати на заводах за присвоєним фахом, інші — використовувати важкоатлетів на вантажних роботах у колгоспах, де, як вони твердили, цим займаються нібито дівчата й жінки...

Таємні наміри ретроградів не важко розгадати: вони хотіли звести спорт до звичайнісінької фізичної праці, від чого для деяких молодих людей він міг втратити свою принадність. Бо ж сказано: фізична культура, а не фізична праця!..

Закінчуючи наш спортивний огляд, ще раз підкреслюємо, що спорт — найголовніше в житті молоді, і рішуче відмежовуємось від тих, хто бубнить про якийсь там інтелектуалізм та ще розводить байки, ніби спортом потрібно займатися тільки після роботи.

«А яке відношення має цей огляд до нашої повісті?» — можуть запитати нас.

Справа в тім, що дівчина з сонячними кучерями, білява красуня Жанночка Воронова, теж вирішила присвятити своє дозвілля спортові.

А які в неї до цього дані?

Її теж не прийняли до інституту.

З дитинства вона закохалася в ковзани. Любила і балет.

Поеднавши вміння кататися на ковзанах з природною грацією танцюристки, ще в школі вславилась вона як фігуристка. Останнім часом почали створювати студії балету на льоду, і Жанна теж подала туди заяву. Всі були зачаровані її здібностями і красою, та... для вступу потрібно мати зріст сто сімдесят сантиметрів.

Скільки було пролито сліз із-за якихось півдециметра з хвостиком!

А не було б вам добра, бюрократи прокляті, як уже і красу кладете на прокрустове ложе!.. Та яку ж красу! Як можна бути байдужим до ласкавих очей-волошок, коли поглянеш у них, і вже в тебе не серце, а нива, засіяна тим оксамитовим, мирним цвітом!

Автор спробує-таки коли-небудь змалювати її по-стать на згубу всім рецензентам, що обвинувачували його в біологізмі... Правда, звичний метод для цього не підходить. Прямолинійності не буде, бо читачі одвернуться від повісті, якщо постать дівчини буде окреслена прямими лініями. Тільки криві найвищого порядку — еліпси, параболи, гіперболи в найплавнішому сполученні можуть знадобитися в цій артистичній роботі. Тут потрібно бути водночас і математиком, і скульптором, і архітектором, і то за умови, що матеріалом буде найліпший мармур, творчий метод — реалізм, та ще й при відсутності архітектурних надмірностей...

...Отже, бюрократи мало не вбили Жанну.

Після тяжких роздумів вирішено було наплювати на ті сантиметри і вдосконалюватись у фігурному катанні.

І ви гадаєте, що Жанну без мороки прийняли до спортивного товариства?

Знайшлися і там чиновники і підсунули дівчині каверзну анкету.

Прізвище, ім'я та по батькові Жанна записала без труднощів.

З радістю заповнила: «Вік — 18 років».

А далі йшла якась нісенітниця: «Місце роботи, професія...»

Жанна зламала брови. І тут... і тут!..

Треба порадитись з батьками.

Вона згорнула анкету вчетверо, поклала в сумочку і зітхнула.

— Я принесу заяву завтра.

Х. ГЕРОЙ ПОВЕРТАЄТЬСЯ В ПОВІСТЬ

...Оркестр вишикувався на пероні. Гримотить на стрілках поїзд. Ось зараз махне флейтою капельмейстер, гупнуть баси, розтопленим сонцем бризнуть корнети, дзенькнуть тарілки і розчулений герой повисне на поруччях вагона...

Так хотіли ми починати цей розділ.

А вийшло інакше.

Просто зіскочив на платформу високий юнак з трохи розгубленим і схвильованим обличчям, у другого строку шинелі, шапці-вущанці і в погонах сержанта-

танкіста. Наваксовані кирзові чоботи були вже протерті на кісточках.

Перед від'їздом через ці чоботи Сашко довго торгувався із старшиною. Доводив, що вони не годяться, а старшина — навпаки — він сам, мовляв, тільки й мріє одержати такі чоботи. На пропозицію «махнути» старшина відповів, що не хоче кривдити солдата.

Ну, й біс із твоїми чобітьми...

Стояв Сашко на пероні і вдивлявся в натовп. З висоти свого немалого зросту він озиравав кожне обличчя спокійними сірими очима.

Очі здавались недобрими, бо нависали над ними важкі темні брови. Постать його теж ввижалася важкою, хоч і був худорлявий.

Він помітно змінився протягом останніх трьох років. Широкі плечі розгорнулися, відкриваючи груди стрічним вітрам, горда голова була звично відкинута назад, уста стиснені, строги, — видно, не любив зайвих балачок, — такою кидалась у вічі постать дорослого вже чоловіка.

Він не помітив матері. Вона знайшла його сама. Тихо зойкнула, закинула руки, зігнула його непокірну шию і почала цілувати шершавими теплими губами.

— Мамо, — видихнув він, і обличчя його дивно зморщилось — чи ніяковів за прилюдну ласку, чи різала очі сльоза, чи мав сказати щось невимовно ніжне.

Проте він не сказав нічого. Зітхнувши, він легенько звільнився з обіймів і поглянув на дороге обличчя. Боже мій, як постаріла його молода мати! А їй усього лише сорок другий рік! Побіля очей гусячі лапки зморщок, рот гіркісно окреслений двома півдугами...

Він обома руками ніжно розгладив їй щоки, і вони були холодні й м'які, як її плюшева шубка.

Сашко був молодий та бувалий. Він знав ціну молодості, але тільки зараз пригадав, що мати залишилась удовою, коли їй було тільки на два роки більше, ніж йому тепер.

І коли промайнула її молодість? І за віщо?

І хіба б не могла вона бути щасливою?

Тільки сьогодні він усвідомив, що молодість свою і щастя вона принесла в жертву синові.

І так йому стало жаль своєї милої матері, невисокої жінки у старенькій пуховій хустці, що аж клубок

підкотився до горла... А вона стояла поряд і, задерши голову, зачудовано дивилася йому в вічі, мов чекала знамення. Як і більшість дружин робітників її віку, вона трохи розпливлася, бо не мала часу доглядати свою фігуру...

Він стомлено присів на чемодан.

Мати не розуміла його стану і тягла за рукав: «Ну ходімо вже, Саню, ходімо...» І поквапливо говорила щось про рідний дім, про те, яка вона зараз щаслива, що нарешті... Про славну дівчину Валю. Але він майже нічого не чув.

Мов на кіноплівці він заново переглядав своє життя, думав, і думав, і присягався в душі, що ніколи, ні за яких обставин не забуде материної жертви.

ХІ. ЗУСТРІЧ, НА ЯКУ АВТОР ПОКЛАДАЄ БАГАТО НАДІЙ

...Порошило вогким, лахматим сніжком.

Вузьким тротуаром вулиці, яка не увічнювала жодного імені, бо й сама сумнівалась у своїй довговічності, йшла молода дівчина.

Якщо вже зайшла мова про дівчину, та ще й молоду, то так і кортить її описати. Щоб не псувати настрою від погляду на її черевики на товстій гумовій підшві, схожі на личаки, автор почне опис з голови до ніг. Правда, і тут його спіткало розчарування, бо доведеться змалювати капелюшок дивної форми, схожий і на козацьку шапку, і на портативне відро, з якого шофери напувають сталєних коней, і трохи на клубук митрополита. Зате голівка, яку прикривав цей комбінований головний убір, примушувала забувати і личаки, і відро, і служителя релігійного культу. Бо щоки міцного, смагляво-рум'яного кольору з гарантією на півстоліття та задержуватий носик, який безкарно можна совати в усі справи, та небезпечної глибини карі очі, прикриті фантастичними віями, зводять нанівець усі попередні описи.

Умиротвореним потеплілим поглядом дівчина спідлоба озирала вулицю.

Ковзаючись на заліпленому снігом асфальті, невпевненими кроками дріботіли поодинокі перехожі.

Високий солдат догнав дівчину і, зійшовши на брук, почав її обминати. Він озирнувся, бо хто б не

зробив так само, коли йдеш поруч із такою смутляночкою?

І якщо наші герої озиратимуться в повісті ще кілька разів, пробачте їм.

Дівчина вчасно прикрила очі повіками, але сюжетний хід виправдав себе, бо солдат радісно посміхнувся і гукнув:

— Валюшко! Здрастуй, сусідко!

— Ти!.. Сашко...— зраділа дівчина.— Ти... Ви давно приїхали?

— Учора ввечері... Ну що ж, на правах сусіди пропоную руку.

І він, жартівливо набундючившись, вигнув лікоть кренделем. Рука дівчини безвідмовно лягла на його руку. І їм одразу стало затишно і радісно.

— Ти з роботи?

— Так, я тепер диспетчером у Тринадцятім автопарку.

— Там колись працював і мій батько... Звідти його й мобілізували... А мені мама про тебе писала,— додав він раптом.

— А що тобі... що вам писала ваша мама?

— Що ти вже доросла і дуже красива.

— Фі, цього тьотя Зіна вам не писала... Вона тільки вас розписувала мені аквареллю...

— А коли б і не писала, то я теж маю очі.

— І тут ви кривите душею.

— А дозволь, я приглянусь. Може, й помилився.

Дівчина одвернула голову набік, і смагляву її щоку залив темний рум'янець. За хвилину, тамуючи соромливість, вона збоку і догори поглянула йому в вічі і хитренько усміхнулася:

— А що вам мама писала про мене ще?

— Вона писала... Ні, цього я вже не скажу!

Валя куснула губи, а хлопець подумав: «Вони в тебе й так, як спілі вишні».

Дівчина чекала відповіді і визирала з хутряного коміра, як весела лисичка. І Сашко не стерпів, щоб не сказати, яке порівняння прийшло йому в голову.

— Лисичка-сестричка...— І ще раз чомусь повторив: — Сестричка...

Ніжність, що зростала в його душі, як пролісок, сповнила його душу голубим світлом. Але тут він при-

гадав рядки з матиного листа, її несмілі слова про своє щастя, і в серце йому війнуло холодом. І пролісок зів'яв...

Дівчина несвідомо горнулася до нього.

Почуваючи себе винуватим, він легенько звільнив свою руку і поліз у кишеню за цигарками.

— Так,— сказав він,— так...— і опустив очі.

Дівчина сховала носика в комір.

Ішли мовчки.

— Тобі, чув, не пощастило на екзаменах? — порушив він тишу.

— А-а,— стомлено зітхнула вона.— Таких, як я, більшість...

У світлі ліхтарів сніжинки на її пухнастих віях виблискували, як крихітні уламки діамантів.

— А що ви робитимете?

— Ще не знаю. Мабуть, піду вчитися.

— Вчитися... Щасливий, хто вчиться... Добре бути хлопцем. Відслужився в солдатах — і зразу до інституту. А це ж правда — і ледаченькі ви, хлопці, і вчитесь гірше, та пільги...

— Які там до біса пільги? Складу екзамену — приймуть.

— Що ж, на трійки складете...

— Поки я в армії служив — інші хай попрацюють.

— А що зміниться від того, що я працюватиму диспетчером? Розшириться світогляд? Поглибляться знання?

— Таке правило. Щоб не пролазили в науку випадкові люди.

— Коли б не так. У того батько — чин, той майстер чи підмайстер спорту, а той просто лізе з чорного ходу, а в того пільги першого порядку, а ми, що вчилися, провалюємось по три-чотири рази...

— То вчись заочно.

— Там теж потрібні пільги.

— Ну, не можуть же, чорт забирай, прийняти всіх!

— Фі, знаю!.. А цими конкурсами та пільгами вибирають найліпших?

— Ну, знаєш!..

— Треба все перевернути. Визначати кандидати у вищі можуть тільки школи. Школа вивчає людину протягом десяти років. До чого тоді екзамени в школах?

— Ну, тоді ти, звичайно, потрапила б. А я — ні.

— Так би й було.

— Ти — егоїстка.

— Ні. Я проти привілеїв і конкурсів, що принижують людську гідність.

— Овва!.. А по-моєму, ти просто зла. Як усі невдахи.

— Хіба? — сіро усміхнулася вона. — Невдахи бездарні, і, крім того, я ніколи не зайняла б вашого місця в житті, якби знала, що ви його заслуговуєте.

— Ти зарозуміла й зла, — сказав він жорстко.

— Ех, нічого ви не тямите...

Біля хвіртки до Валиного дому Сашко зупинився і сухо козирнув.

— Ну, будь...

ХІІ. ГІМН ШМАТКОВІ ХЛІБА

Усе відбувалося, як по писаному і як у порядних людей.

Тому одягаємо нового костюма і йдемо до Зінаїди Петрівни на свято, влаштоване на честь сина, що повернувся з армії.

Нам доведеться перекліпати перед знавцями ресторанних порядків і правил хорошого тону, бо багато що тут викличе їхній осуд.

Але автор, що любить і чарчину випити, і смак поїсти, знайшов на цьому святі велику втіху.

Там не було вишуканої компанії. Поряд з автором сиділи все люди, що надівають галстуки тільки на свята, та й то зав'язані дружиною на вічний вузол.

З інтелігенції сидів лише Веніамін Іванович, Валин батько, але його можна і не брати до уваги, бо в нього немає диплома.

На святі ми не помітили шампанського, фруктів і дорогих цукерок. Тут вважали за краще для кишені, а отже, і для настрою, «Московську», а не «Столичну» горілку і кріпленій портвейн. Для тих, що не могли сказати, який із згаданих напоїв вони більш любляють, стояло ще й пиво. Асортимент вин на цьому було вичерпано.

Тут весело висміювали святенників із виразкою шлунка і хворою печінкою, які по радіо і в пресі виголошують панегірики безалкогольним напоям. Дістава-

лося й тим, що оголошують анафему горілці, а самі жлуктять коньяк. Авторів незручно було підтримувати цю ересь гостей, і він тільки в'їдливо посміхався.

Гостей було якраз стільки, щоб густенько обсісти розсувний стіл і не дуже зім'яти при цьому шовкові сукні дам.

На чільному місці сидів Сашко. Він був, як та достойна душа, яку гамірливі янголи натаскують перед тим, як пустити до раю. Одні з янголів радили не робити хибного кроку у виборі знайомств, інші — берегти свою чоловічу гідність, треті — не піддаватися фальшивим чарам, четверті обіцяли сприяти в одержанні візи від загсу.

Од янголів пахло весною. І вони були б зовсім не земними істотами, якби не білі оголені руки, та по-земному стрункі шиї, та горді бюсти, про існування яких янголи, мабуть, забували, схиляючись над юнаком...

Валя трималася осторонь і, зустрічаючись поглядом із Сашком, тільки усміхалася неосудливою, розуміючою посмішкою.

А Зінаїда Петрівна дуже голосно, щоб почуло і пустотливе жіноче товариство, запрошувала гостей випити. Вона ревниво і тривожно поглядала на Валю і гукала до Сашка:

— Ти, Саню, хоч потанцював би з дівчатами!..

Сашко почував себе дуже незручно. І чого це він, скажіть, став героєм дня?.. Ну, приїхав з армії, ну, танкіст,— скільки їх таких замурзаних, ну, кінець кінцем, старший сержант, не генерал же, що відбив у противника місто, здане напередодні солдатами!..

І чого йому бути в центрі уваги всіх молодих жінок, в яких очі сяють і мерехтять, як зірки морозяної ночі? Чому це їхні келишки з вином тягнуться виключно до його чарки? А чи помічаєте ви, як ваші чоловіки осиротіло дудлять горілку і майже нічим, сердешні, не закушують?..

І чому це мати ніби невдоволена з нього?..

Чи вечір божевільний, чи й справді Сашко такий вже вродливий, дорослий мужчина?

Ні, треба, мабуть, дременути од жінок...

Гості відчувають себе невимушено й вільно. Виходять із-за столу, танцюють під радіолу, знову сідають за стіл.

Місце біля матері звільнилося.

Сашко підходить до Веніаміна Івановича і просить пересісти до матері — йому треба поговорити з Петром Степановичем. Швачко пересідає і починає тиху розмову із Зінаїдою Петрівною. Та відповідає стримано і спокійно.

— А-а, сержанте, голова твоя вухата! — Петро Степанович теплою рукою попліскує Сашка по плечу і наливає чарки.— Вип'ємо, ти хороший хлопець, нашого робітничого роду... Х-ху!.. Отак... Ти нас не підведеш, хоч і вчений, закінчив десятирічку... Ну що ж, візьmemo тебе до нашого гурту...

Петро Степанович говорить дуже голосно, аж мати звертає на них увагу.

— Він піде вчитися далі,— каже вона.

— Ну що ж, хай вчиться, буде слугою робітничого класу. Хай завжди пам'ятає, що й батько його був робітник...

Так, Сашко пам'ятає, ким був його батько.

Петро Степанович схиляє до Сашка своє почервоніле, посічене зморшками обличчя, торкається його щоки дашком своєї чуприни. В мідних його очах іскорки доброго усміху. На чималому носі — дрібненькі крапельки поту. Від нього аж пашисть теплом.

Сашкові хочеться обняти Петра Степановича, адже він майже не пам'ятає батька. А Геращенко — це ж щирий татів друг...

— А слухай-но, танкісте, а може, я таки влаштую тебе шофером? Зразу ж дамо нову машину, хоч новачки в нас проходять науку на битих.

— Ні, ні,— гукає мати через стіл,— він піде вчитися далі... Валю,— звертається вона до дівчини,— скажи йому ще ти!

Дівчина опускає голову.

— Ніхто йому не скаже того, що я скажу! — стоїть на своєму Петро Степанович.

— Ні, ні!.. Батько й мати спробували важкого хліба, хай хоч син матиме легший... У нього ж пільга...

— Пільга, пільга...— страдницьки морщиться Петро Степанович.— Та чи знаєш ти, Зіно, що найліпша на світі пільга — заробляти на хліб своїми руками! Ти поглянь на них: кожен палець — робочий, кожен палець — службовець, кожен палець — інженер... Який же

солодкий хліб, зароблений цими руками! Чесний робітничий хліб!

— Ні, то дуже важкий хліб! — нетерпляче крутить головою Зінаїда Петрівна. — Я кажу, він матиме легкий хліб!

— Вип'ємо ж за хліб! — проголошує хтось із amatorів тостів.

— За робітничий хліб! — піднімає пальця Петро Степанович.

— За хліб! За хліб! — відзвонюють, мов куранти, делікатні, як дівчата, келишки і тилисті, як перекупки, чарки... І за вином декотрі вже і забули б про хліб.

— А я скажу ще раз про хліб! Про хліб тих, хто в сімнадцятім завойовував для народу владу. Наш робочий шматок хліба — найсвятіший! Тільки осліплі від жиру цураються нашого шматка. Тільки виродки уникають робочих людей. Та ми зневажаємо їх, бо в них — тільки несправедне барахло, машини, дачі, а в нас — революція! Є субчики, що хотіли б бути сіллю землі... хе!.. а земля ж уся наша! Вони, голови вухаті, стають нещасними, коли син іде працювати слюсарем. Та то накип, тьфу! А справжня сіль землі — то слуги народу, слуги робітничого класу! Бо вони розуміють, що навіть космічна ракета залишиться маренням у кресленнях, доки не зроблена нашими руками!.. Ні, кажу вам, робочий шматок хліба — найсолодший!..

ХІІІ. ТРОХИ РОЗДУМІВ

...Про що може думати молода людина двадцяти двох років?

Та певно ж не про застарілий радикуліт, інфаркт чи номер лотерейного квитка, на який випадає «Москвич».

Молодість покладає надії тільки на міцні плечі та ноги, якими зрушить усі скелі та обійде земну кулю в пошуках свого щастя.

Блакитна мрія юності — хай то буде найчарівніша діва-краса, хай то буде слава завойовника космосу чи подвиг вічного майора Фіделя Кастро, — всього на відстані простягнутої руки, певна річ, якщо ти до тої мрії йдеш...

Відмінність тільки в масштабах душі та поривань.

Про що було думати Сашкові, який ще не зазнав

тих солодких неприємностей, що в просторіччі іменуються коханням, не вірив у залежність плину часу від швидкості і не ламав собі голови над чоловічими та жіночими римами?

Усе в його житті зовні видавалося простим.

Ось відбув військову службу і прийшов до матері. А вона вже йому й небо прихилиє: «Дуже гарна дівчина, тільки сумна...» А очі матері просять, благають: «Полюби — і вона повеселішає...» Здавалось би, нічого нема простішого... Ой, ні!..

Або інше: приїхав, значить, і відпочивай тиждень, другий, цілий місяць, — це тобі дозволяється, це твій привілей. А там попрацюєш з півроку і підеш складати вступні екзамени до інституту. Тебе приймуть. Ти маєш пільги. Ти будеш учитися. Мати каже: «Він матиме легкий хліб...» А ти ж ненавидиш тих, які все своє життя розглядають як суцільну пільгу. Кому тоді вантажити камінь, будувати мости, перевозити вантажі, оживляти тайгу, орати цілину і рубати вугілля? Кому ж будувати комунізм, якщо всі триматимуться за свої пільги?

А може, в словах Валентини є якась частка правди? Може, й не зла ота циганочка?

Може, Петро Степанович Геращенко вказав йому єдино вірний шлях? Може, не тільки вино іскрилось у його словах?

А мати? Вона так трепетно чекає, що син стане значною людиною і матиме «легкий хліб»...

Добре, мамо, я вчитимусь.

Але хай оте смугляве дівчисько не знайде жодного слова докору, — ти, мовляв, теж шукаєш тепленького місця в житті.

Твій батько, Олександр, був робітником.

Ти пишаєшся ним. Батько напевне не шукав обхідних шляхів, коли возив снаряди на передній край.

Він злетів у повітря, але душа його і досі ширяє над тобою, як сокіл. Він не встиг подумати за тебе.

То подумай сам!..

ХІV. ЧИ Ж НЕ ДИВАК ГЕРОЙ?

...Після того пам'ятного, п'яного і щасливого вечора, коли відкрилася Сашкові краса дружби простих робочих людей і незрівнянно хвилююча увага до його

скромної персони з боку молодих жінок, після того, як, може, вперше почув гімн праці з вуст старого батькового друга і вперше замислився над своїм місцем у житті, він з тижднів бродив по місту.

Придивлявся до всього, заходив до старих друзів — однокласників.

Більшість, як і він, тільки-но повернулися з армії і ще не встигли скинути обмундирування. Деякі, що з різних причин не служили там, давно вже працювали. І, дивно, вони й гадки не мали, що в житті їм не пощастило, що вони бездарні і через те мусять тягти лямку простого робітника.

Вони приходили з роботи в стареньких пальтах і потертих шапках. Під пальтами — сині парусинові куртки, в нагрудній кишені — дзьобатий штангель. Весело потирали руки, заглядаючи попід материними ліктями в каструлі, де парував борщ. Сідали разом з батьком за кухонний стіл і випорожнювали тарілки з такою старанністю, що миття посуду ставало тільки звичною формальністю.

Вони читали за їжею і тільки посміхалися самими очима, коли мати вичитувала їм за невихованість.

Багато з них одразу ж після князівського обіду накидали на ший шарфи і, на ходу одягаючи пальта, бігли до тролейбусних зупинок із знаменитими сумками, по яких безпомилково визначають студентів.

Вчитися, вчитися, поки не пізно, час лине ракетною, не лови гав, за плечима стоїть Великий Нормувальник із секундоміром у руці...

Інші, аматори поніжиться, годинами валялись на диванах з романами в руках.

Ще інші, найбільш обдаровані натури, самі писали ці твори поетичного жанру в співавторстві з юними дівчатками.

Для своїх творчих розмов вони обирали найменш освітлені вулиці і хрусткі засніжені доріжки в парках.

Вони швидко знаходили спільну творчу платформу. Коли викладали своє кредо, то співавтори ховали носики в хутро коміра і мовчанням та щасливим блиском очей висловлювали згоду з промовою попереднього оратора.

Співавтори приймали на себе підвищені зобов'язання, і вже за кілька місяців творчих пошуків

публікували анотації у видавництві «Палац одружень»...

І дивись, унаслідок творчих контактів за рік виходить у світ пухкенький твір, і щасливі співавтори показують його всім рідним і знайомим, обережно загорнутого в білі, з мереживом, суперобкладинки...

Інші шукали легкого життя. Що б не робити, аби не робити...

Ще іншим батьки навіювали думку, що фізична праця — то ж найбільше з нещасть від тих часів, як Єва зірвала кислицю з божого дерева.

— Пролазь до інституту, — напучували батьки синка, — і лише тоді станеш порядною людиною.

І батьки майбутнього порядного сина оббігали місто, шукаючи впливових людей, натискуючи, намілюючи і підмащуючи... Найчастіше шукали якихось можливих чи неможливих пільг. У того був якийсь там стаж, той на частині земної поверхні був якимось пупом, а той, використовуючи досвід подачі води на пожежі, передавав з рук до рук якісь магічні пакунки, що гасили жагу.

І ці порядні люди з міцними ліктями і лобами спровоковані відштовхували Валю Швачко у задні ряди великої черги.

І була ще просто наволоч. Вона реально існувала, бо про неї вже писали книжки.

Модні письменники видавали їх за новітніх розчарованих героїв нашого часу. Протягом усієї повісті чи роману вони все слинили і гидили і все зростали й зростали, щоб у кінці зробити нам ласку і піти на роботу.

А модні письменники милувались з їхньої неперевершеної дотепності, коли вони обльовували блакитну мрію Олександра Сокола, з їхньої насмішкватості, коли зневажливо гигикали над великим подвигом труда, з їхнього вміння вишукано жертви і пити. І модні письменники модній наволочі видавали за це зоряні квитки.

Сашко бачив і цих.

Вони п'яними компаніями роз'їжджали в таксі в той час, коли робітники та інженери — в трамваях.

Вони маячили біля входу в готель «Інтурист», зарані змащені милом. Вони шепотом проходили до вестибюля

і чекали, поки величний власник кадилака зволить кинути на них погляд.

— Гууд івнінг, містер! Хау а' ю? — кілька слів по-англійському вони вже знали... Може, у містера й у місіс є ношена білизна з нейлону? Може, є ще й пляшечка кока-коли? Ми можемо купити й долари, тільки — обережно! обережно!.. ми можемо продати честь і гідність свого народу!..

І ходять вулицями ці веселі парубки у наймодніших пальтах, простоволосі на морозі, не бояться застудити голову, — той, хто нічого не має, ніколи нічого не втратить.

У Сашка свербіли кулаки, коли стрічався з ними.

Він шукав у їхніх рисах чогось спадкового, українського — і не знаходив. Зустрінеш цього жевжика і в Парижі — теж не визначиш національності. Та й не дивно, бо вже й рідну мову вони давно забули...

З ними бувають ще й вродливі дівчата.

Від чого вони такі стрункі й граціозні?

Середня школа, з дитинства — спорт, поживна їжа, а не кисла капуста й картопля в мундирах.

Чи ж замислювались вони над тим, якою ціною дісталось їм це життя? Чи згадають свого вічного ровесника, хлопчину з домашньою адресою «Дитбудинок», який серцем своїм погасив огонь німецького дота? Чи згадають добрим словом Сашкового батька, що возив снаряди?

Сашкові хотілося вірити — згадають.

Він постійно повинен бути в них перед очима — живий Сокіл, щоб їм врешті стало соромно.

Повинна бути в них перед очима справжня людина.

Людина, що плює на всілякі пільги.

Чесна робоча людина.

XV. ГЕРОЙ ВІДЧИНЯЄ ДВЕРІ

Віталій Петрович не любив сидіти склавши руки.

Ось і зараз у висунутій шухляді його столу лежить журнал «Болгарія», і він уважно вивчає бігові якості якоїсь рекордсменки. Та обставина, що рекордсменка була в трусиках і досить статурна, тільки посилювала

його спортивну цікавість. Він навіть цмокнув язиком і погладив папір пальцем.

— Гм! — сказав він.— Фігуральна...

У двері постукали.

Віталій Петрович, як спійманий на гарячому школяр, хутенько зачинив шухляду і з заклопотаним виглядом почав гортати товстелезний довідник.

— Увійдіть! — гукнув він хрипко.

Плечистий юнак у військовій формі зайшов до кімнати і сміливо наблизився до столу.

— Здрастуйте! Ви начальник експлуатації?

Голубенко продовжував гортати книгу.

— «Права і обов'язки службових осіб... Гм!.. Норми відрахувань на амортизацію автомобілів... Хе!.. Міжремонтний пробіг... М-м... Норми витрати пального... мастила... Ну-ну!.. Техобслуговування автомобілів...— мугикав він собі під ніс, а на обличчі була така заклопотаність, як у бухгалтера, що шукає славнозвісну «загублену копійку».— Системи оплати праці на автомобільному транспорті... Додатки... Зміст...» — прочитав він нарешті і ображено підвів брови.

— Що ви шукаєте? Може, я допоможу? — поцікавився юнак.

— М-м... То вже, фігурально, не ваше діло... Ви теж чогось шукаєте, однак я не набиваюсь допомагати.

— Мені потрібен начальник експлуатації.

— Так би одразу й сказали. Я, юначе, дійсно заступник директора і начальник експлуатації. Хоч, правду сказати, цього слова я не полюбляю. Кличте вже краще заступником директора.

Юнак окинув поглядом кабінет, шукаючи стільців. Крім того, на яким сидів заступник, в кімнаті було ще два стільці, але на них були навалені стоси бланків.

— А де ж у вас тут люди сідають, товаришу заступник?

— Вам пощастило. Декотрі стоять під дверима цілими днями і все питають: «А коли ж прибуде заступник директора?» А я все, знаєте, на лінії... Мене вже шофери бояться: «Як їде з нами,— кажуть,— заступник директора, то в машині відмовляють гальма!..» Звичайно, жарт, але жарт знаменний!.. Безупинний рух, навальна швидкість!..

— І все ж я не розумію, як у вас відвідувачі сідають на цих стільцях...— з цими словами юнак перекинув стос паперу з одного стільця на інший і сів на звільнене місце.— Якщо хочете, щоб я вислухав ваш виступ, то дозвольте висловитись і мені. Моє прізвище Сокіл, Олександр Дмитрович. Шофер третього класу. Я хочу влаштуватися на роботу.

— Сокіл... Сокіл... А ви не родич... чий же це?.. Здається, чув таке прізвище...— Голубенко почав гортати товстого зошита.— Ага, приємно, це ж про вас казав мені Петро Степанович... Ну, тепер справа інша. А я й зразу подумав: «Який же приємний юнак!..» Так, так... Хоча Петро Степанович і не начальник мені, однак керівна роль партії... Хіба я проти?.. Та сідайте, сідайте, голубчику, я не люблю, щоб переді мною стояли... Так, так... Я за те, щоб негайно представити вас нашому директорові... Звичайно, якщо у вас у розумінні біографії... Наш директор Іван Прокопович заслужений... біографія в нього самого — як сльоза! Ану, давайте свою, що там...

— Ну, хай би хто спробував заплямувати мою біографію! — пробурмотів Сашко.

— Так, але ви от перебували на окупованій території... Хоч зараз це не так важливо, але знаєте, Іван Прокопович...

— Перебував разом з матір'ю і плювати хотів на тих, кому це не до вподоби!..

— Ну, знаєте, щось у цьому таки є... Бо Іван Прокопович...

— Я можу повторити ще раз те саме.

— Знову ж таки, я не кажу, що це явний злочин, але Іван Прокопович мене теж перевіряв на предмет окупації... Ну, слава, як кажуть, богу, біографія в мене чиста... А з іншими чого не буває... А взагалі, у вас не було чого-небудь такого?.. Ну, фігурально, за кордоном, чи що?..

— Мій батько помер за кордоном. І ще хочу вам сказати, що люди кращі, ніж уявляють собі боягузи.

— Це натяк?

— Що ви!..

— Ну, то ходімо до директора.

Вони вийшли в коридор. Двері, оббиті чорним дерматином, були, певно, директорські, бо Віталій

Петрович шанобливо зігнувся і постукав щиколотком у замок.

В кабінеті озвалися. Голубенко прочинив двері на ширину ока, далі просунув голову, а потім легенько прослизнув і сам. Сашкові довелося прочинити двері на всю ширину, бо такої гнучкої постаті не мав.

За столом сидів білявий вродливий чоловік років сорока п'яти. І був би він справжньою окрасою свого кабінету, якби не дувся.

З появою людей він невдоволено закліпав очима, набундючився, одна рука стисла підлокітник крісла, а друга потяглася до людей, ніби хотів помацати чийось долю.

На привітання він не відповів, і Сашкові одразу стала зрозуміла поведінка його кришталево чистого заступника.

— Ось він,— показав Голубенко через плече,— хоче влаштуватись у ввірений вам автопарк.

Заслужена особа віддмухалась і ошелешила Сашка:

— Скільки судимостей?

Сашко витріщив очі.

— Де я?

— А ти не лізь у пузир. Строк відбував, питаю?

— Я служив у армії. І там до мене зверталися на «ви».

— Це, фігурально, той танкіст, якого рекомендував Петро Степанович.

— Угу,— сказала особа.— Гострий він, гострий... Та я й не таких обламував... Ну що ж, поглянемо, яке воно, протеже Петра Степановича... Мій секретар партбюро не повинен би рекомендувати хтознакого...— Він пробіг очима Сашкові документи, скрикнув і передав папери Голубенку.— Звеліть кадровикові оформити в рахунок виконання плану по демобілізованих і десятикласниках...— Відкинувшись у кріслі, зверхнім баском сказав Сашкові:— Я даю нову машину «ГАЗ-63». Треба бути обережним — на крутих поворотах вона перекидається...

— Давайте вже, мабуть, стару. Я ще тут нагороди не заробив.

— Клопотався ж парторг!..

— Я вдячний за увагу, але хай Петро Степанович цього більш не робить.

— Хм! Яка машина, такі й заробітки. Це треба знати.

— Більшість шоферів їздять на старих.

Директор із заступником Perezирнулися.

— Ну що ж, умовляти не буду.

— Можна йти?

Директор одвернувся.

Сашко вийшов.

Господаря кабінету наче хто підмінив. Обличчя знову стало вродливим і майже привітним. Він засміявся:

— Бачив?

— Дурень,— догідливо захихикав Голубенко.

— Хитрує,— покрутив головою директор.— Та біс із ним. Шофери нам потрібні до зарізу...

XVI. «Е-Е, БРАТИКУ, ТА ТИ НЕ ВИКОНАВ НОРМИ!..»

У понеділок о сьомій годині ранку Сашко одержав ключ від машини. Віднині старенький самоскид «ГАЗ-93» став його бойовим конем. Куди занесе він Сашка — у безсмертя чи в лабета святої автоінспекції?

Скептики твердять, що шоферам пам'ятників не ставлять...

Отже, хвилина ця увійде в аннали історії, бо з неї починається героїчна повість його життя.

Яким урочисто піднесеним стилем змалювати початок його трудових буднів? Скільки тепла повинно бути в цьому розділі, щоб нахололий двигун його машини кілька разів застуджено чхнув, стрепенувся і запрацював на малих обертах?

Якими високими словами описати ті хвилини, що входять у розпис «підготовчо-заключного часу», коли шофер іде до диспетчера і, розписавшись у журналі, одержує путівку в життя, яка скромно іменується подорожнім листом і втрата якої...

Як описати трудове піднесення Валі Швачко, що виписує їм ті путівки, коли черга шоферів закінчується десь за дверима і там лунає:

— Швидше, швидше, не в ресторані!

Черга рухається. Валя навчилася писати швидко, хоч почерк її й досі дратує начальника експлуатації.

— Далі... Номер машини? «КХА 85-95»... Марка?

«ЗІЛ-585»... Прізвище? Мимренко В. І. Щебень із кар'єру на БМУ-34... 10 їздок... Розпишуйтесь... Далі...

— ...«КХА 85-97»... «ГАЗ-93»...

— Прізвище?

— Сокіл Олександр Дмитрович.

— Ви?! — підводить голову Валя. В продовгуватих її очах щира радість.— Так ви вже в нас?

— Із сьогоднішнього дня — твій підлеглий... Приємно мати, чорт забирай, такого начальника... З такими очима і...

— А ти не дуже! — перебивають задні.— Кавалерів тут вистачить і без тебе!

— Вона моя сусідка.

— Вже й присусідився!..

— Фі, ви говорите банальності, як усі рицарі... Надовго, Сашку? На кілька місяців?

— Ні, постійно.

— Щебінь із кар'єру на БМУ-34... Дорогу хлопці покажуть... І це серйозно?

— Ми — не сороки, ми — Соколи!

— Ух, як страшно!.. 10 їздок... як усім... Я дуже рада, що ви тут. У нас хороші хлопці... Хоч вони й сердиті, а не злі... Розпишуйтесь... А мені робота не подобається... Я не про це мріяла... Хоч вам, такому свідомому, і не слід би казати...

— Швидше, швидше!.. Наговоритесь, як буде проваджати додому...

— До побачення, Валюшко!.. Я зроблю, мабуть, так, як підказують хлопці.

— Фі, ви хоробрий тільки на людях!..

— Один — нуль на Валину користь!

— Піймав облизня і вилітай!

Сашко кивнув дівчині й вибіг. Мотор його машини муркотів, як кіт на теплому місці.

Він уместився в кабіні, хлопнув дверцятами і виїхав з двору.

Кілька кілометрів потрібно було їхати містом, а далі вже позаміське шосе і поворот до кар'єру. Того дня найважчим для Сашка був відрізок шляху через місто. Останні півроку служби в армії він їздив на легковій машині, а тут тобі одразу грузовик. Сашко поки що не міг набути автоматизму в управлінні незнайомою машиною. До того ж пішоходи, котрих він, як і кожен

шофер, любив лише з обов'язку, раз у раз вигулькували перед машиною.

Як нервує шофер на роботі в місті, може зрозуміти лише шофер. Його не виправдовують жодні обставини. Правила руху складені коли й не електронною машиною, то принаймні розраховані на неї. Ізда вулицями міста не дає можливості складати бадьорі вірші, де

...не машина, а душа!
Тільки шини, тільки шини,
а під шинами лоша...

(В останньому рядку автор, здається, припустився помилки, але, згадавши потрібне слово «соша», вирішив, що в гумористичному плані обидва слова рівноцінні, і залишив цитату без виправлення...)

Так от, тут не можеш замислюватись над світовими проблемами, тут тільки думаєш ось про цю даму, що тягне дівчинку з тротуару просто під колеса машини... Повилазило вам, чи що?! Грубіянь?! Краще хай судять мене за хуліганство, ніж за вбивство. Так, так, донечка ваша розумніша, вона не хотіла йти, а ви її тягнете!..

Перехресток. Міліціонер спиною. Та нам праворуч... Куди вас дідько пре, громадянине з папкою?! Якщо вже бути пильними, то порівну — вам і мені... Розгін... Третя. Четверта... Витанцьовує кузов на трамвайній колії... Світлофор. Лівий поворот. Жовте світло. Увага. Гальмує. Міліціонер, як чародій, помахом палички розганяє отари слухняних машин. Поїхали... Розгін... Третя. Четверта...

Самоскид вилітає в поле. Хху-у!.. Привільно в полі шоферові... Тільки шамотять про щось шини, та вітерець насвистує в напівспущене скло кабіни. Сірий сувій асфальту розмотується перед машиною-птицею. Вкриті інеєм віти лісосмуги — як морозяні візерунки на шибках... Кілька хвилин їзди, схожої на політ, і вже постає дороговказ до кар'єру. Починається бруківка. Витрушує душу на вибоях. Потім крутий спуск до ріки і кар'єр. Кілька машин уже вишикувались у чергу до тракторної лопати. Віє, аж задихається, двигун: трактор суне ківш у купу щебеню. Двигун набирає оберти, лопата перекидається через голову тракториста, потім — залізний грім — і тонна щебеню в кузові самоскида. Двічі проgrimіло — і від'їжджай. Ось і наша

черга. Грім. Пружно присіла машина. Ще раз. Поїхали...

Ритм праці захопив Сашка так, що в нього прискорилось дихання. Він уже не počував, що відірваний од товаришів відстанню. Вони поруч. У цю мить, ніби зв'язані незримою ниткою, пружно розтинають повітря мільйони машин...

Ця думка піднесла його серце до висоти, потрібної автору романтики і... гримнув оглушливий постріл, машина завихляла, як побитий пес... гальмо!.. чорт!.. спустила шина — і серце його впало до прозаїчної розмови в кабінеті директора.

Чи жалкував Сашко за новою машиною, яку міг одержати?

Ну, знаєте,— писати про це було б недоречним...

Вітер односив у безлюдне поле його гарячу промову. Сашко з ненавистю копнув ногою скат, і, все ще продовжуючи промовляти, відсунув сидіння, і почав брязкотіти ключами...

XVII. БАЛАНСУВАННЯ І ШУБА З ВЕЛИКОЇ ВЕДМЕДИЦІ

...Цілком імовірно, що могла відбутися така розмова:

— Томочко!..

— В мене болить голова.

— Це вже в котрий раз!

— У тебе холодні руки.

— Не будь жорстокою, Томочко!

— Сам ти жорстокий егоїст!.. Йому, бач, у голові дурниці, а от щоб подумати про нову шубу!..

— В нас тепер не ті достатки.

— Чоловік такої дружини, як я, мусить бути з достатками!

— Залишилося всього три тисячі. А твоя шуба коштує дві...

— О, якби ти мене любив, то дістав би шубу навіть з Великої Ведмедиці!..

— В нас повинно щось залишитися і на чорний день.

— Чорнішого за той, коли ти перейшов на дві сотні, я не знаю!

— Томо!

— Шубу!..

...Ми не можемо запевняти, що розмова ця відбулася. Ризиковано влітати її в сюжетну тканину повісті, бо, по-перше, подібні сцени були під силу лише старому Хемінгуею, а по-друге, коли вже автора деякі вчені критики вважають водевільним письменником, то не можна йому бути ще й письменником альковного плану...

Отже, нам залишається лише психологія.

Гадаємо, що міг відбутися ще й такий внутрішній монолог:

«...Усеньке життя людське — то балансування між життям та смертю...

...Життя — випадковість, і смерть — випадковість.

Життя — балансування між героїзмом і злочином.

Життя — балансування між вірністю і чорною зрадою.

Життя — балансування між славою і ганьбою.

Життя — балансування між бідністю і достатком...

Людині не дано обирати щось середнє. Людина хитається. Лише одна людина була непохитна у виборі життя і смерті. Але й вона померла...

То як же нам, простим смертним, нам?!

Мене призначають директором автопарку. Вимагають виконання плану. Приводь, мовляв, у дію внутрішні резерви... Виконуєш план — працой і одержуй свої дві сотні. Не виконуєш...

А коли не знаєш, як той план виконати?.. Як відшукати оті внутрішні ресурси?!

А їм хіба діло, що в тебе родина, якій потрібно багато, багато, багато грошей... Діточкам на молочко... Дружині на каракулеву шубу...

А їм хіба діло, що ти заслужений... що не можеш бути простим слюсарем чи перукарем?..

Балансувати!.. Балансувати!.. Балансува-а-ати!!!»

XVIII. ВНУТРІШНІ РЕСУРСИ

Справи були кепські. План вантажоперевезень не виконувався. Всі строки, призначені на «розкачку», давно минули, і вже поставала реальна загроза для номенклатурної репутації Івана Прокоповича. І до того ж родині, звиклій до необмеженого «прожиткового

мінімуму», було важко вкладатися в мізерний оклад директора.

Іван Прокопович змушений був балансувати.

Між каракулевою шубою і холодильником у постелі.

Між двома сотнями і перукарськими ножицями.

Між «номенклатурою» і «гвинтиком»...

І хто б йому допоміг?

Петра Степановича, парторга, і голову робіткому Світличного він на раду не покличе. Вони не розуміють складної філософії балансування. Вони надто прямо-лінійні — вірять у ентузіазм мас та інші дурниці. З ними треба йти разом, а на дратові може пройти один. Як циркач з парасолькою...

Хто ж стане рятівником номенклатурних чеснот Івана Прокоповича?

Мабуть, Голубенко. Він балансує тут багато років. Інші давно позлітали і торгують квасом, а цей як п'явка — не зідме його жодна буря.

І Воронов вирішив вдатися до нього за поміччю.

«Чорна рада» відбулася в кабінеті Івана Прокоповича.

Він не любив всіляких там преамбул і почав одразу.

— Скількох директорів ти тут пережив?

Голубенко усміхнувся і опустил очі.

— Всі директори затверджували мене на посаду.

— І скільки тебе мусили терпіти?

— Я, фігурально, звик лічити тільки гроші. А якщо ви так наполягаєте, то ви — шостий.

— А чого вони злітали, а ти залишався?

— Мене вважали дурнішим, ніж я є насправді.

— Щодо мене, то я вважаю тебе розумнішим, ніж ти є насправді... А ти гроші любиш?

— На них державний герб.

— Зарплати тобі вистачає?

— Виходячи з положення про оплату керівного персоналу, зважаючи на те, що потреби керівників зростають разом з посадою, враховуючи вказівки великих вчителів...

— Обережний ти... Тягнеш, як... Я питаю, чи вистачає тобі зарплати?.. — аж розгнівався Іван Прокопович.

— Новий суспільний лад відкрив переді мною такі широкі горизонти...

— Ну, все ясно... А от як ти поповнюєш нестачу?
— Добробут трудящих, фігурально, залежить від самих трудящих.

— Не катуй, Голубенку!..

— Підвищення продуктивності праці і зниження собівартості — основне завдання в епоху соціалізму.

— Ну, згоден. Але, як кажуть одесити, що ти від цього будеш мати?

— Трудящі користуються всіма благами своєї праці і...

— Я ладен тебе скалічити!

— ...і преміями.

— О, це вже інша справа!.. А за що їх у нас одержують?

— За перевиконання планів і зниження собівартості тонна-кілометра.

— Ну, а нам як перевиконувати плани?

Віталій Петрович розвів руками.

— Людина ви нова, перевірена...

— Слухай-но, лисячий хвосте, мені треба справити дружині нову шубу, а... Для мене зараз це найскладніша перевірка.

Про те, що він має ще й інші міркування, Іван Прокіпович змовчав. А то цей тип подумає хтозна-що...

— Чудово, чудово! — потер руки Віталій Петрович. — З вашого благословення я розведу такі тонна-кілометри, що нейлонова шуба...

— Каракулева! — різко перебив Воронов.

— Ну, звичайно! Дружина керівного товарища має право на каракулеву шубу. Щоправда, на неї потрібно багато-багато тонна-кілометрів...

— Ну й що?

— О, будьте певні... Ми в основному працюємо на БМУ-34. Вони теж зацікавлені в перевиконанні плану. Дружини цих керівників теж, фігурально, не можуть жити без каракулевих шуб... От ми й порозуміємось.

— А як після цього не вистачить вантажів?

— Вони люди порядні. Підійдуть до рубежу, а тоді прискіпаються до замовця... Юристи в них о-о, розумні!.. Розірвуть договір, і всі сили на інший об'єкт.

— Це вже називається іти не по закону...

— А хто ж, фігурально, по закону ходить? Як по

нім ходити, то й зовсім затопчуть... А треба навколо, навколо...

— А як хтось із шоферів бовкне?

— Аніні,— помахав рукою Віталій Петрович.— Від цього в них заробітки он як зростуть! Матеріальне зацікавлення!..

— Ну, а як ті тонна-кілометри та перелічать? Ревізори, ну й обехаєс?

— Це, фігурально, не ковбаса, де можуть бути зловживання. На вагу воно не йде. Вони легенькі, мов пушинка. Існують лише на папері. Черк — і є. Скажімо, всі шофери раптом поїхали не тими вулицями, а в об'їзд. Скажімо, на пряміших та коротших перекопали асфальт. А в нас його перекопують, слава богу, щодня...

...Якщо читачі гадають, що Іван Прокопович одразу піддався нашіптуванню автомобільного Мефістофеля, то вони, ясна річ, помиляються.

Іван Прокопович довго зважував усі обставини. Балансував.

І якщо й зважився на цей тяжкий крок, то після тривалих роздумів, після того, як повідав усі свої тривоги й печалі своїй бойовій подрузі, Тамарі Матвіївні, і вона теж дала свою згоду з великим душевним болем...

ХІХ. «ЯК ЦЕ — НЕ ПРАЦЮВАТИ?!»

Гримотливий самоскид не був пегасом і не виніс Сашка ні на Парнас, ні навіть на дошку пошани. Він був упертий, як осел, і коли на нього наклали вантажу понад силу, норовисто осідав на спущені шини, і цілими годинами доводилось умовляти його, поки вставав на ноги. Він був і ненажерний, і годі було сподіватися, що його водій одержить премію за економію бензину.

Але траплялося і так, що він гасав, як рисак, грайливо підкидаючи круп на вибоях.

Тоді вже Сашко не давав йому опам'ятатися, аж поки засапається і знову почне викидати колінця.

Цілісінький місяць, проклинаючи і ревно віруючи, розмовляючи, мов з істотою, не позбавленою розуму, возив на нім Сашко щєбінь із кар'єру.

Чортові в пеклі було, мабуть, легше,— він-бо вико-

нував свої фізично-виховні функції руками перевіренних грішників, а Сашкові доводилось бути водночас і завідувачем пекла, і нормувальником, і начальником режиму, і самому варити смолу... Бо не пекельна хіба робота, коли мотор зачхає, затріпотить і замре?.. І жодні зовнішні огляди і лікарські обстукування не зможуть його виконати команду: «Дихайте — не дихайте...» До сьомого поту крутить Сашко заводну рукоятку, перемагаючи дев'яносто кінських сил своєю однією людською, перевіряє і випалює свічки, і кожна нібито палить, копирсається в розподільній коробці, і ще куди тільки не зазирає, а толку чортма... Аж потім виявляється, що десь аж біля бака замерз бензопровід. Відгвинчуєш його, а бензин обливає тобі руку до самого плеча, і вся рука німіє від колючого холоду...

А в кінці робочого дня заяложений, чорний і стомлений, як кочегар, заходиш до Валі відмічати подорожній лист. Аж смішно: вичитав десь Сашко, що шофер у дослівному перекладі означає — кочегар...

— О-о,— тягне Валя, округливши рота,— ви сьогодні не зробили однієї їздки до плану... Фі, у вас сьогодні півтори години простою!..

— Я наздожену своє завтра,— жалібно просить Сашко...

— О-о, то у вас чимало тонн... Фі, це теж недобре. Ви перевантажуєте машину...

— Мені, як усім,— по два ковші...

— О, в накладній — тоннаж за одинадцять їздок... Ну, ви в моїх очах реабілітовані... Однак треба робити по десять їздок — це вам моє серйозне зауваження... Що ви робите, як приходите додому?.. Завтра теж готуйтеся на кар'єр... У кіно ходите?.. Петро Степанович звелів вам позавтраму на тео-два... Самі ходите чи вдвох?..

— Ні,— кривиться Сашко.— Вдома... Читаю... Готуюсь... Стомлююсь...

— Ви прогавите все в житті... Чи не гадаєте ви, що я запрошую вас у кіно?.. Ви самовпевнений... До побачення!

І Сашко йшов додому чимось невдоволений, чимось пригнічений.

Не щастить йому у відносинах з людьми... Не щастить в роботі.

Він був певен, що й заробітки його не сягнуть понад червону лінію тарифної ставки.

Та яке ж було його здивування, коли, одержуючи зарплату, навпроти свого імені він побачив число більш як дев'яносто! Ні, це, очевидно, помилка... Він майже не працював... Він тільки длубався в машині... Він не заробив стільки!

І дівчина-бухгалтер, вибачливо усміхаючись, білими пальчиками кладе на рахівницю його совість і працю, і одержує ту саму цифру.

— Звертайтеся до нас, коли виникне потреба... Та й без потреби... Бухгалтерія для вас ніколи не пожаліє часу!..— і чесні її очі обіцяють юнакові більш, аніж пузатенькі цифри в розрахунковій відомості...

Ну що ж, спасибі, який дурень відмовиться від чесного зароблених грошей?

Сашко вперше тримає в руках таку пухку пачку. Це вдвічі більше, ніж заробляє мати. Батько й той, каже мати, заробляв не більше шістдесяти. Правда, гроші тоді були трохи дорожчі...

Скажуть: яке приниження образу! Гроші!..

Так, гроші...

Сашко йшов додому радісно збуджений, і йому здавалося, що за свою зарплату він може спустошити універмаг.

Він може купити собі пристойного костюма. Або краще матері пальто. У неї ж тільки потерта плюшева шубка.

Він може купити їй святкові туфлі і шерстяну сукню... Він може...

Ті, що мислять масштабами каракулевої шуби, не зрозуміють його стану.

Але й мати теж не зрозуміла його.

— Мамо,— сказав Сашко, викладаючи пачку на стіл.— Ось мій перший справжній заробіток. Хоча хлопці й намагалися «наколоти», але я не пропив ні копійчки... Перелічи — дев'яносто!.. Чистими.

— Наші гроші, Саню, завжди чисті,— з ясною посмішкою сказала Зінаїда Петрівна.— Наші гроші ніколи не тхнуть цвіллю, ми їх не тримаємо в підпіллі, а сразу й виносимо.

— Ми купимо тобі на них пальто.

— Ми купимо на них брюки й туфлі...

— Але ж тут вистачить тобі на пальто!

— ...а з решти віддамо сорок карбованців боргу,— закінчила вона винувато.— Бо як ти приїхав, то влаштували ж свято...

Сашко посмутнів.

Та потім згадав — він усього лише місяць на роботі. А попереду — довгі роки праці. Він може заробити дуже; дуже багато, і мамі не доведеться тяжко працювати.

— Нічого,— сказав він, як і личить героєві-оптимістові,— наші справи підуть на краще. Ти будеш тепер удома. Я не хочу, щоб ти працювала, мамо.

— А що ж я робитиму?

— Будеш удома. Як багато інших.

— Хатньою робітницею? — поблажливо усміхнулася вона.

— Ой мамо! Ти в мене ще молода. Я не хочу, щоб ти посивіла на роботі... Тебе ще треба... Ти ще будеш щаслива!..

Йому хотілося сказати: «Тебе ще треба видати заміж», та осікся,— боявся порушити дружню безпосередність, що склалася в їхніх стосунках.

Його мати була ще красива. Хай би була ще й щаслива...

Але вона тільки зітхнула і похитала головою.

— А я й так щаслива. В мене є ти. І якого ще мені потрібно щастя?.. Ти ж не кинеш свою матір?.. Не кидай мене, Саню,... — вона благала і голосом, і очима.— А я вже... Я вже...

Сашкові стисло горло, і він одвернувся. Потім сказав глухо:

— Ти не будеш працювати! — З комічною гордістю додав: — Твій син уже багато заробляє.

— Ну, вже ні... Хто раз пішов у люди, в кого руки звикли до роботи, в кого серце відкрите людям... ні!..

XX. РОЗМОВА ШОФЕРА З АВТОІНСПЕКТОРОМ

Цієї розмови чекає кожний шофер.

З-трепетом закоханого, що подає букет квітів коханій дівчині, шофер вручає автоінспекторові свої права.

Ціла, так би мовити, гама переживань у тім погляді:

благання, несмілива віра, що все минеться благополучно, побоювання, що тебе зрозуміють невірною, страх утратити прихильність за необережне слово чи погляд і свідомість того, що присуд не підлягає оскарженню.

Автоінспектор і кохана можуть бути вередливі.

Усвідомлюючи всю силу влади над серцем шофера, вона чи він можуть загадати своєму васалові безліч загадок, на взрець: «і не взута і не боса», «і не їхати і не пішки йти...» — все з арсеналу тих, на які безпомилково може відповісти хіба що електронна машина, котру в сиву давнину вдало імітувала Василиса Премудра. Перша, правда, більш надійна, бо автоінспектори не люблять поетичного багатослів'я.

Ось, приміром, треба тобі зупинитися. Як і велять правила руху, з'їздиш на обочину. А тут підходить автоінспектор, і твій талон позбувається дівочості... Як? За що?.. Я буду скаржитись... А ти шофер чи писатель? Гляди, а то я тобі пропишу на талоні ще й не такого фейлетончика!.. Доц тільки-но пройшов, а він з обочини натаскує на асфальт грязюки!.. Так що давай не будемо!..

Біда, та й годі...

Сашко Сокіл теж не міг уникнути подібної зустрічі.

Автоінспектор чекав на нього нетерпляче, як кохана, якій призначено побачення.

Зі швидкістю шістдесят кілометрів на годину гнався Сашко на те рандеву.

Автоінспектор був літній чоловік з червоним, обвітреним обличчям, невиразним і незлим. Що тільки в нім було задиристе, то це ніс. Але він мерз на морозі, як і в кожного цивільного...

Автоінспектора не гріла думка про майбутню зустріч. Не гріла його й шинелька, яку він необачно надяг замість кожуха, виїжджаючи з дому.

Крім того, в нього боліли зуби, і, як кожна людина в його становищі, він вважав себе найнещаснішим в світі.

Щоб закінчити мову про його стан, додамо, що в нагрудній кишені кітеля лежав у нього карбованець, який ощадлива дружина асигнувала йому на гарячий обід. З погляду ж чоловіка обід цей не міг бути гарячим, бо складався з макаронного супу, котлети і, може, ще склянки компоту.

Беручи до уваги зуби і собачий холод, він, як усі грішники, яких не пройняла ще пропаганда тверезого побуту, тоскно думав про один із компонентів гарячого обіду.

І чоловік цей сердився на всіх шоферів світу, що вони постійно все ото порушують, а він мусить, кривлячись від болю, стояти біля мотоцикла і очікувати на них, чортових синів і, не вигнавши з себе, на них наганяти холоду...

«Ну, потрапить мені котрий-небудь до рук!.. Ага, ось уже якийсь голубчик летить на своє безголів'я!..»

А стій-но!

Помахом своєї чарівної палички автоінспектор загнав «голубчика» на слизьке. Покрутив головою, розслабив тісний комірець і, набравши суворого вигляду, підійшов до машини.

З кабіни виліз парубійко в захиснім бушлаті. Не чекаючи, поки інспектор звернеться до нього, шофер сів на крило машини і почав виймати документи.

— Ось, прошу...

— Га? — нахилився до нього інспектор. — Голосніше!..

— Кажу — ось мої документи.

— Щось ніби від тебе пахне.

Шофер знизав плечима.

— Не пив.

— Пиво? — примружився інспектор. — Пиво теж алкоголь.

Проте від шофера пивом не пахло, і це трохи розчарувало інспектора.

— Ану,— сказав він,— сядь і натисни гальмо!

Сам він зайшов за машину і, задерши голову, почав пильно вдивлятися в скло стоп-сигналу. Кліпнуло раз і другий...

— У-у...— взявся за щоку інспектор. — Щось ніби воно в тебе мляво блимає... Ану, злізь...

У кабіні інспектор довго вмощувався, обтягав шинелю і смоктав зуба. Кілька разів натис гальмову педаль. Покрутив кермом. Потім поклав долоню на сигнал, і той довго жалівся на когось дитячим голосом.

— Щось ніби він у тебе три дні не їв,— пробурчав інспектор і посмоктав зуба. — Щось ніби в тебе й спідометр не працює... І цифри на нім ніби якісь замурзані...

— Так він же запломбований..

— Знаємо ми вас!.. Хіба то шофер, що в спідометрі не копірсається?..

— Спідометр, кажу вам, працює.

Не вилазячи з машини, інспектор довго вивчав Сашкові документи.

— А в путівці не попереджено, що сьогодні ожеледь...— Інспектор виліз і, морщачись від болю, жалібно оглянув машину.— Щось вона в тебе ніби облуплена...

— Я її таку місяць як одержав.

— То пусте. Нову машину роблять протягом кількох хвилин.

— А що я зроблю?

— А про мене хоч і не роби нічого...— Інспектор страдницьки усміхнувся:— Хіба мені потрібна твоя робота? Мені треба, щоб ти мучився... у-уу!.. Виходить, куди не кинь, то скрізь клин... тобто неподобство... Я ще не перевіряв передніх коліс. Щось ніби й вони в тебе розбовтані... У-у, чорт!— аж застогнав він.— І що з тобою робити? Чи дірку бити, чи права забирати, чи штраф накладати?.. Вибирай уже сам собі покарання... Чи акта складемо?.. Ти ж не маєш чим платити штраф?

— Будемо складати акта,— швиденько вирішив Сашко.— Поїдемо до Глибокого, та там у чайній за столиком і оформимо.

— А чи зручно буде?— усумнився інспектор.

— Там буде тепліше,— сказав Сашко.

— Воно так,— погодився інспектор.— Там повинно бути тепліше.

Він неспіхом, по одному, повернув Сашкові документи і пішов до мотоцикла. Потанцював біля нього на одній нозі, і мотоцикл записхкав димком. Інспектор вмовстився на сидінні, обіпнув коліна полами шинелі і кивнув Сашкові.

У чайній було тепло й безлюдно. Меблі розставили, очевидно, для жонглерів,— столики були легенькі, металеві й хиткі. На стінах висіли натюрморти місцевих геніїв — на гастрономічні теми. Найапетитніша з картин зображувала шинку, схожу на слоїний пиріг. Щоб викликати спрагу, круг шинки стояли фужери, наповнені розчином паризької зелені і мідного купо-

росу. Мабуть, то було вино місцевого райпромкомбінату.

Пишнотіла буфетниця за блискучим склом прилавка, схожа водночас і на богиню комерції, і на ту ж буфетницю з неземного космічного корабля, сонно совала трьома пальцями кісточки на рахівниці, підраховуючи виручку за чай.

Офіціантка, молода дівчина з білою наколкою на золотім руні, сиділа за одним із столиків і, пускаючи в дзеркальце бісики, збивала гребенем піну над чолом. На тому чолі було написано, що вона неймовірно щаслива і незабаром вийде заміж за одного з клієнтів.

Сашко підійшов до неї і став щось казати.

Послинивши кінчиком язика великий і вказівний пальці, дівчина провела ними по бровах і підвела заповолочені очі на відвідувача. На знак згоди вона куснула губу і прикрила очі повіками.

— А чаєм у нас не торгують,— додала вона строго і пішла до буфетниці.

Сашко підсів до інспектора.

Підійшла дівчина з дарами заклоєної богині.

Це була справді історична хвилина — шофер з автоінспектором сиділи за круглим столом і пили лимонад.

Деякий час мовчали.

— Ви задоволені з своєї роботи? — запитав Сашко.

— А то як же? Тут тобі й відповідальності ніякої... За все одвічаєте ви, шофери... Ну, і влада тобі дана... Та й платять... Як біля станка, то треба добре ішачити...

— А плани у вас в житті?..

— Ніби й плани є... Скільки талонів пробити, скільки прав одібрати... Без плану не можна.

— А що ви робитимете, як скасують інспекцію?

— Ти сказав — скасують? Хе-хе... Скасують!.. Ти бачив таке? Ніколи не скасують!..

— А чому? Он у трамваях і тролейбусах на пасажирів касу звиряють, магазини без продавців...

— Так порушують же!.. У ті твої тролейбуси я не вірю... Все одно хтось та вкраде... Познімають ті скриньки, ось побачиш. Без порушень життя немає. Он дружина моя так уже за мною стежить, а я таки «чорну касу» маю... Так от,— продовжував інспектор,— як ти, приміром, без мене жив би на світі?

— Я гадаю — не гірш, аніж з вами.

— Та порушував би, це кажу тобі вірно!

— Ну, а коли всі не порушуватимуть? Як настане комунізм?

— Не знаю, як там при комунізмі, а на мій вік порушень вистачить.

— А ми скоротимо всі терміни. Я не хочу заповідати комунізм онукам. Я хочу сам у нім жити!

— Ну, ти мене на слові не лови... Комунізм — це діло не нашого з тобою розуму... Там розберуться,— показав інспектор великим пальцем кудись угору.— Я тільки кажу, що скрізь порушують, от і все. Не будь начальників наді мною, то і я б порушував...

— Гадаю, що ні. Коли людині в усьому довіряти,— вона стає кращою, сміливішою, добрішою... І чеснішою!

Інспектор скривився.

— Ет! Вредний ти. Завдяки таким, чого доброго, і без шматка хліба залишишся...

— Ну то як — прощай, мої права? Вірно кажу?

— Хтозна...— інспектор кліпнув очима, обмірковуючи.— А знаєш,— просвітлів він на виду,— совість у мене чиста.— Ребром долоні утер кінчики губ, помацав язиком наболілий зуб і простяг руку Сашкові:— Ну, живи... Сьогодні я добрий.

Вони підвелися і пішли кожен у своїх справах.

XXI. ВИДІННЯ ПРЕКРАСНОГО

Ми стійко уникали лірики. Ми затирили ту перевірену істину, що тільки у виробничих стосунках формується характер героя нашого часу. Ми сумлінно дотримувались рекомендованого співвідношення між кількістю героїв негативних і позитивних. Для більшої динамічності в розвитку характеру ми садовили героя в кабінку самоскида і змушували його мчати міськими вулицями, потім вивозили на сільський пейзаж, і він пов'язував ці обидві важливі суспільні категорії зі швидкістю в шістдесят кілометрів на годину.

З тих сторінок віяло вітром сучасності, й у відомій сутичці фізиків з ліриками весь час перемагав дух бензину.

Герой роздумував над проблемами, освяченими критикою, і дисципліновано, як і личить колишньому сол-

датові, виконував усі команди автора. Аж поки йому набридло...

Він збунтувався і скинув автора з пліч. І, не стримуваний більше авторською благонаміреністю, стрімголов кинувся в лірику.

Автор потер коліно і погнався за ним.

Будь-якою ціною треба змусити героя до покори, бо інакше його приклад наслідуватимуть інші, і чимало романів і повістей припинять свій орбітальний рух навколо читача і перетворяться на космічний пил.

І автор наздогнав його. Але на цей раз він уже не міг вказати героєві, куди йти.

Автор тільки спостерігав за ним і вдавався в роздуми над підозрілою поведінкою героя.

Всі авторові плани полетіли шкереберть. Розпис, за яким герой мав зустрітися з призначеними дійовими особами, автор завбачливо підшив у папку на той випадок, коли наклепники обвинувачуватимуть його в співчутті героєві.

А події розгорталися ось як.

Гуділи на морозі проводи, розносячи по світові тривожну депешу про безнадійний стан зими.

Зима була при смерті.

Тут би блиснути живописним словом, тут би описати, як побивається за зимою численна її рідня: брати — холодні вітри й сивокоса сестра — хурделиця!..

Та не обдарований автор поетичним хистом і пам'ятає ще — в місті не так легко одурити садівників, розтікаючись мислю по дереву, не так легко гасати мимо світлофорів на вітрогонові пегасі...

І ось одного такого морозяного дня, власне вечора, коли зима, може, востаннє спускала дух, Сашко виїшов на прогулянку.

Груди його були відкриті березневим вітрам, а серце — красі.

Він уже встиг змінити свою зовнішність так відчутно, що авторові доведеться витрачати фарби не за кошторисом.

Не військового крою неоковирний бушлат, а добре півпальто з сірого сукна, кепка, вибрана з допомогою двох чи трьох дипломованих (і чарівних!) продавщиць, нагострені прасом брюки — це вже дещо значить для молодої людини, яка тільки-но стала на власні ноги.

Правда, брюки були ще досить широкі, але ж за-порожці теж гуляли в широких штанях за синім морем, і навіть нащо вже турки, а й ті не зневажали їх за це...

Сашко чимось дивно нагадував молодого Маяковського,— може, впалістю щік, може, важкими бровами, а може, й зростом.

Ми не впевнені, що наш герой напише коли-небудь «Лівий марш», а от відносно душі його, в якій уже бродила пісня,— то це була напевне душа поета.

Може, саме тому стрічні дівчата й молоді жінки схрещували з ним погляди, але його сталь виявлялась твердішою, і гострі клинки молодих фехтувальниць, забринівши, втикалися в землю.

Можливо, декого з них і розчарувувала його важкувата хода, однак загальне враження він справляв таке, що багатьом з дівчат доводилось озиратися: «А чи не той це, бува, що вже мені сниться?»

Так, мабуть, і подумала молода дівчина в блакитному спортивному костюмі, що пробігала вулицею з ковзанами під пахвою.

Його зріст здивував дівчину.

Вона обернулася, підвела голову і зустрілася з його спокійним поглядом.

О ні, не з спокійним, а з уважним... Ні, не уважним, а пильним... Але не так... Не пильним, а зацікавленим. Здивованим. Ніжним. Гарячим!..

Тверда криця вишнево зашарілася, побіліла, заіскрилася і... зігнулась.

Так, без жодного випадку, навіть не поранивши, нагло його обеззброїли.

І крутнувшись таким чином, що автор не може описати, не переглянувши цей рух десятки разів з кіноплівки в прискореній зйомці, юна фехтувальниця майнула перед Сашком блакитною зіркою.

Уперше протягом усієї повісті герой зітхнув.

Потім усміхнувся і сказав про себе: «Вона! Це вона!..»

А дівчина якось бочком бігла поперед нього. З-під білої пухової шапочки тріпотіли її біляві кучері.

Сашко прискорив ходу.

Не те щоб він гнався за нею,— він людина горда, не побіжить просто за якоюсь спідничкою,— але ця, яку він допіру зустрів, не схожа на тисячі інших, у ній,

мабуть, втілилась його мрія про людську красу, про чистоту людську... Але ж вона і дівчина, і йому, крім того, потрібно глянути на неї ще раз і зблизька, перевірити себе, власне, ствердити свою силу опору всіляким там міфічним дівочим чарам...

Наздогнати дівчину йому пощастило.

Один його крок дорівнював її двом. Люди розступалися перед ним: бачили — неспроста поспішає...

Дівчина маневрувала між перехожими, і її хода була схожа на плавний танець.

«Чорт забирай,— подумав Сашко,— недаремно ж кажуть, що найліпший витвір мистецтва — красива дівчина!»

Треба, щоб вона зупинилася.

Він не буде заглядати їй у лице... поки вона сама не схоче цього.

«Зупинися. Оглянься. Благаю. Прошу. Наказую!»

І він почав гіпнотизувати її: зосередив усю свою волю на її шапочці і крізь зуби жорстоко твердив їй: — Стань!.. Стань!! Стань!!!

А дівчина витанцьовувала собі далі.

От тобі й гіпноз! От тобі й виховання волі!..

Брешуть книжки з літерою «ять»!..

Цікавість його нагрівалась в міру того, як остуджував запал гіпнотизера.

Хіба що пробачитись і запитати, котра година?

Та з цього ж починають усі байстрюки Дон-Жуана!

Чи Сашко домагається вуличного знайомства?

Ні, дурниці!..

От коли б випали з-під пахви її черевики з ковзанами!.. Сашко тоді кинувся б підняти їх і подав би дівчині з півпоклоном: «Прошу...»

«Дякую».

«Ви так поспішаєте...»

«Я на каток».

«Ви, певно, чемпіонка з ковзанів?»

«О, що ви! Ні... Я просто люблю спорт».

«І я...»

«А яким ви займаєтесь?»

«Я... я — автомобільним».

«Як цікаво! Автомобілі летять шкереберть, водії вбиваються!.. Натовп... Жертви... Ух, як страшно!»

«Щоб сказати дуже, то — ні».

«Ви дуже скромні. Або — навпаки».

«Я ніколи не їздив з недозвеною швидкістю. Я не порушував правил руху!»

Дівчина глянула б на нього з подивом, потім розчаровано сказала б: «Вам наліво? Мені — праворуч!»

«Постривайте, благаю вас! Заради знайомства з вами я ладен витрясти з машини душу! Сто разів заплатити штраф! Позбутися прав! Мене звуть Олександр Сокіл...»

«А мене...»

От бачите, до чого він уже дійшов!

Ще хвилина, і станеться непоправне. Герой познайомиться з дівчиною раніш, аніж автор вигадася якусь перешкоду.

Та дівчина вскочила в тролейбус.

Сашко кинувся за нею.

Тролейбус зашипів на нього гусакіом. Дверцята стулилися, як завіса на закінчення першої дії чудової вистави.

Дівчина вретгі глянула на Сашка крізь овалне скло, усміхнулася посмішкою Джіоконди і залишила стояти до наступного розділу.

XXII. ГЕРОЙ СПОСТЕРІГАЄ ДАЛЕКУ ЗІРКУ

— А як там мила дівчина Валентина?

Про це питала Сашка й Зінаїда Петрівна.

— Ну що ж, виписує подорожні листи. Ніби й забуває про своє горе. Ніби й повеселішала, щечече про всяку всячину...

— Дуже гарна дівчина, одне що тільки худенька.

— Нічого, їй так легше ходити по землі.

— Щось я давненько її не бачу. Я вже за нею скупчила.

— Прийди коли-небудь у автопарк, вона щодня на роботі. Або краще піди...

І замовкав Сашко, опускала очі долі й Зінаїда Петрівна.

Щось, певно, хотіла спитати, та Сашко хутенько брався за підручники і заклопотано хмурився.

Настане час, і він покаже тому чорненькому дівчиську, що й без пільг він знайде своє місце в житті. Вона безжальна, а він гордий. Вона ніколи-ніколи не

стане завадою маминому щастю. Воно прийде, прийде, як тільки мама відмовиться од своїх планів... Та доволі про це, все давно вирішено...

І він читав, олівець шаркотів по паперу, і думок, думок, аж колупало в скронях...

А мати сиділа коло столу з шитвом і, втупивши погляд у якісь свої думки на нім, беззвучно шепотіла потаємне.

Коли опановувала втома і сонна млявість, Сашко підходив до вікна і вдивлявся в темряву. Ніжними золотими віями лоскотали його серце зірки. Він шукав свою улюблену, що палахкотіла синім цвітом.

Чому серце його відкрите їй навстіж?

Може, тому, що відчуває весну?

Може, як учений-аскет, він вивчає зірчину блискучу мову?

Розмовляє з нею древньою мовою закоханих? Молиться на неї, зорепоклонник?..

Врешті, хіба нам неоднаково, хіба не може кожна людина мати свою голубу зорю?..

XXIII. ДИПЛОМАТИЧНА МІСЯ

Віталій Петрович не мав справи з зірками та сузір'ями.

Він і замолоду не захоплювався всілякими там Касіопеями, його дружину звали Поліною. Ну, не Поліною, а Палажкою, але хіба в цім суть?.. Або візьміть Великий Віз. Як на погляд автомобіліста, то це — допотопна техніка. Завалющенький самоскид перекидається за чверть хвилини, а той витрушує свій чумацький вантаж протягом усієї ночі.

І хай дурні порівнюють зорі з самоцвітами, а якщо вже казати про Віталія Петровича, то він збував би їх спекулянтам за паперові гроші...

Треба жити — як хто може і як кожному пощастить... А голова усьому — гроші. І хто їх більше наскладає, той і найздібніший... Бо ж сказано — по труду.

А грошики полюбає не лише Віталій Петрович, ба навіть і такий довірений і заслужений товариш, як директор Іван Прокопович. Бо й він вважає, що одержу-

вати якомога більше грошей — святий обов'язок кожного громадянина.

Отож і їхав Віталій Петрович до начальника БМУ-34 на розмову з питань виконання плану.

Легкову машину в них одібрали і за безцінь продали якомусь іншому керівному товаришеві; розтринькувати ж державні гроші на тролейбуси чи таксі було б не по-хазяйському, то мусив Віталій Петрович трыстись у кабіні п'ятитонного вантажного автомобіля.

— Швидше, швидше! — підганяв шофера Віталій Петрович. — Справа йдеться про долю нашого плану.

І шофер розумів його настрій.

Могутній дизель рокотав двома сотнями кінських сил, і за ним, як кінський хвіст, розвіявся чорний, нудотно-ядучий дим солярки.

Перефарбувавши в індустріальний колір біленьку нейлонову шубку, що, мов ласочка, заметушилася на перехрестку, п'ятитонний візник хвацько розвернувся і став як укупаний біля контори БМУ.

Машину можна було б і відпустити, та хай уже постоїть. Можуть запитати:

— А на кого цей шофер чекає?

— На товариша Голубенка.

— Значної ваги товариш, коли під нього подають п'ятитонну машину!..

Віталій Петрович жваво збіг по східцях на другий поверх, промчав по коридору і влетів у прийомну.

— Вітаю чарівних дам! — заторохтів він до секретарки. — Хазяїн у себе?.. Надзвичайно важливі справи... Ми все, фігурально, на високих швидкостях!

Невисока секретарка в сірім кошлатім костюмі, з прорізом на спідниці, який довершувала фантазія, з насолодою втикаючи шпильки каблучків у безвільно простертий килим, понесла в кабінет начальника свою ситу красу.

За хвилину, тримаючись за ручку, вона виглянула з прочинених дверей, стисла губи сердечком і прикрила очі двоповерховими віями. Це означало, що Віталія Петровича просять зайти.

Він обережненько шаснув у кабінет, вклонився, вибачливо і в той же час строго усміхнувся секретарці, і та, ображено крутнувшись, заколивала стегнами.

— Вітаю вас,— кілька разів уклонився до столу Віталій Петрович.

Щокастий чоловік з підозрілим поглядом з-під кошлатих брів обережно, як коштовну річ, простяг йому пухку руку з безвільно розчепіреними пальцями. Щоки його іржею запорошила дводенна щетина, очі були якісь сонні, а губи складені так, ніби він на когось дувся.

— Ну, що там? — з похмурою ввічливістю запитав начальник БМУ.

— Ми все на високих швидкостях... Беремо розгін на виконання річного плану... Ми, фігурально, докладаємо всіх зусиль...

На лобі начальника заворушилися товсті зморшки.

— ...всіх зусиль, щоб, спираючись на трудове піднесення мас...

— План виконуете? — перебив його начальник.

— Виконуємо, звичайно... тільки не весь...

— Значить, не виконуете?

— Ну, десь там, фігурально, не вистачає кількох процентів...

— Кількох процентів!.. Їх і нам не вистачає, а нам кажуть — не виконуете плану.

— От і виходячи з нових завдань, що назріли в ході нашого переможного просування вперед...

→ Вам ще голів не постинали? — самими очима усміхнувся начальник.

— ...нам потрібно в порядку обміну досвідом...

— Яким досвідом? Невиконання плану? Та за такий досвід...

— ...домогтися гармонійного поєднання наших спільних зусиль до виконання плану!

Віталій Петрович зробив паузу.

— Як накажеш тебе розуміти? — підозріло наставив ухо начальник БМУ.

— Треба, щоб наші автомобілі давали більший виробіток.

— То хай собі й дають. А при чому ж тут я?

— Облік, облік, і ще раз облік! — загинав пальці Віталій Петрович.

— Зрозумів. Одну роботу записати тричі?

— Навіщо? Можна з кожних трьох їздок та зробити чотири... Ви ж подумайте тільки,— перехилився

через стіл і гаряче зашепотів Віталій Петрович,— оті тонни та тонна-кілометри на склад не здаються... Нам вони потрібні до плану ось як... а вам для проценток — замішено і вкладено бетону, і так далі і таке інше... І у вас проценти, і в нас проценти. А сукупно взяти, то для нашої любимой Вітчизни — проценти, фігурально, зростання валової продукції... Вал! Зріст! Прогрес!

— Ах ти ж, розбійник! — гаркнув начальник.— Та ти знаєш, на що мене штовхаєш?! На ті проценти державні гроші йдуть!

— Навіщо гніватись? Гроші залишаються грішми... Ми ж їх палити не будемо. Від вас перейдуть до нас, а там ще до когось... В чиї тільки руки вони не потрапляють... Актор, фігурально, проспівав: «Я коза-дереза...» — йому грошки йдуть... А де ж воно те, за що гроші плачено? Фью-у!.. Та й рознесло вітром!..

— Ну, чи бачили такого нахабу? Та я ж тебе!..

— Поки ви мене, то й вас за невиконання плану... хе-хе!..

— Ах ти ж, чорний ворон!.. Добре курчатко квочка висиділа! — засміявся врешті начальник.— Бачу, з тобою можна чортові душу продати — не продешевити...— потім він грізно стукнув кулаком по столу:— Але ж це буде приписка! Брехня!..

— Ну що ви! Навіть коли вже брехня, та підкріплена документами, то це вже, фігурально, не брехня, а неточність.

— Як твоє прізвище, забувся?..

— Голубенко, до ваших послуг.

— Ти не Голубенко, ти — Макіавеллі!

— Пробачте, а в якому автопарку цей товариш працює?

Начальник знову засміявся.

— Він давно перейшов на пенсію. А ти — його наступник.

Віталій Петрович розумненько усміхнувся і поклав свою руку на руку начальника.

— Домовились, хазяїне?..

Сашко попросив у матері грошей.

«Що це має значити? — подумала Зінаїда Петрівна. — Навіщо вони йому?» До останнього часу віддавав усі до копійчки, а мати вже думала, як їх витрачати. Покійний чоловік теж робив так само, хоч, бувало, й утаїть два-три карбованці. Зінаїда Петрівна знала про існування цієї «чорної каси», але робила вигляд, що нічого не помічає. Хай собі гадає, що дуже хитрий... Ха-ха, це не він, а диявол хитрує.

Дмитро Іванович любив посидіти після роботи в пивній, посперечатися про політику. Власне, не посперечатися, бо за тих часів щось заперечувати міг лише геній...

Дмитро Іванович не заперечував також права дружини управляти його фінансами, хоч вона в своїй практичній діяльності не виправдовувала довіри, бо щомісячні видатки в неї перевищували прибуткову частину бюджету. Вона, як театр високого мистецтва, постійно вимагала дотацій...

От і син цього вимагає...

Не могла збагнути Зінаїда Петрівна, навіщо йому ті гроші.

Пити — не п'є, лише зрідка побавиться кухлем пива.

Був би мотоциклістом — тоді вже, певно, витягав би з дому останню копійчину на запчастини.

Не був і радистом.

Не був винахідником.

Не виїжджав з компанією веселих брехунців полювати диких, чи то свійських, качок...

Не грав на тоталізаторі, не ганяв кулі в більярдній, словом, не знав усіх тих способів, з допомогою яких люди пускають гроші на вітер.

А може, крий боже, він закохався?

Так до чого ж тут гроші, скажіть ви мені?

Невже б оце Сашко дійшов до того, щоб купувати своїй дівчині подарунки на двадцять карбованців? Ну, купи їй пудри, ну, хай вона вже й губи розмалює, ну, нехай ще й духів пляшечку з кремлівською вежею, але ж такі гроші!.. Знаєш свої достатки!..

Кілька разів перелічила Зінаїда Петрівна чотири

білети по п'ять карбованців перш, ніж віддала синові до рук.

Він кркнув присоромлено і... взяв.

«Ах ти ж, чортів сину, я таки довідаюсь, що ти з ними зробиш!..»

Зінаїді Петрівні не довелося провадити складних розслідувань.

Того ж дня Сашко приніс додому черевики з ковзанами.

— Навіщо це, Саню? — похитала головою мати.— Вже ж лід починає танути. Вже ж весна!..

— Весна,— погодився Сашко і зніяковіло опустив очі.

Довго мовчали.

«Прийшла його весна»,— подумала мати і відчула, що вдруге залишається в своєму гіркому сирітстві.

Хотіла, бач, навічно прив'язати сина до рідної домівки шовковою косою отої чорнявочки.

«Валюшко, я ж тебе в дочки кликала, приліпись до сина душею й тілом, а я вже до вас навіки.

Хіба ж ти незугарна? З твого личка можна воду пити і просити ще.

Пальчиками твоїми можна золото ткати, очі твої чисті від облуди, прозорі, мов правдонька свята.

Чому ж ти, сину, не пожалієш матері?

І де ж то тая крижана королівна, до якої тобі їхати на ковзанах по льоду?»

І може, вперше в історії літератури мати загадала, щоб син її спіткнувся на тім льоду...

XXV. СИН СПОТИКАЄТЬСЯ

...Так, читачу, ви вгадали: Сашко таки пішов шукати свою біляву Ізольду.

Хоч і не пили вони ще того зачарованого вина, від якого навіки захмеліли герой і героїня рицарського роману, однак і нашим юнакові та дівчині не можна зарікатися.

Адже переповнені чаші з тим вином стоять повсюди на нашій веселій планеті, і певно ніхто не знає, чи то воно виграє і шумує весняними соками в березі, чи запах його доносить вітром з виноградного півдня, чи може, дебела продавщиця в погрібку, згрібаючи мокрі

мідяки, почастиє ним з дубової бочки. В останньому випадку ефект значно слабший, бо напій може бути з водою.

Отже, була б тільки Ізольда, а за чарівним вином справа не стане.

Хильнемо ж, друзі, того винця, закусимо: хто — дівочим цілунком, хто — цукеркою, а хто — таблеткою валідолу, — і вирушимо слідком за героєм.

Йому важче, ніж нам. Ми без нічого, а в нього ж — ковзани, надії, надії! — і до того ж він іде по сліду...

Нема тут і натяку на біологізацію людських почуттів, — не за лисицею, не за куницею чи іншою хитрою звіриною, — іде він за білявою милою дівчиною!..

Він іде тією вулицею, де вона була йому зустрілася.

Вулиця тече донизу і відкривається перед ним у всій своїй вечірній красі. Вона — як радісна книга, котру хочуть прочитати всі.

Кожний будинок — сторінка, сповнена особливого змісту, і розуміє його кожен по-своєму.

Ось, наприклад, блакитний заголовок: «Вина». Сашкові він нічого не промовляє, і він байдуже перегортає сторінку. А інші он поспішають дійти до найпотамнішого її змісту, і вже їм ввижається там красуня в білому із злодійкуватою мензуркою, в котру вона наміряє по п'ятдесят, сто, сто п'ятдесят і двісті грамів щастя. Дарма що за те щастя мусиш платити чималі гроші, зате, прочитавши ту сторінку, щасливці виходять на світ божий м-м-молоді, мов н-н-немовлята, і м-м-мудрі, мов змії...

А ось сторінка із заголовком «Готовий одяг». За склом замкнених дверей сидить щось кошлате і злякано поводить очима. А-а, та це ж дідусь у кожусі!.. За віщо його туди засадили?.. Людоньки, зжальтеся, відпустіть бідолаху хоча б пробігтися в глибину двору!.. Перелистуємо...

Розділ без заголовка. На віконній завісці — непорушний силует людини. Це жінка чи дівчина, яку визначаємо по тих милих округлостях, до котрих безборонно і любовно тягнеться все людство віком до одного (та й після одного!) року... Поете, підходь сюди мерщій, адже трапляється чудовий привід написати вірша про Прекрасну Даму!..

І так сторінка за сторінкою гортаєш оту камінну книгу, поки дійдеш до обкладинки. Перехресток. Тролейбусна зупинка. Та сама, де невідома дівчина усміхнулася Сашкові посмішкою, що її вивчають ще з часів Леонардо да Вінчі. Порівняння, може, й невіддале, бо Монна Ліза була безброва, а наша дівчина мала виразні темні брови, від чого посмішка більш земна і менш загадкова.

Ось тут вона стрибнула на підніжку тролейбуса. Але якого саме номера?.. Сьомий, восьмий, десятий... Сьомий іде... так, так... Восьмий іде... ні, не туди... Десятый... так, це він,— на шостій зупинці каток.

«Еврика!» — так, переказує історія, вигукнув Архимед до шестикласників, розхлюпавши воду в ванні. Так вигукне вічно молодий астронавт, повернувшись на землю і помітивши в натовпі зустрічаючих онуку своєї коханої. Так мав би вигукнути й Сашко, виходячи на орбіту своєї блакитної зірки.

Тролейбус був як усі, тобто переповнений.

Кондукторка, середніх літ і дуже солідної ваги жінка, весело запрошувала:

— Громадяни, беріть квитки, а то штовхатимусь!

З огляду на її солідність і вагомість квитки купували навіть студенти.

Сашко вийшов із вагона на потрібній зупинці, червоний, спітнілий. Його обдмухував веселий вітер з півдня, напахчений якимись надзвичайними пахоцями: пахло ніби липкими бруньками каштанів, ніби й обсмоктаною, як цукор, кригою, пахло немислимо тонким, ефірним, ефемерним, згубним духом дівочих кіс... Тільки тут автор зі своїм героєм зрозуміли — це і є букет того вина, яке ми прославляли на славу всьому людському родові. Знаємо, зненавидять нас за це монахи й критики, та хай вони ідуть до біса, а ми підемо далі по сліду.

Дійшли.

Сашкові довелося вдруге пережити вік в один рік і два місяці. За цими словами теж не криються жодні непристойні натяки. Просто він тоді вперше продибав зморщеними підошовками від свого до маминого ліжка. На radoщах він сплеснув ручками і завищав: «І-і-і!..» — що й у неандертальців, означало, мабуть, теж: «Який же чудовий світ!»

Тепер же він дибав на ковзанах із роздягальні на каток.

Так само земля була неймовірно хистка, так само він балансував руками, тільки тут уже не було мами, яка б, поступаючись назад, манила його простягненими ласкавими руками...

Ні, таки його старенький автомобіль-самоскид був куди надійнішим видом транспорту!

Поперед нього йшли юнаки в светрах і вузеньких брюках, дівчата в рейтузах в обліпочку і в спідничках, які носили характер скоріш умовний, аніж реальний,— і всі вони почували себе упевнено, ніби й не визнавали тяжіння землі.

Каток був трохи нижчий від настилу перед ним; пари, взявшись за руки, злегка підстрибували, ковзани дзвінко й масно врзалися в лід і, плавно розгойдуючись, скороходи зникали в натовпі.

Ну що ж, лупи, козаче, яйце по цілому в день!.. Ми теж не боягузи: розбігаємось, відштовхуємось і, захитавшись у стані й розмахуючи руками, стрибаємо на лід.

Невідома сила несе нас уперед, просто на якусь дівчину, що, склавши руки на грудях і підігнувши ногу, кружляє на одному місці.

Збочити ми не можемо. Лінія головного героя і на цей раз виявилась до кінця прямою.

Можна було б і не допустити зіткнення двох характерів, якби нога спортсменки не викинула попередбаченого колінця. Підчеплений герой посторчував і опинився біля її ніг...

Ранувато це сталося, ранувато, але що поробиш,— життя, як кажуть, випереджає найсміливіші розрахунки...

І трапилось же так, чорти б його батька взяли, що Сашко зіткнувся з тією, котру шукав!

Та сурмити в фанфари передчасно, бо схиляння перед красою було таким стрімким, що на її олтар пролилася жертвна кров...

Дівчина, що мало й сама не впала, схилилась, як фея, над юнаком і, упевнившись, що, крім розбитого носа, все інше не вимагає збирання і склеювання, простягла йому руку і допомогла звестися.

До них прудко збігалися ковзанярі, але дівчина за-

спокійливо помахала їм рукою і сама одвела заюшеного кров'ю хлопця до медпункту. Там вона — о велика душа! — навіть допомогла сестрі змивати тампонами кров. У відповідь на її жалісливі охи Сашко тільки соромливо мичав. А коли все було закінчено і вони вийшли з приміщення, сказав своїй супутниці:

— Я... гм... хочу сказати... Ви варті розбитого носа!..

Дівчина, що сягала йому ледь вище плеча, задерла голову, жалісливо й недовірливо глянула йому в вічі і простягла рукавичку:

— Жанна...

XXVI. ЧАС ПОДУМАТИ І ПРО СПРАВИ

Може, хто й скаже: і що там сталося? Ну, познайомився хлопець із дівчиною, як це роблять мільйони інших. Правда, його варіант був позбавлений тривіальності. Ну, хай ще й одружаться вони, а десь у кінці повісті, чи й за рамками її, набриднуть одне одному, і авторові доведеться поставити крапку.

Ой ні! Сталася надзвичайна подія: герой вийшов на свято.

Теленькають у його душі срібні дзвоники, буряно гудуть бронзові дзвони на великий благовіст.

Прийде.

Вона.

Та, ради котрої варто жити!..

Від героя, отже, можна було вже чекати трудового подвигу. Він одержав насагу і, як конденсатор, повинен був блискавично її віддати.

А вийшло зовсім інакше.

Наступного дня Сашко не міг іти на подвиг.

Не те щоб він духовно не дозрів до подвигу, а просто на заваді йому став ніс.

Скажуть, і в Гоголя був «Ніс»... Е-е, ні!.. Трагедія гоголівського героя в тому, що він якимось робом позбувся носа, а в Сашка — навпаки.

Після зустрічі з льодовою феєю скрізь, куди б не йшов наш герой, ніс його, — хай дарують нам за заявлену гіперболу, — з'являвся куди раніш за нього самого!

І як автор не намагався звернути на лірику, та нічого путнього з цього не вийшло.

Спробуй-но юнак заговорити про ніжні почуття з таким червоним розпухлим носом!..

Навіть машину водити не зможеш, бо перший-ліпший регулювальник зупинить і нюхатиме, чи не нажлуктився, бува, «Московської»...

Мусив Сашко взяти кілька вихідних днів за перероблені години і поставити свій самоскид на ремонт. Вчора помітив, що «гримить» коробка.

Сашко передав машину ремонтній бригаді, а сам пішов до Валі попередити, що днів кілька він не буде на лінії.

— Ой, що це з вами? — вжахнулася Валя.

— Спорт,— буркнув Сашко, і по очах його Валя визначила, що він не схильний вдаватися в подробиці.

— Я й не гадала, що спорт такий небезпечний,— приховавши посмішку, сказала дівчина.

— Мене три дні не буде на роботі.

— Добре. Поставлю підмінного.

— Тільки скажи, хай береже машину, а то я йому, далєбі...

— І ви вже теж не довіряєте?

— Хтозна, який він там...

— Треба вірити товаришеві. Ви ж такий оптиміст...

Гм!.. Вірю я, звичайно, всім і ні в чому не сумніваюсь. Сумніваюсь от тільки, чи потрібно нам стільки наставників. Починаючи від автоінспектора й кінчаючи — ти не образишся? — диспетчером.

— О-о,— вимовила й зобразила це соковитими вустами Валя.— Це ж ересь!.. Ви впадаєте в смертельний гріх!..— Очі її відверто сміялися.

— Ну, хай і ересь... Тепер за це не сплять... Сумніви мене мучать... От, припустімо, я захворів. І всі бачать це, і знають, а роблять вигляд, що не повірили, аж поки принесу синенький папірець од лікаря... Папір!.. Документ!.. Людина помре — теж не вірять їй: нема папірця про смерть! Свідоцтво!.. З печаткою!.. А що ж було тоді, коли люди не знали грамоти?.. Або що буде тоді, як звукописні апарати замінять письмо? Записуватимуть передсмертний стогін людини?..

Іду до кар'єру за щєбенем — теж не вірять, поки тицьну подорожній лист... Дурні!.. Папірцеві вірять, а людині — ні!.. Десятки людей знають, скільки я того

щобеню перевіз, та, бачиш, не вірять. Бухгалтер підпише папір — одержу гроші. А чи не може бути так, що й папір той бреше?.. А на лінії... Тут і директор, і начальник експлуатації, і диспетчер, і механік, і автоінспектор... І бувають же!.. Нещодавно зустрів одного... Щиро вірять чоловіча, що конче потрібний на землі — когось страхати, за кимось наглядати... І все це, скажу, з неповаги до робочої людини, боягузлива перестраховка. Я, звичайно, перебільшую, декотрі ланки дійсно потрібні й необхідні, я ж не анархо-синдикаліст... А от зайве — кому воно потрібне?.. А життя ж іде вперед, і сьогодні необхідне — завтра стає зайве... Ти от скажеш, що без контролю, мовляв, суспільство буде беззахисне... Дурниці. Якщо мені не вірять, то я або ж інертний, або на зло стаю правопорушником. А ти повір мені в усьому — зразу схоплю за горло першоголіпшого сучого сина... Ти читала, як це в Макаренка?.. Якщо не йти цим шляхом, то буде от як: злодій з-перед моїх очей тягтиме народне добро, то я пройду мимо й подумаю: хай його ловить міліція...

В нас в автопарку триста чоловік шоферів, адміністрації ж різної — п'ятдесят. І всі, як ти знаєш, завантажені. Чим?.. А чи не краще залишити їх усього п'ять, а решту — в бригади? І писанину скоротити вдесятеро. Ти гадаєш, капіталіст утримував би такий апарат?.. Не вміємо ми гроші лічити, от що!

— Ну й ну!.. Аж слухати вас боязко! — засміялася Валя.— Ви — лівак! Та знаєте, що так, як ви говорите, буде тільки при повному комунізмі!..

— Комунізм уже в мені. Ні на хвилю я не мислю себе без нього! Я ладен сьогодні ж послати к бісовій матері все, що заважає! Я ладен взяти на себе відповідальність за все, що робиться на світі... Зрозуміла ти мене, Валю?

— Не зовсім. Одне тільки зрозуміла, що ви багато вимагаєте і від себе, і од інших... Ви проти всіляких піль!.. Ви за красиву, горду людину. Я — теж. А от сказали б ви це директорові!..

— Я вірю, що й товариші мої думають так само. Я не фантазер. Знайдуться серед нас один-два, що не звикли без нагляду. Та ми їм роги скруtimo.

— Ну, а ви знаєте, чого хочете?

— Будемо самі за себе в одвіті. Один — за всіх,

і всі — за одного... А от у деталях треба обміркувати. Одне тільки точно знаю — в нас не буде жодної зайвої людини.

— А що ж тоді робитиму я? — засміялась дівчина. — Чи зможу я бути шофером?

З височини свого зросту Сашко серйозно оглянув її тендітненьку постать.

— А й справді, що з тобою робити? Ти, мабуть, і не натиснеш гальмову педаль. Ти, мабуть, на тихім ході не повернеш керма... Ну, та нічого, — поблажливо сказав він, — ми залишимо тебе на роботі, — будеш вираховувати проценти, без них нема життя... Ну, й представлятимеш нас у високих сферах. Хто б не глянув на тебе — не буде про нас поганої думки. Навіть і за цих обставин ти заробиш на харчі і різні там капровні панчохи в стрілочку.

— О, як великодушно! Але я, може, теж не захочу цієї пільги і добровільно піду в ремонтники. Ну, хоча б на пост змащування. Надіну комбінезон і полізу в яму. Я стану героїнею фільму про шоферів і брудною, як чорт!

— Із усіх чортів жіночої статі ти будеш найприємнішим.

— Де ви навчилися говорити такі двозначні компліменти?

— Вплив автоінспекції. З автоінспектором треба бути галантним, як із королевою краси.

— Ви от галантний, а я вас навіть у кіно не витягну.

— Я більше люблю театр.

— Ну?

— Але часто відвідувати його — в мене замало грошей.

— Фі, — сказала Валя, — я запрошую вас в порядку культурного шефства.

— Я Сокіл.

— Ви — індик. Чи не спало вам на думку, що я запрошую вас насправді?..

— Ну, будь, Валюшко, — сказав він стомлено і вибачливо.

Повернувся, потоптався чомусь і вийшов.

Валя в задумі накручувала на палець кінчик коси. Потім зіщулилась і стала самотньою маленькою дівчин-

кою, яку міг пожаліти хіба що автор... Ну що ж, Валошко, кинь лихом об землю: час займатися справами!..

XXVII. КАЛЕЙДОСКОП

...От і зійшли ми на перевал. Сядьмо і відпочиньмо. А поки будемо озирати пройдене і десь у синій імлі постане перед нами кінець путі, послухаймо щось, ніби притчу, про калейдоскоп.

Пам'ятаєте трубочку з трьома скельцями-дзеркалами і безліччю дрібненьких скалочок кольорового скла, що, відбиті в тих дзеркальцях, утворюють нові й нові картини, фантастичні сузір'я червоних, оранжевих, зелених, синіх зір, немислимих сніжинок і нечуваних суцвіть?..

Чарівна трубочка — калейдоскоп!

Вона супроводить автора з дитинства аж до тої скорбної днини, коли десь на четвертій сторінці районної газети надрукують некролог: «Письменник помер, так і не встигнувши завершити заголовок своєї найліпшої книги...»

А при чому тут, скажете, калейдоскоп?

Та тому, друзі, що світ чарівний тільки в постійнім русі.

Через те астрономи ганяють за лисячими хвостами комет, мореплавці з лазні Південного Хреста спішать вивалитись у снігах під Полярною зіркою!

Ось чому поет, вислизнувши із об'ємів Сучасності, скрадливо постукує у віконце Будуччини.

Через те от, дивлячись на дружину, котрою милуєшся років кільканадцять, думаєш собі потихеньку: «А в сусіди таки краца!»

Ось за що автор і полюбив калейдоскоп.

І сьогодні, на перевалі, взявши всіх своїх героїв разом з антуражем, автор набив ними, як ноїв ковчег, свій калейдоскоп-уяву, струсонув і почав повертати...

СУЦВІТТЯ ПЕРШЕ

...Сидить стара відьма і розкладає пасьянс. Віку її не можна визначити точно, хоч є підстава гадати, що центр ваги його тяжить у дев'ятнадцятий вік. Але відьма використовує і досягнення сучасної цивілізації, бо на тумбочці в неї радіоприймач, який вона вмикає на

нічному шабаші відьом. Відьма письменна. На книжкових полицях повно книг. Тут і граф Саліас, і Вербицька, і повна збірка творів Мопассана французькою мовою, і «Падіння Парижа» Еренбурга.

Дев'ятнадцятий вік застиг на стінах у портретах борданів у візитках і чопорних дам в мереживних комірцях.

...Пасьянс не виходить. Як не розкладає його відьма, та королі залишаються без престолів.

Про що думає стара відьма, яка обличчям нагадує Емму Карлівну, тиху сусідку Воронових? Ну, про що?

Та це вже її діло. Тільки королі не вкладаються в ряд. Тільки пасьянс не виходить, хоч убий...

Інколи, немов у мареві, виникають обличчя Тамари Матвіївни, Жанни... Відьма певно, ворожить і на них. З'являється ще карта із зображенням ситого валета. Показується ще й обличчя Олександра Сокола. Може, це й він загаданий на карту, може, це з його чуприни відьма висмикує волосину і палить на вогні?.. Може, це й він укладається у відьомський пасьянс?..

СУЦВІТТЯ ДРУГЕ

...Тамара Матвіївна переглядає свій гардероб... Слава богу, вона робить це одверто, не як спекулянти й валютчики.

Вона стиха наспівує «Вышли мы все из народа...». Сум огортає душу Тамари Матвіївни. Замолоду любить вона старі революційні пісні, і щось ніби обривається в серці од них... Вона ще й досі зберігає свій комсомольський квиток. В ньому її буремна молодість, пафос боротьби... Боротьба... Ох... Ну що ж, поборолася — й годі. В свої сорок три роки вона вже має право на спочинок. Правда, до повного спокою чогось не вистачає. І особняк є, і власна «Волга», і...

...Це пальто ще цілком пристойне... Буде ще й нове каракулеве манто замість поїденого мілля... Даремно радієш, недоріzana буржуйко, в мене, крім усього, — спальний гарнітур на вісімсот карбованців, і золотих речей, і...

Хай там міняться заздрісники, хай белькочуть, що це не по-комуністичному, хай кивають на Володимира Ілліча, — а ми, мовляв, раби речей, — вони просто злісні вороги народу!..

Дехто вже і взиває нас «новітніми поміщиками»...

А в нас же не приватна власність, а особиста. Ото тільки й захисту, що високий паркан і «в дворі злі собаки»...

І Тамара Матвіївна, морщачи лоба, дбайливо переглядає свої речі і наспівує стару мелодію: «Вышли мы все из народа...»

СУЦВІТТЯ ТРЕТЕ

...За старим канцелярським столом, порізаним і пощербленим, сидить молода дівчина і, схиливши голову на плече, щось пише.

І хоч гарненька вона, та нічим не видатна,— ні солістка балету, ні збалувана славою кінозірка, ні навіть початкуюча поетеса. Пише вона якось дуже дивно: заповнить аркуш паперу з товстої пачки, одірве й покладе. І знову так само. І так аркуш за аркушем, методично до нудоти, аж хочеться, щоб вона зупинилася... Та не можна, бо це ж праця... За нашим авторським обов'язком ми мусимо її хвалити, як справу честі, доблесті й героїства... В цій праці, власне в папері, ми мусимо пізнати душу дівчини, її поривання й мрії.

І коли б той папір врешті не йшов у макулатуру, то до пенсії дівчина списала б стільки, що нагромадила б хеопсову піраміду.

От бачите, як можна прославитись!

Спробуймо визначити з тих паперів, що коїться в дівочій душі. Прочитаймо написи, які через два тисячоліття, чхаючи, розшифрують археологи й історики.

«Господарство — 13 автопарк.

Автомобіль марки — «ГАЗ-93».

Державний номер — «КХА 85-97».

Прізвище шофера — Сокіл О. Д.»

Ця скрижаль називається подорожній лист.

І потрібен він...

...Чорти розпикають голки — колоти язика крамольному авторові.

Та послушайте.

Пекти пухкі паляниці, доїти ситих корів, готувати стальне вариво, нарізати шестерні, годувати поросят, писати поеми, виготовляти навіть той самий папір, хай навіть у вузьких рулончиках,— ото справжній труд, а не списувати стоси паперів!

Автор вірить — настане час, коли мучителям, що катують юних дівчат паперами, за вироком суду стинатимуть голови.

В цьому зв'язку автор застерігає й письменників.

Поки не пізно — киньте писати товстенні книги!

Доведеться ж бо кожному перти лантух із своїми творами на високу гору, де судитиме Великий Читач.

Та це тільки перша мука.

Херувими-літературознавці подаватимуть Читачеві ваші фоліанти.

— Ну й натворив же, сучий син! — сплюне Читач. І, розгніваний, звелить: — Одного — симоненчити колючою малиновською.

— Другому — одрізати гонорар.

— Іншого — кинути в киплячу дискусію.

— Ще іншого закаменувати власними книжками.

Якщо вже й забажалось кому створити собі щось на взірець нерукотворного пам'ятника, то хай це будуть тоненькі книжки, але із зоряної матерії, де крихітка важить кільканадцять тонн!..

...Та повернімось до дівчини, за яку ще хтось відповідатиме в карнім порядку.

Недаремно в подорожнім листі ми прочитали прізвище — Сокіл.

Бо й інший лист виписано на його ім'я. І ще один. І ще... Усі до одного бланки заповнила дівчина його ім'ям!

Певно, тільки йому одному віддає всі маршрути.

Тільки йому дає найважчі завдання.

Тільки Сашка посилає на вибоїсту трасу, де можна зламати голову.

І, може, вже з ненавистю тільки Сокола тривожно чекає з рейсу!..

СУЦВІТТЯ ЧЕТВЕРТЕ

А це вже якась дивина: імпозантний блондин балансує на грані плану. Правою рукою він тримається за портфель, а в лівій — перукарські ножиці. Ножиці переважають, і чоловік ось-ось упаде з висот номенклатури... Помічник його, в котрого на серці казенна печать, спішно підсипає в портфель проценти... Рівновага встановлюється... Та проценти виявляються дутими, і портфель знову втрачає вагу... На поміч приходять

мужчина з двоупудою гирею номенклатурного авторитету. Гиря відновлює рівновагу... І так без кінця, бо ми його не побачили принаймні в нашому калейдоскопі...

СУЦВІТТЯ П'ЯТЕ

...Мати схилилася над постіллю сина і, взявши за мізинець, випитує сні.

«Ой сину мій, кровинко моя дорога, хоч уві сні скажи мені свою мрію!..»

Затамувала подих, жде...

Покірлива і тепла синова рука, а серце мовчить.

Слухай-но, мати:

Згортається душа, мов цвіт, коли потрапить у неї пилочок пісні. І росте там пісня, мов плід, поки в грудях їй стане тісно...

Щастя не подаруєш, і ніхто його не прийме як подарунок на іменини.

Щастя — далека зірка, до якої тягнешся, витончившись у промінь, щоб узяти власною рукою...

ХХVІІІ. ГЕРОЙ ПРОМОВЛЯЄ ДО НАЩАДКІВ

Хоч перед Сашком сиділа своя замурзана братва, і він говорив з нею трохи насмішкувато і фамільярно, проте серцем своїм, скажемо ми, промовляв до своїх світлолицих нащадків...

— Шановні товариші шофери, брати мої по баранці!..

Хтось із «низів» вдавано схлипнув: «Ох як же сказав, бісів син, аж на сльози бере!..»

— Прийшов до нас сьогодні тільки Петро Степанович, а вищому начальству, мабуть, ніколи. Може, це й краще для них, бо слова, що я скажу, не дуже придуться їм до смаку. Декотрі з них звикли говорити з нами мовою наказів: того — зняти з машини, того — перевести в ремонтники, іншому — сувору догану з попередженням. Стиль!.. І вірять, наївні люди, що це — засіб до підвищення продуктивності праці, необхідний для переходу до комуністичного суспільства. Вони, звичайно, не самі це вигадали — був і в них свій духовний попередник. Та історія — серйозна дама, і її не обдуриш на фальшивих діамантах... Але ще й досі, в ро-

зумінні директора і начальника експлуатації, шофер — це робот, призначений виконувати їхні накреслення... А звернись по допомогу, то Віталій Петрович ще й образиться: «Як до мене буде звертатися кожен шофер, то який же я тоді начальник? По інстанції...» А директор — той веселіше: «Я ж тобі не заважаю в роботі, то якої тобі ще треба допомоги?..»

Репліка, котра згодом була кваліфікована як провокаційна, спрямована на підрив авторитету: «Директор ще допитується, який у кого «строк»...»

Петро Степанович: «Кгм! Давайте не виходити з порядку денного!»

— А ми потребуємо допомоги. Не в тому, щоб нам дали няньку, яка утирала б нам носики, а навпаки, ми бажаємо звільнитися від дріб'язкової опіки.

А скільки часу відбирає вона в робітника!.. То тебе зупиняє в дорозі автоінспектор, то наїзди різних начальників... Ет, ви краще за мене знаєте, як псують нерви ці опікуни... А немислимо громіздка система розрахунків по зарплаті — все це, кінець кінцем, з недовіри до робітника... Бачу, дехто посміхається... З кого смієтесь?.. Із себе смієтесь... Скажуть — інакше неможливо, соціалізм — це облік... Ну що ж, ми будемо вести його самі. Потрібен нагляд автоінспекції — самі собі будемо автоінспекторами. Ми відмовляємось од опікунів, хоч як їх там називають...

Петро Степанович: «Ну, Сашку, ти вже занадто того... самодіяльний...»

— Партія, Петре Степановичу, якраз і спрямовує нас на це. Партія ніколи не була проти нового...

Петро Степанович: «...але своєчасного!..»

— Уся наша бригада возить щебінь. Навантажуємо його з бургтів. Можемо ми його заміряти і взяти на колективну схорону?

Голос песиміста: «Щебінь то, може, й дадуть, а от що цінніше, то це вже дзуськи!..»

— А машину на дві тисячі тобі довіряють? Знають, що не проп'єш її в забігайлівці. То мусять довірити і вантаж. І не мені, і не тобі, а робітничому колективу! Колективу людей, що будують комунізм!.. Хто «проти»?.. Усі, виходить, — «за», або дехто боїться... — засміявся Сашко.— Ну що ж, кажу одразу — боягузів нам не треба... Кожен із нас може полічити свої іздки.

Знаємо і розцінки. Можемо підрахувати зароблене. Зарплату одержимо за весь об'єм і розподілимо по со-вісті... Ми виграємо стільки часу, що можемо зробити вдвічі більше...

Голоси: «А що я з цього матиму?»

«Те, що дадуть. Або й менше».

«Ідіть до біса. Продовжуй, Соколе!»

— Цікавишся, що тобі від цього перепаде?.. Більша зарплата, якщо більше зробиш. Та не думай, що ми забиратимем найвигіднішу роботу... І ще в тебе буде свідомість того, що ти один із перших працюєш по-комуністичному!.. Нам уже тісно в коротеньких штан-цях виробничих порядків, що склалися роками. Ми вже готові жити на засадах тієї робітничої моралі, про яку читаємо тільки в книжках...

Голос: «А я ще й на старих засадах не нажив особ-няка і «Волги»!...»

Інший голос: «Ти погано працював!»

Веселий сміх покриває цю репліку. Петро Степано-вич, опустивши голову, закашлюється.

Ще один голос (з ехидством): «А чи не директора нашого ти маєш на увазі?..»

— Тут натякнули на людей, які намагаються пере-нести в завтрашній день свою свинячу міру спожи-вання. Ну що ж, ми не зазіхаємо на чийсь там барахло, приватні сади, квітники, з яких аматори садівництва наживають тисячі (бувають ще й такі, що використо-вували б найману працю), на автомобілі, на яких частенько і калимлять... Нам тих людей тільки жаль... Справа не в тому, яка в кожного міра споживання сьогодні. Треба, щоб утвердилася свідомість того, що віддавати народові слід незмірно більше, ніж вимагати од нього. Оце наша з вами мораль. Така мораль Ле-ніна!..

Голоси: «Вірно, Сашку! Якщо треба заяву — то я перший!»

«Пиши й мене в свою комуністичну!..»

— Ми багато беремо на себе. Ми ризикуємо нашою совістю і робітничою честю. Ми розвідники завтраш-нього дня, а майбутнє відкривається тим, хто знає біль-ше за інших. І тому ми повинні ще й учитися... Оце поки що й усе. А тепер я хотів би знати думку Петра Степановича.

Петро Степанович не виступав із промовою. Він довго потирав рукою скроню і вже аж потім сказав зовсім неурочисто, збиваючи Сашка з тону:

— Не знаю, хлопці, як воно буде далі. Головою ще не збагнув. Про комуністичні бригади тільки-но почали писати... Однак якщо вже судити по-нашому, по-робітничому, по-ленінському, щоб без лівацьких вибриків, то вважайте, що я за вас обома руками і серцем!..

XXIX. ПОСЛАНІЄ ТОВАРИША ГОЛУБЕНКА ПРО СТАН СПРАВ

«...Я, товаришу Директор, як Вам відомо, стою на платформі і на обіжниках вищестоячого начальства.

А що ми маємо у ввіреному Вам автопарку?

Замість організації змагання, про яке ми щомісячно надсилаємо відомості в трест і виводимо проценти, раптом з'являється на арену шофер Сокіл (він, виявляється, разом з матір'ю перебував на окупованій території) і в нашу, затверджену трестом організацію, вносить свою дезорганізацію.

Ще коли б ми зарані посадили плановика з арифмометром, і той підрахував би їм зобов'язання, а тов. Директор видав наказ про дозвіл змагатися на честь, то хай би собі й змагалися в законнім порядку.

А гр. Сокіл підбив бригаду шоферів, і вони вимагають:

1. Вважати їх автоінспекторами. З цього можна зробити політичний висновок, що вони проти органів.

Про це треба написати куди слід.

2. Подорожній лист — це оченаш соціалістичного автотранспорту. На нім повинен бути мій підпис і печатка. А вони твердять, що це пустий папірець, а головне, мовляв, совість. А яка ж то совість, коли на ній нема печатки?

Твердячи, що подорожні листи вони на крайній випадок можуть виписувати самі, вони кидають виклик Центральному статистичному управлінню.

Про це теж потрібно написати куди слід.

3. Вони заявляють, що самі можуть відповідати за увесь вантаж і обліковувати його самі. А навіщо ж тоді штат бухгалтерів, затверджений райфінвідділом?

4. Вимагають також доручити їм виплату зарплати.

Цим вони мають намір позбутися контролю з боку Головного бухгалтера і Директора.

5. Заміряються вони і на встановлені норми простою під навантаженням і розвантаженням.

Цей факт потрібно розцінювати, як економічну контрреволюцію.

Про що й ставлю до відома цією на двох аркушах доповідною запискою...»

XXX. ЩЕ ОДИН ГЕРОЙ ПОТРАПЛЯЄ В ПОВІСТЬ

...А чи пробували ви посидіти годин так з чотири на зборах членів каси взаємодопомоги (на інших — не те!) і стільки ж у весняному скверіку разом з дівчиною, що подає вам надії?.. Та будьте ви хоч секретар райкому комсомолу, і то не пошкодуєте тих двохсот сорока хвилин, які прогайнували на шкоду громадським інтересам і на користь власному серцю. Хай навіть та дівчина і виявиться пасивною позаспілковою молоддю...

Ясно — любов же! Весна — легковажна, п'яненко й щедра!

Напригубила мед-вина з білокорих беріз, настоєчки з молодих трав, вибігла в розкльошеній спідничці на риг і — ви тільки подумайте! — завдаючи збитку державі, дармісінько роздає дівчатам рум'яна! А часом, наслідуючи звички торговельно мережаних товаришів, примусовим асортиментом обсипає дівочі носики золотим піском веснянок...

Ціле сузір'я зірок другої та третьої величини сипнула пустотлива продавщиця на носик бідній Жанні...

Тут би одразу повести дівчину в інститут косметики. Та навіщо поневірятись їй у довжелезних чергах, коли по сусідству мешкає такий визначний знавець косметики, як бабуся Емма Карлівна. Бо в інституті теж знайдуться бюрократи і тицьнуть дівчині анкету, і знову їй замислюйся над пунктом «Місце роботи»...

Ці балачки про роботу порядком набридли дівчині.

І в кіно, і по радіо, і в газетах, яку не розгорнеш, усе тобі — працювати, працювати... Після десятирічки — в колгосп, на завод, на цілину, в Сибір... Яка нудота! Людина живе на світі один раз, і молодість у неї одна... Чи накажете вірити в загробне життя?

За Жанну вдосталь попрацювали і тато, і мама, і за-

раз можуть забезпечити своїй одиначці пристойне життя. Це тільки їхня й пільга... Чи хочете, щоб Жанна їхала до Сибіру і, одягши ватянку й штани, колупала мерзлу землю ломом? І відморожувала носа? А він потім стає невигойно червоним... Брр!.. Чи, може, ставати на фабрику ткалею? А навіть тоді середня освіта? Скільки тих ткаль обходяться чотирма класами!

І як нетактовно без упину теревенити про працю, коли он на Заході ніхто про це й не згадує... А там що — дурніші за нас? Там уміють поклонятись красі. Ну хай бреше один закордонний фільм, ну нехай два, та не всі ж!..

Хто зна, чи змогла б Жанна стати кінозіркою, а вже звичайною актрисою, то напевне. Але навіть і в цей інститут не влаштуєшся. Подай їм дикцію, прочитай байку, розкажи уривок із «Фати моргани». А на Заході то перш поглянули б на обличчя та ноги!.. Кажуть — попрацюй два роки, а потім побачимо... А коли й після цього не приймуть? Що тоді?..

То краще вже берегти молодість і красу...

Так думала бідолашна Жанна, йдучи до старої.

За хвилину Емма Карлівна відчинила двері. Власне, не відчинила, а прочинила на довжину ланцюжка. Тут мусимо знову затримати дію, щоб сказати похвальне слово тому ланцюжкові.

О хитромудрий німче! Хвала тобі, що збагатив український побут своїм геніальним винаходом! Ти тільки й навчив нас робити з дому справжню фортецю і здійснити на практиці великий принцип недоторканості особи й житла, бо до того, як нас осінила твоя цивілізація, ми обходились дерев'яною закруткою...

Колись, бувало, перший-ліпший ланець міг зайти і вкластися ночувати, а тепер чарівний ланцюжок захищає нас навіть од рідної тітки Одарки із давно забутої Ковалівки...

...Емма Карлівна, як ми сказали, відчинила двері на широчину своєї гостинності, але, впізнавши Жанну, сказала: «О-у!» — і, висловивши так свої складні емоції, впустила дівчину до передпокою.

Тут вона випнула свої правдиві вуста і, як один із учнів Христа, дала дівчині свій поцілунок.

— Зрастуй, моя красуне, — прошамотіла вона. — А в мене є хтось, — додала вона, заглядаючи в лице

дівчині з таким виразом, ніби смакувала її засмажену.— Дуже добре, що ти прийшла. Сьогодні ти падала мені на карту.

І, обнявши дівчину за стан, відьма повела її до кімнати.

Вишукана затхлість ударила Жанні в ніс.

За столом сидів молодий чоловік, і якби змалювали ми його сучасними фарбами, що швидко сохнуть, то сказали б таке: у нього було вродливе обличчя і розумне чоло. Щоб образ став ще більш пластичним, можемо додати, що в нього рівний ніс і красиві повні губи, на яких гадючилась посмішка... Не уявляєте? То нате вам ще: він був у пристойнім моднім костюмі. Модний вузенький галстук свідчив про тонкий інтелект його власника. Одним словом, у кожному поряднім домі, де є дівчина-відданиця, йому могли сказати киево-українською мовою: «Добро пожалувати!»

Отаким був наш новий герой і зовні і зсередини, і автора не залякають обвинувачення в банальності й калькуванні, а якщо й допече хто, то в папці в нас є чимало цитат з прецедентами...

Далі було ось що.

Молодий чоловік підвівся. В його трохи опасистім тілі дрімала галантна пружина, яка в присутності красивих жінок та дівчат миттю робила його струнким і рухливим. Правда, це не стосувалося жінок у рясних спідницях...

Жанні було незручно йти в обнімку зі старою, але під поглядом молодого чоловіка вона пройшла, як на військовім параді.

Стара підвела дівчину до молодика і вимовила слова, які можна вважати історичними:

— Знайомтеся, любі: мій племінник, кандидат філософських наук, Вітя Колесников... Жанночка Воронова...

Жанна простягла руку. Вітя взяв її ніжно-ніжно і поглянув на те місце, де вже наступного разу поцілує її вихованими губами.

Обличчя його було біле, випечене і пахло лосьйоном та цукерками.

Він запитливо глянув дівчині у вічі. Очі його були чисті-чисті, безжурні й виховані. Вони бачили дуже глибоко. Жанні здавалося, що на її обличчі, там, де

зупинявся його погляд, виступали ще не помічені нею веснянки. Вона зашарілася.

М'яка, майже жіночої пухлості, рука цього Віті теж була вихована. Це була досвідчена і розумна рука. Жанні чомусь стало лоскїтно.

Стара відьма усміхнулася тоненьким усміхом...

XXXI. ЗЕЛЕНЬ І БЛАКИТЬ

...Було всього.

Як дамоклові мечі, звисали над головами перехожих крижані бурульки, безсоромно, на очах в усіх купалися в калюжах горобці, інтелігентні коти, обтрушуючи лапки, принохувались і заглядали у вікна підвальних приміщень, вага одєжі, яку носило місто, зменшувалась щодня на кілька тисяч тонн, рівень спідниць поступово сягав критичного максимуму.

А десь у Парижі готувалася чергова страхітлива диверсія: на підвищеннях пурхали чарівні дівчата в найновіших весняних убраннях, а збоку сотні чоловіків облизували губи. Саме звідси брав початок невідомий медицині психоз, що поступово затягав у своє коло цілі міста, країни і материки.

І хоч як там пильно чатують прикордонники, а збудники психозу просочуються (так, так!) і до нас.

Саме ця пора року, за переконанням автора,— найсумніший час у житті кожного батька і мужа.

Автор, у котрого теж підростають дві дочки, рішуче вимагає обмежити імміграцію мод!..

Як вплинуло це нещастя на Жанну, не будемо зупинятись, бо її батько не мав підстав замислюватись над весняними проблемами.

І ось настала неділя, коли Жанна змогла показатись в місті, не ризикуючи вловити в погляді котрої-небудь модної дівки прихований осуд і зневагу.

О, на це вже ніхто не міг зважитись, бо, по-перше, і черевички на шпильках, і спідничка, і блузка, і капрові рукавички, відповідали сьогорічній моді, а по-друге, поряд з нею йшов Сашко Сокіл.

Він крадькома позирав на струнку постать своєї подруги, яка йшла на такій від нього відстані, що між ними могли пройти навіть продавець пива або голова

багатенького колгоспу, якби вони наважились порушити роздутий суверенітет її спідниці.

Крізь тоненьку тканину її білої блузки йому було виразно видно всі ті чарівні лаштунки, що прикривали не менш чарівні театральні таємниці.

Це була, так би мовити, оправа. Що ж до самої перлини, то Сашко не міг її бачити навіть в уяві; автор же вважає за краще не допомагати йому, бо вже й роки не ті, та й знову ж таки критика із своїми закидами в біологізмі...

Та це й на краще. Хай бережуть себе в чистоті юності, нехай кріпнуть їхні почуття,— не підливайте у вино дурного спирту!

Ще ні слова не сказано між ними про те, чого ви так чекаєте. Не прийнято, як кажуть, конкретних зобов'язань. Якщо й визріли якісь почуття, то тільки цнотливе відчуття краси.

Ніхто з них у думці не питав себе, що саме звело їх до купи.

Мило щебече дівчина, відповідаючи поглядом на захоплені погляди стрічних, супутника свого мовби й не помічає. Та як не озирнеш його хоча б краєм ока, як він майже на голову вищий за тебе, коли рука його аж грає м'язами, а голова благородна, як у Спартака. І вона питає:

— Ви, мабуть, дуже сильний?

— Та ні, не дуже. Є хлопці куди дужчі... Але вас я підняв би на витягнутій руці.

Дівчині перехоплює подих. Йй робиться трохи лячно від погляду на його ніби й не громіздку, але важкувату постать. Він у картатій сорочці на випуск, у світлих завужених брюках, які носять всі юнаки, але не схожий на жодного з них. І мова його якась незвична, некваплива, несליнява, як у тих, хто надміру хоче сподобатись дівчині, і навіть у голосі його ненатужна вільна сила.

Та жіночим своїм інстинктом вона вже почувала, як накладає золотий ланцюг на його горду шию. Десь, певно, дорогою ціною заплатила б перша-ліпша дівчина за бодай найменшу ознаку влади над цим двадцятидвохрічним.

Вона не розпитувала хлопця про його життя, про його службовий стан. Він, звичайно, не кандидат наук,

як той, у Емми Карлівни,— вона ще не збирається виходити заміж. А ось цього жартома ударити б в груди, то там, мабуть, бронзові лати древньоримського воїна...

Химерні думки в тебе, дівчино... Що сказала б на це твоя мати?..

Та навіть у бундючної англійської королеви — гвардійці з отакими залізними плечима... І кожній дівчині, певно, хочеться побути королевою хоча б у мрії...

Вона ще не знає, чи запросить його коли-небудь до себе... Того кандидата мамі можна й показати... А то звести їх обох? Ну й закипають! А втім, говорити про це ще рано. Може, взагалі не варто з ним і ходити?.. І дівчина думає й думає, прикривши очі повіками, і помахує сумочкою так, ніби в ній, крім хусточки до носа, дзеркальця і записної книжечки з номерами телефонів, лежав ще й Сашків паспорт...

Сашко, звичайно, не знав, про що думала дівчина. Не знав він толком, що коїться і в його душі. Була і якась нудьга, і радість споглядання, і ніжність, і відчуття, що людина, яка йде поряд із ним,— частина його істоти, але одірвана від нього, і жодна сила вже не в змозі з'єднати їх у одне ціле. Ставало ясно, що балачки про безумовний порядок у всесвіті — вигадки, і навіть закон тяжіння — теж вигадка. Промчать вони тисячу світлових років, а відстань між ними не зміниться, мабуть, ні на сантиметр. А за всіма ж законами тяжіння ця дівчина-пушинка мусить бути в його обіймах!

А вона он тільки цокає каблуками, розмовляє, допомагаючи собі пальцями, і вони в неї такі жваві й розумні, що, здається, видобувають із невидимого рояля нечутну музику.

Сашко розсуває хвилі людського натовпу, як пароплав, а поруч вона — як лілея. То чому ж тоді хвиля не приб'є її до нього? Ну хоча б зачепила його ненароком краєм накрохмаленої напівпровідникової спіднички!..

Цього дня юнак міг стати подвійним безвірником. З дитинства не вірив у вищі сили, а це вже втрачав віру і в фізику.

Але матеріалістичний світогляд остаточно переміг, і це сталося ось за яких обставин.

Наша пара дійшла до перехрестка, начиненого всіма неприємностями вуличного руху.

Тут була і трамвайна колія по один бік вулиці, тут були і тролейбуси, і пихаті легкові машини. Найнебезпечніше, що було на цьому перехрестку,— це чийсь чари, що штовхнули дівчину на дивну витівку. Бо як інакше перед лицем робітничо-селянської міліції і правил руху можна назвати Жаннину поведінку, коли вона, зареготавши, схопила хлопця за руку і потягла під трамвай, що саме рушав.

Пізніше вона пояснила, що то вона загадала щось на трамвай...

Водій автомобіля, що їхав поруч із трамваем і сигналив правий поворот, скреготнув гальмами в них біля ніг.

І вже вони вивернулись з-під двох нещасть, як у останню мить помітили іншу машину, що летіла просто на зелений сигнал.

Стриматись вони вже не могли, а попереду ще один автомобіль перетинав їм шлях у зворотнім напрямі.

Сашко тільки встиг повернутися спиною до найближчої смерті, щоб власним тілом заступити свою любов.

Дівчина впала йому в обійми з поглядом, в якому був і страх смерті, і відчайдушність людини, котрій уже втрачати нічого, і притамоване бажання хоча б перед смертю пізнати радість покори перед мужністю й силою.

Ми не маємо часу проспівати гімн гідравлічним гальмам.

Машина вклонилась і штовхнула їх передком, але так легенько, що юні обійми тільки стали міцніші. І так дівчина з юнаком стояли довго-довго, ніби, крім них, на білім світі не лишилося нікого. І тіла їхні тремтіли від страху й любові.

Рух зупинився по всій вулиці, ніби віддаючи шану їхньому коханню.

Машини тільки приязно усміхалися нікельованими губами і пофиркували білуватим димком, а сотні людей зачудовано повитріщали очі на цю збожеволілу пару.

Та проза життя брала верх. Із машини виліз нащадок варварів — рудий шофер — і почав розливати їх,

мов холодною водою, добірною своєю дикою мовою. Вона була така оригінальна й не книжна, що Жанна перша опам'яталася, почервоніла і потягла Сашка на другий бік вулиці. Похнюпивши голови, але не випускаючи рук одне одного, вони вже без пригод дійшли до протилежного тротуару.

Там стояв величній міліціонер з новою технікою на грудях. Мікрофон було припасовано в нього біля підборіддя.

Блюститель порядку козирнув Жанні з такою по-смішкою, ніби мав колись приемність похастувати її морозивом. А погляд, яким він покосився на Сашка, мав державно-бюджетне значення.

— Громадяни!!! — раптом заревло на цілих два квартали. — Ви!!! Порушили!!!

У натовпі, що оточив їх, порозпливалися лиця.

Що саме і скільки платити, Сашко як шофер, уже знав. Він вийняв із задньої кишені і подав міліціонерові банківий білет. Про відвідування кондитерської після цього не могло бути й мови.

З сатанинською ввічливістю міліціонер козирнув на цей раз і Сашкові й почав писати квитанцію. Коли він, насмішкувато озирнувшись, спитав про свідків, натовп швидко розсіявся.

«Ну що ж, кожна мрія вимагає жертв,— розважливо подумав Сашко. Враховуючи й розбитий на катку ніс, це вже була друга жертва, а скільки їх ще попереду! Але хоч як там не було і хай що там кажуть святенники, а я таки близько-близько зазірав у її прекрасні очі, тримав її за плечики, і вона, як пташка, тремтіла в моїх обіймах, і ми обоє якусь мить на самому краю смерті були щасливі, і серця наші двигіли, як одне велике серце, в яке хлинули вся зелень і блакить весняного світу!..»

XXXII. ЧОМУ ЗНИЗИВСЯ ВИРОБІТОК?

Після того випадку нашу ліричну історію можна було б хутенько довести до кінця.

У фіналі можна було б одягти Сашка в чорний костюм, Жанну — в біле плаття і батькам розкошелитися на шампанське.

Щедра дирекція неодмінно виділила б їм нову квартиру з окремою кухнею, ванною і ще чимось там, комсомольський комітет доручив би підготувати виступи, актор, що грав би старого виробничника, виголосив би розчулену промову, на взірець: «...Так, значця, в сучасний мент... Радісне життя... І все таке інше... І хай, значця, живуть наші молоді... Гірко! Гірко!..», гості подарували б молодій парі кілька целулоїдних пупсів невизначеного віку й статі, а місцевком — радіолю з набором пластинок найвидатніших вокалістів — Утьосова і Шульженко... Оскільки все це набуло б характеру громадської акції, то були б запрошені фотокореспонденти, а свати і бояри простежили б, щоб ніхто не витягав з-під столу пляшок зі спиртними напоями. Обрядовий бік справи був би на цьому завершений, а все останнє залежало б від творчої енергії молодих.

Але й на цей раз події розгорталися не так, як цього хотілось би авторові.

Якщо розглядати нашу повість як потік, то не можна забувати й про глибинні течії.

З того часу, як бригада шоферів на чолі з Сашком Соколом кинула виклик порядкам, що існували в автопарку зо два десятки років, і порушила цим спокійне життя керівних товаришів, здавалось би, що вже можна давати телеграму в трест і в обком профспілки, а там і висвітлити трудові перемоги новаторів в республіканській пресі.

Молоді хлопці, чудові хлопці, а енергії вистачить, щоб долетіти до Місяця...

Що горіли вони бажанням уже сьогодні працювати й жити по-комуністичному,— ні в кого не викликало жодного сумніву.

Совість їхня і робітнича честь викликали заперечення лише у Віталія Петровича Голубенка.

Все, здається, йшло так, що не було причин вдаватися в тривожні роздуми.

Так?

Стривайте, тут потрібно розібратися...

Якось до Сашка підійшов член бригади Василь Мимренко.

Худорляве і обвітрене його обличчя було червоніше, ніж звичайно, а світлі, трохи банькаті очі, рішучі й злі.

— Ну, здоров,— кинув він крізь зуби і сів на під-

ніжку Сашкової машини.— Сідай і ти,— буркнув він і, взявшись рукою за підборіддя, ненатурально позіхнув, нагнітаючи в себе рішучості.

Від нього війнуло теплим, м'ятим духом спиртного.

— Ти що ж, сьогодні іменинник? — примружився Сашко. Він витер руки «кінцями» і теж вмовстився на підніжці.

— Ну й випив,— сказав Василь визивно.— То й що?

— Добрий початок... Вирішив відзначитись?

— А ти б доніс.

— Дурень. Ми й без чиеїсь допомоги вправимо тобі клепку.

Мимренко гмикнув:

— Ох як же ви боїтесь за свою кришталеву репутацію! Бригада!.. Колектив!.. А за мене хто подумає?! Василь вам, звичайно, не в голові... Вам потрібен ішак... робоча одиничка!..

— Всі ми, браток, поодинці одинички. А разом — колектив. А в колективі кожен — особа, сила.

— Знаємо ці балачки... Прутика, мовляв, зламаєш, а віника не зламаєш... А я у вашій компанії не одиницею, а нулем став. Щороку Мимренко подяки одержував, грамотами вже стіну заліпив, фізія на дошці пошани красувалася — «Василь, мовляв, Потапович, товариш Мимренко, передовий шофер, сто п'ятдесят процентів норми!..» А тепер?..

— Хіба тебе стали менше поважати?

— А за що ж мене тепер поважати? — з веселою злістю замотав головою Василь.— За вісімдесят п'ять карбованців на місяць?! А я ж заробляв по сто п'ятдесят, а то й по двісті!..

— Виходить, більше працював.

— Чи ти з народження такий, чи вже пізніше?.. Ех ти... Боже теля, та й годі!.. Якщо хочеш знати, то в мене чи не найбільший виробіток у бригаді... Тільки ви всі ішаки... Вухами отак... отак! — Василь приклав долоні до вух і показав, як хляпають ними.— Ну, та що там довго балакати!.. Вважайте, що я не доріс до комунізму і принципово залишаюсь у соціалізмі. От. Записувати мене можеш хоч у марсіани, а заробити давай!.. — Василь помахав на когось кулаком, сплюнув і, підтягаючи штани закладеними в кишені кулаками, похитуючись, пішов до своєї машини.

«І який його гедзь укусив? — подумав Сашко.— Персональної слави забажалось? А хіба ми без неї не можемо прожити?.. Ну й біс із тобою...»

Коли Сашко розповів хлопцям про вихід Мимренка із бригади, вони вислухали цю новину мовчки і без подиву. Сашко намагався не показати свого стану, але йому було чогось ніяково.

Так само чітко і красиво працювали хлопці, і облік вели чесно, і зарплату ділили по совісті, і частенько разом схилялись над чийм-небудь зошитом, допомагаючи товаришеві в розв'язанні задач із стереометрії, та почував Сашко, що кожен таїв щось у душі од товаришів і, можливо, навіть од себе.

А як виявилось згодом, про настрої в бригаді не знав тільки Сашко.

Бо зайшов якось Петро Степанович до Валі і з ходу почав:

— Ану, Валюшко, розберись ти з бригадою Сокола. Щось у них не гаразд. Уже троє приходили скаржитись, що знизились заробітки.

— Фі, ці ще мені «ліві комуністи»!..— зморщилась Валя.— Менше заробляють, бо знизився виробіток. Хоч вони мене й ігнорують, та я пильно переглядаю їхні путівки. Ну, нехай вони бояться нестачі вантажу в кінці перевезень і навмисне знижують тоннаж... Може й це бути. Враховую. Але проти того, як вони працювали до створення бригади, то виробіток знизився процентів на двадцять п'ять.

Петро Степанович легенько свиснув.

— То не варто було й город городити.

— Питайте вже їх.

— Я їх спитаю! А от хотів од тебе дізнатися.

— Мене вони за начальство не визнають. Я для них — не авторитет.

— Бо нерозумні. Вони тобі ще в ніжки вклоняться.

— О, тоді я вже їм допечу! Особливо Сашкові...

Петро Степанович засміявся.

— Отак їм, так!.. Згодом вони, звичайно, порозумнішають, а сьогодні... нічого я не розумію... Та кажи вже, що в них там!.. Я не Василиса Премудра, щоб відгадувати загадки. Крім того, на роботі в мене, як у дитяслах,— кожній машині доводиться ніс утерти,— до всього в автопарку не дійдеш.

— Причини дві, Петре Степановичу. Тоннаж вони беруть, звичайно, повний, та як організувалася їхня бригада, то кожен почав робити менше їздок, і відстань перевезень зменшилась. Раніш БМУ писало їм по дев'ять кілометрів, і це навіть у акті записано, а тепер вони щоразу пишуть по сім.

— Знову загадка.

Баля знизала плечима.

— Хіба я слідчий...

XXXIII. «Я РОБІТНИК!»

Якось надвечір Сашко повертався в парк.

Навпроти радіомагазину на вулицю вийшов якийсь чоловік і почав махати рукою.

— Стій! Стій!

Сашко машинально загальмував і виглянув із кабіни.

Молодий чоловік із пещеним вродливим обличчям поставив ногу на підніжку і демократично потис Сашкові руку.

— Ану, друже, підкинь-но з телевізором!

Сашко досадливо потер рукою потилицю, а потім нерішуче порадив найняти таксі. Незнайомий насмішкувато висловив здивування, що, мовляв, такі молоді шофери, а вже безсердечні бюрократи, а він, уявіть, уже з годину стоїть і не може спіймати таксі, і коли вже, мовляв, буде так, що людина вважатиме за свій обов'язок допомогти ближньому, і... Сашко тяжко зітхнув, допоміг повантажити телевізор і тільки після цього полегшено хукнув і вмовстився в кабіні.

Він знічев'я почав розмову з незнайомим.

— Певно, хорошу річ купили.

— Купив,— посміхнувся незнайомий.— Найновіша марка.

— Дружина буде дуже рада...

— Я нежонатий,— знову усміхнувся пасажир.— Це я так, на випадок, коли дружина трапиться... Вже тридцять, треба думати...

— Кожна жінка любить затишок... Усі вони однакові,— помовчавши, додав він.

Ясна посмішка не сходила йому з обличчя. Ставало приємно від думки, що він так вдало почав розмову

з цим хлопцем із народу. «Потрібно частіше,— думав він,— спілкуватися з простими людьми. У них досить оригінальне мислення. Логіка, звичайно, відсутня... Що ж, треба спрокуватися...»

Шофер і собі посміхався.

— Усі... так... однакові... Затишок... так... телевізор... так, так... Якої марки ваша нова машинка?

Пасажир сказав.

«Зараз запитає, скільки коштує»,— подумав він.

І Сашко дійсно запитав.

Ціна примусила хлопця зморщитись.

— Ого! На такий мені потрібно працювати майже чотири місяці. А вам?

— Місяць з чимось.

— Ви кінорежисер? Письменник? Інженер?

— Ні, я читаю курс естетики... Зрозумів?

— Трішечки. Це щось, здається, про красу.

— Приблизно.

— Це дуже цікаво й важливо — давати людям радість пізнання краси! Скільки це пробуджує нових думок!

— Здебільшого тут потрібно знати чужі й старі думки,— засміявся викладач.— Той сказав про це так, а той — зовсім інакше.

— А своє?

— Це вже як когось довбаєш.

— Як?

— А отак. Мене частенько запрошують у театр, в кінематограф — виступати з питань естетики.

— Ви допомагаєте робити фільми?

— Ну що ти! Це справа кінематографістів. А я їх критикую. От, ілюструючи свою, як ти сказав, нову думку, візьмеш дубця і...

— І вам за це навіть гроші платять?

— Ну, звичайно,— засміявся естет.

— І в них поліпшується творчий настрій?

— Ну, не сказав би!..

Довго мовчали.

— Дивно,— порушив мовчанку шофер.— Платять гроші за те, щоб ганити витвір мистецтва. Я, можна сказати, темний чи напівтемний, а музику слухаю — дурію від насолоди... Так і вірші... Та й інше... Можна, звичайно, з чимось не погоджуватись, можна запереч-

чувати, але, як ви кажете, довбати... Творчість!.. Я б молився на творчість!

— Нічого ти не розумієш,— сказав естет м'яко, але на цей раз посмішка його була якась крива.

— Може,— ворухнув бровами хлопець.— А от скажіть мені — який я шофер?

— Ніби непоганий.

— А звідки ви знаєте?

— Бо сам водій. У мене власна «Волга».

— От бачите! Щоб оцінити чужу працю, треба самому щось уміти... Ви ж не напишете сценарій? Не створите фільму? Не поставите спектакль?.. Не ображайтесь,— я, звичайно, не про вас особисто, але я гнав би в три шиї отаких знавців краси. Не платив би вам ні копійки, а примусив би ламати асфальт відбійним молотком. Зруйноване шосе можна залити смолою. А душі заливати смолою не можна!..

Посмішка на вустах естета зів'яла.

«Парубійко вважає, що знищив мене. Спростовувати не слід,— до нього не дійде. Спробуй-но пояснити йому, що той, хто володіє знаннями і даром узагальнювати, має право критикувати...»

Відтепер естет позирав на шофера зверхньо. Демократизм його вивітрився, мов запах нафталіну на вітрі. В думці він уже й картав себе за отой дешевий демократизм. Ну кому потрібна була його «сповідь»?..

— Під'їжджаємо до нашого автопарку,— сказав шофер.

— Нам ще три квартали.

Перед машиною виникла, мов із-під землі, людина.

— А стій, шофере!..

Не заїжджаючи до воріт парку, машина зупинилася.

— Куди ви їздив?

— Здрастуйте, Віталію Петровичу! — привітався Сашко.— Ось цього товариша підібрав по дорозі, просить підкинути телевізор. Не зміг знайти таксі. Нам ще з півкілометра...

— Що?! «Наліво»? — загорлав чоловік.— Я вам дам «наліво»!.. Ви вже став приватником!.. А сам ще розпинався — «я — за комунізм, я — проти всілякого контролю!.. Я — чесний!..» Чесна в попа сучка!..

— Товаришу,— втрутився викладач.— Це я в усьому

винуватий... Я готовий сплатити в касу готівку! Я ж не спекулянт... Я завідую ка...

— Ви — завідувач, а я — начальник! І не обдурите Радянську владу, бо я й сам з декласованого пролетаріату!.. Завертай у парк! — грізно вказав Віталій Петрович.— Будемо складати акта на предмет використання державної машини для особистого збагачення і для передачі вищестоячим начальникам!

— Віталію Петровичу, ну, винуватий... Але ж я пообіцяв товаришеві!

— У парк!..

— Ну, якщо так, то одійдіть! — і Сашко засигналив.— Одійди, кажу, декласований слимак! — повторив він уже з таким виразом на обличчі, що начальника експлуатації немов змело.

«Дорого ж йому стане його карбованець,— подумав викладач.— Але характер!..»

Він мешкав на четвертій поверсі, і Сашко допоміг йому винести приймача по крутих маршах.

— Ну,— врочисто сказав викладач,— я перед тобою в боргу подвійно.

Сашко підвів брови.

— Про що ви?

Естет простяг йому десятку.

— Що ви! — скривився Сашко.— Я — робітник... а ви — чайові!..— і повернувся йти.

— Зачекайте, ну, який гордий!.. Давайте хоч познайомимось.

— Охоче. Сокіл, Олександр.

— Колесников, Віктор Михайлович... Заходьте, прошу!

— Мене ж чекають,— невесело усміхнувся Сашко.

— Ну, гаразд, ми ще з вами зустрінемося...

XXXIV. ДОКУМЕНТИ, ЯКІ УВІЙШЛИ В НАШУ ІСТОРІЮ

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА ТОВАРИША ГОЛУБЕНКА

«...У попередній доповідній записці я сигналив Вам, товаришу Директор, про самотню поведінку шофера-третьокласника Сокола О. Д.

Організована ним бригада виконує денні норми лише на сто двадцять п'ять — сто тридцять процентів,

у той час, як ті самі шофери давали колись по сто п'ятдесят — сто сімдесят процентів.

Це сталося внаслідок самоусунення Сокола і його бригади від труддисципліни і керівництва в особі Начальника Експлуатації, а також унаслідок приватно-капіталістичного використання соціалістичного транспорту в своїх цілях.

Так, учора я спіймав Сокола за перевезенням вантажу, не записаного в подорожній лист, що належав приватнику.

Коли я ввічливо почав вимагати пояснень, то елемент, що був поряд із ним, намагався умовити мене прийняти (!) від нього гроші...

Я вимагав від Сокола складання акта для передачі такого тов. Директорові.

Найменувавши свого начальника «декласованим слимаком», що не відповідає дійсності, він мав намір зробити наїзд з метою розчавлення.

З політичною принципіальністю вимагаю усунення його від роботи...»

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА ГРОМ. СОКОЛА О. А.

«Хоч доповідна записка начальника експлуатації і не потребує коментарів, однак змушений зупинитися на кількох її положеннях.

Товариш Голубенко твердить, що виробіток шоферів, членів бригади комуністичної праці, знизився. На це він має формальні підстави. Ми й самі вивчаємо становище, що створилося, і вже, здається, дійшли до правильних висновків. Найближчим часом ми подамо їх на розгляд партійної організації і профспілкових зборів.

Учора дійсно порожнім рейсом я підвіз телевізора одному товаришеві, що мешкає за три квартали від автопарку. Вважаю за обов'язок і надалі допомагати людям, де тільки можна, коли в цих дружніх послугах відсутній елемент корисливості чи злочину.

«Декласованим слимаком» я назвав товарища Голубенка зопалу і готовий пробачитись перед ним...»

ВИПИСКА З ПРОТОКОЛУ ЗБОРІВ БРИГАДИ
КОМУНІСТИЧНОЇ ПРАЦІ

«...На вимогу директора автопарку тов. Воронова І. П. про усунення з поста бригадира тов. Соко-

ла О. Д. за використання машини з метою особистої наживи і за грубе ставлення до службових осіб, збори ухвалюють:

1. Мотиви директора вважати безпідставними. Товарища Сокола ми знаємо як справжнього комсомольця, некорисливого й чесного.

2. Що ж до грубого вислову на адресу начальника експлуатації тов. Голубенка В. П., не вдаючись в детальний розгляд справи, бригада вважає, що той самий зміст можна було висловити більш коректними словами...»

**ВИТЯГ ІЗ ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ РОБІТНИЧОГО
КОМІТЕТУ ПРОФСПІАКИ ІЗ-ГО АУТОПАРКУ**

«Слухали: Подання дирекції про звільнення з роботи шофера тов. Сокола О. Д.

Ухвалили: Робітничий комітет не має підстав дати свою згоду на звільнення тов. Сокола О. Д. Проте перевезення вантажу (телевізор) без запису в подорожнім листі, грубе поводження тов. Сокола з начальником експлуатації (назвав останнього «декласованим слимаком») дають дирекції формальні підстави вважати це за порушення трудової дисципліни.

Враховуючи свою роль на підприємстві, робітничий комітет не заперечує проти винесення тов. Соколу адміністративного стягнення...»

ВИПСКА З НАКАЗУ № 1017

«...За дезорганізацію бригади шоферів, яка бореться за звання бригади комуністичної праці, від чого знизився виробіток членів бригади, за намагання використовувати державний автомобіль з метою особистої наживи і за грубе ставлення до службових осіб адміністративно-управлінського апарату, шоферові 1-ї автоколони Соколу Олександрю Дмитровичу оголосити сувору догану з останнім серйозним попередженням.

Директор автопарку І. Воронов»

XXXV. СТІЛА В СЕРЦІ

...Сашко сидів на стільці, важко опустивши руки на коліна. Завжди струнка його постать зараз нагадувала напіврозкритий складаний ніж.

Вигляд його зовсім не імпонував авторові, який волів би довести пісню до кінця в найвищій тоні. Бачте, розгубився герой, розкис, а в безсмертя входять тільки дужі... От візьміть дівчат із роману «Буря» І. Еренбурга,— їх ведуть на розстріл, а вони сміються!..

На обличчі ж нашого героя було таке розгублення й розчарування, що не тільки авторові, а й співбесідникові героя стало жаль його.

— Ну, голова твоя — два вуха? Рознюнявся?.. Усе той наказ? Плюнь. Вони його самі відмінять. Там усе шито білими нитками...

— Не про те, Петре Степановичу. Велика справа зазнала невдачі,— ось що мені жити не дає... А я ж про неї ще школярем мріяв — як це мені жити, щоб із майбутнього ніхто пальцем не вказав: «Ось він, мовляв, погано жив, тільки небо коптив!..»

— Ну, до всього одразу не дійдеш. І сам не завжди правильно оціниш свою поведінку. От давай поглянемо вглиб. Ти на зборах якось закидав про тих, що хочуть персонального комунізму. Є, звичайно, такі чванливі егоїсти... Відірвалися од народу, і через те народ не любить їх... Партія, звичайно, скаже про них слово... А от скажи, у вас у бригаді як?.. Чого ти так подивився?.. У вас те саме, тільки навиворіт. Одні, бач, чекають, щоб їм побудували персональний комунізм, а ви хочете комунізм будувати персонально... Не вмер Данило, то болячка задавила... А чи ж підтримали вас браття шофери? Про них ви подумали?.. Виходить — ні, бо приклад ваш поки що ніхто не наслідує... Не повірили ще у вас. А ви й вухом не ведете... Вирвались у атаку, а позад вас — ні живої душі. Захлинеться атака!.. Якщо й ламати старі порядки в житті й у роботі, то по всьому фронту і з загальною підтримкою. Я, голова твоя — два вуха, був на фронті, знаю...

— Але ж ми почали вірно...

— Напрямок правильний, та, щоб рушати, треба ще подолати інерцію. Ти шофер і знаєш, що з місця рушають на підвищених обертах... Я, звичайно, здогадуюсь, у чому та інерція...

— Здогадуюсь і я... А от чим доведеш?

— Отож-бо і є!.. Ви от відмовились од послуг диспетчера і вважаєте себе революціонерами... А він вам потрібен зараз більш аніж будь-коли! Потрібен, голово

твоя, аналіз,— це я знав ще тоді, коли ти в колисці лупав очима на стелю. Отож раджу тобі піти до циганочки. В неї є щось на думці, але горда — з того самого тіста, що й ти.

— До Валі? Та вона ж засміє нас!.. Ця злюка!..

— Яка вона злюка?.. Ех, ти!.. А от наші хлопці її люблять.

— Отак би й упав їй до ніг!..

— Ну що ж, доведеться мені за тебе поклопотатись... Так, мовляв, і так, Валя, наш парубок соромливий і гордий, то я вже буду в нього вроді свата...

— Та що ви, Петре Степановичу!.. Обійдемося вже... Самі собі раду дамо.

— Поки даватимете собі раду, то знайдуть прикличку вигнати тебе з роботи, а бригаду розвалять. Тут ви комусь поперек горла стали.

— Ну, якщо так, то хай буде по-вашому. Тільки прошу — і ви зі мною...

Коли вони увійшли до диспетчерської, Валя підвелася, пригладила ззаду сукню і знову сіла. Простягнувши на столі невеликі красиві руки, вона приготувалась слухати.

— Ну, здрастуй, здрастуй, гроза шоферів і біда начальників! — лагідно посміхаючись, привітався Герщенко.

Сашко теж промимрив щось і з незалежним виглядом почав пильно вивчати плакати з рожевощокими міліціонерами, схожими на херувимів.

— Ну, викладай, дочко, що знаєш!

Дівчина усміхнулася Петрові Степановичу безбарвною, змученою посмішкою, а коли перевела погляд на хлопця, то усміх її, як здалося Сашкові, став розумним і колючо-торжествуючим.

— Так, я вже встигла зробити деякі підрахунки... До організації бригади хлопці їздили зі швидкістю понад шістдесят кілометрів на годину. А тепер — близько сорока.

— Понад шістдесят? — скинув брови Сашко.— В місті ще ніхто так не їздив!

— А це може бути ось як: самі шофери чи хтось інший, що в цьому зацікавлений, дописували зайві їздки. Більше їздок — більше кілометрів за той самий час у наряді,— зростає швидкість.

Петро Степанович і Сокіл презирнулися.

— І ще: в багатьох путівках того періоду час у наряді — вісім-дев'ять годин, а в табелі — сім. А виробіток облічувався за семигодинний робочий день. Шофер цього не помічає,— його цікавить заробіток... Якщо ж підрахувати виробіток за фактично пророблену годину, то зараз він у вас більший, ніж будь-коли. Це за рахунок зниження простоїв і підвищення технічної швидкості...

Все стало Сашкові таким зрозумілим, що він спочатку збуджено засовався, потім хукнув полегшено і розцвів.

— Ах ти ж, чорт... Яка проста механіка!..

Дівчина видалась йому такою близькою й рідною, що він, не соромлячись Петра Степановича, обома руками потис її білу руку і, рвучко подавшись через стіл, поцілував її кучеряву голівку.

— Валюшко, ти ж найкраща дівчина в світі!..

Але погляд, яким відповіла на це Валя, зіпсував йому настрої. Вона, виявляється, гордувала братньою ласкою юнака! Немовби і не сусіда він їй, і не товариш шкільних пустощів!..

Складна і незрозуміла дівоча душа!..

Сашкові стало невимовно соромно. І не за свою фамільярність, а за провину, яку він нічим не може гладити...

Петро Степанович, давлячись димом цигарки, задишкувато пихкотів, а у Валиних очах довго мерехтіла заграва гніву.

Сашко опустил очі і почав ніяково водити пальцем по столі. От за яким убогим столиком марнує молоді літа ця чорноока розумниця!.. Стіл цей роками колупали ножем браття шофери, збираючись сюди на посиденьки... Зовсім свіжий малюнок привернув Сашкову увагу: вирізьблено було червоного туза, що мав означати серце, і на нім хтось обезсмертив своє ім'я «Толя». У серці, як уже водиться, стриміла стріла. Ім'я власниці цієї варварської зброї перешкодили вигравірувати повністю, і було тільки: «Ва...»

Тицьнувши в малюнок пальцем, Сашко помстився за свій сором:

— Валю! Чиєсь серце стікає кров'ю!..

Валя почервоніла. І, примруживши очі від болю й презирства, тріпнула косами.

— Це краще, ніж віддати його на брошку пустенькій модниці!..

XXXVI. У ІСТОРІЮ ВТРУЧАЄТЬСЯ ПОЕТ

Якщо критики вважають розуміння підтексту за свою привілею, то вони жорстоко помиляються.

Автор, приміром, так уже зжився з цією абстракцією, що й не прочитавши критичної статті на свою річ, безпомилково визначить її підтекст за підписом під текстом...

І герой наш, що, за всіма законами, не може бути розумнішим за автора, теж без особливих труднощів зрозумів підтекст Валиної злої репліки.

«Неправда твоя! Ти просто злюка!..»

Але Сашко був би інтелектуально збідненим героєм, якби не розумів, що його аргументи не сильніші, ніж Валині.

І хоч серце його не хотіло вступати в небезпечну полеміку, та мозок, натренований на уроках логіки, вимагав доскональної перевірки.

Десь у підсвідомості виникло в Сашка бажання перевірити свої та Валині припущення щодо внутрішнього світу Жанни.

Допомогли йому в цьому весна, молодість і поезія.

...Тяжко-важко було Сашкові і від наказу, що вилупився з «декласованого слимака», і од передчуття великої бійки, і від Валиного докору, проте побачень з коханою дівчиною він не пропускав.

Тихого травневого вечора притихлі і трохи сумні сиділи молоді люди на схилі крутої гори. А під ними в синій глибині, стихаючи, як вулик перед сном, дзвеніло місто. На банях соборів золота було покладено вдвічі більше, ніж потрібно,— і руками майстрів, і передвечірнім сонцем. Голубе лезо ріки відтинала цей золотий дзвін од вологої тиші заплави.

Темніли на горизонті ліси, і в останніх сплесках сонячної щедроти ставали помітними шеренги плечистих опор енергосистем, що займали свої сторожові пости. Але ось і вони вкрилися сизим серпанком...

— Яка красива наша земля!..— стиха сказав Сашко.

Дівчина не відповіла, тільки глянула йому в вічі, і в її зиницях блиснуло золото найвищої проби.

— Як я люблю все красиве,— схвильовано продовжував юнак, вкладаючи, певно, в свою мову й підтекст.

Дівчина гордовито підвела голову і опустила вії.

В цій її поведінці теж радимо шукати підтекст.

— Я тепер розумію поетів...

Дівчина промовчала і на це. Не тому, що була неговіркою,— душа її теж розцвітала тими самими барвами і золотим смутком, що навіював тихий вечір і Сашкові, та після безумства, що сталося тоді на вулиці, вона надовго принишкла і ще й досі носила в собі болісну хвилину першого дотику до вогню.

Вона і боялася, і жадала повторення тієї хвилини.

Юнак, що зараз покійно сидів біля неї, обминаючи поглядом її стрункі ноги так ретельно, що поступово вони стали центром його уваги, зробився їй ще більш незрозумілим і небезпечно цікавим.

Вона чекала від нього нерозважного вчинку, внутрішньо напружувалась, щоб негайно дати йому відсіч, а він усе зволікав, і частенько вона з серцем позирала на нього, і схвалюючи його поведінку, і картаючи за боягузтво.

— А ви самі пробували писати вірші? — запитала дівчина удавано спокійним голосом.

— Ні, не наважувався,— зітхнув юнак.— Краса мене вражає. І тоді я здаюся собі незграбним, дурним і нікому не потрібним...

Дівчина схилила голову, і шия її була гнучка і викінчена, як найліпший сонет. Так відзначив про себе Сашко, хоч і не наважувався опанувати цей поетичний жанр.

«Якщо це й насправді так,— подумала Жанна на-смішкувато й засмучено,— то ти не наважишся й поцілувати мене...»

— От ви питаєте, чи писав я вірші... Та як можна зважитись на це, коли вже існують на світі ось такі:

Я спросил сегодня у менялы,
Что дает за полтумана по рублю:
Как сказать мне для прекрасной Лалы
По-персидски нежное «люблю»?

Дівчина затремтіла. Може, це дошкулив їй гострий вітерець, що потягав з ріки?.. Вона підвела на Сашка

очі, і в погляді її, якби хлопець був кмітливий, як лейтенант з пригодницької повісті, він міг би прочитати думку, яку рецензенти записують на полях рукописів: «Щось не те!..»

Сашко не був ні лейтенантом, ні рецензентом. Зараз він уподоблювався місіонерові, що тлумачить «Пісні пісень» царя Соломона голодному аборигенові Нової Гвінеї:

Как назвать мне для прекрасной Лалы
Слово ласковое «поцелуй»?..

Це вже було з його боку жорстоко!..

...И еще спросил я у менялы,
В сердце робость глубже притая,
Как сказать мне для прекрасной Лалы,
Как сказать ей, что она «моя»?..

В бідної дівчини голова пішла обертом.

— А скажіть... ох!.. цього Єсеніна... не заборонили?.. Він дуже... шкідливий!..

— Що ви?! — в ліричному азарті Сашко не помітив, як схопив Жанну за руку і стис її до болю.— Поета ніхто не в силі заборонити!.. Хіба можна заборонити пісню?.. Людські почуття?..

— Почуття...— зачудовано прошепотіла дівчина, раптом зів'яла і почала безвільно хилитися набік. Щоб не дати їй упасти, Сашко машинально притримав її обома руками. Автор дуже потерпає, бо зробив він це так невправно, що зараз у нього посиплються із очей іскри...

Але фейерверк не відбувся. Бідолашна дівчина не могла навіть руки підвести, щоб подати до цього відповідний знак..

А з юнаком коїлось щось дивне. Він відчував, що стає чудодійним і безсмертним. Він наливався творчою силою, і його любов могла зробити чудо, що, як переказують легенди, було під силу тільки богам на шостий день його існування.

Ех, якби авторові та хист Рафаеля чи Яблонської, щоб змалювати голівку, яка лежала на грудях юнака! Та не вистачило б сонячно-золотої фарби, щоб викласти її кучері, рука тремтіла б, вирисовуючи розліт її тонких брів, довелось би знепритомніти від пахощів

троянд на її щоках і згоріти від спраги, відтворюючи на полотні її жаркі вуста!..

Додаємо з гарантією на вічність цього шедедру образотворчого мистецтва, що Сашко теж згоряв...

Але він нап'ється із цих вуст снаги, чого б не коштувало і йому, і авторові!

Ми посилаємо до бісової матері всіх старих щептунів, схиляємось над цілованими тільки травненим вітром, налитими сонцем і спілою вишнею вустами, і цілуємо їх легко і побожно, як небесну святиню, пристрасно і гаряче, як святиню земну. Ух! В наших душах мир і жадова творчості...

Дівчина зітхнула і розплющила очі. Світ був прекрасний. Увесь світ її любив. Вона не тільки знайшла в собі сили відігнати противника із захоплених висоток, а й закріпити досягнений успіх.

Тому поцілунок затягся ще на один рядок.

Хитрий вітерець робив свою підривну справу: обох їх трясло, мов у лихоманці.

Раптом Сашка немов щось ударило.

— Встань! — сказав він крізь зуби.

Рвучко звівся і поставив на ноги Жанну.

— Я люблю тебе, — сказав він, зовсім не усвідомлюючи, що це літературний штамп. Зуби його вибивали дріб.

Соромливо зігнувши шию, гнучку і білу, як у лебідки, вона мовчки стояла перед ним.

— Ти для мене чиста, як мрія, зіткана із сонячних променів і небесного шовку!..

Похитуючись, вона сліпо шукала підтримки.

Сашко простяг їй руку, і вона вдячно притулилася до неї щокою. Лице її палало.

— Ти... добрий...

— Підемо звідси.

Зараз вона готова була йти за ним на край світу.

Сашкові вже не потрібно було жодних доказів на її користь. Валю, ти чуєш це?..

Дівчина покірливо дріботіла на своїх «шпильках», ледве встигаючи за Сашком. Він міцно тримав її за руку. Біла ручка дівчини аж спітніла в його широкій долоні. Він вів її, як дитину, гордий свідомістю, що оберігає кохану від тисяч небезпек. Її, таку необережну і необачну, може зарізати трамвай. Може зачавити

незграбний, як слон, тролейбус. З балкона може зірватися вазон і вбити її якоюсь миршавою ботанікою. І найстрашніше — візьме якийсь кудлатий жевжик під руку чи за плечі, заведе до ресторану і там, вихляючи стегнами в ультрасовременному танці, нашіптуватиме їй на вухо пошлості.

Сашко не випустить її нізащо — заради щастя людини до неї можна бути навіть жорстоким.

Не встигла Жанна й опам'ятатись, як трамваями, тролейбусами й пішки вони добулися до родового замка Соколів.

Під яким гербом виїжджатиме її карета із цих воріт?

Чи вклониться їй біля входу дворецький у фракці і з сліпучо-білою накрохмаленою маніжкою?

Та в дворі не виявилось ні карети, ні поштового не те щоб дворецького, а хоча б двірника з мітлою і мідною бляхою на білім фартусі. Бляшані ночви висіли на гвіздку біля ганку, самотньо стояла в кутку мітла. Титуловані лендлорди давно перейшли на самообслуговування.

Молоді люди пройшли на ганочок, потім у сіни, заставлені різним мотлохом, починаючи від старої дерев'яної балії і кінчаючи ящиком з іржавими гайками й цвяхами. Потім увійшли до сирої кухоньки з плитою, накритою газетами і з полицками для посуду.

Не таким уявлялось Жанні родове гніздо Соколів!..

— Це ти, Саню? — почувся жіночий голос із кімнати.

Жанна облизала пересохлі губи.

Вона якось і не думала, що доведеться зустрітись з жінкою, яка теж має право на Сашкову любов.

«Ой, хоч би іншим разом! — подумала Жанна. — Не підуд!» — і зробила спробу випручати руку.

— Жанно! — зашепотів Сашко. — Зараз вирішується все!

Що саме вирішується, не знали ні він, ні вона. Але інтонації, з якими були виголошені ці слова, стали б знахідкою навіть для Шекспіра.

— Мамо! — гукнув Сашко, прочиняючи двері. — Я не один!

— Заходьте, заходьте! — почула Жанна привітний голос. Кров ударила їй в очі і в лице.

— Мамо...

Широко розплющеними очима, в яких був і страх, і цікавість, дівчина поглянула на невисоку жінку, що сиділа коло старовинної швацької машинки.

Жінка обернулася і поверх окулярів оглянула дівчину спокійними сірими очима. Волосся в неї було пишне, як у молодій дівчини, самою природою викладене м'якими хвилями.

«Вродлива»,— подумала Жанна.

Жінка відклала роботу і підвелася.

— Мамо, ми...— пробелькотів Сашко.

В материних очах промайнула тінь.

— Знайомтеся. Це моя мама... а це Жанна.

Ім'я дівчини Сашко проказав майже побожно.

Мати зітхнула. Потім непевними, дрібненькими кроками, простягнувши обважнілі руки, почовгала до них. Вона не спускала з дівчини очей. Від матернього погляду не сховалося нічого — ні замішання дівчини, ні деталі одягу, ні, нарешті, її сліпуча неврастенічна врода.

— Я дуже... дуже...— і губи її кривилися.

Дівчина нерішуче озирнулася на Сашка і перша простягла руку.

— Жанна.

Сашко світився надією, тривогою і торжеством.

«Мамо!..» — благав він поглядом.

— Так, так,— уникаючи його погляду, закивала мати.

Віднявши свою шорстку, сіру від картоплі і вугільного пилу руку, вона сказала:

— Що ж, сідайте... Жанно...— І гордовито й строго звеліла Сашкові: — Посади їх, Саню, на дивані.

Майже не дихаючи від збентеження, Сашко церемонно вказав рукою:

— Прошу!

Невловимо граціозним рухом, самими пальчиками, Жанна розсипала свою спідничку на вишиваних доріжках, котрими був застелений диван. Він жадібно прийняв її в свої обійми, болісно кречнувши розслабленими пружинами.

— Де ви тепер працюєте?

— Мій батько директор.

— А-а,— закивала мати.

Після цього в кімнаті довго стояла тиша.

Зінаїда Петрівна замислено переглядала своє шитво, а Жанна обдивлялась кімнату.

На стіні висіли два фотопортрети: один — білявого чоловіка з асиметричними бровами і веселим носом, другий — молодій чорнобрової жінки з вологими очима... Бідненька етажерка з лози і фанери, на ній сім мармурових слоників оберігали примарне щастя родини. На стінах безліч аплікацій і вишивок. Все це, на Жанин погляд, робило квартиру сліпучо-чистою і затишно-вбогою.

З гіркою усмішкою вивчала вона оселю Соколів.

Звикла до строгого стилю обстановки власної квартири, вона в душі жаділа цих людей. І не могла вже збагнути, що її привело до них.

— Може, хочете чаю? — не підводячи очей, запитала Зінаїда Петрівна.

— Дякую, не хочу, — відповіла Жанна і, ворухнувши губами, уявила собі чайний сервіз господині дому. Потім сказала розв'язніше: — Я на хвилинку. Сашко обіцяв томик Єсеніна... — і криво усміхнулася до хлопця.

Сашко навшпиньках пройшовся до етажерки.

Згорбившись, він довго шукав або робив тільки вигляд, що шукає.

Потилицею відчував погляди коханої і матері.

Нарешті повернув до них червоне, спітніле обличчя. Погляд матері був стриманий, холодний. Він підійшов до Жанни:

— Ось.

Вона мовчки взяла книжку, і раптом їй захотілося загадати на ній.

Навмання розкрила і прочитала вголос:

...Я помню: у той вон калитки
Мне было шестнадцать лет,
И девушка в белой накидке
Сказала мне ласково: «Нет...»

XXXVII. СТРАЖДАННЯ МОЛОДОГО СОКОЛА

...От коли б запитати першого-ліпшого юнака, особливо ж комсомольця: «А чи можна любити полову дочку?»

Більшість вважатиме це питання непристойним. Одні мовчки знижують плечима, інші писатимуть на автора анонімні заяви, ще інші гортатимуть посібник з політграмоти, знайдуться й такі, що розв'язуватимуть це питання в філософському плані.

А от автор без вагань заявляє: можна!

Якщо вона, чорти б її батька взяли, молода та прехороша, закінчила десятирічку та ще добре знає прикладну астрономію, і якщо й вірить у янголів, то тільки в ракетно-кібернетичних, то, безперечно, можна! При цьому потрібно ще запам'ятати, що ви уб'єте три зайці разом: покохаєте хорошу дівчину, очистите її анкету і зробите членом Товариства по розповсюдженню політичних і наукових знань її колись відсталого батька.

Після цього нікого вже не здивує запитання, чи мав право наш позитивний герой покохати дівчину, котра ніде не працювала і батько якої стояв у опозиції до прогресивного начала, що його несе наш герой.

Тож хай не чекають від нас карколомних сюжетних ходів, бо Сашка, правду сказати, зовсім не цікавило, де працювала його ффея. І не збирався юнак відмовитись од кохання, і навіть не мав на меті рятувати молододу душу своєї коханої. І ще маємо додати, що за час знайомства молодих людей встиг Сашко довідатись про Жаннине прізвище і про службовий стан її батька.

Сашко і сам автор не вірять у можливість перекопати дівчину десь у кінці повісті піти в цех і там виконувати по дві норми.

Тільки горе і тяжкий душевний злам перековують людей, котрим живеться занадто легко. Та автор не мстивий і не зичить горя нікому. Хай не страждає і Жанна, бо це відіб'ється на її вроді.

Сашкові ж можна постраждати, бо він уже знав, почім фунт лиха, і різні прикромці не позначаться ні на кольорі його обличчя, ні на здатності своєчасно реагувати на сигнали світлофора.

Почуття, що сповнили Сашка після Жанниного відвідування старенького будиночка на околиці міста, були аж занадто нескладні, і про них можна було б і не говорити публіці, що кохається в романах Ремарка.

Дуже шкодував Сашко, що не познайомив Жанну з матір'ю аж у кінці повісті. А ще краще було б познайомити їх після загсу. І зовсім чудово було б, якби

Жанна з'явилась до Зінаїди Петрівни з подаруночком... Спочатку були б і докори, і трохи сліз, а потім схилились би обидві над тим пакуночком, розгортали б його, і клали на ліжко, і шукали б схожості, і стали б рідними, а Сашко стояв би осторонь з руками в кишенях і обережно сумнівався б у своєму авторському праві. Його легенько били б по губах, а потім витурили б із кімнати...

А зараз Сашко міг тільки обурюватись з поведінки матері, що не бажала вбачати в Жанні рідної дочки...

«Ти поглянь, мамо, яка вона прехороша, яка чепурна (я, на жаль, не знаю, чи вміє вона мити підлогу), яка гарна, розумна, душевна,— ти ж сама чула, що вона читає вірші Єсеніна...

Правда, щось у тому віршеві не сподобалось мені, різонуло слух, але то, мабуть, була невдала рима...

Я пам'ятаю жертву, принесену матір'ю заради мене. Я нікому не дам скривдити матері, навіть своїй сонцесійній Жанні...

(«Хто постійно молиться — бачить бога», — усміхнувся автор).

І що тобі, мамо, не припало до серця в Жанні? Її краса? Її вміння одягатися? Її руки, не спотворені працею? А я й сам не хочу, щоб вона бралася своїми ніжними руками за відбійний молоток на вулиці. Своїми двома я зароблюю за наших чотири.

Я не хочу, щоб її струнка постать горбатіла від тягара, щоб ноги кривилися і пухли в грубих чоботях.

Хай коси наших милих небо обсипає зоряними блискітками, а не чорним вугільним пилом.

Хай дихають вони повітрям, сповненим пахоців троянд і вологою гірських озер, а не отрутою цигаркових фабрик.

Ми залишимо їм найлегшу, наймилішу працю — прикрашати планету!..»

(Автор рішуче відмовляється від хибних уявлень героя про жіночу працю. Та й інші художники не так уявляють жінок та дівчат у трудовім процесі. Погляньте-но на картини, де колгоспниця, одвернувшись від художника, прориває буряки або робітниця в брезентовій робі електрозварника висить на сталевій решітці або на шляховім будівництві під керівництвом веселого десятника розвантажує грузовики!..)

Отак герой відстоював перед матір'ю свої морально-етичні і естетичні погляди, певна річ, на самоті. Бо сперечатися з Зінаїдою Петрівною віч-на-віч він побоювався. Мати знала якісь немилосердно жорстокі й прості слова, що спантелічать філософа і поета більш досвідченого, ніж її син.

От візьме і питає з тихим усміхом:

«А як же вона заробить собі на шматок хліба?»

«На неї працюватиму я».

«А коли у вас народяться діти?»

Можна було б відповісти й на це. А мати засміється, закинувши назад голову.

«Ну й дивак! Та тоді треба сказати людям, що працювати повинні не всі, а лише кожен п'ятий!..»

«А й справді, в чомусь ти маєш рацію, мамо...»

Доведеться тобі, Жанно, десь-таки влаштуватися на роботу. Ти ж бачиш, які в нас погляди на шматок хліба!.. Доведеться скинути капронові рукавички, бо в них удома незручно буде мити підлогу. Треба допомагати мамі, вона багато-багато працювала і працюватиме, поки посивіє...

То чому ж ти хмуриш брови, чому заклопотано ламаєш пальці, хіба не вважаєш за честь поріднитися з робочими людьми, що все життя віддають народові свої серця і руки?..

Чому з таким гірким усміхом оглядала квартиру робітника і речі в ній? Вони ж не крадені, деякі з них служать кільком поколінням, їх не можна викидати за старістю,— ми ж бо любимо працю і все створене нею!..

Тебе не влаштовує наша квартира? То дійде ж і до нас черга, і одержимо нову, де ванна і газ, і «ліфт не працює»...

Чому ти вичитала з Єсеніна ті рядки, що мені так не до вподоби?

Справжнє кохання справиться з усім злом, якщо ти не вихована в зневазі до людини. Якщо ти не корислива, як батько твій, не женешся за нечесним карбованцем і за життям, що принижує завтрашню людину.

Я вірю в тебе. Я допоможу тобі. Ради тебе, ради душі людської я встряну в бійку навіть з твоїм батьком. В тобі моя мрія. Та в мене є ще мрія, ради якої я готовий ризикувати навіть твоїм коханням!..»

Так мучився молодий Сокіл, хоч про його страждання і не писали поем. Так розмовляв він у душі з людьми, яких любив і в яких вірив.

Тому з болем і вірою, облікаючи пальці об гаряче перо, ми записали його думки на згадку нащадкам киплячим чорнилом!..

XXXVIII. АЖ НАРЕШТІ СПРАВЖНИЙ КОНФЛІКТ

Петро Степанович ізсунув окуляри на кінчик носа, що, будемо точними, не міг послужити моделлю для скульптора античних часів, оглянув з-під кошлатих брів усіх присутніх і, тримаючи віддалік списаний аркуш паперу, сказав урочисто:

— Відкриті партійні збори вважаю відкритими!..

Після того, як було обрано президію, в яку увійшов і Петро Степанович, він, уже як голова зборів, виразисто глянув на групу молоді, потім на Воронова, що, не підводячи очей, потирав підборіддя, і оголосив порядок денний.

— Про підсумки роботи бригади, що бореться за звання комуністичної. Доповідач — директор автопарку товариш Воронов. Співдоповідь — бригадира товариша Сокола. Заперечень немає?

Іван Прокопович, і не чекаючи заперечень, підвівся, заклав руку за борт напіввійськового кітеля, солідно помовчав і потім почав читати з надрукованих на машинці аркушів.

— Товариші комуністи! В порядку критики і самокритики треба визнати, що рух бригад комуністичної праці в нас розпочався із запізненням і невдало. Його не організували і не очолили на початку ні наша партійна, ні профспілкова організації, а це в порядку самокритики, я і вказую тобі, Петре Степановичу, і тобі, товаришу Світличний, як своїм першим помічникам..

— Своєчасна і правильна вказівка!..— викинув уперед вказівного пальця Віталій Петрович.

Іван Прокопович невдоволено покосився на нього і продовжував:

— Існування бригади не оформлено моїм наказом, не взято в рямці процентного обліку, не контролюється начальником експлуатації і органами міліції, зобов'язання її не конкретні, нежиттєві і не вироблені плано-

вим відділом... Бригада виникла без попередньої моєї згоди і існує як якесь анархістське угруповання, як дитя незареєстрованого шлюбу...

— Фігурально, незаконнонароджена бригада,— із задоволенням кваліфікував Віталій Петрович.

Іван Прокопович покосився на нього вже схвально і продовжував.

— Але й це ще півбіді... Рух комуністичних бригад повинні очолювати кришталево чисті, перевірені люди, без пляминки, без червоточинки. Ці люди повинні про-свічуватися наскрізь. Що б ви сказали, товариші кому-ністи, якби комуністичну бригаду очолював ну, хоча б якийсь попович? Упевнені ви в чистоті його помислів, упевнені, що не носить він камінця за пазухою?.. Не розумію, як міг не стурбувати нашу парторганізацію і її секретаря той факт, що першу комуністичну бригаду очолює людина, не гідна цього високого звання. Це вкрай розбещений, недисциплінований шофер Сокіл, до того ж і походження якогось такого... розумієте... Хай не буде таємницею один факт з його біографії. Мати його, виявляється, в час війни не виїздила на Схід, а працювала в німців.

У той час, як Поліна Гризодубова командувала авіаційним полком, Людмила Павличенко вбивала німців сотнями, мати його мила посуд у німецькій госпіталі!.. І після цього син її претендує на роль вихователя мас! А сам тим часом упав так низько, що використовує державну машину для особистого збагачення і чесній людині,— погляд у бік Віталія Петровича,— погрожує, незаслужено ображає її!..

В цьому місці промови Івана Прокоповича Сашко зблід і важко підвівся, та Петро Степанович зробив рух рукою, ніби присаджував його. Хруснувши зубами, Сашко змусив себе змовчати.

— І от унаслідок цього,— продовжував Воронов,— і створилося відоме нам становище з виробітком членів бригади...

Й Іван Прокопович, сіючи цифри і збираючи проценти, влучно стріляючи цитатами, входив у суть, викривав корені, підводив підсумки і вимагав зробити відповідні висновки...

Рука Петра Степановича із затисненим у ній олівцем помітно тремтіла. В більш тісному колі він, може,

й не стерпів би, а тут становище голови зборів примушувало його стримуватись. Він тільки стукав олівцем по склу та переводив тривожний погляд із директора на Сашка.

А той сидів, гнівний і внутрішньо стиснений, як пружина.

Петро Степанович відчував, що йому неминуче доведеться втручатися в сутичку, і знав, як це згодом позначиться на його службовім стані... Він же механік-практик, закінчив колись лише короткотермінові курси. А в автопарк тепер щороку направляють фахівців із середньою та вищою освітою, і вони помалу витискують таких, як Петро Степанович. Тримається він лише з милості Воронова, а коли втратить підтримку... А роки вже не ті, щоб знову сідати за баранку та в чистім полі лазити під машину, коли та закапризує... А до пенсії ще цілих п'ять років. Невже тоді йти куди-небудь заправником?..

І Петро Степанович болісно кривився, слухаючи директора,— повставала його душа, загорялася, але він мовчав і думав про себе:

«Аякже, зніме, сучий син, поставить шмаркача з дипломом, а я ще з рік буду терпляче навчати його, я ж не голова вухата, а робочий... А потім мене, значить... Я — в райком. Там розведуть руками, поспівчують, а далі обережненько: «Знаєш, єдиноначалля... висування молодих кадрів... Тобі ж відомі настанови... Ми розуміємо... десь влаштуємо...» Ні, не буде він скаржитись... Хоч і гірко — на машині з тридцять першого року. Їздив ще на корівках — на «амушках»...

— Товаришу Воронов, закликаю вас до порядку! — несподівано для самого себе перепинив він директора.

Воронов закінчив чи обірвав свою обвинувальну промову. Віталій Петрович, що сидів коло нього, заплескав у долоні. Він поривався і собі виступити, та Петро Степанович махнув на нього рукою, а Воронов то просто притримав за піджак.

— Ану, товаришу Сокіл!..

Сашко встав і довгенько топтався, мнучи в руках кепку. Потім заговорив, спочатку повільно, а далі запально, з гнівом.

— Тут цей... товариш... Воронов говорив різне... про нашу бригаду... власне, про мене... І сякий я, мов-

ляв, і такий... Не пожалів він і моєї матері... тяжко образив... Німецька, мовляв, посудниця!.. От, мовляв, хто його мати!.. А в неї вже й син такий... На нього теж лягає прокляття... Лягало-таки... Мені було вісім років, вступав до школи, і в особистій справі: «Перебував на окупованій території...» За геніальним накресленням передбачили були й таку графу... Вовки, значить, і козлища... А чи не здається вам, громадянине Воронов, що ви — ходячий анахронізм?.. Але це ще не все. Повернемося до «посудниці». Це вже небезпечніше, ніж підтримувати зв'язки з якимось ворогом народу, користуючись однією вбиральнею,.. І таке, кажуть, було... Так, моя мати після того, як рік чи півтора проголодувала зі мною і продала останню кофтину, пішла в німецький госпіталь мити посуд... А там, каже мати, були й недоїдки... Звичайно, громадянин Воронов, у порівнянні з моєю матір'ю ви — вірний патріот. Бо в той час, як батько мій возив на передній край міни й снаряди, а його родина дохла з голоду в німецькім полоні, ви жерли літерний пайок і складали гроші на сьогоднішній ваш особняк і легкову машину!.. І ви, криючись з тим пайком, ненавиділи мою матір, а разом з нею вісімдесят мільйонів трудящих, що пізнали страхіття ворожої окупації! У вас тоді була міцна підтримка, громадянине Воронов!.. Усі свої підлоти виправдовували ви: «Так треба!» або «Ліс рубають — тріски летять!..». Усього було тоді у вас доволі, не вистачало тільки мужності добровільно зголоситися на призовний пункт!..

— Це інсинуація! Я виконував обов'язок перед Вітчизною!..

— Як ви його виконували,— цього я не можу сказати... І не про це йтиме мова. Ви ще й досі живете старими своїми звичками. Ви обдурюєте партію і державу...

— Я вимагаю захистити мене від випадів хулігана! Геращенко, ви чуєте?!

— Я все чую,— глухо сказав Петро Степанович.— Товаришу Сокіл, закликаю вас до порядку!

— Прошу в зборів пробачення. Але не в нього,— вказав Сашко на Воронова.— Так от. Адміністрація нашого автопарку стала на злочинний шлях приписок. І в кількості їздок, і у відстані перевезень. Вони

злигалися з начальством БМУ-34 і без трудів «перевиконують» плани, а потім одержують за це премії.

— Чому ви не навіть доказів?! Докази!!! — заволав Віталій Петрович, потрясаючи піднятими руками.

— Вся трагедія злочину в тому, що його завжди викривають. Будуть докази, товаришу начальник!.. Валя,— обернувся Сашко до дівчини, що нервово зіщулилась в центрі гуртка шоферів,— давай ті докази — подорожні листи, акт виміру відстаней,— хай збори ознайомляться!

Дівчина встала.

— Ось путівка шофера Князюка. Записано п'ятнадцять їздок по три з половиною тонни на відстань дванадцять кілометрів... Акт вимірювання визначає цю відстань в дев'ять кілометрів з маневруванням... Князюк,— звернулася вона до одного з шоферів,— ви робили коли-небудь аж стільки їздок?

Шофер похитав головою.

— В мене не космічна ракета, а самоскид. По десять-одинадцять їздок робив. Що ж, робив по одинадцять!..

— Ви підсунула фальшивку!..— пропалив дівчину поглядом Віталій Петрович.

— Ба ні, товаришу начальник! — гостро дивлячись йому в вічі, відрубала Валя.— Тут печатка автопарку і підпис клієнта.

— То й вимагайте з клієнта, чорти б вас забрали! — вибухнув директор.

— Коли ми приперли вашого клієнта до стінки, то він киває на вас,— це, мовляв, не ваше діло, про це знає ваша дирекція, а їй видніше!..

— То чого ж ти, товаришу Князюк, голова твоя — два вуха, мовчав? — докірливо похитав головою Петро Степанович.

— Хіба я тільки один?.. Е-е, що вам казати...

— А ти кажи, що знаєш! — гукнув хтось із комуністів.

— «Кажі, кажі!..» Спочатку й сам не помічав, а як помітив... Та хіба тільки я?.. То який же дурень відмовиться од зайвої копійчини... А ці взяли й накололи,— вказав він на своїх сусідів.— Мораль цієї байки...

— Я звільняю вас за приписки!..

— А ви не звільняйте, товаришу директор! Спершу

спитайте згоди робітничого комітету... Я, так би мовити, разом з вами перевиконував план... Тільки вже премії одержували ви, а не я!

— Товариші, до порядку!

— Тепер, я гадаю, зборам ясно, чому в нашій бригаді знизився виробіток. Чому так невдоволені наші начальники, що ми взяли на себе відповідальність за облік і контроль!

— Ясно!

— Як удень!..

— Ганьба!

Петро Степанович довго стукав олівцем. І коли настала тиша, думки його вже вишикувались влад. Зникли останні сумніви, дрібненькі страхи. Зараз він майже ненавидів себе за ті кілька хвилин слабості.

— Слухайте ж, товаришу Воронов!.. Вам потрібно це послухати! Зараз будуть говорити комуністи!

І один по одному вставали люди і гнівно кидали все нові й нові обвинувачення просто в обличчя Воронову, що вкрилось червоними плямами досади і безсилового гніву.

І Петро Степанович теж сказав своє слово. Він гордий носити ім'я комуніста, члена партії, що ненавидить брехню і обман. Він зневажає тих, хто намагається ошукати партію, хто лізе в комунізм з повною скринєю і пустою душею. Він на боці тих, у кого в душі блакитна мрія, хто вже сьогодні готовий жити завтрашнім днем, хай навіть вони частенько й помиляються, гарячі голови — два вуха!..

XXXIX. НЕПЕРЕДБАЧЕНІ АВТОРОМ КОЛІЗІЇ

Якщо розглянути конфлікт між Соколом і Вороновим з позиції навіть найсумірнішого критика, то й тоді впадає в око шаблон «Робітник-новатор і директор-консерватор».

«Притчею во язицех» став отой «робітник-новатор». Він стільки повинаходив, стільки позапроваджував у виробництво, що перелік усього цього, який називається романом на виробничу тематику, ось уже з десяток років дає засоби до існування сотням письменників.

Гумористичним персонажем став також і «директор-консерватор».

Останнім часом романісти так часто без відома тресту і обкому знімають їх з роботи і переводять на нижчі посади, що автор потерпає, як би не засмітили ними проміжні ланки нашого апарату.

Критики, що трощать списи на цих опудалах, не второпали тільки одного: подібний конфлікт надто життєвий і надто безпечний, щоб можна було обминути його...

Отож і автор, дарма що споживав щодня по півфунта пірамідону, не зміг знайти жодних новаторських засобів і конфліктів, як тільки нацькувати консерватора на новатора. І хай тоді критики, замість того щоб мегелити автора своїми висновками, розбороняють його персонажів...

Після того, як Сашко мужньо викрив на партійних зборах змову консерваторів і окомилювачів, автор уже мав право організувати ще кілька бригад комуністичної праці і закінчити повість телеграмою на ім'я керівника обласного (або й вище!) масштабу. Це влаштувало б і читачів, бо історія стає невеселою...

Сашко сподівався, що після його виступу шофери якщо й не підкидатимуть його під стелю, то й не дозволять при цьому впасти.

Так воно й вийшло: тільки він якимось робом не долетів до стелі і не впав на землю.

Були серед робітників такі, що зрозуміли бійку по своєму:

«А біс їх там знає, чого вони загризлися... Видно, один багато вимагає, а інший мало дає...»

Інші обережно схвалювали. Що саме чекає Сокола, ці шофери, хоч у принципі й вірили в демократію, висловлювали так:

«Ну, братику, критикувати начальство — це плювати супроти вітру!..»

«А він доможеться свого! Ми допоможемо!..» — вірили молоді та гарячі.

«Поки сонце зійде, роса очі виїсть...»

Ой, зумів Воронов посіяти отруйне сім'я підозри, і воно подекуди вже проростало...

«А ви чули: Сокіл який святий та божий, а й собі — «наліво»...»

«Буду заперечувати — подумають: виправдовуюсь...»

А були ще й такі: ти їм «Здрастуйте, товариші!» —

а вони, набичившись, повільно повертають за тобою голову і зумисно голосно розповідають сороміцькі анекдоти. А потім у спину: «Бач, як на наших шиях в'їжджає в комунізм!.. Далась йому та наша зайва копічина!.. З цим не найдеш і не поділиш!..»

І здавалося Сашкові, що тільки такі розмови точаться про нього по всіх усюдах.

І не вірилось, що хтось його підтримає. В тяжкій задумі, дивлячись поверх голови, слухав він Валю, що смикала його за гудзика і схвильовано заспокоювала:

— Ви праві. Вас підтримують усі... Я, ну й Петро Степанович... Бригада і всі, всі... Хто ще, кажете?.. Партія і комсомол... і безпартійні... усі чесні люди... Я і Петро Степанович... Ви знайдете в собі сили боротися до кінця?.. Фі, як ви розклеїлись! Я вірю, ви все зможете, ви все розумієте... Ні, ви нічого не розумієте!..

XI. «ОЙ ДІВЧИНО, СЕРЦЕ МОЄ...»

Хотілось би почати цей розділ піснею, як парубок вербує дівчину за себе заміж і як вона, тая дівчина, ставить питання руба про житлову площу:

Постав хату з лободи,
А в чужую не веди!..

Але, мабуть, з цього не вийде нічого путнього, бо сучасна молодь спершу одружується, а потім уже починає дбати про житлову площу, і, крім того, в пісні згадується ще й лихая свекруха, яка

Хоч не лас, то бурчить,
А все ж вона не мовчить!..

У цих рядках криється якийсь натяк на Зінаїду Петрівну, і справа з пісенним початком стає безнадійною.

Доведеться нам знову впрягатися в тяжке ярмо прози...

...Відчував Сашко і холодну зненависть Жанниного батька, і осуд обережненьких, яких уже тягали на різні опити та допити в різні комісії, і Валину вимогливість, таку строгу, що аж пригнічувала, і материну замкнутість після того, як Жанна відвідала їхній дім.

Петро Степанович теж якось віддалився од нього:

йому було не до Сашкових переживань, самого заїдали комісії, обстеження та розслідування.

Сашко з товаришами, звичайно, не боялися комісій і розслідувань.

Бригада їхня не будувала вавілонських веж, за які, кажуть, марнотратні будівельники зазнали кари від бога. Вони не розтринькували народних грошей на всілякі шпилі біля входів у службові будинки в стилі «для входящих — для ісходящих» і не могли зазнати осуду і від людей. Вони (о свята простота!) тільки возили на будови щебінь, підвищували продуктивність праці на кілька процентів (о який прозаїзм!) і знижували собівартість на кілька сотих копійки (яка дріб'язковість!). І разом з автором щиро вірили (який практицизм!), що цим вони наближають людство до комунізму.

«Які ж вони були щасливі!..» — мрійно скажуть нащадки.

Гей, далекі друзі, в кожного з них і своє щастя, і своя драма...

Бо чого ж би тоді Сашко, забувши про свої підручники, щовечора виходив із дому і скрадався провулочком, де високий паркан, а на хвiртці класичний напис: «Обережно. Злі собаки»?..

Вже кілька тижнів (а може, місяців?) не показувалась із того терему білява красуня, не махала йому шовковою хустиною...

З палаючим поглядом романтичного безумця чи початкуючого поета він писав їй листи. Вірний його почтальйон, скособочившись від ваги своєї сумки, віддавав їх до рук красуні щодня по одному, а як був у доброму гуморі, то й по два. Ці листи ми не можемо тут надрукувати, бо хіба ж вистачить у друкарні літер, щоб набрати тисячі разів «кохаю»?..

Листи ці читали.

Але на них не було солоних плям, обведених кружечками з поміткою: «Отут я плакала...»

Прочитані листи повертали на його адресу без коментарів, тільки слова «кохаю» були акуратно, під лінійку, підкреслені червоним олівцем, а поряд сварливо гелготіли знаки запитання. Сашко не був початкуючим письменником, але й він розумів, що художню вартість його творів ставлять під сумнів.

Не будши навіть близько від редакції, талановита дівчина вже знала, як можна зачепити людину за ребро цим одним розділовим гаком...

Між ним та коханою стояла ще одна перешкода — паркан.

Що робиться за тією штучною спорудою він мав можливість дізнатися, та становище позитивного героя не дозволяло йому дертися на паркан, а тим більше підглядати в щілину.

І зараз він міг лише проклинати ті паркани і пересичене благополуччя за ними. Він з дитинства мріяв про ті часи, коли людина стане справжнім другом всім людям, а не ховатиметься в своїй нірці, немов кролик із морквинкою в зубах.

Але поки що реально існувала так звана особиста власність, і вона частенько шкірила зуби, коли її називали «приватною».

І десь там, за пунктом закону, який в його уяві набирав вигляду паркана з натиканими в торцях гвіздками, сиділа в ув'язненні його любов — добра, чиста й наївна...

Вирвати її з тої тюрми! Краса зів'яне в полоні речей!

Та для цього потрібно бути або казковим героєм, або... просто мужньою людиною.

І що Сашкові діяти? Ламати паркан чи натиснути кнопку дзвінка і чекати, як у супроводі басистого гавкоту вівчарок вийде сам Воронов і з ненавистю примружиться, впізнавши його?

Але він мусить іти. Він повинен сказати дівчині: «Ти підеш зі мною. В робочу родину. Ти прекрасна. А ми, як ніхто, маємо право на красу, бо все найліпше на світі створене нашими руками... Так, віднині в твоєму житті не буде спокою. Бо й ми неспокійні, ми постійно в русі. Ми — пальне, ми — рушійна сила всіх революцій!...»

Багато високих слів міг сказати Сашко своїй коханій. Але стиль його був більш лапідарний, ніж авторський, і він вирішив одразу діяти.

Це було важче, ніж дехто гадає.

Ось він уже знайшов у сучку кнопку дзвінка і наблизив до неї пальця. Натиснути?.. А він як заверещить голосом недорізаного приватного власника:

«Пробі! Грабують!..» І ціла згряя псів кидається на тебе — експропріювати штани...

А може бути й так: вийде Жаннин батько, довго відмикатиме замок ключем із цілої зв'язки, а потім скаже зловісно: «Заходь. Навічно...»

А ще може вийти сама Жанна і кинути на нього погляд, в якому він прочитає смертний вирок: «Я вас не знаю. Ідіть геть!..»

Тяжко-тяжко зітхнув Сашко, перш ніж натиснув ту кнопку...

Дзвінка він не почув.

Довго стояв похнюплений, не наважуючись нагадати про себе вдруге.

Йому почало здаватися, що він уже чує чийсь кроки. Ні, то все гучніш і гучніш стукає його серце.

І коли чекання стало нестерпним, за хвірткою почувся жіночий голос.

— Хто?

Від хвилювання Сашко заворушив борлаком.

— Хто, я питаю? — нетерпляче повторила жінка.

— Жанна... Іванівна... Я хотів би... Я хочу її бачити.

— Хто ви такий?

— Зна... уфф... знайомий.

Смачно, мов пес, що розгризає кістку, клацнув замок.

Хвіртка прочинилася, і перед Сашком постала невисока жінка у кокетливим рожевим халаті. Вона була така ж вродлива, як і Жанна, тільки обличчя було повніше і в очах більше коли не розуму, то зарозумілості.

Постать її вже не нагадувала скрипку, а скоріш віолончель.

Щоб оглянути його, жінка високо задерла голову, і шия її була така сама струнка, як і в дочки.

— Я прошу покликати Жанну... Іванівну.

— Вона зайнята.

— Мені вона дуже потрібна.

— Ну, гаразд, зайдіть до неї.

«А чи вона одна?» — хотів запитати Сашко, та не посмів.

«І чого йому до Жанни?» — подумала жінка.

Частенько заходять до них молоді люди, а цього вона бачить уперше. Ті заходять упевнено, сміло, а цей

чимось схвильований, брови ламаються, обличчя спітніло, і очі — вогкі, благальні...

— Прошу,— сказала жінка і пішла поперед нього, заклавши одну руку до кишені халата, а другою енергійно помахаючи.

Сашко почував себе школярем, що йде за вчителькою на неприємну розмову до вчительської. І серце його калатало, як шкільний дзвоник.

Він вже і втік би звідси, та для цього треба було ще раз потурбувати господиню — хвіртка ж у них замкнена постійно...

Він був упевнений, що його повчатимуть. І все його ество зарані повставало...

XII. МАТЕРІ СНИТЬСЯ СОН

...Справи наші кепські. Герої збивають автора з веселого тону, і він починає нервувати. Поведінка героїв стає щораз незрозумілішою і ідейно невитриманою.

Не кажучи вже про інших, здавалось би, хоч мати героя мусить бути у всіх відношеннях бездоганною. А вона, друзі, ще й досі темна і несвідома, і в образі її непомітно жодного зросту. Незважаючи на численні лекції з питань психології, що їй бубнів з кутка динамічний гучномовець, вона ще й досі вірила у віщі сни.

І ще, замість того щоб читати найновіший роман Всеволода Кочетова, того тривожного вечора Зінаїда Петрівна дуже рано вклася спати.

І в ту мить, як Сашко переступив поріг квартири Воронова, матері приснився сон.

Бачила вона височенний міст підковою через широку ріку.

На тім мосту проїжджає машина.

В кабіні Сашко.

І раптом грузовик починає виляти.

— Сину!!! — голосно скрикнула Зінаїда Петрівна і зробила спробу кинутись йому на поміч. Та не змогла. Вся ніби здерев'яніла, не поворушить руками, не переступить ногою...

А в цей час машина летить, як поранена птиця, кидає нею з крила на крило... І ось, збезсилена, сліпо кидається вона з висоти і, важко перекидаючись у повітрі, летить у прірву...

...У квартирі Воронова сидить компанія різного віку людей і веде приємну розмову.

Тут був і господар дому, і нафталінова Емма Карлівна, був уже тут і її вчений небіж, а поряд із ним — розрум'янена Жанна.

Коли увійшла Тамара Матвіївна з Сашком, усі, як по команді, повернули до них голови.

Воронов зіскочив з місця.

— А-а, старий знайомий! — весело привітав Сашка кандидат і, звертаючись до Жанни, сказав: — Ось вам приклад шофера-безсребренника — мені зробив послугу, а сам ускочив у халепу...

— Хто тебе кликав сюди?! — задихаючись, крикнув господар до Сашка.— Як ти посмів вриватися в мій дім?!

— Я, власне, до Жанни,— опустивши голову, тихо сказав Сашко.— Звичайно, пробачте мені...

— Ви погляньте на цього... цього... Це шофер із мого парку... Мерзотник!.. І він нахабно твердить, ніби має якісь справи до моєї дочки!..

— Цікаво,— непевно усміхнувся кандидат.

— О-у! — округлила очі й рот Емма Карлівна.

— Батьку, я мушу поговорити з ним!

— Які можуть в тебе бути розмови з цим... цим?..

— Він — мій знайомий.

— Я ще раз питаю: які можуть бути розмови між шофером третього класу і дочкою директора?

— А якби я був шофером другого класу? — похмуро усміхнувся Сашко.

— Мовчати!.. Я покличу міліцію!

Емма Карлівна молитовно склала руки і закотила очі під лоба.

— О-у!..

— Заспокойтеся, Іване Прокоповичу! — лагідно поклав свою руку на руку господаря кандидат.— Може, цей автомобільний юнак дійсно має якусь справу до Жанночки...

— Так, я маю до неї справу! — голосно сказав Сашко.— Я, громадянин Воронов, кохаю її. І вона знає про це. Я прийшов поговорити з нею віч-на-віч і поспитати про її рішення.

— Боже!.. Сашко!..— затулила дівчина обличчя долонями.

— А я не можу інакше, Жанно!

— Геть, бандите!..— заревів Воронов.

— З нею!

— Чому ти мовчиш, негіднице?!

— Я гадаю, Жанна може відповісти на моє почуття.

І якщо не наслідуюється сказати це тепер, то скаже пізніше. У неї більш спільного зі мною, аніж з вами. Вона піде зі мною.

— Якщо ти мені дочка, скажи йому, що він бреше!

— Він ніколи не бреше!..— сумно похитала головою дівчина. І зайшлася плачем.

З огидою і ненавистю батько процідив крізь зуби:

— Тварюка!..

— Ваню!..— скрикнула Тамара Матвіївна.— Що ти говориш, Ваню?! Посоромився б сторонніх людей!

— Це правда. А правда для мене над усе!..

— Іване Прокоповичу, заспокойтеся! Цей шофер, видно, одержав сьогодні зарплату...

— Вона теж пташка!..

— Я ні в чому... Я не зробила нічого...

— Жанно, ти йдеш зі мною?

— Жанночко, донечко, навіщо ж оце ти? — тихо захлапала Тамара Матвіївна.

— Замовч! — тупнув ногою Іван Прокопович.— Твоя донечка спізналася з шофером! І хай іде з ним під три чорти! Нюхати бензин. Прати засмальцьовані штани!

Дівчина глянула на нього почервонілими, повними сліз очима.

— За що ти зневажаєш мене, батьку?..

— Забирайся з-перед моїх очей. Із своїм бандитом!

Жанна довго з якимось отупінням дивилася на нього і беззвучно ворушила розпухлими губами.

Гості встали.

— Ну що ж... І піду... Я піду...— і осліпло простягла руку до Сашка.

Юнак підійшов і, звільняючи автора від обов'язку описувати непритомність, взяв її за руку. І так пішли до передпокою,— він з високо піднесеною головою людини, яку не можна образити, і вона — як незряча.

У вітальні стояв стривожений гомін. Іван Прокопович демонічно реготав.

Плутаючись у рукавах, Жанна надягла літне пальтечко і, спотикаючись, вибігла з дому. За нею гунав Сашко.

Зупинилися вони кварталів за три від дому.

— Жанно, зоре моя, мріє моя!..

Тіло дівчини було безвільне, податливе і холодне. Ніби промокаючи рядок небесного вірша, він вустами своїми висушив її сльози. Вона вся тремтіла і зовсім по-дитячому хлюпала носом.

І так вони стояли довго-довго, і разом з ніжністю в їхні тіла вливалось тепло життя.

— Навіщо ти образив мого батька? — раптом запитала вона сірим голосом.

— Я не ображав його, Жанно... аж поки він не образив мою матір.

— Але ж ти виступав проти батька на партійних зборах!..

— Я не міг інакше. Твій батько намагався обманути партію. Заради грошей, різних там премій, може, й ради кар'єри, він вчинив злочин.

— А ти думав про мене?..

— Я думаю про тебе постійно.

— І про те, як мені боляче?

— Ти повинна стати справжньою людиною... Я можу кохати тебе тільки красиву. А для цього...

— Ти жорстокий его... его.. як це?.. Егоцентрурист...

— Егоцентрурист... Ні, Жанно, я люблю людей.

— Ти нікого не жалієш.

— Я не пожалію ні себе, ні тебе заради справи народу.

— Хіба так розмовляють з дівчиною?..

— Я говоритиму тобі найніжніші слова, носитиму тебе на руках, але мрія моя.. Вона повинна бути в нас спільна. Якщо спалахне війна, я на смерть піду за цю мрію. І ти будеш поряд. Ось яке щастя хочу я тобі дати!..

— Ох,— зітхнула дівчина,— мені цього забагато... І замало. Я хочу пожити для себе. Спокою хочу, затишку...

— Ходімо,— сказав він лагідно і разом з тим рішуче.

— Куди це?

— Ну, до моєї матері.

— А чого ж би я туди йшла?

— Як це? — розгубився він. — Тебе ж батько з дому вигнав!

— Ха-ха-ха! — засміялася вона. — Я сама його вижену!.. Я їм задам такого!.. Ні, до твоєї матері я не піду!..

І, опустивши голову, почала мугикати якусь пісеньку.

Потім замовкла, ніби прислухаючись до чогось.

— Ну, добре, я розумію тебе. Але рано чи пізно ми одержимо квартиру.

— А потім?

— А потім... гм!.. Заберемо до себе маму!..

...І пов'язав же автор свою долю з цим позитивним хлопчиськом! Спокійно писав би собі гумористичні оповідання, одержував за них гонорар та складав гроші на книжку. А тут що не день, то нові турботи, та тривоги, та чекання чогось непередбаченого, та холодок поза шкірою!..

ХІІІ. ЗЛОЧИН І КАРА

...Тим часом різні комісії, з бою зайнявши столи службовців автопарку, гортали стоси паперів, промаслених подорожніх листів, викликали водіїв на опити та допити, перевіряли пломби на спідометрах, гасали по всіх маршрутах автоперевезень і вимірювали відстані.

Ці ж комісії перевіряли обсяг робіт, виконаних БМУ-34, і поступово дим, напущений пояснювальними записками Воронова і Голубенка, розсіювався.

Було незаперечно встановлено, що на будівельні майданчики БМУ-34 Тринадцятий автопарк перевіз піску, щебеню і цементу майже вдвічі більше, ніж укладено бетону (враховуючи й воду!).

Скандал був на цілу область...

Різних актів складено було стільки, що, перевозячи їх, автопарк міг додатково до плану зробити ще чимало тонна-кілометрів...

І як уже закінчили всі перевірки, почався розгляд персональних справ.

Різні комісії із купи актів витягали кілька найцікавіших, писали свої висновки і передавали по естафеті.

Інші комісії витягали із папок попередніх комісій один-два найцікавіших документи, писали свої висновки й рекомендації і передавали на розгляд ще іншій комісії.

Остання комісія витягла з кількох аркушів один найцікавіший, написала свої висновки і передала на розгляд керівному товаришеві.

В плюшевій тиші просторого кабінету той прочитав найцікавіший документ і грюкнув кулаком об стіл.

— Ну й арапи Петра Великого! — вигукнув він, а потім посмоктав зуба і замислено почухав скроню.

Коли на шум вбігла секретарка, грізний владика звелів покликати начальника відділу керівних кадрів.

Кадровик розмашистою ходою пройшовся по килиму, повернувся на закаблуках і став перед столом, задерши догори підборіддя.

— До наказу,— сказав керівний товариш і простяг йому аркуш.

Кадровик пробіг очима резолюцію, подражнив їжачка на голові, ляснув пальцями і сказав:

— Але ж біографія! Але ж тверда рука!.. Але ж номенклатура!..

Керівний товариш довго думав, потім потер пальцями підборіддя і розслаблено махнув рукою.

За кілька днів над усіма автопарками заgrimів наказ.

В ньому було перелічено всі злочини директора Тринадцятого автопарку товариша Воронова І. П. Цим фактам була дана належна оцінка.

За вказані злочини було

н а к а з а н о:

1. Начальника відділу експлуатації 13-го автопарку Голубенка В. П. зняти з роботи і віддати до суду.

2. Просити відповідні організації розглянути персональну справу наклепника і склочника Сокола О. Д.

...Маловірам і нитикам ми з повною відповідальністю скажемо таке: Сашко, як справжній герой, колись-таки доможеться свого!.. Добро візьме верх над злом!..

Того повного несподіванок вечора Жанна не пішла з Сашком кувати нове життя. Вона щиро любила і тата, і маму і не могла так одразу залишити їх круглими сиротами.

Правда, вона любила і Сашка, але її лякав його фанатизм, бентежило службове становище і дратувала його мати.

Розібратися б, яка там у нього «блакитна мрія»?.. І що він з дружиною матиме з неї?.. Помріяти можна на концерті, в театрі, в кіно, врешті, над цікавою книгою, а в житті зовсім інакше. Треба мати і добру квартиру з газом, з ванною, з холодильником, з пылососом, з телевізором марки «Рубін», як у них удома, потрібно мати ще власний автомобіль, як у тата, і чимало грошей. А Сашко хоч і розумний, і чесний, а не може дати їй цього мінімуму життєвих вигод.

Ну, ще й служба... Зустріне Жанну подруга, розцілує, і одразу: «Чула вже, чула... Вітаю!.. А хто ж твій обранець?.. Шофер?.. Та ти жартуєш... Ну й розсмішила — шофер!..» Це саме доведеться вислуховувати і татові з мамою... Ні, Сашка потрібно... як це?.. переква... перекваліфікувати... Тато влаштує його в себе в автопарку... на пристойну посаду... І хай він живе в нас... Жанна примусить батьків скоритися долі...

Так думала вона того вечора, коли Сашко відважився розпочати війну ради неї.

Вона, звичайно, нічого не сказала про свої плани Сашкові, але рішуче відмовилась іти з ним, посилаючись на потрясіння від усіх лих, що водночас звалились їй на голову. Вона заспокоїться, збереться з думками і тоді вже напевно зважиться... Хай не гадає Сашко, що вона боягузлива... На доказ цього вона сама піде додому і не дозволяє, забороняє йому проводити себе...

Хоробрість її дійшла до того, що вона пригрозила хлопцеві крайніми заходами («Ти побачиш, що я зроблю!»), якщо він наполягатиме на своєму.

І вона майже побігла від нього продовжувати боротьбу за їхнє спільне щастя.

Батько зовсім не здивувався, відмикаючи їй хвіртку.

Із глузливим, як їй здавалося, усміхом позирав він на палаюче обличчя та на її проворну ходу, коли дочка пробігала до своєї кімнати. На тривожно-запитливий погляд дружини він тільки презирливо закопилів губи.

І з цієї хвилини Жанна розпочала героїчну, хоч і нерівну боротьбу.

Коли Тамара Матвіївна зготувала чай і покликала дочку, та не подала голосу. Злорадно посміхаючись, вона думала: «От і ви не поїсте... Так вам і треба!.. Помучитесь самі — знатимете чужі болі...»

За півгодини мати прийшла знову, поторгала двері, постояла, прислухаючись, потім зітхнула й пішла до ванної.

Жанна роздяглася перед трюмо, кілька разів повернулася сюди-туди, розглядаючи своє відображення на повний зріст. «Збожеволів би Сашко...— гордовито подумала вона.— Та й не тільки Сашко...» І вона пригадала, як блищали очі в кандидата, коли він звертався до неї. Від нього, здається, легенько пахне коньяком...

Нервово позіхнувши, Жанна одягла нічну сорочку і, легко закинувши ноги на ліжко, гулькнула під ковдру.

Вона любила спати в теплі. Зігрівшись, вона швидко заснула, хоч уві сні схлипувала і скривджено ворушила губами.

Прокинулась Жанна годині о восьмій ранку.

І на цей раз повторилася вчорашня історія.

В ідальні бряжчав посуд — мати накривала стіл до ранкового чаю. Чути було її стурбований голос і батькове глузливе гмикання.

Знову мати постукала в двері і, як і перше, не дістала відповіді. Потопталася біля дверей і пішла вряджати батька на службу.

Жанна тільки посміхалася. Але це тільки напочатку. Кімната її була надійним казематом, але не зовсім обладнаним. Виникла потреба зробити бодай короткочасну розвідку боєм. Поки батько й мати були в ідальні, годі було про це й думати.

Чекання ставало фізично нестерпним.

Аж ось гавкнув французький замок. Батько пішов.

Знову мати підійшла до дверей, щоб хитрощами виманити Жанну на широкий оперативний простір ідальні. І знову її спіткала невдача.

За півгодини мати почала збиратися на базар.
Знову клацнув замок.

Що противник на короткий термін зовсім зняв облогу, Жанна впевнилась остаточно, коли через вікно побачила, як на вулиці промайнула материна постать.

Час настав!

Жанна відімкнула двері і шаснула на нейтральну смугу.

Потім умилася і стала повертатись на вихідні позиції.

Але тут їй спало на думку потрофеїти.

«Голодувати так голодувати!» — подумала дівчина і потягла пачку печива. Потім додала до нього ще з десяток цукерок.

Як уже сказано, дівчина вирішила голодувати, а не помирати від спраги, то було прихоплено ще й сифон з газованою водою.

Щоб психологічно підготувати себе до боротьби, дівчина підійшла до книжкової шафи і, водячи в повітрі пальцем, почала пригадувати, що може знадобитись для цієї мети. Ага, ось роман Василя Кучера «Голод»... Тепер ніби все... Та візьмемо ще й «Голод. Пан. Вікторія» Кнута Гамсуна...

Притискаючи до грудей трофеї, Жанна зайшла до себе, сифон поставила на туалетний столик, книжки ж, печиво і цукерки кинула на ліжко. Потім замкнулася від усього світу, може, й довічно...

Автор описує подібну ситуацію вперше і потерпає, чи не здадуть йому в кінці нерви... Описувати беззахисну чарівну істоту, яка добровільно заради кохання прирекла себе на муки голодної смерті,— це неабиякий в історії літератури подвиг!..

Юна войовниця лягла на ліжко (бо чула, що голод легше зносити лежачи) і, одкусуючи крихітки шоколадної цукерки, почала знищувати трофеї.

«Отепер повоюємо»,— подумала вона.

Потім Жанна почала переглядати роман українського письменника. Але в нім так похмуро описувались людські страждання, так багато вимагалось від героя, що не варто було псувати ним настрої і цим ослаблювати свою волю до опору. Роман було відхилено без спроби зробити хоча б поверховий аналіз.

Зате (тут уже автор чекає екзекуції з боку редак-

торів) повість колабораціоніста Кнута Гамсуна дівчина без вагань прийняла на своє ідейне озброєння.

Клятий запроданець так романтично описував голод, особливо ж його фізіологічні наслідки, що Жанна аж тремтіла на своєму (може, й смертному!) ложі...

XLV. В БУДИНОЧКУ В ПЕРЕДМІСТІ...

...Як важко бути письменником — не кожен знає...

Припустімо, прожили ви спільно з дружиною років понад десять і раптом замислили написати повість, де головною героїнею має бути гарненька дівчина.

Починаєте шукати прототипа.

Ясна річ, що дружина ваша для цього не підходить.

Кидаєте оком сюди, туди, шукаєте підходящого індивіда. Дуже копіткє заняття, коли врахувати, що в цьому вікові всі вони підходять для цієї мети: всі до біса чарівні.

Та справжнє мистецтво вимагає глибини.

Робите спробу вивчити душевні особливості прототипу і...

— А куди ото витріщився?! — гримає на вас майбутній читач симпатичним голосом вашої дружини. — Я тобі дам роман!..

Та найважче буває тоді, коли авторові доводиться бути жорстоким.

От і зараз покинули ми Жанну Воронову помирати від кохання і голодної смерті, щоб на догоду літературній традиції тільки затримати дію... Ні, мабуть, уже після цієї повісті автор перейде-таки на більш спокійну і вигідну роботу коло сатуратора...

...Дає себе відчувати дистрофія. Неміч. Спазми шлунка. Сухий блиск очей. Паморочиться голова...

А в цей час Сашко, не знаючи біди, сідає снідати...

— Запізнююсь, мамо, — бурчить Сашко.

— Я й так встала о пів на шосту... А вчора ж виїшов балон з газом... Грінки, Саню, бери до чаю, а бутерброди — на роботу.

— Я, мамо, незабаром звільню тебе від цього клопоту, — солідно каже Сашко.

Зінаїду Петрівну розвеселив його тон.

— Ти що ж — наймеш хатню робітницю?

— Ні. Я одружуюсь із Жанною.

— Ну що ж, вітаю... І вона буде вставати о шостій годині?

— Безперечно... Цілком можливо... Може, і вставатиме... Вона ж буде дружиною робітника. А може, й сама працюватиме. Це ж непогано?

— Дуже добре. Твоя мати теж була дружиною шофера. І сама робітниця. Ти ж поважаєш мене?

— Я тільки, мамо, хотів порадитись із тобою... Знаєш... Як тобі сказати?.. Ну, розумієш Жанна не хоче жити вкупі з тобою... Звичайно, це примха... В неї немає жодних підстав...

— Хай так,— зітхнула мати,— ти можеш іти до неї... Ти будеш приходити до мене?.. Я частуватиму тебе чаєм з грінками. В мене завжди буде для тебе варення з вишень... І зі мною ти зможеш відвести душу.

Сашко замислено сьорбав чай.

— Ні,— покрутив він головою.— Ні! — жорстоко примружив очі.

В матері обривалося серце. Тамуючи бажання перевести подих, вона сказала тонким голосом:

— То в чім річ? Я перейду в гуртожиток, а ти з дружиною житимеш тут.— Сподіваючись, що він почне суперечити, вона скоромовкою продовжувала:— Я ж увесь свій вік прожила для тебе... Було й важче...

Сашко не розумів, чому йому стало так душно, чому кров припливла до лица. Мабуть, дуже вже міцний чай...

— Ні,— сказав він,— і так не буде.— Прийде вона таки сюди, а там станемо на чергу і одержимо квартиру!

«Сину,— усміхнулася про себе мати,— який ще ти зелений...»

XLVI. ГОЛОДОВКА ТРИВАЄ...

Ми залишили Жанну в дуже небезпечнім стані. Не кажучи вже про можливий шкідливий ідейний вплив, який міг справити на дівчину тричі мерзенний Кнут Гамсун, на весь зріст поставала загроза смерті від дистрофії. Цукерки і пачка печива вистачили б їй на цілу добу, якби не свідомість, що вона голодує.

Опівдні Жанна вже страждала.

В животі в неї непристойно вурчало, в роті було повно слини, і поезія «Пана» тільки драгувала її.

Прочитавши з нього кілька сторінок, вона перейшла до «Вікторії». На її щастя, повість виявилась такою захоплюючою, що дівчина на якийсь час забула про голод. До третьої години дня (була саме субота), коли батько приїздив на обід, Жанна встигла перегорнути останню сторінку.

На її враженнях від прочитаного не будемо зупинятися, бо наближаються більш важливі події.

Жанна чула, як мати заклопотано доповідає батькові про стан справ. Батько спочатку гмикав, потім гримнув на матір, і вони сіли обідати. Певно, щоб завдати Жанні ще гостріших мук, обідали довго і шумно. Брязкотіли ножами й виделками, батько голосно хвалив страви. Жанна стояла біля дверей і, в думці бажаючи їм луснути від тих дуже смачних страв, страдницьки ковтала слинку...

Нарешті батько встав із-за столу і неголосно сказав щось до матері.

За кілька хвилин мати присунула до дверей стільця. Підійшов батько і загнував у двері кулаком.

— Слухай!..— сказав він.— Якщо ти зараз же не поїси, то висаджу двері... Будь певна, я зроблю це майстерно! І вже нагоду!..

Цього дівчина не могла знести. Вона поспіхом відімкнула двері стала на порозі гнівна, як Немезида.

— Я зневажаю вас! — вигукнула вона.— Це насильство! Я протестую! Ви не маєте права!..— Вона зиркнула на стілець. На нім стояла чашка бульйону, порція котлет з картопляним гарніром і склянка компоту. Жанна схопила котлету, поклала її на шматочок хліба, і, гнівно блискаючи очима, з'їла.— Ти не думай, що примусиш мене з'їсти ще! — і, гордо відсунувши стільця, грюкнула дверима і замкнулася ізсередини.

— Ха-ха-ха! — зареготав Іван Прокопович сміхом сатани, котрому пощастило спокусити черницю.

Як страждала бідна Жанна! Навіть померти ці злі люди не дадуть їй спокійно!..

І, знесилена своїм горем, вона впала на ліжку...

Прийшла до пам'яті (чи прокинулась?) аж увечері.

В їдальні, що правила у Воронових і за вітальню, чувся гомін.

Шамкотіла своїм світським голосом Емма Карлівна, оксамитово стелився баритон її вченого небожа.

— Жанна сьогодні щось занедужала,— казала мати.— Знаєте, після отого свого вибрику... Ну й свавільна!... Та нічого, я попрошу її, і вона вийде...

Жанна зіскочила з постелі, підбігла до дзеркала і глянула на своє відображення. Лишенько, яка вона закудлана! Запустила гребінь у кучері і мало не рвала спутані коси. Причесавшись абияк, вона освіжила обличчя одеколоном, хутенько натягла вузьенькі брючки і почала очікувати. І коли мати постукала в двері: «Жанно, тебе хоче бачити Віктор Петрович!..» — вона відчинила двері і стала на порозі, ефектно схилившись на одвірок. Поза її немов говорила: до матері: «Хоч і серджусь на вас, та все ж я вихована!», до гостей: «Погляньте, яка я гарна!..» Кожен зрозумів те, що було йому призначено, бо мати сказала:

— Як гарячково блищать у тебе очі!

Емма Карлівна приставила до примружених очей окуляри, які вона тримала за оправу, як лорнет, а кандидат тільки засліплено кліпав очима.

Бо й після голодовки (про котру він, звичайно, не знав) обличчя дівчини палало, мов горда троянда.

...Наступного вечора в театрі молоді донжуани нахабно наводили біноклі на біляву красуню, що сиділа з якимось щасливчиком у другім ряду партера.

А молодий шофер, що постаттю і обличчям нагадував натхненного поета, самотньо проходжав тихим провулочком повз особняк-фортецю з класичним написом на хвіртці: «Обережно. Злі собаки» — і тремтів од чекання й тривоги, чекав і не міг дочекатися...

XLVII. «ВІН — УБИВЦЯ!..»

Жоден із порядних людей не дорікатиме Жанні, що вона відвідала театр із кандидатом філософських наук.

Не в забігайлівку ж пішла вона з ним!..

Хіба вона зрадила Сашка?

Якщо дівчина з чемності йде з молодим чоловіком у театр, то чи варто робити з цього трагедію?.. Жанна не черниця і не має наміру замуруватись у чотирьох стінах. І одружившись, не стане відлюдницею. Вона попередить про це Сашка!

А Віктор Петрович, треба сказати, ще й цікавий співбесідник, добре знає літературу.

Якщо Сашко прочитає напам'ять щось із «Анни Снегиной», то Віктор Петрович може з годину розповідати про історію цієї поеми. Сашко без пам'яті законханий у «Персидские мотивы» Єсеніна, а кандидат розчарує, що поет ніколи не був у Ірані...

Начитаність Жанни виявлялась просто неучтвом у порівнянні з енциклопедичністю знань Віктора Петровича. Жанна зробила з цього правильний висновок, що непогано було б підвищувати свій культурний рівень під його керівництвом... Однак у цьому приховувалась своя небезпека. Жанна помітила, що од Віктора Петровича частенько пахне цукерками. Запах приємний, якби до нього не примішувався ще дух коньяку.

Про властивості коньяку Жанна вже знала.

Він робить людину балакучою, веселою і сміливою... Хто зна, чи не зробить спроби Віктор Петрович підпіти її?.. А це вже, кажуть подруги, зовсім небезпечно...

Хоч хай що там гадає собі цей симпатичний молодий учений, а Жанна доведе йому, що вона не з тих, хто вішається на шию чоловічій тільки через те, що в нього солідний оклад і добра квартира!..

А Сашко?.. А він хай погнівається, поревнує, це зробить фанатика більш покладистим.

І пильність батьків треба трохи приспати...

Віктор Петрович почав заходити до Воронових за просто.

Він був досить розумний, щоб не помітити черству красу Тамари Матвіївни, і досить тактовним, щоб цього не помітила її дочка.

Тамара Матвіївна була просто в захопленні від нього і почувала себе беззбройною, якби він наважився піти на приступ.

Віктор Петрович уже обходився без послуг своєї тітоньки: лоцмани йому були не потрібні, він і сам досконало знав фарватер і всі глибинні течії...

Він частенько заїжджав машиною і запрошував дам покататися.

Тамара Матвіївна завжди охоче і трохи ревниво приймала запрошення і сідала поруч із водієм. Жанна незалежно і гордо відкидалася на заднім сидінні.

Кандидат фліртував з ними обома — косив очі на пружні стегна матері, а в дзеркалі одверто вивчав примхливо красиве, неврастенічне личко дочки. Дарма,

що, зустрічаючись з його поглядом у дзеркалі, Жанна хмурилась і ворушила ніздрями породистого носика,— час працює на впертих і наполегливих. Слушний час настане...

Віктор Петрович не мав на меті поставити їх перед доконаним фактом. Він щиро бажав одружитися з цією дівчиною і не хотів у майбутньому ревнувати її навіть до самого себе. Щоправда, він до смерті ревнуватиме її до того молодого шофера, хоч і був упевнений, що в своїх відносинах вони залишилися чисті, як уранішня роса. Ревнуватиме не за красу, не за силу, а за якусь іншу, не зрозумілу йому перевагу. Але в глибині душі він почував, що дурить себе: того вечора, як хлопчисько вдерся до квартири Воронових, Віктор Петрович одразу відчув, чого не вистачає в ньому самому... І захищався: «Ну, що з того, парубійко до кінця днів своїх залишитесь простим робітником. А Жанна?..»

Так, слухна година настане...

І вона настала.

Якось увечері Іван Прокопович з'явився додому збуджений і злісно веселий. Недбало кивнувши кандидатіві, він зупинився перед дочкою і, жорстоко при-мруживши очі, майже крикнув:

— Він убивця!..

— Хто — він? — здригнулася Жанна.

— Твій шофер. Олександр Сокіл.— У своїй жорстокості він навіть не помітив, що гостеві стало ніяково.

— Яким чином? — розгубився Віктор Петрович.— Ви жартуєте?..

— Я, молодий чоловіче, ніколи не жартував!.. Уже підготовлено наказ про його звільнення. А сам він у капезе другого відділку міліції.— І, погасивши усміх, пояснив:— Убив дитину.

Жанна затулила обличчя руками і заридала.

Іванові Прокоповичу, мабуть, стало врешті соромно, і він, різко повернувшись, пішов до дружини.

А Віктору Петровичу стало жаль дівчини. Він підійшов до неї, поклав руки на плечі і почав умовляти.

— Заспокойся... Може, це й неправда... Може, все буде гаразд...

— Це я в усьому винна... Ах, навіщо... Тепер я одна на цілм світі...

— В тебе є друзі...— Сьогодні уперше Віктор Пет-

рович почав звертатись до неї на «ти». — Я зроблю все, щоб... Докладу всіх зусиль... Підшукаю найдосвідченішого адвоката...

— А хіба адвокат допоможе, як людина винна?..

Він гладив їй голову, плечі, а потім обережно поцілував у чоло.

Дівчина знеможено схилилася йому на плече, і сльози її пекли йому шкіру крізь сорочку.

Жанна дедалі більше жаліла себе, і тому довго не могла заспокоїтись. Зараз їй, як ніколи, потрібна була ласка. І вона не могла опиратися ніжності, може, єдиного на світі друга, що пестив її, мов скривджену дитину, ревно, ніжно, хоч, може, й не по-братському... Та вона не могла так одразу і помітити це, така самотня і така нещасна... Сашко вже її не пожаліє... Він тепер належить не їй. Він тепер, як батько каже, лічиться за міліцією, за тюрмою, за далекими таборами...

«А їй зараз так потрібна підтримка в її боротьбі... увага... врешті, любов...»

Ти недобрий, Сашку!.. Ти спричинив мені стільки лиха... Ти й завжди був недобрий... Не жалів ні мене, ні батька...

Ти підлий, Сашку!.. Я цього не забуду... Слово честі, я не прощу тобі ніколи, ніколи!.. І якщо Віктор Петрович сьогодні ж попросить моєї руки, то... що?..»

Автор і досі бачить її погляд, звернений у невідоме...

XLVIII. А ЦЕ ТРАПИЛОСЬ ТАК...

Жоден із підлеглих керівного товариша не квапився виносити персональну справу наклепника Сокола О. Д. на розгляд комсомольських зборів.

Кадровик у рипучих чоботях з їжачком на голові й розраховував на це.

Хай собі, що хочуть, те й роблять або скоріш нічого не роблять, а престиж «твердої руки» буде врятовано.

«Нехай противник гострить списи, готується давати бій, а ми його — в обхід... Почекають, погаласують і розійдуться... А «тверда рука» тим часом знайде спосіб схопити крикунів за горлянку. Це вже перевірений прийом, і не ми його вигадали. Ще сам... гм!.. знав, як це робиться...»

В стані керівного товариша було передбачено все.

Партійні органи, звичайно, помнуть «тверду руку». Та приписками займалися аж ген які! Кукурудзу рельсом збирали, а тут усього якась паршива символіка — тонна-кілометри...

А ми зробили, що могли. Перевірки проведені? Акти складено? Організаційні висновки зроблено? Воронова в наказі розкритиковано? А далі — то вже діло єдиноначалля... А хазяїн знає, що кобилі робити...

І розклеєно було виписки з наказів про Голубенка й Сокола на видних місцях... І шофери читали ті накази, лаялись (нецензурними словами) і розходились до своїх машин.

Навіть Петро Степанович і той розгубився. На його думку, він зробив усе, щоб викрити пороки керівництва автопарку. І не знав, що робити далі.

Видно, у Воронова міцна підтримка, якщо все так легко сходить йому з рук...

А тепер почнеться...

Та чомусь не починалося... Воронов був тихий і лагідний. Петро Степанович досить стримано відповідав на подвоєну увагу з боку директора. А сам усе думав: чи варто знову піднімати бучу і вимагати перегляду справи? А чи не закінчиться це тим, що і його ім'я красуватиметься на дошці наказів?.. І хоч внутрішньо Петро Степанович і підготувався до такої перспективи, але вирішив не поспішати... А може, й справді на Воронова зійшов дух божий?.. Отож зробимо, мабуть, так: організуємо ще кілька бригад комуністичної праці, і хлопці самі не дадуть вороновим розвернутися...

І Петро Степанович взявся за діло. Поговорив із кількома комуністами, а ті в свою чергу з шоферами в гаражі, комсомольці виділили талановитих письменників, і ті почали строчити преамбули до таких документів: «Підрахувавши, значить, свої можливості, ми приймаємо на себе такі зобов'язання...» і т. ін. Як у кожній з літератур, і тут не обійшлося без платіату: майже всі преамбули списували з газетних передовиць.

Відстукали одним пальцем ті документи на друкарській машинці і підшили в папку «Соцзмагання»...

Цього разу Петро Степанович уже суворо дотримувався правил діловодства, бо за бригаду Сокола йому добре влетіло від інструктора райкому...

І поки Петро Степанович займався цією благородною справою, бригадир першої комуністичної якось випав із поля його зору...

А йому було ох як важко!

Вдома була мати, готова, як завжди, на самопожертву.

І син її був також готовий на самопожертву.

І такі вже вони були обоє горді, що жоден не хотів поступитися своїм благородством.

І була ще дівчина Валя, в уяві котрої він виростав у героя.

І була Жанна, що чекала на самопожертву, але не робила жодного кроку, щоб її прийняти...

І був ще на його шляху естет, що «розносив» фільми і, як Сашко вже встиг переконатися, намагався й сам зіграти роль першого коханця...

І був переродженець Воронов, що виходив сухим із води.

І був наказ, в якому ім'я пройдисвіта стояло поряд з ім'ям робітника...

Може, хто-небудь вважає, що всього цього мало, щоб вивести людину із стану душевної рівноваги, то хай сам спробує стати на місце героя.

Якби спитали Сашка: «Навіщо тобі стільки неприємностей? Чи не краще тихо і мирно обростати жирком та висиджувати соколят?..»

А хіба не найбільша радість засукати рукава і кинутись у бійку за справу робітничого класу, за мрію трудящих?!

І хіба бійка за правду була коли-небудь легкою?..

Отак, певно, відповів би цей упертий парубок...

Але в ті дні, коли на нього звалилось стільки лиха, вигляд у нього був далеко не героїчний і не гідний наслідування...

Автор міг би вивести його з бою. Вклали б його в ліжку, покликали додому лікаря, а той уже пропише повний спокій і бром з настоем валер'янки і конвалії.

Та, на жаль, герой не був ні директором автопарку, що може не вийти на роботу, посилаючись на погане самопочуття, ні письменником, що відкладає роботу з тих самих причин, ні капризною актрисою, що перериває кінознімання із-за мігрені.

Його діло — возити вантажі для комунізму, і звіль-

нити його від цього може тільки зневіра чи висока температура.

І він возив.

У голові колупало від думок, обличчя пашило од вогню тих думок, зуби стискалися так, що на щоках випиналися жовна, в роті пересихало, всі кольори зливалися в один — у жовтий, і час, здавалося, уповільнює свій плин, і люди рухаються плавно і повільно, мов заворожені.

Ось і ці два хлопчики в тісних шкільних мундирчиках, що підкреслено недбало розмахують портфелями, ідуть, мов на екрані в прискореній зйомці...

Вони...

зупиняються...

на краю тротуару...

під деревом...

Коло них треба проїхати дуже обережно!.. А то хто-небудь із них...

..так і кинеться під машину!

— А-а-ай!!!

XLIX. ХРОНІКА ДІВОЧОГО РОЗПАЧУ

ДЕНЬ ПЕРШИЙ

— Ну, твоєму шоферові не воскресати! — сказав Воронов, виразисто глянувши на дочку. — Сьогодні з міліції пригнали його машину...

ДЕНЬ ДРУГИЙ

— Вікторе Петровичу, благаю, скажіть, що з ним?..

— Ще нічого не відомо. Зараз іде попереднє слідство. Закінчиться все, підпишуть «двохсотп'ятку», тоді, може, щось і проясниться... Так мені сказали в міліції... До речі, начальник усе допитувався, чи не родич я йому і чи не маю прямих стосунків до вчиненого злочину... «Ні», — кажу... «Тоді за чийм дорученням ви клопочетесь?..»

Жанна в розпачі ламає руки, рвучко розводить ними, ніби розкидає не потрібні вже пальчики...

ДЕНЬ ТРЕТІЙ

— Хоча б краєм ока поглянути на нього! Він збожеволіє в тюрмі, не побачивши мене!..

— Я розумію... Та побачення тобі не дадуть...

— Ну що з ним станеться? Що чекає його?
— Я розмовляв із знайомим адвокатом. На жаль, становище його безнадійне. Від трьох до восьми років.
— Вісім років!..

ДЕНЬ ЧЕТВЕРТИЙ

Ніколи ще Жанна не почувала себе такою самотньою.

Після її голодовки батько робить вигляд, ніби не помічає її.

Лагідна і насторожена увага матері тільки дратує Жанну.

Мати вважає її хворою, допитується, яких страв їй хочеться, радить поїхати в місто, розвіятись, гортає модний журнал. «Ось поглянь, Жанно, непогано було б замовити таку сукню...»

Ах, як важко людині, якої ніхто не розуміє... Порожняча в душі, ні тобі надії, ні віри... Коли б уже той вечір, може, заїде Віктор Петрович, у його товаристві мовби легше... От спитати б його: а що таке кохання? І чому деякі називають його безсмертним?..

ДЕНЬ П'ЯТИЙ

Віктор Петрович під'їхав о третій годині дня. Чому так рано? А, сьогодні ж субота...

На його запрошення поїхати за місто, мати, опустивши очі, відмовилась.

— А ти, Жанночко, як собі хочеш...

Жанна випнула губи і знизала плечима.

Тривожно переводячи погляд із матері на дочку, Віктор Петрович чекає.

— А мені зараз усе байдуже.

— Ну, значить, поїхали? — розцівів кандидат.

Жанна пішла до себе і переодяглася. Наділа спортивну курточку і коротку вузьку спідничку.

«Він щось занадто часто позирає на мамині ноги», — подумала вона.

Цього разу Віктор Петрович почував себе не так вільно, як у присутності матері. Жанну це трохи розвеселило.

«Ага!..» — подумала вона.

За містом починався ліс.

У напівспущені вікна пружно гудів вітер, наповнював машину пахощами хвої і розм'яклого гудрону.

— Щось у мене сьогодні сумний настрій,— сказав Віктор Петрович.

— У мене теж.

Кандидат швидко глянув на неї і потім уже не відривав погляду від шосе.

— А взагалі — людина істота життєрадісна. Навіть під час великих суспільних потрясінь можна почути веселу пісню... Мужність не визнає нудьги... Ба, я й забувся!.. В мене ж є пляшка мадери... От і подіпшиться наш настрій... Ану, шофер, — велів він сам собі, — з'їдьмо в ту просіку!..

Не чекаючи Жанниної згоди, він м'яко спустив машину на лісову доріжку. Пісок і дрібненькі сухі гілочки захрускотіли під шинами.

Перегнувшись до дівчини, Віктор Петрович відчинив кубушку і витяг звідти дві чарки. На заднім сидінні виявилась пляшка, і за хвилину наші мандрівники, усміхаючись одне одному, тримали чарки з вином.

— Кинемо лихом об землю! За радість життя! — виголосив тост Віктор Петрович.

Випили.

Поки Жанна ласувала цукеркою, він знову цокнув шийкою пляшки об її чарку.

— Ні, ні, не треба! — замотала головою дівчина.

— Випий, — просив він, — розхлюпаєш — зіпсуєш одяг.

Жанна засміялась, покрутила головою і випила.

— Ну, тепер уже нізащо!

— А тут майже нічого й не залишилося. По півчарочки...

— О, вже ні! Цієї півчарочки тільки й не вистачає, щоб мене впоїти! — Жанна п'яненко засміялась і погрозила йому пальцем. — Знаю я вас!..

Він узяв її руку і почав цілувати. В нього дивно блищали очі. Обличчя було натхненно-веселе. Жанні теж стало затишно і весело.

Руки вона не відняла, тільки нахилилась уперед, бо знала, що спинка сидіння може раптово перекинутись.

— Жанно, дівчинко... — тихо сказав кандидат.

— Тільки без дурниць!

— Дурненька... Нічого ти не розумієш... Я люблю тебе!.. Ай лав ю! — додав він, випнувши губи і сміючись самими очима.

— Це ви кажете всім, кого возите на прогулянку? — дразнила його Жанна.

— Ні, тим я цього не кажу... З тими я розмовляю на практичні теми. Ні, цього я ще нікому не казав!

— Перша любов!.. Скільки вам років, Вікторе Петровичу?

— Це не має значення... Кинь ти думати про нездійсненне. Ти з самого народження була призначена мені. Я чекав на тебе.

— Не треба так... — на обличчя Жанни набігла хмарка. — Потім скажете це, іншим разом! — одсунулась вона.

— Хіба погано бути дружиною доцента, кандидата наук?

— Звичайно, непогано, але... — зітхнула вона.

— В кожного з нас свої сни, — сказав Віктор Петрович. — А прокинешся — світ такий, який був увечері... Можеш до смерті снити одне і те саме. Та сни не збуваються. Ніколи не збуваються... Я ні в чому тебе не коритиму...

— А мене нема в чім корити, — похмурнівши, різко сказала вона.

— Ну, добре, добре, дівчинко... Моя єдина... За це я тебе поцілую.

І між ними почалося веселе змагання.

Л. «ЧИЯ ПУТІВКА? ОЛЕКСАНДРА СОКОЛА!»

Молоді читачки полегшено зітхнуть. У попереднім розділі обійшлося без пролиття крові й сліз.

Може, хто й невдоволений, то ми його відішлемо до першого-ліпшого перекладного роману. І поки там чарівні герли зводитимуть з розуму мільйонерів своїми ніжками, автор буде зводити кінці з кінцями в своїй химерній повісті.

Аж тут автор виявив своє справжнє обличчя. Нема вже перед вами того веселого, хитрого українського дядька, що сміхотливо хмикав собі у вуса.

То все, виявляється, було тільки машкарою, щоб добрі люди подумали: «Він теж добрий...»

А він, усміхаючись, зотягав усіх своїх героїв у пастку.

Непомітно автор учинив убивство; Олександра Сокола посадив у тюрму і невідомо, коли випустить; встиг пересварити між собою майже всіх персонажів; красуню Жанну штовхнув у обійми кандидата наук без надії зробити його доктором; наробив неприємностей її заслуженому батькові і сорому матері, мирного секретаря парторганізації Петра Степановича Геращенко змусив полізти в саму гущу бійки, Віталія Петровича Голубенка звільнив з роботи і віддав до суду...

Залишилася нерепресованою лише мила дівчина Валентина.

Та слід гадати, що жорстокий вусань і її зотягне в коло нещастя.

Бо хто ж, крім матері, носитиме передачі героєві, який карається на нарах у камері попереднього ув'язнення?

Так, уже протягом кількох днів носить Зінаїда Петрівна котлети в додаток до борщу, який щодня приставляє Сашкові черговий по відділку із найближчої їдальні.

Автор просить не розголошувати таємниці: дівчата з їдальні, довідавшись, кому призначається борщ, крадькома додають туди м'яса і кілька ложок сметани...

Котлети Зінаїда Петрівна мусила розламувати навпіл. Черговий по відділку ворухив ніздрями, тактовно принохуючись, чи не пахне від них чимось забороненим... «Не хвилюйтеся, громадянко,— це однаково — з'їсти одну котлету чи дві половини... Та чи й їстиме він її...»

А Валя котлет не носила.

Горда була, бісова дівка, чи злопам'ятна, а чи вважала, що жалість людину принижує?

Принаймні протягом тривалого часу за нею ніхто не примітив бажання кинути роботу і бігти додому смажити котлети для заарештованого шофера.

Вона, як і раніш, виписувала подорожні листи та старанно заповнювала журнал виходу парку почерком, що міг зацікавити лише графологів.

Тільки як уже пригнали з міліції затриману машину і директор Іван Прокопович видав наказа посадити на

неї Василя Мимренка, того, що втік із комуністичної, та ще й призначив його бригадиром, стався випадок, який багатьом відкрив очі на Валину поведінку.

Коли Мимренко зайшов до диспетчерської за путівкою, документ був уже підготовлений.

— Розпишіться! — присунула йому Валя журнал.

Він недбало черкнув, а потім уже пробіг очима по дорожній лист.

— Та тут же не моє прізвище... — підозріло глянув він на дівчину.

— А машина чия?

— Ну, Сашкова... Та мене ж посадили на неї.

— Машина Сашкова. І путівка Сашкова. А вам, щоб їздити на ній, потрібно бути Соколом!

— А він у тюрмі!

— Ви брешете! Сокіл не може бути за ґратами... Він не може бути злочинцем... Він — справжня людина!

— От так уклепалася! — цмокнув язиком Василь.

— В нього-то можна вклепатися, а пошляків — тільки по пиці клепати! Та вам цього ніколи не зрозуміти!.. Беріть путівку і можете на мене скаржитись!..

Знизавши плечима і почухавши потилицю, Василь вийшов.

Затисши в кулаці ключі, Василь прослизнув до Сашкової машини. Та хтось із Соколових товаришів помітив його.

— Гей, чого ти там?

— А в мене путівка...

— Ану, покажи! — Шофер висмикнув із його пальців документ. Глянув і засміявся. — Хлопці, а йдіть-но сюди!

За хвилину вся бригада оточила Василя.

— А-а, здоров, кориш! Де ти пропадав? Ми тебе і в смітті шукали...

— Він ходив у ошадкасу здавати свої сотняги, а потім — фотографуватись на дошку пошани...

— То чия, ти кажеш, путівка? — зловісно запитав шофер, що перший помітив Василя.

Мимренко аж спітнів.

— А путівка, братику, Олександра Сокола!..

— То Валя начудила...

— Валя не переплутає!..

— Е-е, ви ще не знаєте всього!..

— Може, хто підмогоричив Валю?

— Там такі діла!..— підморгнув Мимренко.— По вуха, значить...

— Ти хочеш сказати, що вона його любить? А може, це й для нас не таємниця?.. А може, випадком, і для нас він не чужий?.. От що,— закінчив шофер,— чи не поплив би ти на легкій катері?.. А план на машину ми самі даватимемо. По черзі. В одгульні дні. Поки прийде Сашко. Зрозумів?

— Та мене ж послали до вас,— глухо сказав Василь. Про те, що його призначено бригадиром, він уже боявся й сказати.

— А ми не можемо тебе прийняти. Ти дезертир. Ти втік від нас заробляти дурні гроші. За вантажі, яких не перевозив.

— Та скандал же буде, хлопці,— мало не плачучи, умовляв їх Мимренко.

— Скандал, може, й буде. Та нам не звикати до скандалів.

— Ніяк мені не можна йти від вас... Свою машину здав у капіталку, і, крім того, брата шофери візьмуть на глум... Біс уже з вами. Нехай і я буду комуністичним... Все одно, кінчились мої заробітки, бо приписочкам тепер ханá...

— То що з ним робити?

— Нехай би вже й був, як покаюся...

— Буде їздити, поки прийде Сокіл. А там вирішимо.

— Стане підмінним.

— Хай їздить на Сашковій. Тільки по його путівках.

— А якщо автоінспектор?..

— Вибрешеться...

— Так йому!.. Хай не біга, як прибудна сучка!..

ІІ. КОЗИРНОГО ТУЗА ПОБИТО...

Наступного дня Василя Мимренка викликав Воронов.

— То як тебе зустріла бригада?

— Добре зустріла,— відповів той, не підводячи очей.— Аж ніяково стало.

— Ну, от бачиш... Маса в своїй природі завжди інертна. Йй потрібен вождь.

— Так, так...— кивав головою Мимренко.

— Ти, звичайно, радий, що став бригадиром першої комуністичної?

— Не знаю, як вам і дякувати...

— Справа не в подяці. Потрібно зміцнити твій авторитет. Завтра з секретарем парторганізації зберемо бригаду і остаточно вирішимо справу Сокола, щоб не плутався під ногами... Ти вступиш з проектом резолюції. Я тут дещо накреслив. Ось послухай: «Бригада комуністичної праці не може терпіти, щоб бригадиром у ній був злочинець і наклепник Олександр Сокіл.

Бригада обурена, що Сокіл в нетверезому стані вчинив убивство і рішуче вимагає від адміністрації автопарку очистити від нього наші ряди.

Бригада просить судові органи суворо покарати вбивцю...»

Звичайно, ти перепишеш цей проект своєю рукою. Мені в ці справи втручатися незручно...

— Перепишу, аякже...

— Ну, то будь...— і Воронов на знак прихильності простяг Василеві руку.

Цілісінький вечір Василь зітхав, переписував той папір.

І коли наступного дня зібралися всі чотири бригади, ще й цікавих чимало, і Воронов надав Василеві слово, той почав з передмови.

— Завдяки, значить, чуйному керівництву Івана Прокоповича,— легенький уклін в бік директора,— я знову став членом комуністичної бригади...

Воронов схвально кивнув головою і постукав олівцем до тих, що зашуміли.

— Як уже Іван Прокопович,— знову легенький уклін,— виявили таке довір'я до мене, то я й подумав: «А що б вони сказали, якби я напросився до вас у бригадири?...»

— Ти не директора питав би, а нас!

— А ми б сказали, що ти займався приписками!

— І видавав дуті проценти!

— Отож, коли я їм сказав про це... То як ви сказали, Іване Прокоповичу?..

— Гм! Гм! — покрутив головою директор.

— Отак вони мені й сказали,— вів далі Мимренко.— І як вони мені так гмикнули, то я зрозумів, що

в бригадири комуністичної бригади вони мають якусь іншу кандидатуру, яку і вони, і ми з вами поважаємо за правдивість і чесність... «І кого це,— думаю собі,— мають вони на увазі?..»

— Олександра Сокола! — весело гаркнули збори, зрозумівши Василю гру.— Саньку!

— І як ви мені сказали, Іване Прокоповичу, коли я вас про це запитав?

— Чорт! — вилаявся крізь зуби Воронов.

— Так вони, дійсно, й сказали: «Чорт, а не шофер! Тільки йому, що б не сталося, бути бригадиром комуністичної!..»

По залу прокотився регіт.

— Правильно, Василю! Директор буде тобі вдячний!

— Отже, ми з Іваном Прокоповичем склали проект резолюції відносно Сашка. Чи ж правду я кажу, Іване Прокоповичу?..

Воронов мовчав, зціпивши зуби.

І Василь почав читати:

— «Бригади комуністичної праці і весь колектив автопарку № 13 висловлюють співчуття родині потерпілого від автомобільної аварії і впевнені, що аварія не могла трапитись унаслідок злочинної недбалості з боку нашого товариша — шофера Сокола Олександра Дмитровича,— котрого ми знаємо як відданого роботі, чесного і сумлінного робітника.

Колектив автопарку просить передати підслідного Сокола О. Д. на поруки робітничому колективу до розгляду справи в народному суді.

Доручити першій бригаді комуністичної праці, а також диспетчеру товаришці Швачко Валентині,— тут уже Василь додав явно не з тексту резолюції: «Яка має до цього пряме відношення...», а закрив лапки, виразно кліпнувши оком,— увійти з цим клопотанням у відповідні установи»...

Якби на зборах велась стенограма, то було б записано, певно, таке: «Бурхливі, тривалі оплески, що переходять у овацію. Воронов устає і... виходить. Загальний сміх...»

ІІІ. ЩАСЛИВИЙ КІНЕЦЬ...

Автор не сподівався звести кінці з кінцями в нашій повісті самотужки. Надто трагічний плін останніх подій остаточно вибив його з сідла. Повість так і залишилась би незакінченою, якби на поміч автору не прийшов більш досвідчений письменник, справжній майстер свого жанру.

«Не сумуй,— сказав він автору,— ще не все втрачено. Скільки разів я виходив із становищ куди важчих... Головне — не втрачати доброго гумору!..»

Він сів на ріжок стола поруч з автором і, жмурячи око від цигаркового диму, почав диктувати:

— «Депутація в повнім складі вирушила до другого відділку міліції.

За столом сидів молодший лейтенант. Скуйовдивши білявого чуба і зсунувши кашкета на потилицю, від чого здавався зовсім милим парубчаком, він розв'язував кросворд.

Сірі його очі аж спітніли від розумового перевантаження.

Він глянув на Валю, що увійшла перша, і, свердлячи олівцем лоба, страдницьким голосом запитав:

— Музичний супровід на літеру «а»?..

— Акомпанемент.

— Ура! Воно. І клітин дванадцять... Усе кружляло перед очима, мало за хвіст не вхопив... Визнаю... Не фахівець. Мені, знаєте, все доводиться супроводжувати різну потолоч... Так і запишемо: а-ком-па...

— А ми до вас.

— Хто це — «ми»? — насторожився черговий.— Хай кожен відповідає сам за себе... Групове...— Він насунув кашкета на лоба і одразу став міліціонером, тільки вже не таким милим, як здавалося напочатку і як було намальовано на безлічі плакатів на стінах кімнати.

— Ми — представники шоферів Тринадцятого автопарку.

— Ах, шоферів!.. Ви хочете, щоб вам повернули права? І не ждiть, бо автоінспектор у від'їзді, і невідомо, коли прибуде.

— Ні, ми хочемо розмовляти з начальником. Де його кабінет?

— З самим начальником? А ви б його спитали, чи хоче він розмовляти з вами?.. Коротше — в якій справі?

— Ми йому самі скажемо.

— Ну, тоді йдіть до нього на квартиру...— образився молодший лейтенант. Подувшись секунд кілька, він все ж подобришав:— У нас такий порядок — я мушу доповісти начальникові, хто його жде і в якій справі. Начальник є начальник, як сказав Козьма Прутков.

— Ну, добре, ми прийшли в справі заарештованого шофера Сокола Олександра.

— А-а, того самого, принципового... Так би й сказали. Що ж, доповім...

Він звично кинув погляд на стіл, зафіксував на нім положення всіх предметів і вийшов у суміжний коридор.

Шофери не наважувались сісти. Тут кожен із них почував, що «начальник є начальник»...

За хвилину повернувся молодший лейтенант, кинув погляд на стіл і на шоферів, що стовбичили посеред кімнати, і сказав до Валі:

— Начальник наказав почекати.

Дівчині він мовчки підсунув стільця, а шоферів продовжував тримати на кінчику свого погляду.

Сам він зручно вмовстився за столом і з осторогою, як змію, зігнутиим пальцем почав дразнити телефонний апарат.

— Алло, це я, ну, Вася! — гукнув він у трубку, і обличчя його знову стало веселим і добрим.

Розмовляв він, очевидно, з коханою дівчиною, бо слова його були такі ніжні й пухнасті, що шоферська братія дивилася на нього закоханими очима. Гіпноз утратив силу, і вони шумно розсілися на лаві, і вже навіть хтось витяг цигарки.

— Громадяни, курити в службових приміщеннях суворо заборонено! — покосився в їхній бік міліціонер. Гіпноз знову почав діяти, і хлопці засовались.

Телефон, певно, призначив лейтенантові побачення, бо він спалахнув, як нова зірка, і шофери знову загомоніли.

Міліціонер, світячи на цей раз уже відбитим світлом, поклав трубку.

— Громадяни, додержуйтеся тиші!

Хвилин з десять шофери сиділи, як над покійником.

Перша порушила тишу Валя.

— Фі! Це обурливо! Ми чекаємо вже двадцять хвилин.

— Начальник є начальник, — флегматично заспокоїв її черговий.

— Кожен начальник може стати нена начальником! — сердито глянула на нього Валя.

— Чи не ви його знімете? — поцікавився міліціонер.

— Ану, товариші, ходімо до нього!

Не встиг черговий і зміркувати, як хлопці протиснулися до забороненого коридора.

Черговий тільки зморщився, глянувши їм услід.

Валя знайшла потрібні двері і відчинила їх без стуку.

За столом сиділи два офіцери і мирно грали в шахи. Вони, мабуть соромилися цього інтелектуального спорту, бо обидва, як по команді, підвелися і молодший з них почав хутенько згрібати фігури в шахівницю.

— Як це зрозуміти? — насмішковано запитала Валя.

— А в чім, власне, річ, громадянко? — приховуючи ніяковість, насупився старший із них.

— Ви начальник?

— Ну, я...

В цей час партнер начальника з шахівницею під пахвою вислизнув із кабінету.

— Ви змусили нас чекати двадцять хвилин. А ми з роботи. Не кажучи вже, що в цей час...

— По-перше, громадянко, не двадцять, а п'ятнадцять хвилин, а по-друге, я вас сюди не просив. Ви в міліції, а не в оцадкасі. Тут дебатів не розводять. Тут усі начальники. Я виписую постанову про штраф і підписую її один. Крім усього — я не виборна особа і вам не підзвітний.

— Це підстава до того, щоб сім чоловік чекали?

— Не підстава, а порядок. Ви з'явилися у кримінальній справі. А в мене таке правило: хто прийшов, хай почекає. Гарячого це остудить, а холодного — зігріє.

— А якщо про це правило в «Перець»?

— Ми не боїмося. Сатиричні журнали про нас не друкують... Де ви бачили карикатуру на міліціонера?.. Отож-бо... Ну, гаразд, пожартували, і досить... То що вам від мене потрібно?

— Ми просимо передати на поруки підслідного Сокола.

— І не збираємось.

— Як це? В нас протокол зборів бригад комуністичної праці...

— Неможливо, кажу.

— Ми підемо до прокурора.

— Прокурор вам скаже те саме.

— Фі, який ви самовпевнений!.. Підемо, товариші, штурмувати прокурора!

Начальник весело засміявся.

— Ну й розіграв я вас!.. Постривайте, гарячі голови! Сідайте, де хто може.

— Ми не маємо наміру вислуховувати ваші дотепи!

— Ух, яка самолюбна!.. Ну, сідайте, прошу, і послушайте.

Коли всі повмощувались, начальник почав:

— Таки дійсно, ніхто не збирається передавати вашого шофера на поруки. Вина його в тому, що сталося... існує лише в його уяві. Це людина, я б сказав, хворобливої чесності... Вже третій день він сидить у камері з відімкненими дверима. І, дивак, відмовляється звідати виходити. Попереднім слідством його вини не встановлено, а він стоїть на своєму і вимагає додаткових розслідувань. До того ж і хлопчик, якого він збив, живий. Легке поранення голови і струс мозку. Зараз його життю не загрожує небезпека. Шофер не винен.

— Капітане, любий, спасибі!.. — вигукнула Валя, і не встиг міліціонер, та й сама вона, розміркувати, як поцілувала його в щоку.

— Так, — сказав капітан, коли Валя прикрила ліктем зашаріле обличчя, — давно мене не цілували такі молоді і вродливі дівчата. Якщо це вам приємно, то я завжди до ваших послуг. Мені тільки сорок два, і дружина мене давно розлюбила.

Валя одвела лікоть і крізь соромливі сльози засвітилась посмішкою.

Шофери весело гигикали.

— І мене, Валюшко!

— Якщо вже його, то краще мене. Я вмиваюсь щодня.

Коди сміх ущух, капітан продовжував:

— Я хочу розповісти, як це трапилось. Сокіл до

цього часу вірить, що він злочинець, бо, мовляв, не своєчасно загальмував машину. Він усе твердить, що в нього на той час уповільнилась реакція. Чи так це воно, хай вирішують професори-психіатри. А ми — міліція. Хоч і мені здається, що цей випадок має якийсь внутрішній зв'язок з іншими подіями в його житті... Але то вже його справа. Наше діло — встановити, чи не порушив він закону. Ми, міліція, бездушні формалісти, і таке інше... Та будь ми дійсно такими, то шофер сидів би. Особливо, якби ми повірили в його зізнання... А ми, формалісти, не віримо. Ми на колінах облазили з рулеткою місце аварії і встановили, що загальмував він своєчасно.

Ми ще оббігали всеньке місто, розшукуючи другого хлопчика, пустоці якого, власне, й спричинилися до лиха. В ту мить, як шофер проїжджав мимо дітей, той другий школяр потрусив дерево, і хлопчик, щоб не потрапити під росяний дощ, зіскочив з тротуару просто під машину.

Але й цього мало. Діти твердять одне, шофер — інше.

Свідком аварії був ще й постовий міліціонер. Він підбіг до машини, але вона одразу від'їхала, як виявилось потім, — до лікарні.

І як наслідок усіх цих розшуків і розслідувань — ваш товариш тепер вільний, як птах... От щоб піднести вам цей сюрприз, я і змусив вас похвилюватися в прийомній не двадцять, а п'ятнадцять хвилин... А ви кажете — «міліція»!.. — гордовито закінчив капітан.

Усі полеглих зітхнули.

Полеглих зітхне і автор, адже такий кінець цілком влаштує не лише редактора, а й рядового міліціонера...

— То ми його можемо забрати? — обережно запитала Валя.

— Я й сам мрію витурити його з капезе. Він мені вже отут сидить.

— Зараз він у нас вилетить... Пішли, товариші, ще й у те капезе... — і Валя рішуче тріпнула косами.

В погляді, яким оглянув їх усіх Сашко, не було ні радості, ні здивування.

— Фі, так от де ви, герой нашого часу! — скривила губи Валя. — Що у вас тут повинно бути — бачок з во-

дою і... посудина? А я вас уявляла дужим, справжнім Соколом!.. Вам відомо, що обвинувачення вже знято?..

— Знаю,— похмуро сказав Сашко.— Зате ви нічого не знаєте...

— Вас потрібно судити товариським судом як прогультника. Ви три дні не виходите на роботу, а машина ваша стоїть. Хто ж за вас возитиме вантажі для комунізму? Хто, питаю?.. Легше дискутувати із власним сумлінням у камері, ніж працювати так, щоб із грудей виривалась душа!.. Неспокійна душа!.. А вона у вас ніколи не буде спокійна... Адже ви за все в одвіті, бо ви... Сокіл!.. І чи не велить вам ваше серце: «Робітнику Сокіл, марш на роботу!»?

І Сашко підвівся.

І разом з товаришами пішов знову возити цемент, пісок і щебінь.

Сльози іскрились на його очах, і він, не криючись, утирав їх кінчиками пальців. Ну що ж, нехай і поплаче... А вже в іншій книзі він буде справжнім, залізобетонним героєм...»

ЛИШ. АВТОР НА САМОТІ... ВИП'ЄМО Ж «НА КОНЯ»!..

Лише астрономи бояться кінця. А ми, що закохані в землю, благословляємо вічне коло — «початок — кінець».

Був і в нас початок, настав і кінець.

А там герої знову ринуть у життя і, дивись, знову відкривають нове начало...

Не сумуйте, друзі, ми ще з вами зустрінємось.

Опорожнимо келихи з вином, перегукнемось, як скіфи!.. як запорожці!.. як внуки Боженкові!.. як рідні діти Ковпакові, брати Сміщуків і поплічники Мамаєві!!! — і підемо в танок, підхопивши гарячооких своїх коханих... Та швидше кружляйте з ними, чорти б вас побрали!.. Тільки — це на вухо! — обережненько з тими, що вже носять начало...

А тепер вип'ємо ще раз, уже «на коня»... На крилатого, прудкого, як мрія...

Ви питаєте, де Сашко Сокіл, авторове сумління й душа?

Десь у далекім рейсі.

Чи повернеться він знову в повість?..

Хтозна... Скажемо тільки, що шлях його нелегкий.
І чим його міряти, той шлях, кілометрами чи роками?

А чим міряють мрію?..

Тільки мати стеле йому доріженьку своєю любов'ю, тільки дівчина Валентина виписує путівки і жде не діждеться з рейсу.

Бо ж відомо, що любов постійно в чеканні й тривозі.

Автор вірить у вас, любі мої, і віддає усі свої надбання — чекання й тривогу... Тривогу...

ОПОВІДАННЯ

ПОВІСТЬ ПРО ШТАНИ

I

Якось зранку в кабінеті голови колгоспу Степана Трохимовича задзвонив телефон. Хоч апарат стояв на ріжку стола, Степан Трохимович, що жваво розмовляв з літнім колгоспником, без зусилля дотягся до трубки, бо був високий на зріст, і досадливо поморщився:

— Почалося...

Відкашлявшись, ніби готувався з кимось полаятись, він майже сердито гукнув у трубку:

— Півторак слухає! — і вже хотів за звичаєм усіх начальників додати: «Вітаю вас!» — як раптом його обличчя обм'якло, коротка щетинка вусів потяглася вгору, а кінчик носа — донизу; зовсім звичайним голосом, допомагаючи бровами, він заговорив:

— Доброго ранку, Іване Павловичу... Відвезли... Остання квитанція... Закінчили... Так... Бадиля косимо... З жомом... Розумію. Погода нас зненацька не захопить...

Деякий час розмова була зовсім мирною.

Та раптом плечі в Півторака підскочили, він звівся на ноги і замахав пальцем на колгоспників, що стиха гомоніли.

— На біса вони мені! — закричав він у трубку і аж почервонів. — Ще б чого! В нас і свого клопоту... Нам треба працювати, а не з усякими там... Я так і знав... Якусь свиню та й підсунете... Нема моєї згоди. Тільки, можна сказати, через мій труп. — Трубка довго в чомусь переконувала Степана Трохимовича, він помалу одходив і, розм'якнувши, сів, нарешті, в крісло. Зітхнувши, благальним голосом спитав:

— А може, обмине нас чаша сія?..

Трубка не пообіцяла голові нічого втішного, він із жалем цмокнув язиком, покрутив головою і голосом, в якому були і повага, і незадоволення, і готовність скоритися долі, закінчив:

— Слухаю, слухаю, Іване Павловичу! — Поклав трубку на важіль легенько, щоб не стукнула, значуще

підвів брови і, дивлячись спідлоба на колгоспників, повідомив:

— Секретар райкому. Тут такого наговорив! Ах ти, господи!

Деякий час він мовчки тарабанив пальцями по склу і бурмотів:

— Оце так задача... Не мала баба клопоту...— і через свій клопіт так і не розповів про зміст розмови.

Потім повів очима по присутніх, спинив погляд на хлопчині, що, незалежно заклавши руки в кишені штанів, стояв у шапці з піднятими, але не підв'язаними навушниками, від чого вони звисали, як собачі вуха, легенько підморгнув до нього й сказав:

— Ти, Васько, парубок солідний, на тебе можна покластися... Пройди на господарство й поклич мені... Поклич мені...

— Кого там вам? — басом спитав хлопчина.

— Поклич мені Василя Максимовича, завгоспа. Пристав живого чи мертвого.

Васько, поважно похитуючись, вийшов з контори, оглянувся, чи ніхто не дивиться йому вслід, і підстрибом побіг на господарство.

За кілька хвилин він ішов позаду завгоспа з гордим виглядом людини, що виконала обов'язок.

Коли завгосп зайшов до кабінету і Васько, блискаючи очима, став на попереднє місце, Степан Трохимович відчинив кватирку і сказав до присутніх:

— Ну й накурили ж ви... Пройшли б докурювати ще до когось, поки хоч кімната провітриться.— І усміхнувся:— А ми з Василем Максимовичем тим часом поговоримо про міжнародне становище...

Коли всі повиходили з кабінету, голова щось довгенько говорив із завгоспом, і хоч як усі прислухалися, не почули нічого, крім останнього:

— Ви ж мені!.. Щоб усе було!..

II

Того ж дня, заклавши повні ясла мішанки бугаєві Супутникові, перейменованому так з Чорта на честь того супутника, що, задерши всі свої чотири хвости, несамовито гасав навколо планети, доглядач Іван Силівич Перчиця пішов до крамниці.

Випало так, що на цей час в ній не було нікого, крім продавця, який сидів на порожньому ящику в посудному відділі. Худий і засмаглий, він на фоні сяючого скла та фаянсу скидався на образ великомученика старовинного письма в дорогих ризах.

— Здоров, Петре, го-го! — радо гукнув Іван Силівич, мов хотів його розбудити. Він простяг за прилавок розчепірені пальці зі щедрістю людини, яка робить дарунок іменинникові.

— Ага! — сказав продавець і хитнув сумним носом.

Очі в нього були теж сумні й лагідні, і світилася в них ласка, бо дуже любив повновидих, червонощоких та енергійних людей, а таким саме і був його друг Іван Силівич.

— То як? — запитав доглядач, тримаючи продавцеву руку однією і ніжно погладжуючи другою рукою.

— Та так... — невпевнено посміхаючись, відповів той.

— Живемо? — білозубо усміхнувся Перциця.

— Живемо, — засмучено відповів друг.

— Пече? — лагідно поплескав себе по череві Іван Силівич.

— Пече, — заплющив очі і хитнув головою продавець.

— Содою? — з розуміючим виглядом усміхнувся Іван Силівич.

Треба сказати, що обличчя Івана Силівича в нижній частині було ширше, ніж у верхній, а коли він посміхався, то в ширину воно ставало більшим, ніж у довжину.

— Та содою, — лапнув себе продавець за нагрудну кишеню.

— А щоб горілкою?

— Гірше.

— А ти наплюй — тьху! — сказав Іван Силівич, щедрою мірою переливаючи в свого друга радість життя. — Як тільки заболить живіт, ну, скажімо, ненароком вип'ю глечик молока і, забувшись, з'їм з десяток свіжих огірків, то розколочу в пляшці горілки дві пучки тертого перцю, вип'ю — і мов на світ народився, куди там тобі краплі багдадського короля... А то іще із столітника зроби настій на горілці — і споживай цього зілля по півлітра на день, за рік будеш як я, тобто зовсім, значить, у міру... Ну, пожартували, й край...

Й Іван Силович, похитуючись, рушив уздовж прилавків, а за ним, мов вечірня тінь, рушив і продавець. Зупинилися вони одночасно біля відділу готового одягу.

— Штани? — радісно запитав Перчиця.

— Штани, — відповів продавець таким голосом, ніби збувся цієї частини туалету.

— А які?

— Та всякі.

— А трикові?

— Є.

— А мені, от бачиш, треба до роботи. Давай, значить, хебе, — сказав Іван Силович, згадавши це слівце ще з воєнних часів, коли служив старшиною батареї. — Такі, щоб були темні, в одну смужечку. І щоб розмір п'ятдесят другий з запасом у поясі, а зріст — другий.

— От скільки на вас краму йде, — сумно відзначив продавець.

— При чому тут міліція, як грім порося вбив? — з легкою досадою сказав Іван Силович. — Що на тебе, що на мене — одна міра. На тебе принаймні треба розмір сорок шостий, а зріст, певно, шостий... Якраз у пропорції.

— Правда ваша.

— То давай.

Доглядач, поплывуючи на пальці, відлічив гроші, а продавець загорнув нові штани.

Виходячи з крамниці, Перчиця попрощався:

— То крутиться? — і значущо підніс пальця вгору.

— Крутиться...

III

Бугай Супутник був молодий лискучий красень сірої масті, з білим лобом і пухнастими віями, огрядний, як і його доглядач, тільки разів у десять-дванадцять важчий.

До описуваного дня характер у нього був сумирний, як у вола.

Від скривдженого собрата відрізняло його коротке, вередливе бутіння, звуком схоже на скрип розщепленого блискавкою дерева в буряну погоду.

Більшу частину дня бугай, як сибарит, тобто ледащо, проводив у своєму кабінеті, влаштованому з міц-

них дерев'яних брусів, пильно вивчаючи флору українських степів двома методами — на нюх і на язик.

Класифікацію трав він проводив своєрідно: краці, завертаючи шершавим язиком, послав у рот, а гірші, мотаючи головою, скидав під ноги.

Він був цілком цивілізований бугай, бо не носив се-режки в носі, як «дикуни», — бугаї дикого норову.

Коли ж з Іваном Силовичем виходив на прогулянку, вигляд у нього був такий поважний і неприступний, як у великого пана, що походить в супроводі свого лакея, з тією тільки різницею, що фрак у нього був з одним хвостом, а тростину ніс не сам він, а Іван Силович.

На прогулянці він любив чухати свого кучерявого лоба об стару грушу, що росла на колгоспному дворі, а коли пізньої осені сипався на нього град грушок, — сердито загрибав землю зігнутою передньою ногою, нюхав землю і чмихав так невдоволено, що здіймалася легенька курява.

Свої нескладні службові обов'язки бугай виконував ретельно — кількісно і якісно поповнював стадо і колгоспну касу. Правління колгоспу і сам Іван Силович поважали його, хоч це не заважало Перчиці інколи під сердиту руку огріти бугая дрючком.

Колгоспний зоотехнік вважав Супутника талановитим, а районний обіцяв навіть направити його в туристську подорож до Москви.

Згаданого дня Іван Силович Перчиця вже в нових робочих штанях вигнав бугая на дворище і, розмовляючи з ним, як з істотою неабиякого розуму, йшов, потихеньку розмахуючи лозиною.

— Іде, ледащо, як монополіст, та недобрим оком позирає, чи нема кого під ноги кинути та рогами під суверенітет стуснути. Та, братику, політика з позиції сили вже відживає!..

Стримуючий вплив мирної політики Івана Силовича, його спокійна мова справляли належне враження на бугая, тому й цього разу він поведився стримано.

— Агов, Ларивоне! — гукнув Перчиця, побачивши сусіда. — Що там, у конторі, — гроші дають? Дають, кажеш? Піду й собі... Аби тільки баба не встигла перехопити, а то не дасть ні копійчки... Ну, будь...

Деякий час доглядач ішов мовчки, покурюючи

з нігтів сигарету і спльовуючи під ноги, аж поки зіткнувся з Одаркою Христюк, своєю кумою, бездітною вдовою років під сорок.

— Ба! — радо гукнув він, поклавши лозину під пахву і простягаючи руки, мов бажаючи обняти молодицю.— Скільки-то днів та ночей, не сплячи, думав про вас? Живемо, кумо?.. Куди це ви на мітлі, чи то пак з мітлюю? — і він довго тримав її руку, пожовуючи червоними губами і оглядаючи її веселими очима.

— Та куди ж,— сказала Одарка,— певно ж не на Лису гору... Завгосп загадав навіщось двір прибирати.

— А чого це ви, кумо, так пізно на роботу? Либонь, довго спите по обіді? І пух на вас, наче бідували на перині... Ось дозвольте пушинку зняти.

— Ну, це вже, куме, зась! Долілиць не сплю. І чого удень спати? Он ніч яка велика, та й не докучає ніхто.

— А може, вже якийсь там домовик і завівся?..

— А-а,— з жартівливою досадою махнула рукою Одарка,— молодого не знайду, старий не годиться..

— Навіть я?..

— Та як би вам сказати?.. Мабуть, цілуватися не дістанете...

— А я навшпиньки стану... Дивлюсь оце на вас, кумо, та й думаю: чи від прання кофтина збігається, чи ви самі на дріжджах замішані?

— Ото які! — ранковою зорею зажеврїла Одарка.— Старі, а скажуть таке, що вуха заткнеш та й знову слухаєш. Гріха не боїтесь.

— Всі заповіді сповняю, кумо.

— А хоч одну знаєте?

— «Прелюби, да не сотвори»,— легенько кліпнувши оком, сказав Іван Силевич.

— Все переплутають... Хай вам! — зовсім засоромившись, замахнулась на нього Одарка.— Вас хоч десятою дорогою обходь... Ось розповім кумі, то буде вам заповідь...

Кума пирснула в ріжок хустини, опромінила його таким поглядом, що Іван Силевич, пожувавши губами, вмить захворів на променеу хворобу. Одарка ж ніби байдуже сказала:

— Ох, і буде ж мені від Василя Максимовича!.. Забредить, куме, сьогодні увечері... Чого, скаже, запізнилася?.. Заколоти треба кабанчика... Вся ланка вже

давненько пішла... Так, маленького, пудиків на десять... Ну, пішла... Звичайно, краще буде з кумою,— додала вона нерішуче.

— Зайду, зайду,— хутенько сказав Іван Силович,— а кумі нездоровиться...— додав і помітив, що підопічний його Супутник зійшов зі звичної орбіти і попрямував до нової пожежної бочки, яку тільки вчора приставили зі станції.

Чи то червоний колір не сподобався бугаєві, чи захотілося погратися, але він упер лоба в бочку і покотив її невідомо на яку пожежу.

— От сатана! — сплеснув руками Іван Силович і, невічливо кинувши куму напризволяще, перевалюючись, побіг до свого вихованця.

— Ах ти ж, палій війни! — закричав він на бугая і хльоснув його лозиною по носі.

В першу мить той не зрозумів, що сталося, коротко мукнув від болю і замотав мордою. Та, скосивши очі й побачивши лозину в руці доглядача, грізно повернув до нього.

Одарка, схопившись руками за обличчя, коротко зойкнула.

Іван Силович ударив бугая ще раз.

Тоді той, задерши хвоста і хвицнувши задніми ногами, кинувся на Перчицю.

Доглядач зрозумів усю глибину небезпеки і вперше в житті кинувся навтікача.

«Миром живи,— з гіркотою думав він,— а дрючка про запас тримай!»

Із спритністю, з якою не бігав і за молодих років, він декілька разів оббіг пожежну бочку, але відчув, що бугай все-таки наздожене його.

З усіх кінців дворища кинулись люди з дрюччям — рятувати Івана Силовича. Але поки що вони були далеко.

Раптом Перчиця помітив невисокий паркан, яким було обгороджено комору, щоб на тік перед нею не забродила худоба, і, як завзятий гімнаст, видерся на нього.

Тут і сталася пригода, з якої, власне, й потрібно було б починати нашу повість.

Перевалюючись через тин, Іван Силович зачепився штаньми на коліні за якийсь випадковий цвях, злегка

подряпав ногу і гепнув на землю, залишивши на тину шматок нових штанів.

У людей, що спостерігали всю сцену, нервова напруга змінилася приступом веселощів, не зрозумілих для Івана Силовича. З великою досадою і жалем до себе він почув, як безтурботно й весело регочеться кума Одарка.

Бугай бунтував недовго і незабаром сам пішов у клітку. Зачинивши його на засув, сердитий вихователь прописав йому на боках замашною палицею четвірку чи п'ятірку за поведінку і, розсипаючи прозорі натяки на адресу тих державних діячів, що не хочуть мирно співіснувати, став поратись на вечір.

IV

Додому Іван Силович ішов, як уже стемніло і хтось невинно, порушуючи правила агротехніки,— там густо, а там пусто,— засіяв небо зорями.

Глянувши на срібні ріжки місяця, він згадав бугая і подумав сердито: «Мурло».

Але думки про завтрашній день, повний турбот і клопітких радощів, витисли з його голови всі прикраси, ото ж і пригоду з бугаем та штанами.

То наступаючи на власну тінь, то тікаючи від неї, він чимчикував по під ліхтарями і насвистував пісеньку про те, як ішов Василь галявою й зустрів Галю чорнявою...

Коли ж траплявся підхожий палісадничок, він проводив лозиною по штахетах, і звуки, добуті ним, нагадували далеку кулеметну стрілянину.

Нервові собаки вибігали з дворів, підозріло оглядали вулицю і голосно засуджували забавку Івана Силовича.

Хвилин за десять Перчиця, можливо, дійшов би додому, якби в нього на шляху не стала кумина хата.

З вікон крізь мальовничу тюлеву павутину лилося рожеве світло. Перчиця мимоволі стихив ходу, а потім і зовсім зупинився. Насунув шапку на лоба, потім потер пальцями щоку.

«А! — з досадою крекнув Іван Силович.— Тож треба було пообіцяти! А час не ранній... І що кума робить

в своїй теплій чепурній кімнаті? — подумав він. — Либонь, читає... Як заходив якось провідати хвору, читала книжку і мало не плакала: «Дуже сумна, — каже, — книга. Все «кахи» та «кахи», та «конешно», ніби я вже така дурна, що й це споживу... Прочитала п'ять сторінок, а далі хоч убий — не можу... Аж виляяти когось хочеться...»

Назустріч Іванові Силовичу загавкав пес і зразу замовк, бо були вони з Перчицею коли й не приятелі, то добрі знайомі.

V

Тієї ж ночі в кращому номері районного готелю, потонаючи в чистій постелі і прикривши ковдрою тільки ноги, спав Франц Езель-Вольф, кореспондент західнонімецького ілюстрованого щотижневика, він же турист, який з шофером Куртом Мюллером здійснював туристську подорож по містах та селах України.

Шофер, просунувши ноги крізь бильце ліжка і розсипавши своє довге рудає волосся на подушці, спав у цьому ж номері. Від його хропіння ніжно дзенькотіли пружини обох ліжок.

На столі лежали два чи три журнали, до яких мав відношення турист і які він проектував залишити, як предмет ідеологічної диверсії.

На кожній сторінці журналу стояли, сиділи й лежали довгоногі красуні в купальниках і в таких антично-вільних позах, що, глянувши на них, Іван Силович почув би в потилиці й тільки мовив би: «Гм!»

На столі стояв ще неприбраний посуд, пляшка з-під коньяку, що зовсім не відповідало порядкуві, встановленому в цьому закладі.

«Хоч що там робили б, — мовчіть і терпіть, — сказано було черговій. — Тільки попередьте, що дівчата наші проти Заходу — нервові й невитримані, а вбиральня, на жаль, у дворі».

Перше попередження туристи прийняли на віру; друге перевірили і залишились невдоволені. Фотографії згаданої споруди було зроблено в кількох ракурсах. Помийниця була також сфотографована, і заврайкомунгоспом, який в усьому любив ефектність, шкодував, що не встиг прикрасити її живими квітами...

Після першого знайомства з районним центром гості, як уже сказано, повечеряли і лягли спати. Кореспондент, заплющивши очі, думав про свою подорож.

Перед поїздкою на Україну викликає його... ох, яка значна особа! — така значна, що навіть уві сні Франц не насмілився б вимовити її ім'я,— і ця особа каже:

«Ідея реваншу не дає мені спати! Для реваншу потрібні: перше — сама ідея реваншу; друге — осялчі голови, нафаршировані цією ідеєю; третє — можливість її здійснення. Перше знайшли для мене в підвалі імперської канцелярії; фаршированих «мертвих голів» теж вистачає, а от третє... Ти — старий солдат Адольфа, тебе не треба вчити...»

«Слухаю, ексцеленц!» — Франц козиряє і сідає в машину. Лінії кордонів миготять, як шпали,— і ось він в'їжджає в українське село і не ким-небудь, а крайсландвіртом. Державною рукою хапає першого ж колгоспника, ставить його спиною до себе, перегинає, виймає з машини шмат товстого гумового шланга, розмахується, і... звідкись вбігають радянські солдати, хапають Франца за руки й волочать до трибуналу. Встають, о майн гот, мертві і, втупивши в нього очі, кричать: «Це він! Це він!» Суд іде на нараду. І за годину Франца тягнуть до дерева, з якого звисає... Ой!

Франц з криком прокидається, важко дихає, судорожно обмацує свою шийку й жадібно випиває дві склянки води...

VI

А в цей час у хаті Степана Трохимовича Півторака ще не спали.

— Надінеш чоботи? — питала дружина, пробуючи послиненим пальцем праску.

— Та ні, незручно. Треба в черевиках. Хоч ці пани не були, здається, здивовані, коли нам довелося пройти їхню землю з кінця в кінець у солдатських кирзових чоботях... А тепер вони до нас їздять у черевиках на отакенній гумовій підосшві, ходять тихенько, щоб не турбувати хазяїв землі... В комірцець, Надю, позакладай кісточки та знайди запонки.

М'яко похитуючись у стані, дружина прасувала шовкову сорочку, а Степан Трохимович підбирав краватки.

- Він був рішучим — і коли командував танковою ротою, і коли переїжджав з Києва в село, а тут трохи губився:

— Біс їх знає, які там в них моди на краватки — чи широкі, чи вузьенькі... Ця надто криклива, — бурмотів він, — а ця не в тон костюмові... От задача! Коли б не засипатись... На чому, на чому, а на цьому вони, здається, розуміються... Е, та чорт з ними, — розсердився він і відклав краватку, яка, йому здавалося, пасувала і до сорочки, і до костюма, і до міжнародних відносин, — тобто мала голубувату, сіру і чорну смуги.

VII

Хоча годинників у селі було більше, може, ніж півнів, ці останні, забуваючи, в яку епоху живуть, по давньому горлали свою єдину пісню, не даючи спати дідам, яких і без того мучило безсоння.

Отож коли перший із цих горлодерів наробив гвалту на все село, Іван Силевич Перчиця постукав у вікно на цей раз уже власної хати.

Він стукав тихо-тихо, бажаючи і розбудити, і не розбудити дружину, але перше бажання було виразніше, бо надворі стояв колючий приморозок.

На тихий-тихий стукіт не обізвався ніхто, не обізвалися і на тихий стукіт, тому Іван Силевич, внутрішньо холодіючи і зморщившись, як від зубного болю, загнував кулаком у раму.

Рипнули двері з кухні, зашльопали калощі, і коли з сіней почулося трохи гугняве: «І кого там чорти носять?» — він бадьоро підбіг до дверей і загукав радісно-тремтячим голосом:

— Це я!.. Це я!.. Вже з годину грюкаю і в двері, й у вікно!

— Так, так, розкажи своєму батькові, — похмуро обізвалася жінка. — Чула, як ще до вікна скрадався, мов тать нічний...

Перчиця прослизнув попід жінчиною рукою у вузько прочинені двері і бадьоро заторохтів:

— Вечеряти, вечеряти, мамочко, помираю з голоду. Засідання правління і таке інше... Там такого наговорили, стільки набалакали, аж повпрівали... І про зимівлю худоби... І про раціони... Й про вивезення гною...

— А про Одарку Христюк, сяку-таку? — їдким, мов цибуля, голосом запитала дружина. — Про твою кумасю не балакали?

І Перчиця вгадав, як вона в темряві затрусила головою, грізно ламаючи брови.

Уявив собі її високу суху постать зі строгими очима, засмагле обличчя з тонкими блідими губами, і на нього аж холодом війнуло.

— Бач, вечеряти йому давай! Від нього горілкою тхне — і він голодний. Вечеряй там, де пив!

— Ну що ти, мамочко, схаменися, яка кума, яка Одарка! — тоскно мовив Іван Силович. — Правління, кажу ж тобі, щоб я лопнув. Ех!.. Ну, коли не хочеш давати вечеряти, то на зло ляжу голодний. Більше свиням залишиться.

— Угу, — сказала жінка, — так, так...

Й Іван Силович відчув у цих словах більше, ніж волів би.

— Хай тобі буде легше, — трагічно-ласкавим голосом вів далі Перчиця. — Не буду тебе хвилювати. Тільки от, знаєш, сьогодні від бугая тікав, штани роздер на коліні, заший, будь ласка, акуратніше...

— Бугай йому штани подер, чи ви бачили таке?! Та невже Одарчин пес уже виріс у бугая?

Іван Силович аж очі вирячив від подиву.

— Кажу ж тобі — через бугая. Кумин пес мене не займе, бо ж знає! — сказав і пожалкував, бо коли попередня жінчина річ була схожа на холодний дощ, то тепер стала грозовою зливою. — Які б ти там, мамочко, марні речі не вела, — сказав Перчиця, — а штани залатай.

— Я тобі залатаю, — зловісно пообіцяла дружина.

Вона засвітила електрику і при світлі оглянула його подерті штани.

— Я т-тобі залат-таю! — ще раз з притиском сказала вона і дійсно сіла латати.

Майже до самого світу Іван Силович, одвернувшись до стіни, шморгав носом, а дружина аналізувала все його життя й виводила резюме на зразок: «А щоб тебе...»

За сніданком в тому ж номері готелю Езель-Вольф кавав шоферові:

— Ну, Курт, сьогодні ми знову побачимо українських селян, яких я добре знаю ще з часів війни.— Він відкрояв шматочок біфштекса, поклав гірчиці і, зморщившись (гірчиця була надто гостра), додав:— Я до-о-обре їх знаю!..

— О так, гер шеф,— сказав шофер, не підводячи голови,— ви їх повинні знати краще за мене, бо я весь час був на фронті, а там ми не мали змоги вивчити їх ближче, ніж на постріл.

— Коли б ви на фронті знали, яких страхіть зазнали ми тут, у тилу, ви б нізащо не відступали. А коли вже відступили мільйони солдатів, то героїзм жменьки крайсяндвіртів не міг створити тут Нової Європи.

— Звичайно, шеф,— похмуро сказав Курт.— Героїзм крайсяндвіртів мені відомий, адже їх у російському полоні було в мільйони разів менше, ніж німецьких солдатів...

— Які героїчні були часи! Бувало, кулі партизанів пронизували будинки комендатур. Проте ми знайшли вихід: руками місцевого населення будували навколо будинків зруби, а проміжки засипали піском. Але й українська січнева відлига була проти нас: вода з даху затікала в пісок, і коли бив мороз, то зруб валився... А каральні експедиції! За одного вбитого німця треба було виловити і вбити сто українців... Ото була робота! Ти не розумієш, як було важко.

— Тут я вас, гер шеф, добре розумію. І в нас був такий наказ, але вбивати озброєних, скажу вам, було ще важче.

— Так,— зітхнув журналіст,— у свій час ми зробили історично непоправну помилку, відступивши з радянської території.

— Я, гер шеф, думав про це аж чотири роки — в російському полоні, розбираючи биту цеглу. Мене захопили в Бреслау, і я, й мої камради гірко жалкували, що відступали так далеко. Треба було ще з-під Орла не йти...

Піднявши в одній руці виделку, а в другій ножа, мов присягаючи на них, Езель-Вольф пограв жовнами

ї, втупивши погляд у стелю, з театральним фанатизмом сказав:

— Цього разу ми неодмінно виграємо війну. Будемо грати ва-банк.

— Ну, звичайно,— сказав Курт,— штани ще в нас є...

Деякий час співрозмовники мовчки хрумтіли пере-сохлою смаженою картоплею, брязкотили ножами й ви-делками.

— Отак колись фюрер краєв Європу і Радянський Союз,— замислено втупивши очі в біфштекс, сказав Езель-Вольф.

Курт зітхнув і промимрив:

— Не знаю, який-то кравець був з фюрера, а я чо-тири роки шпортався в землі піхотною лопаткою і ще чотири роки колував руїни ломом. З мене досить,— сказав він і відсунув тарілку.— Я, гер шеф, ситий цим по горло... Піду готувати машину.

Поки Мюллер заводив і прогрівав мотор, кореспон-дент зарядив плівкою фотоапарат і, галантно запускаю-чи око за декольте блузки дівчини-хазяйки, що писала квитанцію, розплатився за номер. Коли ж йому, вира-зисто дивлячись у вічі, мовчки повернули троячку, яку він мав намір залишити «на чай», кореспондент обра-жено знизав плечима і сказав:

— Ві не естє Європа. Ві естє Азія.

ІХ

На ранок, ще ні світ ні зоря, Іван Силович проки-нувся від печії і в такому поганому настрої, що й ска-зати важко. Пашіли чомусь щоки, а в роті було так, ніби їв щось дивне, чого ні в християн, ні в магометан, ні навіть у язичників не їдять...

Прислухався до рівного дихання дружини й по-думав:

«Спить... Нема того, щоб устати до світу, зготувати сніданок, налити чарку й з поклоном подати чолові-кові: «На добре здоров'я!» Ех!..»

Світити світло він не став, бо як прокинеться, то сразу тієї ж...

Одягся, навпомацки перевірів, чи полатані штани, і навшпиньках підійшов до буфета.

Виймав пляшки, похитував ними, нюхав і тяжко зітхав.

«Крім оцту й олії, нічого не тримає в пляшках. Ну, в чому кохаєшся на цьому світі, те, певно, хлебтати-меш і на тому»,— зловтішно подумав він.

Правда, була ще слив'янка, але стояла вона під жіничим ліжком, а вже заліз туди Іван Силович, то назад його, мабуть, довелось би витягати за ноги... І так йому стало жаль себе, що вирішив, не снідаючи, йти на ферму.

Прийшов, коли доярки тільки-но кінчали доїти, і почав завзято працювати.

Викидав гній, відкотив вагонетку в гноярку, підстелив, заклав кормів бугасві і, поки той їв, тикаючи винуватою мордою в ясла, почистив його гарненько скребницею, оборонячись піднятою рукою від його хвоста і приказуючи:

— Живемо, колишній Чорте? Ти, браточку, зі своєю політикою «на грані війни» зі мною не грайся. А кинешся — то як блисну міжконтинентальною палицею, то зразу порозумнішаєш. З Іваном Силовичем Перчицею треба жити в мирі... Бо він, братику ти мій, не одну водну перешкоду форсував, не одне місто штурмом брав, не одну капітуляцію приймав...

За роботою й незчувся, як настав день, як зголоднів, а це вже було ознакою, що від перцівки, випитої вчора в куми під свіжину, не залишилося, можна сказати, й доброго спогаду.

Була ще гіркота від жіничиних «марних слів», але життєрадісна натура Івана Силовича з цим похміллям справлялася куди легше.

— Ну, тепер підемо подивимось, що робиться на білім світі,— сказав доглядач сам до себе і, обтрушуючи рукавицею сіно зі свого короткого кожущка, вийшов надвір.

Посеред колгоспного двору стояв чималий гурт людей і якась машина з триколірним прапорцем на радіаторі.

Колгоспна «Победа» стояла збоку, салютуючи, мов шпагою, коротенькою антеною; шофер Вася показував машину рудуватому гевалові в чорному береті.

Іван Силович поважним перевальцем підійшов ближче.

— Здорові були, брати-слов'яни!— голосно гукнув він.— Живемо?..

Посеред гурту стояв Степан Трохимович Півторак, поголений, напахчений одеколоном; помахаючи лайковою рукавичкою, він щось говорив до високого незнайомця в короткому зеленому пальті, в зеленому велюровому капелюсі, чемного, аж запобігливого.

— А звідки це до нас дачники?— голосно запитав доглядач.

У Півторака здригнулися губи, і він глянув на Івана Силовича таким убивчим поглядом, що інший закретав би з досади.

— Іване Силовичу, — сказав він трагічним шепотом, — ідіть з очей, не псуйте атмосфери міжнародних відносин.

І тоді незнайомиць у зеленім капелюсі, котрого зовсім не цікавила доповідь голови, що корови в цьому колгоспі дають по три з половиною тисячі літрів пересічно, що воду п'ють вони з автопоїлок і що в колгоспі чотири мільйони річного прибутку, ворухнув у посьмішці тоненького вуса і запитав каліченою російською мовою:

— Он есть ваш колхозник? Как он фамилінаме? — і, глузливо глянувши на штани Івана Силовича, вийняв записну книжку і авторучку.

Сталосся замішання. Погляди всіх присутніх звернулися на штани Перчиці, на те саме коліно, яке він обдер, тікаючи від бугая.

Півторак зміряв Івана Силовича поглядом, що не віщував нічого доброго.

Колгоспники закихкотіли.

Іван Силович перехопив їхні погляди і собі глянув на коліно.

Господи милостивий! Клята баба, в безмежній своїй мстивості, прилагодила йому на коліно здоровенну латку з якоїсь барвистої картої спідниці.

— Хо-хо-хо!— засміявся хтось у гурті. — Хто це до тебе, Іване, спідницю пришив?

«Ну, почекай же, відьмо!»— внутрішньо заскреготів зубами Іван Силович, але тікати не став, така вже була його натура — ніколи не відступати. Пригода з бугаєм, звісно, в рахунок не йшла.

Він переступив з ноги на ногу і очима, в яких весел-

кою грав сміх, спостерігав, як незнайомий готується писати.

Півторак, який ніколи толком не вчив німецької мови, хоч якось і склав сотні тисяч знаків у інституті, безстрашно взяв на себе обов'язки перекладача. Він називав приїжджого «паном», але німецьке слово «пан» вимовляв так м'яко, що колгоспники аж синіли, щоб не зареготати від непристойного його звучання.

Поговоривши отак з гостем, Степан Трохимович не добре блимнув на Івана Силовича і сказав:

— Товаришу Перчиця, кореспондент західнонімецького журналу пан Езель-Вольф бажає взяти у вас інтерв'ю. Ви не згодні?...— І ще пошепки додав: — І принесла вас нечиста сила!..

— Не згоден? Інтерв'ю? — перепитав Іван Силович, смикнув одного вуса донизу, а другого підкрутив, і тому один вус висловлював згоду, а другий — запечення.

Схиливши голову на плече, Перчиця подумав секунд кілька й покрутив головою:

— Не згоден.

Півторак задоволено посміхнувся.

— Щодо інтерв'ю, то брати його звук більше я сам,— пояснив доглядач.— Захопиш, було, в полон чоловік кільканадцять, вистроїш: «Струнко! А тепер, хриці, кажіть, чому ви, розбійники, на нас руку підняли?! Гайль Гітлер? Чи, може, Гітлер капут? Що? Мовчати, а то як заїду в зубний кабінет! Хто з вас доктор, мені мозолі лікувати? А то бігаєш за вами до кривавих пухирів. Викладай усе що є — пістолети, патрони!.. От так! Кроком руш... до штабу!»

Журналіст чомусь зморщився і не записав нічого.

— Так що на своїй землі інтерв'ю брати можу тільки я. А з цим недобитком заради пом'якшення міжнародної напруженості я можу мати тільки коротку бесіду. Ну то як, живемо? — звернувся Іван Силович до кореспондента.

— Я, я,— напружено усміхаючись, відповів той.

— І ти, кажеш?.. Ну, живи, живи, тепер я добрий...

Журналіст звернувся до Півторака по-німецькому, а той переклав:

— Пан журналіст запитує, чи не чинять комуністи селянам утисків?

— Чинять, аякже! Щоб не чинили, то хіба б я з тобою так розмовляв? Я б і тебе спитав про дещо...

В якому вигляді дійшов офіціальний переклад відповіді Івана Силовича, сказати важко, але прямий зміст журналіст, мабуть, зрозумів добре, бо він мерзлякувато знизав плечима і не записав ні слова.

Півторак з досадою подумав:

«А я ще боявся за колір своєї краватки... Не до галстуків йому...»

Мстиво примруживши очі, журналіст вийняв з футляра фотоапарат і став наводити на Перчицю, причому явно цілив на таку ефектну, з погляду його журналу, латку.

«Ти мене сфотографуєш!» — подумав доглядач, і не встиг кореспондент клацнути затвором, як Перчиця спритно повернувся до нього спиною, нагнувся і почав скидати чобота.

— Муляє,— сказав він приглушеним голосом.

Фотоапарат увічнив найширшу частину його штанів.

Іван Силович витряс з чобота соломину, підняв його майже вривень з обличчям кореспондента, постукав по підшві нігтем і сказав:

— Ото товар! Пройшов від Сталінграда до імперської канцелярії — і зносу нема!

Рудавий шофер у чорнім береті, весело оскаливши зуби, натис на педаль стартера...

Х

— Штани?— запитав Перчиця в продавця, і обличчя його стало більшим у ширину, ніж у довжину.

— Та штани ж.

— А які?

— Та всякі.

Іван Силович примружив око:

— А щоб бостонові?

— І таке знайдемо...

— От бачиш! А мені треба до роботи. Отож давай тебе, а розмір п'ятдесят другий із запасом у поясі, а зріст другий.... А сьогодні, скажу тобі, мав бесіду з одним — чи то вовком, чи то ослон — в питаннях, що цікавлять обидві сторони. Не знаю, як він, а я не-

вдоволений з існуючого стану речей в міжнародних відносинах,— і Перчиця, поплювуючи на пальці, почав лічити гроші...

...А через місяць, розповідають, в одному солідному журналі з'явилася фотографія нижньої половини постаті Івана Силевича, знятої не з вулиці, а з двору, з написом: «Український селянин Іван Пертшйтса кланяється в бік західних демократій...»

Отак закінчилася ця правдива історія зі штанами Івана Силевича Перчиці.

ДЗЕРКАЛЬНИЙ КОРОП

I

Минуло вже чимало часу від того, як Данило Шпак облишив роботу заготівельника — «за власним бажанням і без занесення в особисту справу».

Сутужно йому стало, ох як сутужно... Вже було й побожним зробився — все одвідував поминки та хрестини. Але на поминках не наїсися на цілий рік. Отож думав він та гадав і врешті прийняв пропозицію голови колгоспу ставати за сторожа на ставу. І важка це для нього робота, а легшої не знайдеш...

Цілісіньке літо Данило сумлінно справляв свою службу.

Ходив з дробовиком круг ставу і полохав диких качок і лисок, та ще молодичь, що не визнавали купальників і купалися, мов ті русалки, поночі, басовитими пострілами з дванадцятого калібру.

А коли на селі стихав гомін, озираючись, витягав з очерету на чисту воду човника і трусив ятери, сплетені з капронової нитки і тому такі міцні, що не тільки линок або щупак не розірве їх, а потрапив би туди ненароком і сам водяний, то й то сидів би й чекав на друга прирешестя Шпака Данила.

На світанку, як позеленіє крайнебо і висріблить росою лугову травицю, поскидає Данило линків та коропців у торбу й манівцями, підкасавши холоші й обережно занурюючи ноги в росяну колючу прохолоду, сторожко, мов по купинах, іде на свою квартиру.

Розбудить хазяйку, чесно («Це тобі, Марино, один, а це мені трієчко») поділить улов, поснідає вчорашніми лінками і відпочиває до півдня, а то, бува, й трішки довше...

Від цього активного спілкування з природою опасся Данило, набив черевце, а обличчя стало як після лазні.

На селі, бувало, бідкається:

— Погану обрав я собі службу, ноги пухнуть...

— Та й сам ти нівроку пухнеш...

— Ревматизм і знову ж таки серце. Уболіваєш за кожну рибку...

А щоб правління впевнилось у його ретельності та пильності, знайшов десь на смітнику обривок гнилої сітки і такого самого ятера, вимочив їх у воді й приволік до контори.

— Ну, ви бачили, люди добрі,— казав, потрушуючи перед обличчям розчепіреними пальцями,— що виробляють браконьєри! Знімайте мене з посади, та не хочу я ворогів мати. Або ще кого в поміч дайте...

З яких саме джерел,— правління про це не допитувалось,— однак Данило краще за зоотехніків знав, скільки грамів приросту в живій вазі дають дзеркальні коропи та линки.

Як бачите, непогано жилось Данилові — солодко й легко.

Став він неспокійним, мрійним, і дивна млість опанувала його тіло...

II

Чого б, ви думали, йому бракувало?

Зразу так і не скажеш... Не казав Данило цього до сорока восьми років, то не бовкне отак відразу на сорок дев'ятому. Тут треба добре придивитися, приміряти, щоб не вскочити в якусь довічну халепу.

Мав він ще намір... Ну, як не крути, а сказати доведеться. Мав намір знайти нестару дружину. Не так щоб вісімнадцятку, але й молодшу ну хоча б за його квартирну хазяйку, Марину Оксак, відносно котрої Данило присягався і божився, що нічого, крім «плахто-нічної любові», в них не було.

— Останнім часом Марина дуже прискає... Ну що ж, баба з воза — кобилі легше. Не першої молодості, і знову ж таки — язик... О-о, язик, ним би тільки будяки косити!

Тож з деякого часу почав Данило приглядатися до молодиць, остереігаючись, проте, заміжніх.

Упала Данилові в око середніх літ удова Марія Овдіюк, чепурна й розкішна. А жила з донькою вже на виданні. Донька працювала в колгоспі, за нею упадав голова — хлопець молодий, пригожий, тільки-но закінчив інститут. І всі на селі, в тому числі й Данило, були впевнені, що Лариса (так звали Маріїну дочку) гарбузом парубка не нагородить. А там — залишиться Марія сама, а біля неї — Данило. Хата в неї добра, на

камінним фундаменти, під черепицею. І Данилові не доведеться будуватися та втрачати здоров'я.

Якось у неділю надвечір Данило поголився, витер обличчя одеколоном, припудрив носа, що лиснів од жиру, на лисину нап'яв капронового капелюха і, як зовсім стемніло, пішов — будемо відвертими — женитися.

Хоча тоді Данило сплачував у сільраду «холосте й бездітне» і вважався «формально вільним», як казав секретар сільради товариш Швиденький, однак Марина була впевнена, що Данило має перед нею якісь там обов'язки інтимного порядку.

Щоб не сполохати цю впевненість до слушного часу, Данило йшов дуже обережно, обминав перехожих і дійшов до Маріїної хати майже непомічений. Він уже вважав себе в цілковитій безпеці, відчинив хвіртку і зайшов у двір.

А пригода, що трапилась за цим, могла стати темою кримінальної хроніки.

На охопленого любовною млостю Данила зненацька напав пес під кличкою Рябко з наміром нанести йому колоту і рвану рану.

На Шпакове щастя, злий намір напасника був парализований блохою, що завдала Рябкові зрадницького вдару в тил.

Поки Рябко, кружляючи на одному місці, розшукував, судив і карав зрадника, Данило схопив якусь тріску і зайняв оборонну позицію біля дверей.

— Рятуйте! — волав наш герой.

По тому, як заколот у тилу було придушено, Рябко знову кинувся в наступ, але був відбитий тріскою і, заскавчавши, відскочив на вихідні позиції.

— А хто це там собаку полохає? — почувся із сіней заспаний жіночий голос.

— Одчиняйте, Маню, та мерщій, а то біда мені! — загукав щосили Данило.

— А хто ж ви такі будете? — запитала жінка. — І в якій справі? Податок я сплатила, самогону не жену, то якої ще лихої години від мене комусь треба, та ще й посеред ночі? Пішов, Рябко, здох би ти йому був! Не дасть з чоловіком побалакати...

— Одчиня-а-ай! — ревноу Данило, бо пес, зачувши хазяйчин голос, знову рвонувся до нього.

Данило мало не вріс у двері, розмахуючи тріскою. Двері несподівано прочинилися, і Данило лантухом повалився в сіни, просто під ноги переляканій молодіці.

Нехтуючи кодексом лицарської честі, за котрим лежачого не б'ють, пес зморщив носа і куснув Данила за литку. Замість подяки він одержав від хазяйки коромислом по хребту, заскавчав і побіг, підібгавши хвоста й недобре озираючись.

— Хіба це порядок, — крізь сльози мовив Данило, — тримати в обійсті таку звірину?! А що, коли я до сільради поскаржився б, га?! А що, коли він у вас скажений?!

— Та що ви, Даниле Хомовичу, — виправдовувалась Марія, — хіба такий плохий пес може сказитись?

— Коли б уже хоч попередили, то взяв би хліба з собою, — хникав Данило обтрушуючись.

— Ой, ідіть уже до хати, а то мене з того лиха на сльози бере...

Бідкаючись, Марія ввела Данила в хату, увімкнула електрику і при світлі оглянула його рану.

Дорогою ціною заплатив Данило за оте святе почуття любові! Собачі зуби надвічно засвідчили на його литці Данилової готовності постраждати за увагу милої...

Поки Марія промивала і змащувала зеленкою рану, Данило оглядав чепурну кімнату, дзеркальну шафу та сліпучо-білу постіль з кокетливим мереживом.

«Отут би жити й померти», — думав він, а вголос казав:

— Чи йти його завтра до лікарні?.. Як підеш, то можуть спитати: «А чий пес покусав? А хто це не припинає собаки...»

— Ой лишенько мені, — зітхала Марія, забинтовуючи Данилову ногу, — відтепер я його, клятого, і побігати не спущу!

— Воно, певно, треба припинати, бо завтра ж мені на перев'язку.

— Приходьте, Даниле Хомовичу, моя вина, — зажурено казала Марія.

І хоча цього вечора не встиг Данило освідчитись, однак додому йшов насвистуючи, майже не відчуваючи болю в прокушеній литці.

Але Данилова радість була передчасною.

Поголоски про його зальоти докотилися до бурякової плантації, де Марина Оксак із ланкою копала буряки.

Коли стихли розмови про Данилові пригоди, Марина, що сиділа на купі буряків і обрізала гичку, спересердя скинула ватянку, увіткнула ніж у чималий корінь, кинула незрозуміле «гаспидська тіль» і побігла в село.

У цей час Данило, прокинувшись після другого перепочинку, полуднував кислим молоком. У поживність цієї страви він вірив мало, але вичитав у календарі, що кисляк забезпечує довголіття. А людині, що тількино готується женитися, зовсім не гоже відкидати таку перспективу.

Не встиг Данило і облизатися від отого «довголіття», коли це до хати влетіла Марина.

Колись гарячий її рум'янець наче хто зітер, обличчя зблідло і вкрилося сіткою ледь помітних прожилок.

— Ну?.. — сказала вона, важко дихаючи і притиснувши лікті до боків.

— Ну то й ну! — безтурботно відповів Данило.

— Трясця твоїй матері у великодній очіпок, от що! Довго ти мене катуватимеш, гаспидська тіль? — замала вона кулаком. — Довго я буду посміховиськом?.. Ти ж мені обіцяв золоті гори! — здійняла і зразу впустила вона руки.

— До чого б це, Марино?

— Він ще й питає!.. Одлежав боки на одній перині, закортіло на іншу?! Згіркли вже мої харчі?.. Бач, старий пес, куди він тим більмом кида! Ні, вже край твоїм знуцанням! Все. Забирайся к такій чортовій матері, щоб і духу твого ледачого тут не було! Ну ж бо!

— Марино, господь з тобою! Який тебе гедзь укусив?

— Геть! Не підступай. Остогидло мені дармоїда гдувати!..

Спробував було Данило залякати Марину сільрадою, та тут вкрай розлютована жінка виплеснула йому кисляк межі очі. І поки він утирався, з такою легкістю

повикидала надвір його важкі чемодани й верхній одяг, що Данило, прикривши лисину, і собі вилетів за ними.

Куди було податися Шпакові? Зв'язав рушником свої чемодани, крекчучи, звалив на плечі, кинув на них ще й пальто і, не підводячи очей, городами пошкутильгав до ставу.

IV

Звичайно, не топитися пішов Данило. Ще й не оженившись, а вже й топитися? Ні, гріх про це думати...

Зіп'яв на березі куреня, накрив товстим шаром сухого сіна і оселився там. А вже приверне Маріїне серце — прощай, злидений курінь; спатиме тоді в теплій хаті на пружинному матраці, потонаючи в перині, а обіч... хе-хе...

Марія з дочкою ходитимуть на роботу, а Данило вдома мізкуватиме. О, голова в нього не клоччям набита!..

Не зволікаючи, бо ночі вже стали холодні, Шпак знову почвалав до Марії.

Цього разу обійшлося без кровопролиття, бо карний злочинець був позбавлений волі — сидів на ланцюгу.

— От бачиш, Рябку,— досить ввічливо, але докірливо сказав Шпак,— як ти недобре вчинив! А я, мабуть, стану твоїм хазяїном!

На розсудливі Шпакові речі Рярко відповів зневажливо: «Грр!» А далі позіхнув, презирливо показав язика і, поклавши морду на лапи, скоса позирав на Данилові ноги, поки той увійшов до сіней.

У хаті, крім Марії, була ще й Лариса. На Шпакове привітання вона заперечно махнула білявою косою, фиркнула і, здригнувши худорлявими плечиками, пішла з кімнати.

Така зневага з боку майбутньої пасербиці збентежила Шпака.

Ще більше збентежила його Марія, що якимось неохоче відповідала на всі його речі.

— А чули, Маню,— казав Данило,— минулої неділі на базарі свині подешевіли... Таке собі порося ще сяк-так, а велику свиню то всі обминають.

— Он воно що! А я гадала, що вас не тільки свині цікавлять.

— Неодмінно з хлібом будуть труднощі...

— Яка це вам ворожка наворожила?

— Е-е, хоч що кажіть, а сутужно буде, сутужно... Я вже знаю,— крєктав Данило.— Особливо вдовам... Котра жінка з чоловіком, тій ще сяк-так... Чоловіча голова — це, скажу вам, вещь! Візьміть от мене, приміром. Я й швець, і кравець, і тєсляр... От у вас, приміром, хата добра, а тин валиться... Чого б йому валитися, а не стояти на своїм місці? Та тому, що немає у вас чоловіка, ну, скажімо, на початку квартиранта... А то ще, приміром, просянки корові не вистачає... Хто піде до колгоспного ожєреду?..

Вже по радіо і останні вiстi передали, а Данило все сидів, тьмяно поблискував бiльмом і переконував Марію в тому, що без чоловіка вона зовсім безпорадна.

Наприкінці ж, нажалівшись на жорстоку Марину, яка без видимої причини вигнала його з квартири, обережно натякнув, що може оцчасливити вдову, перенісши до неї свої важкі чємодани.

«А хто його знає, може, й справді порядна людина, та тільки долі не має...» — розжалобившись, думала Марія.

У сiрих очах вдови з'явилось несміле співчуття до самотнього, покривдженого чоловіка... І трохи до себе...

— А нога болить, хай їй всячина,— сказав Шпак наприкінці. Марія, винувато опустивши очі, почала перєв'язувати Данилову волохату литку...

V

Так зумів розжалобити Данило Марію, так хитренько зробив її межі людьми винуватницею усіх його злигоднів, що за тиждень переніс свої речі до її хати.

Він уже хотів було внести їх до кімнати, та Лариса гостро глянула на матір, і та сказала, одвернувшись: — Он туди несіть, у ванькирчик за піччю.

Заглянув, а там тапчан, накритий блаґенькою ковдрою.

«Оце тобі пружинний матрац, оце тобі й перина!..»

Проте в його становищі ображатися було небезпечно, і Данило принішк. Спати вдень він вирішив в ті години, як не буде Марії.

Завзято лагодив огорожу, клітки в хліві і взуття обох хазяйок.

Лариса непримиренно хмурила своє вродливе личко, а Марія поводилась із ним, гірко сказати, як мармурова статуя: не обняти, бо високо, не зігритися — бо нежива... Вона зовсім не помічала, що Данило заміряється скоротити відстань між собою та нею.

Ой і не вихована ж була Марія, бо хоч і закінчила колись семирічку, а частенько, лягаючи спати, потягалася, як неписьменна. І при цьому на чистому полі сорочки поставали такі висотки, що в Данила аж у горлі пересихало від бажання зайняти їх, незважаючи на запеклий опір противника...

Спрокволеньки складався в Данила войовничий план.

Якось темненької ночі він вирішив здійснити його.

Він скрадався, затамувавши подих, і серце його вбивало відчайдушний дріб атаки.

Шпак вийшов із ванькирчика і почав огинати ріг печі. Та не врахував, що на його шляху може опинитися така архаїчна перепона, як коцюба.

Балансуючи навшпинець, Данило зненацька спіткнувся об неї і з усього маху полетів у темряву. Розкотисто, як весняний грім, загуркотіла за ним і та коцюба.

— Ай! — вереснула Марія, що спала тоді в кухні.

Зарипіло ліжко, і в помертвілого від страху Данила влучив її чобіт, запущений майстерною рукою.

— А брись, нема на тебе повітри!

Повалений напасник, кречучи, зводився на ноги.

Очі Данила різонуло яскраве, аж синє, світло.

— Тьху! — сплюнула Марія.— Ви як той американський супутник, несе вас із орбіти чортзна-куди!

— По воду...— пробелькотів Данило, ховаючи очі.

Якщо говорити про Данилів бойовий дух, то він уже був повністю обеззброєний...

— ...Повилазило вам, що вода у ванькирі!..

Ледве переставляючи ноги, Данило поплентався до ванькира гасити свою жагу водою.

— Бачу, що вам тут, у нас, тіснувато,— засинаючи, сказала вдова.

Та це ще було півбіді, а найбільше лихо чекало Шпака попереду.

Настав день вилову риби, яка залишилася в ставу. Данило разом із рибалками у мокрих трусах місив твань на дні спущеного ставу, крекчучи, тяг за ливну сітку і погукував на хлопчаків, що плескалися в баюрах.

— Ану, киш додому! Ось батько тобі дасть штани!

Сортували рибу. Велику кидали в кошики, малу викидали в скаламучені калюжі. Вантажили кошики на машину, накривали брезентом, і шофер, визираючи з кабіни, як бог автомобільного транспорту і шосейних шляхів, рвучко рушав з місця.

Вже зовсім стемніло, коли почали переносити плідників у зимовий ставок. Він був за сотню кроків від великого ставу, вище греблі, в парку.

Вгодованих дзеркальних коропів клали в кошики по два, по три.

Вони були такі гордовиті й ліниві, що тільки плямкали заслиненими губами. Напівголі їхні тіла прикривала нечаста луска, нагадуючи королівські ордени, почеплені одиі поверх одного.

— Один, два...— лічив зоотехнік. І двоє рибалок, перегнувшись від ваги, несли, мов у паланкіні, заслених королів до зимового палацу.

— ...три, чотири, п'ять...— і Данило з якимось підлітком теж поніс кошика з членами королівської родини.

Як перейшли насип греблі, Данило поставив кошика, поплескав долонями по кишнях, поплямкав губами і сказав хлопчині:

— А піди-но, Колю, до рибалок, хай кілька сірників дадуть.

— Курити? — зрадів хлопчина.

— Може, й закурю.

— А «прибоїну» дасте?

— Біжи, біжи...

За кілька хвилин хлопчина повернувся, торохтячи сірниками.

— То дасте?..

— Я тобі дам! — розгнівався Данило. — Одному такому як дав — до сих пір дим пускає!..

Хлопчина ображено шморгнув носом, і вони пішли.

— Дядьку Даниле, а чого це мені мовби легше нести?

— Мабуть, у кущі бігав...— буркнув Данило.

Як дійшли до ставка, Шпак сказав ласкаво:

— Ти вже йди, Колю, я сам...

Бригадир рибалок, що був там, обережно повиймав великих князів із кошика, і вони з плюскотом щезли в темній, як історія, глибині.

— Три, чотири...— полічив рибалка.

— Гм! — почухав скроню Данило.— І тут тобі це-сеу...

— Аякже! Цій рибі ціни не скласти... Увесь благородний королівський рід від неї...

Данило потоптався трохи й пішов собі, волочачи кошика.

VII

Додому Шпак ішов поза городами з великою торбою.

«Оце, скаже Марія, хазяїн! — радів Данило.— За таким, мовляв, не пропадеш...»

До хати увійшов балакучий і веселий.

— Добривечір, Маню! Ще не вечеряли? Ну, ось, може, разом повечеряємо, по-сімейному...

Пішов до ванькирчика і хвилин за п'ять повернувся в сухім одязі.

Старанно помився, принохуючись до себе, чи не тхне рибою.

— Ось зараз я вам,— почав було він, але тут надворі загавкав пес, і хтось затупав у сніях. Данило, утираючи обличчя, замовк і поглянув здоровим оком на двері.

До хати зайшов голова колгоспу.

Молоде його обличчя аж пашіло — адже оце вперше зайшов до хати своєї коханої.

З несподіванки Лариса тихенько зойкнула і, закривши обличчя долонями, вилетіла з кухні.

З торжествуючим усміхом Марія оглядала парубка, мов уперше бачила.

Данило сів на лаву.

— Доброго вечора! — ніяково привітався гість.— А я оце йду...— і замовк.

«Краще б ти рачки ліз»,— хмуρο подумав Шпак.
— Воно звісно,— сказала Марія.— А в хаті сві-
титься...

— ...а в хаті світиться,— машинально повторив го-
лова, непомітно позираючи на двері кімнати.— Тож
і думаю собі...

— ...забіжу на вогник...— сказала Марія.

— ...забіжу...— зачаровано сказав голова і, зрозу-
мівши жарт, ще дужче зняковів. По хвилині мовчанки
відважився:— А де ж Леся... Миколаївна?

Тут уже Марія не витримала і, підперши груди
складеними руками, весело засміялася:

— Ану, Лесько, виходь, нічого тобі сільську владу
ошукувати!..

Обережно, мов ступала на жарюки, вийшла дівчина.
Обличчя схоже на півонію. В куточках вій райдужно
поблискує.

«Ну, я ж тобі!..— сердито подумала вона.— Не ви-
тримав...»

Голова трохи заспокоївся, пригладив чорного лиску-
чого чуба і солідно сказав до Шпака:

— Ну, ви сьогодні й потрудилися. І рибу виловили,
і плідників перенесли... А знаєте,— довірливо звернувся
він до Марії, — якась наволоч сьогодні украла коропа
кілограмів на дев'ять...

— Чи ви бачили таке? — щиро здивувалася Ма-
рія.— Розперло б його, клятого! Ох і ненавиджу зло-
діїв!

Данило нагнувся, сховав долоні між коліними і обі-
зався й собі:

— Отак би ввіймати, та тим коропом по мордяці!..
Запанувала мовчанка.

— Ларисо Миколаївно,— сказав голова, провівши
язиком по пересохлих губах,— ви сьогодні до клубу
підете?

Дівчина надула губенята і знизала плечима.

— Та йди вже, йди! — усміхнулася Марія.

— А чого мені? Хто не діждеться в клубі — при-
тупає до хати!

З печі зіскочив рудий пухнастий кіт і, майже доти-
каючись животом до підлоги, потягся так, що став на-
половину довший. Підійшов до Шпака і, вигнувши хре-
бет, потерся головою об його долоню.

— Кицю, кицю...— сказав Шпак солоденьким голосом.

Кіт замуркотів і зник під лавою.

За хвилину там щось знову замуркотіло і заляпало.

— Ой, що це там? — скрикнув голова.— Кіт у торбі! І торба скаче!

«Заскакав би й ти, якби тобі голову од'їдали!» — подумав Шпак і аж здригнувся.

— Брись! — гримнув Данило, тупнув ногою, та кіт не зважав.

— Ось я його, розбійника!..— сказав голова, нагнувся і легенько потяг kota за хвіст. Той нявкнув, але з торби не виліз. Коли його потягли міцніше, він підняв крик. І, о господи,— з торби показалася закривавлена риб'яча голова, в яку кіт вчепився всіма своїми пазурами, а згодом і вся рибина, що біла хвостом об долівку.

— Ай! — вигукнув голова.

— Ой! — в один голос гукнули хазяйки.

Данило копнув kota ногою і почав гарячково запихати рибу в торбу.

— Як же це воно, тітко Маріє? — страшенно почервонівши, глухо сказав голова.— Крадений... так!.. дзеркальний короп... у вашій хаті?

Марія зблідла і розширеними очима вп'ялась у Шпакове налите кров'ю обличчя.

— Ти!! — крикнула вона розлютовано.— Ти... ти... проклятий шахрай! Хотів краденим душою мою занапастити? Ах ти ж!..— Не знаходячи слів, вона підскочила до Данила, вхопила злощасну рибину і... дописала це оповідання на Шпаковім виду.

Л-лясь!

— Гвалт! Люди добрі!..

Л-лясь!

— Оце тобі дзеркальний! Оце тобі королівський!..

Лясь — і Данило знову став огидно тхнути рибою.

...А наступного дня Шпак зв'язав рушником чемодани, крекчучи, звалив на плечі, кинув поверх ще й пальто і вирушив світ за очі — мабуть, приставати в прийма...

ПОСВЯЧЕННЯ В КІНОДРАМАТУРГИ

Трагікомедія

...До того дня я був веселий, як, пробачте, бісів син, якому пощастило запроторити в пекло кілька грішників понад план.

Од надлишку веселощів я писав гумористичні повісті, і редактори аж гладшали, коли читали їх. Бувало, тільки й чуєш:

— Ха-ха-ха! Ой, не можу, не можу... приносьте вже щось інше!

Від цього я ставав ще бадьорішим і веселішим і, найнявши за два карбованці пегаса, мчав на нім з Білої Церкви до Києва, а звідти ще швидше.

Дівчата, що посипали дрібненькою галькою розтоплений гудрон на шосе, аж присідали від реготу, коли я обертався, бо, певно, впізнавали в мені автора відхилених гумористичних оповідань.

Я й сам собі здавався симпатичним, коли дивився в дзеркало, — такий вже я був, люди добрі, веселий.

Навіть вуса в мене росли так дотепно й гостро, що, бувало, зійдеш з тролейбуса, а на кожному з них по два, по три жіночих капелюшки.

Отакий я був, друзі, поки трапилась зі мною причина.

Одного дня одержав я теплу телеграму.

Та що теплу! Вона несла в собі стільки жару, що телеграфні дроти розпеклися до білого. Отака була телеграма!

В ній сповіщалося, що одна з кіностудій має намір ставити фільм за мою повістю «Гусяче перо».

Телеграма йшла кількома каналами. Першим була телеграфістка райконтори зв'язку, знайома зі мною особисто, а з нею особисто були знайомі всі мешканці райцентру. За другий канал правила телефоністка, що передавала текст телеграми на сільську пошту. І врешті — поштове відділення села.

Тож не дивно, що протягом кількох хвилин ніким не знаний автор гумористичних оповідань став знаменитістю в районнім масштабі.

Розмови в селі одразу закрутились, завертілись, мов у сепараторі, яким відділяють з молока вершки. Однією цівкою потекли розмови читачів, а іншою — прототипів моїх оповідань.

— Мабуть, напише, сучий син! — казав хто-небудь із читачів.

— Де там! — заперечував прототип. — Він тільки й уміє, що списувати чужі слова. Он мої підслухав та в свою книжку!.. А тут треба із своєї голови.

— Та він ніби й сам з головою.

— Та що — він розумніший за мене? Може, я два інститути закінчив!

— А не напишете!..

— Хай-но тільки дадуть на місяць відпустку!..

Відтепер мене називали так:

— Сценарист пішов, ги-ги-ги!..

Дружина почала готувати мене в далеку дорогу.

Вона таки знала, що написати сценарій — треба з'їсти чимало солі, і поклала її до чемодана пудів зо два.

Було покладено і паспорт з надією сільську прописку змінити на міську.

Поклала дружина і всі мої відхилені редакторами рукописи — хай їх хоча б екранізують.

І я поїхав.

Тільки завдяки моїй залізній витримці мої супутники не знали, що шлях, яким ми їхали, веде простінько до слави.

І з'явився я на студії — персону грата.

Я відвідав з десяток кабінетів, і їхні господарі садовили мене в крісла боком до столу. Я вже думав, що й поклади я ноги на стіл, то це буде цілком природно. А я боявся покласти на стіл навіть руки. Я затискав їх між коліньми і мимрив, що мені дуже, дуже приємно.

Протягом тільки одного дня мене познайомили з дюжиною кінорежисерів і десятком письменників. Двоє з останніх були відомі критики, і я вже розраховував на прихильні рецензії, аж до видання повної збірки моїх творів. Красуні редакторки, знайомлячись, так мило подавали мені руки, що я готовий був цілувати їх (руки).

Того ж дня один із режисерів украв мене і, вштовхнувши в таксі, вивіз у невідомому напрямку.

Поки я, приглядаючись до сусідів за столом, нерішуче перекладав із руки в руку ніж та виделку, на студії організували розшуки.

Інший режисер, пригадуючи свої літа молодії, уже мчав по горячому сліду.

Він вдерся до приміщення, де мене переховували, якраз своєчасно, бо мені вже скручували руку — пити на брудершафт.

Поки мій рятівник, гнучкий, як пантера, зчепився з викрадачем, котрий, як подекували, знався з опришками і самим Довбушем, я встиг перебігти гребельку, сьорбнути горілки крапельку, перебігти місточок і вхопити риби шматочок...

Убитих не було. Суперечку свою режисери розв'язали, як і годиться, шляхом переговорів.

Вирішили влаштувати третейський суд.

Я злякався, почав ховатися в погрібки і з'явився на судилище в темних антиалкогольних окулярах.

Щось лисеньке, з вічно усміхненою фізіономією, в мантії, підперезаній вирізаними з фільмів стрічками (про цю людину ходили чутки, що вона таємний вівісектор), чинило суд.

Цей редактор почав товкти мою повість своєю чималою ерудицією.

Спочатку він розтовк займенники.

Потім зітер прийменники.

Затим розміжвив іменники.

І як уже хруснули дієслова, то залишилося раціональне зерно, ну як тобі мачинка. Він виплюнув те зерно мені межі очі.

Судія підійшов до справи ще й з іншого боку. Вмочив моє гусяче перо в бочку з дьогтем і показав:

— Яке ж воно гусяче? Це ж вороняче перо!..

Присуд був такий: віддати мене в рабство моєму виволителеві, аж доки перо побіліє.

Так мені відкрили таємницю чорної магії.

Але я ще не став кінодраматургом.

Посвячення йшло далі за встановленим ритуалом.

І яка вже нечиста сила принесла мене знову додому? Бо ще й не посвятившись, тут я став відомим ги-ги-сценаристом...

Якийсь час студія тільки сопіла, мов бездіяльний вулкан.

Але ось почали діяти підземні сили, і мене знову викликали телеграмою.

Дружина продала відріз на плаття, і я поїхав.

На цей раз мені пощастило.

Усі без винятку були за те, щоб «Гусяче перо» екранізувати.

Уклали договір.

Я почав розширювати свій кіносвітогляд.

Гортаючи словники, я збагатив свою пам'ять усім, що мало будь-яке відношення до кіно. «Кінологічний, гінекологічний, кіногенічний...» Потім я дізнався, що є шторми і затемнення. Поки я вивчив усю кіноспецифіку, в очах у мене сталося кілька затемнень.

Перший варіант сценарію я списав з повісті.

Почалося обговорення.

Режисер, що украв було мене зі студії, висловив кілька зауважень.

— Де тут «Гусяче перо»?! — трагічно простер він руки.— Де та мова, що слово в слово повторює класичні зразки, якою невідомий, але, мабуть, здібний автор списав свій твір?! Де той чудесний підтекст, що повинен бути в кожній речі, позбавленій видимого змісту?!

Сценарій відхилили.

Другий варіант я писав з небувалим піднесенням, використовуючи пера з мого гусака. Обскубаний, він аж лиснів.

Сценарій поставили на обговорення, і думки розділилися.

Одні вважали, що треба повернутись до повісті.

Інші зауважили, що у вік електроніки гусяче пір'я втратило вагу.

Треті радили архаїчне пір'я підсилити сучасною технікою, і це, мовляв, зробить його стійкішим у вищих шарах атмосфери. Але... тут потрібно бути обережним, щоб пір'я не переважило заліза!..

Сценарій відхилили.

Я став дратівливим, як тигр, і замкнувся в клітці власного самолюбства.

Тридцять три редактори стояли над кліткою, де я творив свою лебедину, чи то пак гусячу, пісню. На кінці гострих списів своїх висновків вони подавали мені туди шматочки гонорару.

Підкріпившись останнім із них, я написав: «Кінець». Зібрався синедріон.

Редактори прочитали мій твір і ахнули:

— Це народна комедія! — казали одні.— Це як ото: «Шуміла калинонька...» Це ціла епоха в кіно!..

— Це — ...

— Поставити! — волали одні.

— ...на голову! — горлали інші.

Та перших була арифметична більшість, і я послав дружині телеграму, щоб спакувала речі для переїзду до міста. Тільки меблі в стилі «д'артіль інвалідів» я радив залишити для меморіального музею мого імені.

Інквізитор-режисер уже зі страшною силою катував акторів на пробах.

На пусті котушки накручувались карбованці...

Але це був лише початок посвячення в кінодраматурги.

А відбулося воно на форумі, де зібралися кіноченці. Я маю на увазі тих, хто може, але дав обітницю не робити...

Вийшов один на амвон і глухо почав проповідь: «Якою має бути комедія».

Далі було прочитано співпроповідь: «А чи потрібна комедія?»

Читався і реферат: «Як поставити комедію, щоб глядачі плакали».

І, нарешті, зійшов на амвон найученіший ченець. Він був у подвійній масці. Одна половина її була рожева, а друга — чорна. Але тут сталася неприємність: ніхто з учасників зібрання не побачив його. Внесли тоді всі томи енциклопедії і підвели під нього теоретичний базис. Та й це не допомогло. Не підняла його і власна дисертація. Тоді він підпустив філософії і, втративши вагу, здійнявся у високості. І вже звідти почав метати на мене блискавки. Запахло смаленим. Це горіло «Гусяче перо»...

Потім мене повели на сповідь до кіновладики. Накривши мене циркулярною епітрахіллою, він сказав:

— Сину мій, от якби ваша комедія та була такою, як у своїй комедійній частині! От якби з вашої душі зникли всі мирські думки на взірець: «Трясця твоєї свиноматері у великодній очіпок!» Одним словом, сину,

благословляю вас на подвиг самозречення в десятім варіанті сценарію!..

Дружина моя спродала деякі дрібниці, загорнулася в простирадло і теж благословила мене.

І я поїхав.

І знову писав.

Це вже була комедія переодягань — кольчугу героя редактори здирали з одного персонажа і, кречучи, натягали на іншого.

І знову збирався синедріон, і знову я ковтав позолочені пілюлі, і стенографістка записувала гарячі промови, та я вже знав, що не буде все по писаному...

Так воно й сталося. Закликали мене до кабінету, і хтось молодий і розумний, короткозоро мружачись і посміхаючись космічною посмішкою, радив мені вилучити з комедії всі любовні колізії, бо й так передбачається велике протистояння Венери...

Тут я, здається, випив червоне чорнило і намагався вчинити вбивство.

...Прийшов до пам'яті, коли мене вже волокли по коридору і чоловік у білому наказував:

— У палату до графоманів!

Мене вилікували. Але я ще й досі чогось боюсь. А що, коли...

О боже!.. Сьогодні знову я одержав телеграму!..

РУШНИЦЯ

Усе почалося з того, що мій колишній друг — аптекар Амвросій Зуб, якого моя колишня наречена зве тепер Росею, підбив мене на мисливство.

— Петре,— якось сказав він, хитро посміхаючись монгольськими очима, і обличчя його стало схожим на столовий буряк хвостиком догори,— а чи не піти б нам, як казав Остап Вишня, в охотники?

— А чого ж,— легковажно відповів я,— рибалками вже були, вся риба нас боїться.

— Ех,— сказав Рося, і з очей його бризнули промені,— які ж перспективи! Вийдемо на річку, а плесо парує, мов юшка з рибою, а десь у кущах — кря-кря! — а ти — бух! — а вона здіймається летіти, а ти з другого ствола знову — бух! — от тобі й смажена качка, і друга, й третя, і йдемо ми, обвіпані трофеями, а пацани танцюють довкола — «Дядько курку вбив!» Постривай, а хто ж нам їх смажити буде? Я нежонатий, і ти — не теє... А знаєш, однесемо їх до твоєї Галі. Та й побачиш, чи вправна в кулінарії. От, приміром, засмажить качку необпатраною, то для тебе це буде найважчим іспитом...

Так базікав він доти, поки в мене всередині засмоктало.

— Непогано бути мисливцем,— погодився я.

Почали міркувати, чого нам бракує, щоб вирушити на полювання.

Рушниці в нас не було: тільки-но відгриміла війна...

Бойового припасу теж не було.

Собаки якщо й були, то не в нас.

Було в нас — нестримне бажання стати мисливцями.

І ми вийшли із скрути.

Рушницю напिताли в колгоспного сторожа діда Оверка. Він ховав її од німців у землі років зо три. Він виніс її вологу від гасу і подав на простягнених руках.

— Рушниця, значця... І ще двадцять набоїв. Котрі з сіллю, а які зі шротом — самі розберетесь.

— Якого воно калібру? — показав я свою обізнаність у мисливстві.

— Подвійного, значця, — потер дід долонею неголене підборіддя. — Подвійного, отак — о-о... І не дванадцятого, і не шістнадцятого... Отут, значця, з дула — дванадцятий, а з казенної часті — шістнадцятий. А в цьому стволі те саме, тільки навпаки... В середньому — чотирнадцятий. Хороша, значця, рушниця. Агліцький замок. Як замкнув, то вже не відмикається. Об пеньок, значця... А ложе, значця, можна й бляхою скріпити.

— Скільки ж ви за неї правите?

— Та теє, значця, п'ять... — і старий, скривившись, зробив у повітрі пальцем заковик, схожу на кому.

— ...десять?! — прикрив Рося віями своє сяйво.

— ...сот! Агліцький, значця, замок.

Ми били дідову руку по черзі. Він терпів до трьохсот. Але виговорив могорича. Пішли до чайної. За столиком після горілки дід Оверко раптом зажадав ще й шампанського.

— Тільки ви теє, — сказав він нам на прощання, — щоб діти, значця, ззаду не стояли...

Другого дня, після того як я закінчив свої землемірні справи, а Рося потовк у ступці свої порошки, ми почали чистити рушницю цеглою.

Почистивши, стріляли в ціль.

Жодна дробина не влучила в круг.

— Зверхдальнього бою! — сказав Рося. — Переліта ціль.

Тепер ще залишилося придбати собаку.

Дозвілля в нас уже не було. Ми шукали.

— Ня, ня! — простягав Рося руку до кожного бродячого пса. Собаки соромливо позирали на нас і, прикриваючи тил хвостами, брели на інші смітники.

Врешті ми натрапили на одного сонного. Він тільки здивовано скосив очі, коли Рося взяв його за карк. Гарчати в нього, певно, не вистачало сили.

— Треба мати добрий нюх, щоб вести його по сліду, — сказав я.

— Не мели дурниць! За тиждень він нам качки з води тягатиме.

Ми привчали Рекса (колишнього Рябка) до води. Розгойдували на руках і жбурляли якомога далі в річку.

Страдницьки витягши шию, пес випливав на берег, обтрушувався, і тренування починалося знову. Потім ми почали кидати йому у воду хліб.

Упертість і жорстокість наші не знали меж, і незабаром пес брав з води розмоклу скоринку, а вибравшись на суше, з'їдав її.

— Ну що ж, завтра на полювання!..

Тоді ще не було молодих пенсіонерів і воєнно-мисливських господарств, і полювати ми мали де.

Рано-ранесенько, ні світ ні зоря Рося постукав у моє вікно.

Я вийшов босоніж, невмитий і незачесаний. Рося не дав мені чепуритися: треба було поспішати.

Тихими завулками, через тиночки та ще перелази, штовхаючись у натовпі головатих сумних соняшників, вийшли ми до річки.

Ах, який же був ранок!

Зі сходу в зеленаву блакить неба бризкало розтоплене золото дев'яносто шостої проби. Річка дихала, мов жива, парувала, як у лазні.

Затамувавши подих, ми стояли над водою і, якби не дідова Оверкова рушниця чотирнадцятого калібру з агліцьким замком, то скидалися би на очманілих поетів або вчених. Бо все навколо було просякнуте поезією і науками.

Соковита прибережна флора нестримно пнулася до сонця. Грайливо скидалася срібна іхтіологія, залишаючи після себе математично правильні концентричні кола. Мотаючи голівками, з естетичною насолодою пірнала у воду метушлива орнітологія. Тільки голодна кінологія, скиглячи на прив'язі, троху псувала нам настрій.

Від цієї немислимої краси я почував себе вродливим, умитим і зачесаним. І якби оце вийшла м'я Галя із золотим коромислом та срібними відерцями рановранці воду брати, я б нарешті наважився просити її руки. Такий я був зачарований.

Нараз щось вдарило мене у вухо й обвіяло сірчаним смородом.

Це Рося розпанахав тишу пострілом з чотирнадцятого калібру. Дим клубочився не тільки із стволів — димів агліцький замок, невідомо якої національності приклад, і навіть сам Рося лаявся димом.

Рушниця, мабуть, влучила.

Рося запевняв мене, нібито бачив, як затріпотіли дві смертельно поранені лиски.

Ми одв'язали переляканого Рекса (Рябка) й закинули у воду.

Галасували, жбурляли грязюкою, розмахували рушницею і таки одігнали Рекса од берега. Пес заплив за кущ очерету. За кілька хвилин, тримаючи дичину в зубах, він стилем «по-собачому» вибрався на суходіл.

— Твоя лиска схожа на качку! — здивувався я.

— Ще й на яку! — примружився Рося.— На свійську!

Рося поплескав себе по стегні, але наш чотириногий друг зрозумів це по-своєму. Він обтрусився й одійшов кроків за десять до куща верболозу з очевидним наміром поснідати.

— Гей, ти, як тебе! — захвилювався Рося.— Не люблю таких жартів. Це моє!

Та голодний пес не хотів визначати ні приватної, ні особистої власності. Наш перший мисливський трофей уже хрумтів у нього на зубах.

— Віддай качку! — зарепетував Рося й кинувся до капловухого.

Скоса позираючи на Росю, той обережно підхопив трофей і подався в кущі.

— Держи його!..

Цього разу Рябка виявив справжню спритність. Назад Рося приплентався зморений і злий.

— Ф-фу! — помахав він рукою перед обличчям.— У його вихованні ми припустилися помилки. Перш ніж кидати у воду хліб, треба було годувати пса.

— Але тоді він не брав би із води хліба,— зауважив я.

— Нічого, в нас залишився ще один трофей,— заспокоїв сам себе Рося.

— Ти певен?

— Рушниця з аглицьким замком не може промазати... Так от,— сказав він трохи згодом,— діставати качку полізеш ти.

— Хе! Коли б не так!..

— А що ж, я полізу?! — визвірився Рося.— Де це чувано, щоб мисливець був за сумісництвом і...

— Я теж мисливець!

— А де твої трофеї?

Ми мало не побилися. Потім загадали на сірниках.

— Обгорілий лізе по качку.

Покрутивши в повітрі пальцем, я нерішуче тицьнув у один із сірників.

— Ха-ха-ха! — затанцював Рося.— Ти лізеш! — і кинув мені обгорілого сірника.

Я плюнув і почав роздягатися.

— Усе скидай! Соромиться, як панночка! — командував Рося.— Задля твого ж добра... Вилізеш, а воно все сухеньке...

Навшпиньках, балансуючи руками і згинаючи коліна, як робот, я почав заглиблюватись у водно-болотяну стихію. Що вона була дуже холодна, це я відчув безпосередньо. А що в ній могли бути п'явки, вужі та гадюки,— це вже мені підказала уява.

— Та де ж у біса твоя качка? — гукнув я, забривши по груди.— Не катуй, замерзаю!

— Далі, праворуч, он за тим кущем!

Я розсував руками щільну стіну очерету, одводив зелені млинці латаття й відважно сунув далі. Холод проймав мене до кісток.

Аж раптом: чи це вчулося мені, чи й справді Рося з кимось розмовляє? Ба! Та це ж Галинчин голосок. Моєї Галі!.. А що ж то була за Галя! Яка рум'яно-смаглява, яка струнка, яка гарна,— зичив би кожному таку спіткати.

Я розсунув очерет і зирнув одним оком.

Поряд з Росею, який своєю постаттю зображав то знак оклику, то знак запитання, стояла Галинка і приязно йому всміхалася. Обома руками вона тримала поперед себе відро, а під пахвою затиснула сачок — збирати качкам ряску.

Рося недбало грав рушницею, показував пальцем кудись у небо, надимав щоку, бухав, немов із бочки, махав руками, як крильми, зміїстими рухами долоні показував, мабуть, як падають смертельно поранені качки. Одне слово, він намагався забути про моє існування.

А Галя, що завжди на мої заїкуваті періоди тільки хмурила тоненькі, мов крильця ластівки, брови і відповідала самим тільки: «Хіба-а?..» — Галя уважно слухала

його, і в належних місцях сміх її розсипався сріблом і золотом. Так принаймні мені здавалося.

«А прова-ва-лився б ти! — думав я. — Прокля-а-атий з-з-зраднику!..»

— І хіба влучили? — недовірливо питала Галя.

Я уявив собі вуста, що проказали ці малозначущі слова, і мені на мить стало тепліше.

— Я завжди б'ю без промаху! — гордовито відповів той нахаба.

— Та хіба ж ви дістанете ту дичину?

— В мене є сетер, чи як його... Він уже поплив по неї. Рекс, піль, тубо, чи як там, подати сюди качку!..

— А-ва-ва-ва!.. — подав я голос.

Якусь хвилину вони прислухалися.

Тишу порушив Рося.

— То як, Галино Кіндратівно, діє крем за моїм рецептом? Я ж, знаєте, туди і ланолінчику, і сього й того...

— О, чудовий! За ніч обличчя облупилося так, що я два дні не виходила з хати.

— Хоч ви вже й біленькі, як периста хмаринка, проте я можу зробити такий, що не вийдете з хати днів з десять.

— Дякую! — це було схоже на спів жайворонка.

— Заходьте до аптеки, як тільки виникне потреба. Я весь до ваших послуг. Може, бажаєте ще й волосся перефарбувати, скажімо, в колір житньої соломи?.. Тепер це так модно.

— Хіба-а?.. Воно б, знаєте, цікаво, так подруги за-сміють...

— А ми на них зважати не будемо.

— Хто це ми?! — заволав я з очерету.

— Ой, там хтось, мабуть, потопає!..

— То вам вчулося.

— Негіднику!!! — не своїм голосом закричав я. — Людина гине, а йому — вчулося!.. Ще й дівчині памороки забиває!

— Хто це? — зовсім збентежилась Галя.

— Та тут, знаєте... один дивак.

— Я ось тебе здивую! Я т-тебе здивую!..

Прикриваючись гнівом, як плащем, посинілий, схожий, мабуть, на обскубаного гусака, я показався з очерегу.

Галя зойкнула, впустила відро і ну притьмом тікати.

Рося заметушився, але, зирнувши на мене, впустив рушницю й гайнув за мою нареченою.

— Стій, зраднику!!! Смерть тобі, смерть!

Він порснув ще дужче.

Я схопив ту прокляту заморську штуку й стрельнув у вербу кроків за п'ять правобіч од нього. Рося з вереском схопився за штани...

...Він не ходив до лікарні, а вимочував сіль у балії. Не дзвонив він також у міліцію, зате роздзвонив по селі, що я — хуліган і мало не вбив його.

Він зумів так настрахати Галю мою нестерпною вдачею, так розжалобити її своїми стражданнями, що дівчина не захотіла й слухати жодного мого слова.

Після того вони частенько ходили збирати лікарські трави, а за місяць секретар сільради товариш Швиденький хукнув на печатку й засвідчив їхнє право на щастя.

Якось уже пізніше зайшов я до аптеки і застав там саму Галю. Вона на правах Росиноного асистента проціджувала якусь мікстуру і у відповідь на моє привітання гнівно звела брови.

— Галю!.. — тихо сказав я.

— І не Галю, а Галино Кіндратівно! І мовчіть. Мало того, що ви, як навіжений, погналися за мною голяком, ви ще й хотіли вбити мого Росю!..

Я мовчки оглянув усе її щастя — в рідкому, твердому і в розтертому на порошок вигляді. Кинув погляд на стіни. Над плакатом «Знищуйте мух!» висіла славнозвісна рушниця з агліцьким замком.

НОМЕНКЛАТУРНИЙ ПОКІЙНИК

«Що? Номенклатурний?.. От так чудасія!..» — подумає кожний, хто знав мене близько.

Як я став номенклатурою, та ще й, сказати б, негативною,— про це пізніше. А зараз послухайте, що мене до цього привело.

Почнемо з калорій.

Найскромніші підрахунки показали, що моїй сім'ї потрібно двадцять тисяч калорій на день. Щомісяця, виходить, їх треба близько шестисот тисяч, а на рік — сім мільйонів триста тисяч. Тут доречно зауважити, що кожному літератору не вадило б прикинути, чи може він своїм твором підігріти, ну коли не море, то хоча б, скажімо, тарілку борщу?

Не кажучи вже про це, професія сатирика якимось дивно впливала на моє громадське становище.

Деякі товариші сприймали моє існування поруч із собою як виклик їхньому богом освяченому авторитетові.

Турбували їх, мабуть, три обставини: а що, коли вони — «негативні типи» і паршивець цей (тобто я) — увічніть їхні вади; а чи не візьме його (тобто мене) лиха година, і область дасть вказівку виголосити над його могилою розчулену промову, а чи не доживе він, крий боже, до юбілейного віку, і на врочистому вечорі доведеться вручати йому вітальну адресу. І кому?.. Якомусь задрипаному сатирикові!..

Так чи інакше, а мені почали навіювати думку, що найбільш влаштувала б їх надгробна промова.

І я взяв та й помер.

І не стало сатирика, чиїми творами зачитувалась дружина, а старий батько, прочитавши їх, казав, було: «Хоч що кажи, синку, а голова в тебе моя!..»

Але тут треба розкрити таємницю: помер той сатирик зі злим заміром...

Отак помер, значить, я і попав у відділ кадрів.

А як я був та й безгрішний (ой гроші!), а сатиричні твори якщо й писав, то не виходячи за найнижчі сходинки табеля о рангах (конюх, прибиральниця,

офіціантка і молодший бухгалтер), то мене вирішили залічити в св. номенклатуру.

— В яку там його? — спитав св. писарчук. — Апостольську, святого Георгія чи янгольського чину?

Св. кадровик почухав нігтем носа.

— Біс його знає... Мабуть, доведеться в ангельську. А то приглянеться, та встругне якусь сатиру, а ти потім відповідай...

І от мене залічили в райноменклатуру. Тут же я одержав і призначення.

Я мав очолити новостворене підприємство «Райські яблучка».

Директором його був покійник — я, заступниками моїми було призначено покійників Сократа Івановича Торбохвatenка і Кузьму Михайловича Клептомана.

Решту штату підібрав особисто я.

Пенелопа Матвіївна, дружина Сократа Івановича, стала головним бухгалтером, Самійло Хомович Тутченко — моїм особистим секретарем-друкаркою. Всього в штат адміністративно-управлінського апарату входило 25 осіб. Крім того, в мене були ще два мопи¹ — кур'єр-прибиральниця Сила Богатиренко і мій особистий шофер Васько. Замовили таблички: «Директор Міняйло В. О.», «Секрет. Тутченко С. Х.».

Не думайте, однак, що я віддавав перевагу самим тільки чоловікам: були зараховані ще десять робітниць. П'ятеро з них трудилися в цеху, четверо на чолі з тіткою Федорою складали бригаду вантажників, а одна учениця пасла мої персональні кози.

Але штат неспроможний був справитись із заготівлею сировини. На збір райських яблучок довелося притягти студентів херувимського інституту і учениць студії райського балету.

Ну й напрацювали ж вони!

Тепер ще потрібно було утрясти справу з окладами. Згідно з типовим штатним розписом, я мав право на оклад в 180—200 крб, а секретар-друкарка від 40 до 70 карбованців. Порадившись із заступниками, я собі встановив оклад в 200 карбованців, а друкарці Самійлові Хомовичу — 50 карбованців.

¹ Моп — молодший обслуговуючий персонал.

Св. трест затвердив мені персональну ставку в 300 карбованців, а секретареві — 40 крб. 25 коп.

Тут же поставили до відома, що з метою зниження собівартості одного квашеного райського яблужка штатні одиниці секретаря-друкарки і прибиральниці можуть скоротити.

Ех, важкувато з 'окладами, важкувато... Хоч би були ще якісь талони на безкоштовне харчування в закритій райській їдальні...

Поки райські яблуні цвіли, поки дзижчали над ними золоті бджілки, поки зав'язувались плоди, ми теж трудилися досить плідно над звітністю, воювали з банком і одержували зарплату. Для порядку я завантажив і робітниць — переливали воду із пустої бочки в порожню.

Щоб поважали в мені начальника, я посадив біля дверей свого кабінету секретарку Самійла Хомовича, і той наводив лад серед відвідувачів.

Черга була як за апельсинами.

— Здрастуйте, святий директоре! — поштиво кланявся відвідувач.

— Ну, чого там? — здоровкався і я.

— Та от... у справі.

— До Сократа Івановича.

Аякже, треба, щоб і заступники працювали...

Коли ж хто-небудь звертався до мене особисто, я ніколи ні в чому не відмовляв, і кожного разу просив зайти в цій справі завтра. Через те мене всі вважали за доброго і чуйного покійника.

Покінчивши таким чином з відвідувачами, я брався за телефонну трубку.

— Хто це?

— А ви хто? — насмілювалась іноді огризнутися трубка.

— Я тобі покажу — хто я!.. Хто це, питаю?! Гляди мені!.. Поклич-но свого директора!

В трубці відлунювались чийсь кроки, і за хвилину до мене вже доносилося інше дихання.

— Вітаю вас, — привітливо усміхався я. — Це покійник Міняло вас турбує. Як там у вас з клепками?.. Для бочок наших... Ну, добре, стругайте, стругайте, а то з нас із вами знімуть стружку...

Я змінився до невпізнання з того часу, як попав у номенклатуру.

О, я став відповідальним! Власне, я намагався ні за що не відповідати. За гроші, які переплатила каса, відповідав касир. За неправильні нарахування — бухгалтер. За невиконання плану по бочкотарі і заготівлі райських яблук — начальники служб. Я ж був фігурою. Мені створювали авторитет і обирали в президію.

Я почав полюбляти слово «спец». Я смакував: «спецробота», «спецмило», «спецмолоко», «спецзавдання». І кожне з цих слів я вимовляв із закоханим трепетом. Жаль тільки, що вже ліквідували спецпайки...

Мене вже й величати почали інакше. Навіть поза очі почали звати не Міняйло і навіть не Віктор Олександрович, а високим займенником «сам», а найчастіше — «хазяїн».

Я виховував кадри. Основи виховання я запозичив у балетній студії. Весь штат ходив навшпиньках і танцював під мою дудку.

І ось почала надходити сировина. Бухгалтерія працювала в дві зміни. Дві бочки квашених райських яблук були готові до відправки.

Я вдарив у трест телеграму: «Десять бочок на складі кома працюю небувалим піднесенням тчк».

— Святий директоре, ви тут помилилися, — зам'явся Самійло Хомович.

— А тут не написано, повні вони чи порожні...

Ранком наступного дня одержали телеграму: «Вітаємо перевиконанням плану кома розглядається питання преміювання керівного складу тчк».

Мій заступник Кузьма Михайлович приступив до збуту продукції. Під дружний спів бригади тітки Федори «Ех, юхнем!» бочки повантажили в машини. До місця доїхала лише одна. Кузьма Михайлович доповів, що в другій бочці яблука скисли. Він навіть сльозу пустив при цьому, але пізніше признався, що на дні тої бочки знайшов двадцять карбованців і готовий чесно їх поділити.

Це був дуже милий покійник, тому що кожного разу половина нашої продукції скисала, а для нас залишалося в бочках то два ящики коньяку, то пара золотих годинників.

Я вже звик було до коньяку, але траплялося, що

яблука скисали в незначній кількості, і тоді нам діставалася хіба тільки пляшка самогону.

І диво дивне: після коньяку мене тягло на концерт, у театр, у товариство приемних і милих дам, але варто було нажлуктитись самогону, як мені одразу кортіло затопити кого-небудь у писок або хрюкнути матюком...

Сократ Іванович відзначався навдивовижу спокійною вдачею: не лаявся, не сперечався, а методично ловив для нас рибку в каламутній водичці.

І була вже в мене невеличка особиста власність (я дуже вдячний тому, хто вигадав цей добрий термін) — автомашина, дачка і тее, як його, ну, адюльтер, як несподівано стався випадок, що зіпсував усю справу. Втрутилася в моє життя райська громадськість.

Якось набирався я бадьорості в персональному санвузлі. І раптом несамовито затарабанило в двері.

— Святий директоре, біда! — почув я голос прибиральниці Сили Богатиренка. — Преса... газета... Федора!..

Я навіть не став надівати спецбрюки, а поспіхом вліз у персональну піжаму.

Коли я вибіг надвір, там стояв страшенний крик і гвалт.

Ввірена мені Федора стояла на порожній бочкотарі і, впершись однією рукою в круте стегно, а в другій тримаючи газету, підривала мій авторитет.

— А фартухи де, так їх у так?.. Гумові спецчоботи куди поділися?.. А куди подів асигнування на нову техніку й механізацію?!

— Цить! — гаркнув я і легеньким стусаном вивів її зі складу президії.

Спираючись на свій штат, я зайняв місце попереднього оратора.

— Хто, питаю я?! Де той агент американського імперіалізму?!

Жінки розгублено переглянулись, шукаючи поміж собою замаскованого агента Уолл-стріту.

— Чи час говорити нам зараз про копійчані фартухи та гумові чоботи, коли самі ви — найцінніший в світі капітал?.. А згадайте-но, як у роки війни трудився наш народ і навіть не згадував про різні там кирзові чоботи!..

Я знав, чим їх дійняти. Політично я був добре підкований!..

— А де ти тоді був? — зробила ворожий випад Федора.

— В мене була броня! — стукнув я себе кулаком у груди.

— Вона й тепер у тебе он яка! Поглянь на своє черево!

— Покрівлю чому не полагодив? — гукнула одна, що примкнула до Федори.— Сам, либонь, під теплий дощик стаєш, а нас під холодний?!

— Та як сміє він, мордате ледащо, ще й про високі матерії?..

— Де чобо-о-оти?!!

— Там, де й квашені яблука. Базарним чортам збувають!

— Дачу придбав!

— І «Волгу»!

— В преподобну прокуратуру його!

— В святий обехаєс!

— Разом з помічниками!

— Бугаїв-прибиральниць — бочки вантажити!

— Геть його з номенклатури!..

В мене потемніло в очах. Я захитався і звалився з бочки...

— Чи ти сказився?.. Як гепнув з постелі — гадала, що землетрус! — почувся голос моєї дружини.

— Ну й приснитись ж!..— промовив я, зводячись із підлоги і знову вкладаючись на ліжко. Потім розповів дружині про всі свої номенклатурні пригоди.

— Мабуть, перекинуть тебе на райкапусту,— сказала вона і позіхнула.

«ОЙ ЧОБОТИ, ЧОБОТИ ВИ МОЇ...»

Сумна повість з щасливим кінцем

Чверть століття тому мені було двадцять два роки. Свій ювілей я зустрів у поїзді, який мчав мене з осінньої багнюки, що здирала чоботи, в сяїну столицю.

Місяців зо три поспіль з розвідувальною партією я місив крикливу твань круг маловідомих станцій і полустанків, приходив по заході сонця у вагон, що правив нам за житло, і відновлював свої молоді сили ковбасою й чаєм. Потім дядечко Вася, начальник партії, або, як він сам себе називав, — Силь Сильович, — роздавав нам польові журнали.

— Нічого, дітки, байдики бити. Обчислюйте відмітки.

Ми огризалися, але мусили коритися, бо дядечко Вася був розпорядником не лише нашої зарплати, а й казенних чобіт, в яких ми частенько ходили до дівчат у сусідні села.

Погроза здерти взуття й віднести на ремонт справляла належне враження, і ми ще години зо дві після вечері вираховували ті клятві відмітки.

Але дядечко Вася був добрий і не знімав чобіт ні з кого. Тому вони в усіх були подерті і вічно брудні.

От по цих чоботях і вдарила телеграма.

Начальник проектної контори викликав мене до Києва.

Ця звістка спантеличила не лише адресата. Всі геодезисти ламали голови в різноманітних здогадах.

— Тебе хочуть підвищити, — казав один.

— Або вигнати, — висловлював припущення інший.

— Найприємнішим буде той випадок, коли секретарка щось переплутала.

Проте я виїжджав з надією на перше.

І от всю ніч, замість того щоб пити вино на іменинах, я п'янів од мрій про свою майбутню долю.

«Такий молодий, — думав я, — і вже на керівну посаду...»

Моя сподіванка справдилась.

Коли я нагадав начальникові контори про своє існування — мовчки подав телеграму, він довго морщив лоба, потім натиснув кнопку. Ввійшла секретарка.

— Це той,— сказала вона і кулачком зробила рух, ніби когось штовхала.

— А-а! — радо стукнув начальник пальцем у лоба.— Ось що, юначе,— сказав він до мене,— поїдете вибивати з Перечепи матеріали знімать. Він, чортів син, виліз із графіка на цілий місяць і не відповідає на жодну телеграму. Може, вони там усі лежать покотом хворі?.. А може, пиячать?.. Так що, друже, будеш там моїм пильним оком і твердою рукою. Звичайно, й допомагатимеш...

Я промимрив щось про лазню і про свої чоботи.

Начальник поглянув на них і покрутив головою.

— Гм! Яка безпорадна теперішня молодь!.. Та знаєш, що в твої роки я в самих халявах гнав Пилсудського аж до Львова! А в тебе і халяви, і переди, і навіть підосви,— правда, в них слабкий взаємозв'язок,— і в таких чудових чоботях він не може підігнати Перечепу!.. Не гніви, а бери в Тані відрядження. Квиток уже заготовили. За п'ятнадцять хвилин відходить поїзд. Ну, кру-угом!

— Чоботи...— мало не плакав я.— Полагодити...

— Кру-угом!

— Єсть,— схлипнув я по-військовому і пішов за секретаркою.

Вона сіла за машинку.

— Знав, кого викликати! — тамуючи жаль до себе, гордо сказав я.

— Нічого він не знав. Це я підказала. Звелів — підбери мені якогось ледаченького або такого, без когось робота не страждатиме...

Я метнув блискавку в Танині небесні очі, схопив папери і побіг на вокзал.

Закомпостувавши квиток, вдарив Перечепі телеграму:

«Зустрічайте одеським четвертий вагон тчк.

Особистий представник начальника контори Каблучка».

Накупив часописів і вбіг до вагона.

Мені пощастило. В купе не було ще нікого. Я виліз на горішню полицю, підстелив під ноги зо три газети

і вкрився шинелею. Тепер мої чоботи були в цілковитій безпеці.

За кілька хвилин у проході залунали кроки, і в супроводі провідника в купе зайшов солідний майор, а за ним дві дами. Останні були дуже вродливі і гарно зодягнені. Ким вони доводились майорові — сказати важко, але обидві зверталися до нього на «ти».

Провідник постелив жінкам на долішніх полицях, майор же повісив кашкета на гачку навпроти мене. Трохи згодом він вийшов з купе і повернувся в піжамі.

Я пильно стежив за своїми супутниками, вірніш — за супутницями.

Жінки теж позирали на мене, проте без тіні зацікавлення, а скоріш з осторогою. Потім за знаком однієї з них усі троє вийшли в коридор.

— Ну що ви, не меліть дурниць! — ніяково проба-сив майор.

Як повернулися в купе, одна з дам вередливим голосом сказала:

— Я хочу їсти. Я вмираю з голоду. Може, підемо в ре... — але її подруга так недвозначно вказала очима в мій бік, що та осіклася і сердито закінчила: — Костик, розпакувай чемодана!

Костик виклав на столик біля вікна батон, пакунок з шинкою і паштетом, вийняв пляшку коньяку з похідною чарочкою.

Дами тільки пригубили, зате майор, солодко зажмурившись і крекнувши, потяг повну стопку.

Мене аж у щоки кольнуло. А коли всі поробили собі бутерброди, я ковтав слинку.

Після стопки майор став веселим і балакучим. Розповідав дотепні анекдоти, дами невимушено і щиро сміялися.

Я весь тремтів.

«Біс із вами, — подумав я. — Піду у вагон-ресторан».

І тільки-но ворухнув ногою, як зразу вдарило в голову: «Чоботи!!!» Я аж крекнув з досади.

Майор глянув на мене і на хвилину замислився.

— Гей, товаришок, злазь — по маленькій!..

Сказано було так щиро, що інший не встояв би. Проте я беріг честь своїх чобіт і мовчки похитав головою.

— Давай, давай!..

Дама й собі зашебетали:

— Просимо, просимо...

Я ще раз гордо похитав головою і навіть одвернувся. Жінки ображено замовкли. Вони вже, певно, вважали мене не лише підозрілим, а й чваньком. Мое становище стало дедалі цікавішим.

А поїзд мчав.

Майор виліз на верхню полицю, дами теж повмощувались, але я помітив, що вони заздалегідь встановили вахти. Злізти я вже не міг.

Я спробував заснути, та де там: хіба можна назвати сном голодну дрімоту, в якій ввижаються плямисті домашні ковбаси, що, згорнувшись у кільця, сичать на сковороді, як кобри?..

Потім душа моя почала човгтися по купе, вийшла в коридор і навшпиньках попростувала аж у самий кінець... Натиснула ручку і...

Ні, це вже стало нестерпним!..

Щоб не думати про наслідки свого маячення, я чомусь почав згадувати про кругообіг води в природі.

Заспокоєння не приходило.

Я почав вслухатися в удари коліс об рейки, і поступово в ритмічний гул вліталися слова:

Ой чоботи, чоботи ви мої,
наробили клопоту ви мені!..

Ця танцювальна мелодія довго знущалася наді мною. Потім усе затихло.

Було так тихо, що я почув чийсь скрадливі кроки в коридорі.

Двері відхилилися.

— А-а, ось де він!..

Це був контролер. Він повільно наближався. Я заворушився.

Пильно дивлячись мені у вічі, контролер одкинув з моїх ніг шинелю, захопив передок чобота разом з ногою компостером, як обценьками, і вже замірився пробити в них ще одну дірку.

— Що ти робиш, негіднику! — заволав я. — Казенні чоботи!.. — і копнув його ногою.

— Ай! — закричала жінка внизу.

Я схопився, звісив ноги з полиці і очманіло залупав очима.

Контролер щез.

Лише пасажирка з нижньої полиці округленими очима втупилася в мій чобіт. Він хижо роззявив на неї пащеку, утикану страхітливими залізними зубами.

— Костику! — злякано скрикнула жінка.

Майор заворушився і щось буркнув.

Я схопив шинелю й кашкета, стрибнув на підлогу і вискочив у коридор. З того, як низькотонно гули гальма, я зрозумів, що поїзд зупиняється. Не гаючи часу, я побіг у задній тамбур, одіпхнув провідника, що стояв на дверях з ліхтарем, і, ризикуючи зламати собі шию чи нахромитися на важіль стрілочного перевалу, стрибнув у темряву.

«Як щасливо все закінчилося!..» — подумав я і уявив: майор тупотить по коридору, щоб схопити мене за комір і передати до рук залізничної Немезіди.

«Хам!? Ракло!?!..»

Ні, то мені вчулося.

Майор таки виглянув з вікна вагона, уздрів мене на пероні і зареготав.

Згинці я побіг вздовж состава і, як поїзд рушив, ускочив у задній вагон.

Незабаром мала бути й станція, куди я повинен з'явитися з надзвичайними повноваженнями.

Гудок.

Це вже вона.

У стомленого колійовика я допитався, де мешкає розвідувальна партія. Виявилось— поруч із вокзалом, у казармі колійового околоряду.

Насвистуючи, я ввійшов у сіни, відчинив двері і остовпів.

Посеред кімнати на стільці, в оточенні цілого гурту перечепинців сиділа дівчина. Мало того, що це була справжня королівна, вона ще й ушанувала мене своїм поглядом. Я опустив очі. Королівна опустила свої... на мої чоботи!

І тут на її вустах, соковитих, як вишня-шпанка, розтеклася посмішка.

— Ха-ха-ха! Це, мабуть, він і є... «особистий представник»!..

Я хряпнув дверима і вилетів у сіни.

Кров ударила мені в лице, і я почав горіти.

Мука була пекельна. Я уявив собі обличчя коро-

лівни, її сірі очі із золотими іскорками, чистий, високий лоб, ямочки на щоках, вуста, і мука моя стала ще більш витонченою.

Так, це дійсно була мука. Втікати від краси міг лише нещасний потвора або несосвітений дурень. А я ж тоді вважав себе щасливим, майже вродливим і дуже розумним!..

Раптом у моїй голові блиснуло: «Помити чоботи!!!»

Це був геніальний вихід. Від цього вони хоч потемнішають.

Я побіг до гідрокрана, де заправляються паровози. Одкрутив трохи вентиль і став під гусаком. Вода не текла. В трубі щось бубоніло, шипіло і шкварчало. Я здивовано підвів голову і раптом на мене плюхнуло ціле море. А потім, ніби знущаючись, вода потекла рівною тоненькою цівкою. Відпльовуючись і виголошуючи палку філіппіку на адресу науки й техніки, я помив чоботи і, мокрий, як курка, поплентався до казарми.

Я почував себе і нещасним і щасливим. Я можу померти від застуди. Але тепер ніхто не сміятиметься з моїх чобіт!..

Одчинив двері і мало не з сльозою відрекомендувався:

— Особистий представник...

— ...самого водяного,— закінчила дівчина.

Я стояв у калюжі.

Обличчя розвідувачів розпливлися в посмішці.

Відтепер я остаточно втратив владу «особистого представника»...

— Людоньки, та він же застудиться! Він, мабуть, упав у калюжу! — сказала дівчина співучим голосом.— В нього трусяться губи. Він, мабуть, дістав нежить. Дивіться — сльози!.. Я біжу по чай, а ви переодягніть його і — до груби.— На порозі обернулася і додала:— Я гадала — літній, огрядний, а він такий... такий... Ну, добре.

І пішла.

Я стояв біля груби в чийійсь вицвілій піжамі, яка висіла на мені, як на опудалі, коли це знову увійшла королівна з чайником і тарілкою. На посудині голубою фарбою було вибито королівський герб «Ю.-З.ЖД».

Гордість моя і благородство знали межу. Я швидко розправився з котлетами із шляхетної свині і випив

кухлів зо три чаю, який пахнув королівським віником.

Королівна дивилася на мене жалісливо і трохи на-смішкувато.

— Ви, бурлаки, добре вкриєте його. А я побігла, час відпускати квітки.

— Катя. Наша Катя. Вона тільки й тримає нас на світі. Якби не вона, померли б від нудьги і страху. Три особистих представники, враховуючи й тебе, вилися в наш дружний колектив!.. Працює Катя в квитковій касі,— пояснили мені перечепинці.— Ти розумієш, дощі, багнука, вечорами — темрява, хоч око виколи, і раптом у глухій пітьмі — зірка першої величини!..

Так виливали свою тугу бродяги-розвідувачі, і я зрозумів, що жодна блискавка з Києва не вижене звідси їхніх зачарованих душ.

Тієї ночі я довго не міг заснути. Перечепинці теж скрипіли пружинами і тоскно зітхали.

Я катастрофічно втрачав класове чуття і ставав роялістом. Мріяв стати навколішки перед королівною і... Вона великодушно висвячує мене на свого лицаря... Але тут мої чоботи вишкіряли зуби, дико реготали і чудесне марево зникало...

Наступного дня, забувши про свій високий сан «товкача», я гарячково продовжував роботу, розпочату двома моїми попередниками. Перечепинці, лежачи на ліжках, співчували мені. Як винагорода я чекав лише одного: ось зараз рипнуть двері і сліпуча фея прийде на царські посиденьки.

Вона заходила кожного дня, коли чергувала увечері. Поїзди вночі йдуть рідко, пасажирів майже не видно — та й хто їхатиме з цього зачарованого місця!.. А хлопці так чудесно розповідають різні веселі небилиці...

— Ну, як ваш хворий? — запитала вона, показавшись годині о шостій вечора.

— Хворий? Та він здоровий, як бугай!

— Як це добре!.. А я вже боялася, що «особистий представник» пряде на тонке...

— Нічого такого й не було,— виправдовувався я.— Хотів лише помити чоботи.

Фея засміялася.

— Чоботи?.. Скажіть — халяви, бо чобіт я не бачу. Їх, мабуть, не візьметься латати жоден чоботар. Хіба що тільки батько мій — за мою рекомендацією.

Я сумно схилив голову.

— Нічого,— сказала фея,— сьогодні о двадцять другій нуль-нуль ви проведете мене додому, а завтра покажемо ваші чоботи моєму батькові.

Бродяги-розвідувачі зглянулися.

Того вечора я був від щастя ближче на цілих три кілометри. Саме така відстань була від станції до будки колійового обхідника, де мешкала фея. Тоді ж я пізнав і математичний парадокс: три кілометри дорівнюють дванадцятьом. Фея не хотіла залишатися в боргу і провела мене до станції. Я в свою чергу не міг бути негречним...

Між нами зав'язалася міцна інтелектуальна дружба. Я цілував королівні руки з глибокої пошани до її аналітичного розуму. Саме від неї я вперше почув, що людині треба колись і спати.

Вона була чудово обізнана і в астрономії. Коли дишель Великого Веза заплутався у верховіттях посадки, вона одразу визначила, що настав ранок.

Другого дня я побіг по шпалах до знайомого замка.

Моя фея в простому ситцевому платтячку тягла воду з криниці. Корба вищала, а мені вчувалася музика з вальса «Казки Віденського лісу».

Батько феї — чорновусий, поважний і суворий — з ключем і костильним молотком виходив із двору оглядати своє колійове царство.

— Таточку, зачекай!.. Ось... Знайомтеся... Мій тато... Пета... Ну, добрий знайомий...

Батько феї підозріло оглянув мене з ніг до голови.

— Таточку, рідненький, полагодь йому чоботи...

— Було б краще, якби твої добрі знайомі приходили на побачення в справних чоботях!

— І хіба ти не зробиш? Не зробиш?.. Для мене?..

— Для тебе?..— широко усміхнувся він.— Ти спитай, чого тільки я не міг би зробити для тебе!..

Кожний гвіздок, забитий у мої чоботи, мав чарівну, магнетичну силу. Мене щодня тягло до червоно-білого терему з блакитними віконницями, де жила, мов уві сні, не старіючи аж до сьогодні, моя залізнична фея.

Минали дні і тижні. Робота наша не просувалася. Перечепинці валялись на ліжках і тихо сумували, а я палахкотів од щастя.

Нараз гримнула гроза.

Якось увечері, коли ми, як завжди, по-сімейному точили баляндраси, до казарми увійшов молодий чоловік у подертих чоботях і відрекомендувався особистим представником начальника контори.

Я різко вдихнув повітря.

В Каті потемніли очі.

Вступивши в дівчину погляд олов'яних очей, четвертий за чергою особистий представник сказав до мене:

— Начальник страшенно гнівається. Ти не відповідав на жодну телеграму. Начальник звелів тобі негайно виїжджати!..

На цьому історія зупинилася. Час застиг. Залишилося відчуття страху, який не покидає мене чверть століття. Я все боюся появи нового особистого представника,— зловісної істоти в подертих чоботях, яка владою людською чи владою злої долі може розлучити мене з прекрасним маревом моєї молодості.

КРИНИЦЯ

На вигоні, навпроти хати дядька Феопентія, був собі колодязь. Звичайна криниця, в яку «не плюй», бо, як кажуть, «вилетить — не спіймаєш».

Щомісяця приходив до неї дезинфектор Іван Іванович, ставив на цямрини цератяну сумку, на корбу вішав капронового капелюха і починав утирати лисину.

І тільки-но помітить хто-небудь Івана Івановича, як одразу покотиться кутком:

— Скидайтеся по гривенику!..

Іван Іванович чоловік терплячий. Стоїть, заглядає в колодязь і жде. Він був непідкупний і грошей не брав. Самогону теж. Поважав тільки казенну «Зубрівку», а закуски в нього й удома вистачало.

Тож не виймав він із своєї сумки пакета з хлорним вапном, а, солідно крекнувши, клав туди вищезгадану пляшку, писав крейдою на дашку «Захлоровано», на-тягав капелюха і кидав через плече:

— Ви ж тес... хоч спільне відро повісьте...

Відро й було, та дядько Феопентій зняв уночі. Це він зробив, щоб не вкрали...

Одним словом, добрий був чоловік Іван Іванович, не те що інші — бухне тобі кілограмів зо три хлорки, а ти потім плюйся цілий місяць.

Так працював він років зо три, поки трапилось лихо.

Криниця наша взяла та й засмерділася.

Хотів було Іван Іванович поворожити над нею зі своєю хлоркою, так люди не дали: «Оглядівся лях по шкоді!.. Чи ж іще вам платити, Іване Івановичу?!»

І що вже чистили її та вичищали, а вода смердить...

Зварить жінка борщ, каже — з куркою, а він...

Перестали люди воду брати, а там хлопчаки почали всякий непотріб вкидати, а там молодичі попіл висипати, а там і сміття, а там... чого тільки там не було!..

А якось уночі дядько Пенько (так перехрестили на кутку Феопентія) повикопував стовпчики з дашком та корбою і з великими труднощами переніс за свою повітку, — хай собі лежить, а то вкрадуть...

От саме звідси й починається ця правдива історія.

Їхав якось нашим кутком голова колгоспу. Бачить — непорядок, звелів навколо ями поставити огорожу.

Поставили.

І стояла вона довгенько.

Аж якось дядько Пенько... але постривайте...

Трудився він на птахофермі сторожем. І жив удвох зі своєю законною дружиною тіткою Маланкою.

І такі вже добрі люди — і курку не зобидять.

Поважали їх вельми на кутку.

Тітка Маланка частенько було привозить з міста кому каструлю, кому ополоника, дівчатам — шовковій комбінації. А спитають про ціну, то скаже:

— Чи ж ти не бачиш? На ярличку прочитай. Та ще в автобусі заплатила сорок копійок. Та ще в місті — сюди-туди — копійок з двадцять... Чи ж я спекулянтка, прости господи?..

А дядько Пенько і собі душа-чоловік. Розвів сад на все село. І хоч хай хто зайде, водить його дядько між деревами, — милуйся собі, скільки хочеш. Зірве найліпшу грушу, покрутить за корінчик перед носом, ще й понюхати дасть. Сховає в кишеню, щоб кури не поклювали, і до яблунь веде. І все, як не є, з'ясує до тонкощів — і в якому році посадив, і в якому щепив, і в якому зацвіла.

— Приходь, не пожалію, хоч три мішки бери. По два карбованці за відро.

І ще вино чавив дядько Пенько із тих дивних яблук. І таке вже вино! Нале в склянку, піднесе тим, що такого дива не бачили, до очей, а воно як бурштин.

— Ну, — каже дядько Пенько, — за наше здоров'я!... — і вип'є, і аж зажмуриться, і по череву себе поглядить. — Ох, пішло ж!..

І ви гадаєте, не було ворогів у дядька Пенька?.. Були!

А тут ще й у роботі труднощі. І в дядька Пенька, і в тітки Маланки.

Хоч як пильно вартує було дядько Пенько, а клятий лис тягає курей щотижня голів по десять. І чого вже начувається дядько Пенько від завфермою та й від самого голови!..

А тітку Маланку допікав у місті базарний. То прискіпується, де в неї стільки курей, а то якось навіть причепився, чому вона продає самих півнів.

— Які лупляться, таких і продаю!..— на це йому тітка Маланка.

— А хто ж у вас, цьоцю, яйця несе?

— Не ваше діло!.. Отак сидимо з старим на кублі, та й несемося..

Це вона жартувала так, бо знала ж закони.

А дядькові Пенькові чимало клопоту завдавали громадські обов'язки.

Усе поглядав він на ті стовпчики та лати, якими голова обгородив криницю.

«Добрі лати,— казав собі дядько Пенько,— ще й потесані. І стовпчики дубові. Вкрадуть, їй-богу, вкрадуть... Спочатку одну лату потягне якась нечиста сила, потім другу...»

І однієї темненької ночі взяв ломика, заступа і за якихось півгодини надійно схоронив громадське майно за повіткою. Це він так зробив, щоб одурити злодіїв.

Тепер дядько Пенько був спокійний. Спокійною стала і тітка Маланка. Без усякої остороги підходить собі простісінько до криниці і зсипає туди золу, та пір'я, та все інше, що бог пошле.

Та після цього трапилась з дядьком Пеньком біда.

Іде він якимось додому підвечеряти, а темрява надворі, як у чорта на душі.

Вже й вигін перейшов, вже ногу закидає через перелаз, та раптом як шурхне!..

І дивне відчуття охопило дядька Пенька,— мовби він ракета ота, яку закинули чортзна-куди, тіло його дебеле — як пушинка, і чобіт на ногах мовби й не було, і навіть чималий міх за плечима аністілечки не важить, проте дядько Пенько його не відпускає: в космосі йому без мішка теж буде сутужно.

І раптом — ббух!.. Аж усередині плюхнуло. І повалився дядько Пенько на бік, а мішок — на нього.

І не встиг дядько до тьми дійти, коли той міх як закудкудакає!.. Аж оглух дядько Пенько від того гвалту. І десь хвилин за десять, як те лихо вгомонилося, почув він, як десь неподалеку щось сопе чи хекає. І так страшно стало дядькові Пенькові, що забув і про рушницю, яка висіла в нього за плечима.

«Господи, де ж це я?..— подумав він і лапнув землю руками. Та то була не земля, а пір'я та солома, та ще

якесь казна-що. Збоку помацав — стіна. — Криниця!..» — аж похолов він.

І раптом те, що хекало, прохрипіло:

— Ну, як ти чорт, то я — твій, а як не чорт, то ти — мій!..

Тут дядько Пенько мало не схлипнув:

— Не чорт я... — і простяг тій личині свого чобота.

— А-а, то ти ще й битися?! — скрикнуло те і посунулось на дядька. Той мало не вмлів од густого горічаного духу, приправленого запахом цибулі. — Лізе в чужу хату через комин, та ще й битися?! Бит-гися?!

І не встиг дядько Пенько зміркувати, як іскри посипались йому з очей. Другий стусан прийшовся по мішку, і кури загвалтували так, що дядько Пенько оглух.

— То ти ще й перекривляєш?! Гадаєш, коли я Півень, то ти мені кукурікатимеш?! — та знов дядька Пенька, та знов його!..

— Одчепись, сатано, — каже плохий дядько Пенько, і кулаком того недолугого Півника в груди. — Це ж я, — каже, — Пенько Холохоренко, твій старий товариш. І впав у криницю, а не в твою хату, бодай би вона згоріла... Та й справді дурний ти півень, коли ні з того ні з сього лізеш битися...

Мабуть, від того стусана, що дав йому дядько Пенько, а може, ще й від ласкавого слова, п'яничка трохи витверезився, бо гикнув разів кілька, та й каже:

— А ти не брешеш, що ти Пенько?.. Бо я тебе не впізнаю. Ану, кахикни!

Як кахикнув дядько Пенько, допіру Півень повірив.

— Так, — каже, — ти таки Пенько. Бо теперішні парубки зовсім не кахикають. Тільки писатель Ковінька ще кахикає, та де йому до тебе!.. Бувало, ще парубком, як кахикнеш, то горобці — аж свистять... Ну, то що ж робитимемо, побратиме?

— Виберемось якось! — бадьоро сказав дядько Пенько, та згадав про мішок з курми і замислився.

— Кричатимем? — запитав Півень.

— Ой, ні!.. Неспідручно мені, я ж на відповідальній посаді.

— Ну, то будемо спати.

Дядько Пенько теж пристав на його думку. Гадалось так: прийде Маланка сміття висипати, подати голос, а вона спустить драбину і... гуляй, курко, по борщу!..

Та заснути було не так легко. Тільки-но задрімав дядько Пенько, як почали кукурікати півні. Щоб ви повиздыхали були йому! Дядько вирішив більш ніколи з півнями діла не мати. Кукурікали ті півні донесхочу.

Вже перед світом і заснув було дядько Пенько, коли це як уперіщить дощ!.. Змокли побратими до кісток. Напочатку ніби й нічого, а далі почали мерзнути.

— А д-д-добре з-з-зараз на печі! — вибив зубами дядько Пенько.

— Т-та ще й у-у-укрившись! — так йому Півень у відповідь.

— Ой брате, пропадемо ми тут! — це вперше так сумно сказав дядько Пенько.— Хоч і на трудовім посту, а гіренько помирати...— і так жалібно зітхнув, що Півня аж до серця пройняло.

— Не журись,— каже,— товаришу, в мене ще літра є!..

Ну, як так він сказав, то на душі в дядька Пенька повітлішало.

Приклався Півень, передав і дядькові Пенькові. Той випив і собі. А дядько Пенько був розумний чоловік. От він подумав і каже:

— Треба нам решту залишити на чорний день.

— Добре,— каже Півень,— давай її сюди!

— Та хай краще в мене.

— Е-е, ні! В мене місце нагріте. Та боюсь я, що ти потім пляшку не віддаси. Знаю я тебе, куркуля!.. Ну, давай, давай, врешті ж вона моя!

— Собственник ти, я бачу,— з жалем сказав дядько Пенько.— Але чого нам за неї сваритися?.. Вип'ємо, щоб потім не кортіло.— Це він так сказав, бо знав уже Півня. Та, сказавши, і випив половину того, що залишилося. Півень пляшку вхопив і до себе цупить.

— Ну, досить тобі! Чи ти в чайній?..

— На,— каже дядько Пенько,— в мене завжди почесному...

Не багато вийшло на брата, а по півлітра спожили. І як згадав дядько Пенько про ту печеню, смажену з картоплею, що марно чекала на нього в печі, то враз набралось йому в роті повно слини.

— Хоч що кажи,— жартома мовив він до Півня,— а будемо вечеряти!

— В тебе хліб є?

— Та який у біса хліб! Он курей повен міх.

— А спекти?

— Дурниці,— каже дядько Пенько,— хіба в Адама в раю піч була?

— Та воно так,— каже Півень,— але тоді й шлунки не ті були...

— В мене — слава богу...— каже дядько Пенько.— Пам'ятаю, ще малим був, дали тато п'ятака погратися, а я його й проковтнув. То потім тільки копійку знайшли. Було ж мені від тата за решту!..

А хліб таки був у дядька Пенька. І сало було. Не так щоб багато, не так щоб і мало,— одному якраз.

Тихенько повечеряв дядько Пенько, та й почав стиха співати.

А ледачий Півень скиглив, скиглив, та й собі завів. І так вони й співали собі тихенько в два голоси. Тільки дядько Пенько поважний чоловік, то він собі про долю свою нещасную, про чаєчку, що вивела чаєнят при битій дорозі, а там розчулився, і так тоненько-тоненько, дишкантом:

Ой радуйся, земле,
Син божий народився!..

А тим часом,— це вже потім люди розказували,— вийшла сусідська бабуся перед світом, та й вчула той спів. І так радісно їй стало на душі, що ото десь з-під землі янголи божественне наспівують...

Перехрестилася вона і заплакала: «Супутники супутниками, а бог таки е!..»

А тут клятий Півень як загорає:

Помями й умивалася,
А сажею пудрувалася!!!

Від того сатанинського Півневого голосу бабуся мало не вмліла. І тільки-но розвиднілось, побігла в Михайлівку до батюшки, щоб відправив молебень...

...Поспівали бідолахи, поспівали, та й затихли. А там від жалю та від холоду попритулялись одне до одного, як цуценята, та й послули.

А попрокидалися, то ледве самі себе знайшли в смітті.

— Господи,— сказав дядько Пенько,— та же ж жоден із великомучеників не приймав такої наруги!..

— Кричатиму,— сказав Півень.

— Терпи,— лагідно йому на це дядько Пенько.

— Щоб ще й помиями?! — з слізьми в голосі сказав Півень.

— Ти що — своєї гордості не маєш?

— До чорта! Давно вже я її пропив!..

— Он ти який! — докірливо похитав головою дядько Пенько.— А я гадав, що ти можеш разом зі мною за ідею постраждати!..

— До чо-о-орта!..

— Замовкни! — лагідно сказав йому дядько Пенько.— А то задушу і в смітті закопаю!..— Це він так сказав, бо не любив панікерів.

Тоді Півень кинувся битися. Розпінився, зубами скрегоче та все хоче дядькові Пенькові зуби розхитати. Дядько відбивався, відбивався, а далі з-за плеча рушницю та того клятого Півня під груди! А Півень — за приклад, та давай виривати з рук... та якось ненароком як смикне за спуск!

— Бббу-бух!..

Дядько Пенько мало не вмер. Похилив голову на груди і не дихає...

Якби ж ото почули люди, то ще сяк-так. А то ніхто й вухом не повів.

А об ту пору нашою вулицею їхав дільничний. Той усе почує...

І за якусь годину забрали дядька Пенька і Півня разом з курми в район.

Справою зайнявся особисто заступник начальника міліції, і вже другого дня вони обидва призналися.

Правда, голова колгоспу, дай йому боже здоров'я, сів у «Волгу» і поїхав до самого начальника.

Днів за три дядька Пенька випустили. А Півень ще сидить. Стало відомо, що це він покрав колгоспні кури.

Як повернувся дядько Пенько додому, одразу ж із свого матеріалу обгородив ту прокляту криницю.

— Що мені — шкода, чи що? — казав він сусідам, що похвалили його за той благородний вчинок.

І такий уже свідомий дядько Пенько, що як викопали нову криницю, то подарував громаді відро, стовпи з дашком і з коловоротом. Ще й корбу змастив своїм шмаровидлом. Отакий чоловік!..

ВІКТОР МІНЯЙЛО

(Біографічна довідка)

Міняйло Віктор Олександрович народився 1919 року в селі Строкові, Попільнянського району на Житомирщині, в родині службовця.

Після закінчення семирічної школи працював підручним слюсаря на цукрозаводі. В 1939 році закінчив залізнично-будівельний технікум і був призваний до Радянської Армії. В кінці 1940 року демобілізувався за станом здоров'я.

Працював геодезистом-розвідувачем, вчителем, завідувачем торфорозробок, інженером-землепорядником, економістом автобази.

Друкуватися почав у 1958 році. У 1960 році вийшла перша книга «Перо жар-птиці», у 1963 році — збірка гумористичних повістей та оповідань «Блакитна мрія», в 1964 році — повість «Людське ім'я», в 1966 році — роман «Посланець до живих».

КОВАЛЕВА ТЕЩА

Характери

Молодого шофера Митю Клочана покликали до голови колгоспу.

— Поїдь до коваля Кліма Спиридоновича, а з ним до лікарні. Учора ввечері дзвонили звідти дуже тихо, нерозбірливо, але сам я почув: «Ковалева теща... і ще щось там... помирає...» От, значить, не барись...

З неприємним почуттям загальмував Митя машину біля ковалевої хати.

На воротях зустрів його господар, темнолиций, присадкуватий чоловік із страшними чорними вусами, не менш страшними кошлатими бровами і просто-таки розбійницькими очима.

Із хати вийшла його заплакана дружина, хвороблива на вигляд літня жінка. Коваль помахом руки звелів їй іти до хати.

— Не треба, не треба, Дашенько... у тебе — серце. Будемо сподіватися на чудо.

Коваль поставив у кабінку чималого кошика, накритого чистим рушником з пелехатими півнями.

— Ну, поїхали.

Промиготіли обабіч святково білі шерехи

хат, і машина, розвіваючи довгу, попелясто-кучеряву косу куряви, виїхала в поле. Переліски, скирти та вруна закружляли в танці навколо неї.

Деякий час їхали мовчки.

Коваль супився і ворушив усами.

— І не старі ще мама, а от, може, й помруть,— перший порушив він мовчанку.

Не відводячи погляду од смушково-сивої смуги шосе, що напливала на машину, Митя запитав:

— А скільки років вашій тещі, Климе Спиридоновичу?

— Та всього дев'яносто три, батечку. Порівняй з тими, що живуть до ста сорока років, то їм ще б жити — ого! А як, бува, розгніваються та почнуть сваритися, то й п'ятдесят не даси. Я вже, було, як розійдуться — з хати вихожу... Воно нема б чого і боятися,— усмінувся коваль,— ще й досі, вивернувши руки, двадцятифунтового молота в губи поцілую, та бачиш, пригадають ньенька ті часи, як пристав я у прийми до їхньої дочки, до Даші тобто, то язик мовби судомить... Глянуть докірливо і скажуть так тихо-тихо: «Дочку забрав, хату забрав, корову (це за тридцять років пригадають) — теж забрав, вже б і життя моє забрав...» І заплачуть, звичайно, а до сліз я, таточку, дуже слабкий...

— А з чого воно все почалося!..— зітхнув коваль.— Я, знаєш, у селі прибулний... Де мій рід, де моє плем'я, під якими зорями вогонь розводить?.. Словом, у тридцятім став я в кол-госпі за коваля. Думав, зароблю хліба, куплю шкапину, та й знову до табору шукати долі...

Відтягаю собі лемеші, нарізаю болти, а думками — далеко-далеко...

Аж ось якось заходить до мого сірчаного раю дівчина, худенька така та струнка, а на блідім обличчі — очі як волошки в росі... Нене моя рідна! Глянула вона ними просто в душу, а в ній мовби й холодом війнуло, мовби й обпекло іскристим залізом. «Ковалику, каже, зроби мені сапку...»

Із найліпшої сталі, що дзвеніла, як душа, кував я ту сапку, гартував на вогні свого серця, і, нагострена, сяяла вона, як сонце.

Прийшла вдруге дівчина. Питаю її: «А як тебе звати, душе моя?» — «Дашею мати кличуть». — «Ех, кажу, і земля — з горошину, і небо — з шатро!..» Зрозуміла вона, зашарілась, мов залізо, нагріте для легкого гарту, і, війнувши спідницею, вилетіла з кузні, забула й подякувати... «Дівчино, крале ясна, — гукнув, — я прийду за платнею! Прийду!»

І почав я ходити та лічити вікна в хатині, де вона жила, а їх було аж трое.

Угледіли мене її ненька. «А чого ти, чорна личино, тут ходиш, либонь, обікрасти хочеш?! Усі ви сякі-такі курохвати...» Думав собі: «А я таки щось украду...» Було всього: і в дерезі одержував, скрадаючись під ті вікна, і ненька собаку цькували, а я все своєї. Е-е, не знаєте ви тепер такої любові!.. Чи поліз би ти із-за своєї коханої ну, скажімо, у кропиву? Ну, так от: жалісливою була Даша і почала тихенько зітхати, дивлячись на мою вірну любов і на мої злигодні. Раз вийшла, і мені лагідно: «Не ходив би ти, а то славу на мене накличеш», другий раз, а там почали й розмовляти про се,

про те, а там і потихеньку й стрічатися. А ненька якось застукали нас — стояли коло берестка, та й давай обох стьобати пучком кропиви. А я заступив Дашу та й кажу їм: «Не дам Дашу кривдити, в усьому моя вина!» То вони на мене. «Отут ще не жалили, отут ще не били. І дарма то все, коли вже в серце вжалений!..»

«Цур тобі, кажуть, сатано, хіба вона хазяїна не знайде, щоб з отаким приблудою знатися?!»

А Даша тихо, але твердо: «А він мені, мамо, любий і такий!..»

От за ці слова ще дужче покохав свою Дашу.

«Ненько,— кажу, вклонившись їм,— буду слухати вас, як маму рідну, буду Даші вірним мужем, а вам сином!..»

Поплакали вони, покляли нас обох на чім світ стоїть, а таки пустили в хату.

Та й покуту ж вони мені завдали!

Було, навіть спочивати з Дашею лягаємо, то й вони головами до нас напроти вкладаються, все боялися, щоб не намовив я Дашу повіятись од них. А мене все життя кличуть ковалем. І вже я хату стареньку розвалив, поставив нову, і повітку так само, і вже в нас опісля того корів із п'ять перевелося, а ненька все пам'ятають,— скільки замітин з їхньої хати в нову вкладено, яка б то череда розвелась від їхньої корови, якби я та був дбайливішим...

І все вони лають мене, що не було у нас з Дашею діток.

— Кому ж, кажуть, добро зостанеться, як ви помрете?..

— Та, кажу, ненько, я ще думаю до комунізму дожити.

— Ге, кажуть, старі люди вичитали в біблії, що й тоді в кожного буде хата і в хаті, то що — і знову все прибуді дістанеться?..

Обличчя в коваля стало натхненно-трагічним.

— Ось, може, вони й... гм!.. А все від їхніх гордошів. Зварить було Даша взвар, то кажу їм: «Пийте, ненько, юшку, а грушок не їжте, бо в них камінчики». «Ти,— кажуть,— вже й грушок з моєї груші не дав би мені!.. Сиди, те що, голодна... О, вже ні!..» І на зло мені всі грушки пойдять. Так ото, на мій погляд, і случився гнійний апендицит, від котрого вони, певно, й гм!..

— А може, тут усе як ведеться? Живуть люди і помирають...— обережно спитав Митя.— Не побивались би ви так.

— Що ти?! — злякано замахав на нього коваль, і кошлаті його брови насупились ще хмурніше.— Та ми з Дашею пропадемо без них. У них всі ключі — і од скрині, і від комори... Знають, котра курка з яйцем, скільки яблук на кожній яблуні, скільки трудоднів я виробляю кожного місяця... А запитай, якого півня зарізати — зразу костуром вкажуть: «Он того дурного, бо його сусідський побива!» Усе вони помічають. І такі вже дбайливі... «Дашо,— кажуть було,— купи вже ковалеві нові штани, а то пропалив своїм жигалом...»

Глянувши на засмучене, аж чорне, як на старовинному образі, лице коваля, Митя подумав: «Та й добре ж йому жилося!»

А вголос сказав:

— Строга бабуся!

— Але справедливий,— поспішно вставив

коваль.— Дякуючи їм, я усе своє життя тверезий. Як було вип'ю коли, ну хоч і в неділю, то зразу й візьмуться за мене: «Дитину,— кажуть,— у мене одібрав... ну, все перелічать до трісочки, а тепер,— кажуть,— останню копійчину з хати тягне...» Так і відбили мене від сургучевої голівки... А спочатку — ой, була спокуса! — цмокнув язиком і пригладив вуса коваль.— Як ти гадаєш,— запитав він, зморщившись,— не зіп'юся я... з горя?

— Тримайтесь, Климе Спиридоновичу! — широко усміхнувся Митя.

— Ох, батечку, як вони не люблять спиртного!.. Якщо й тримають що у пляшці, то тільки свячену воду... А знаєш,— сказав коваль, таємничо позираючи гарячими очима на шофера,— це ж вони відбили в нашого завгоспа охоту до горілки. Гадали люди — бути йому заступником, як не самим головою. Коли це якась суча душа не нашої віри почала його споювати. І став він ні се ні те, ні в тин ні в ворота. Правда, випив він могорича і в ньєнки,— вони потім плювалися днів зо два,— а соломи не дав... Тоді ньєнка якось увечері пізненько нацькували на нього Сірка й пустили поголоску, що скажеш... От напасть!.. Довелось мені для загального добра застрелити Сірка,— покликав одного мисливця,— це, здається, був його перший заєць,— а завгосп, звісно, до лікарні. Там йому впекли тридцять уколів, прочитали лекцію про сказ і про те, що як після тих уколів горілку споживати, то навіки сказиться... Найменший термін покладено, як відомо, півроку, а лікар, щедра душа, і зверх того призначив,— дуже, каже, серйозний випадок. Так що завгосп уже

другий рік не п'є і лає чорним словом тих, що запрошують... Ти ж нікому, чуєш? — значущо підніс палець коваль.

— Оце так ліки! — засміявся Митя.— Хай би тоді усіх п'яниць собаки перекусали!.. Під'їжджаємо,— сказав він трохи згодом.

Коваль одразу згорбився і до самої лікарні сидів мовчки.

У бровах його ворушилась якась думка.

Чудо, на котре він сподівався, таки сталося.

Санітарка з мереживом на колінах, до котрої він звернувся, спочатку підозріло поверх окулярів оглянула його розбійницький вид, кепку, схожу на вивалений у сажі корж і, причинивши перед його носом двері, почовгала по коридору.

Через кілька хвилин на порозі вже стояла сухенька бабуся з рухливими губами, зодягнена, як у дорогу.

— Мамо,— зітхнув коваль.

Стара оглянула його чорними, на диво молодими очима.

— Чого ти, ковалю, хитаєшся? — запитала вона скрипучим голосом і пожувала губами.— Напився, чи що?

— Це від радості, ненько, що бачу вас живих і здорових. І за Дашу радий, за Дашу... У неї ж серце!..

— Так, так,— сказала бабуся, і губи її майже зіткнулися з носом.— Знаю тебе, прикидаєшся!..

— А ми вам гостинців привезли. І ряжанки, і пиріжків, і слив'яночки.

— А-а, то ти й під ліжку вже лазив...— і погляд старої не віщував нічого доброго.

Митя з ковалем шанобливо взяли її попід руки і звели з крутих східців.

— Зозуляста курочка ще несеться? — запитала стара.

— Несеться, мамо.— Коваль блиснув на Митю гострим оком.— То як вам, мамо, жилося тут?

— Добре жилося. Манну кашу давали. І знову кашу. Одну кашу,— пригадала стара всі страви свого меню.

— Ти диви! — сказав коваль сміливіше.— А хто це дзвонив із лікарні про вашу... гм!.. про ваше одужання?

— Та я ж,— сказала стара.— Якийсь там глухар нічого не второпав. Гукаю йому: «Я ковалева теща. А ви гадали, вона помирає?» А він, як папуга: «Ковалева теща... помирає...» Ото ще чиясь лихая доля!.. А я вже, бачиш, якою дужою стала! Ще поживу! В мене ж дитина на руках!..

— Дай боже, дай боже, ньько,— топтався коваль.— Даша теж одразу одужає. У неї ж серце!..

Стара нагнула усі свої тонкі та теплі хустки і вместилася в кабіні. Машина рушила. У заднє віконечко кабінки Митя бачив коваля, що сидів суворий і насуплений, як вірний страж.

ВІКТОР МІНЯЙЛО

(Біографічна довідка)

Міняйло Віктор Олександрович народився 1919 року в селі Строкові, Попільнянського району на Житомирщині, в родині службовця.

Після закінчення семирічної школи працював підручним слюсаря на цукрозаводі. Тут же в 1934 році вступив до комсомолу.

У 1939 році закінчив залізнично-будівельний технікум і був покликаний до Радянської Армії. В кінці 1940 року демобілізувався за станом здоров'я.

Працював геодезистом-розвідувальником, вчителем, завідуючим торфорозробок, інженером-землепорядником МТС, старшим районним землепорядником, економістом автобази.

Друкуватися почав у 1958 році. В 1960 році вийшла перша книга «Перо жар-птиці».

В 1961 році Віктор Міняйло був прийнятий до Спілки письменників України.

«Блакитна мрія» — друга книжка письменника.

ЗЛОЧИН ЛІСНИКА

1

Він прямував додому. Хо́да його була повільною, в'ялою. Сьогодні він обійшов верст з двадцять, чатуючи на лісокрадів, і притомився.

Недбалим рухом поправляв ремінь рушниці, що сповзав з плеча, і вперто збивав на потилицю шапку.

До сторожки вела вузенька в'юнка стежечка, яка нагадувала йому, мисливцеві, примхливий лисячий слід.

Незабаром за деревами показала́сь галявина і облуплені осінніми дощами стіни його житла.

Він прискорив ходу. Сухо хрускотів під великими мисливськими чобітьми злежалий шорсткий сніг.

«Чи вдома Марія?» подумав лісник.

У хліві мукало теля. «Виходить, і сьогодні немає», вирішив він.

Підійшов до дверей і полапав над перекладною. Ключ лежав в умовленому місці.

Звично озирнувшись на всі боки, підвісив рушницю на два гвіздки попід довгою стріхою хліва.

Зігнувшись, увійшов у сіни, постукав чобітьми, оббиваючи сніг, скинув шапку і витер хутром чоло.

— Ху. Упарився.

Набрав з діжки кухоль води з крижинками і великими пожадливими ковтками випив до дна. «Треба нагодувати худобу». Важкий і сутулий, з набряклими від довгої ходи руками, похитуючись, пішов до хліва.

Гній з-під корови було прибрано, але в яслах вже не було ні соломини.

Корова мов з докором дивилась на нього вологими, темносиніми, як ніч, очима.

Він покрутив головою.

— Голодна? Ледача твоя хазяйка. Пішла... хвостом вертїти, а ти, дурна, стоїш і дохнеш. Наволоч! — вилаяв він невідомо кого.

Заклав сіна корові й теляті, повернувся й пішов до хати.

Десь у темряві душі росло й муляло глухе роздратування.

В печі стояв баняк з теплим борщем. Кисла пара вдарила йому в ніздрі, аж закололо в щоках.

Він став сьорбати прямо з посудини, боронячи ложку скибкою хліба.

— Так, — бурмотів він з повним ротом, — жіночка... Нічого іншого не скажеш.

Обличчя його супилося, коли згадував про дружину.

Повечеряв, поставив баняк на припічок, сполос-

нув холодною водою ложку, сів біля вікна, підпер голову долонею, замислився.

Скрадливо й м'яко насувалися сутінки.

Над верхів'ям сосен в синій імлі спалахували голубуваті зірки, поступово хмурнів ліс, стояла тиша, настільки густа й напружена, що, здавалося — мить і вона, дзенькнувши, лопне, як перетягнена струна.

В серце лісника закрадалась тривога.

«Де вона?»

Сутінки переходили в темряву. Ліс щільніше оточував хижку, насувався на неї чорною загрозовою стіною.

Лісник відійшов від вікна, засвітив лампу і, не роззуваючись, ліг на ліжко, поклав ноги на ослін, що стояв збоку.

Коптів і потріскував гніт, під ліжком шкряботіла миша, він лежав з утупленим у стелю поглядом, слухав удари власного серця і не міг зрозуміти, чи це вплинула на нього втома, чи тривожить відсутність Марії.

«Куди ж вона ходить?» — запитував він себе. — Куди?»

Розпитувати людей він не став би нізачо, — власна замкнутість і чоловіча гордість не дозволяли йому цього.

Напружував уяву і виразно бачив Марію, що йде вузьенькою лісовою стежечкою, маленька, як дитина, серед високих сосен.

В цю хвилину в нім починала жевріти іскра жалю і навіть любові до неї.

Потім він починав холоднокровно розбирати й оцінювати найдрібніші подробиці в їхніх стосунках.

Останнім часом вони живуть, як чужі, як вороги, що затаїли неприязнь і чекають слушної хвилини, щоб звести рахунки один з одним.

Постійна думка про цю неприязнь не покидала лісника, він майже одурів від неї, тупий біль стискав йому голову, потім наставав гнітючий відчай і невиразний страх перед невідомим.

Він виходжував десятки верст по глухих лісних просіках і, позбавлений людського товариства, звик роздумувати й розмовляти вголос з самим собою.

— Маріє, що трапилось? Мов стіна між нами виросла...

І, знизавши плечима, прислухався до власного голосу й відповідав:

— А хоч убий — не знаю.

А в глибині душі усвідомлював, що намагається одурити самого себе. Знав одне, добре знав, що втрачає Марію.

У лісника не було нікого, хто б йому був таким дорогим, як Марія — дружина, котру кохав до болю в грудях, любив, як ліс, де знав кожне молоде деревце, що пнеться до сонця.

...Ліс. Інший загубиться в ньому, не полюбить його. Подумати тільки — два дні на тиждень бачитись з людьми, та й то з тими, яких не любиш, які на кожному кроці хотять ошукати чи підкупити тебе. Та тут збожеволіти можна. А він же — знав ліс, відчував його дихання, його негомінке життя. Чуйним вухом вгадував навальний рух соків в стовбурах сосен, дубів, беріз. А вже як хто просвердлить дірку в березі, добуваючи її весняний п'янкий сік, — він власним тілом відчував той березовий біль.

А от душі дружини він не міг до кінця зрозуміти.

«Може, ти старий, Никодиме?»

...У Марії — молоді променисті очі, на білому обличчі — жодної зморшки і вся вона гнучка та прудка, як білка.

«Ну, а я то що — підупав? Чи не потрошу ребра першому-ліпшому сільському парубкові?»

Пам'ятає лісник: прийшли якимось із села четверо з пляшками. Випили. Зашуміло в головах весняним буйним лісом. Почали мужики вихвалитися — той, мовляв, мішок пашні з землі на плече візьме, а той підкову гне; коли б ще по чарці, то вже й своїх коней на карку носили б.

Господар їм коротко: давайте поборемось. Сміються: «Сухий ти проти нас, ми — на вівсі, а ти на лісовому сіні...» Взявся за них Никодим, трьох кинув легенько, а четвертий противиться, тільки кров'ю налився, крекче та з ноги на ногу переступає, як ведмідь. Ех, як схопить його лісник за пояс, як присяде, як турне через себе, тільки чоботи мигнули біля носа. Дурні! Був час, коли він вершника перерубував шаблею від ключиці до пояса. Так що не зносився, ні.

«А може, з молодим крутить? Може, ходить до них... до них?..»

Він одганяв останню думку, як настирливу муху, він боявся її, вона кидала його в холодний піт, як смертний вирок підсудного.

— Ні, ні,— казав він уголос, зіскакував з ліжка і, грюкаючи чобітьми, важко крокував з кутка в куток.

Перед ним, як у тумані, поставало обличчя Марії. На її губах — презирство, очі горять недоб-

рим вогником, сміються над ним, дурнем,—злим, самотнім, що гасає в напівтемній кімнаті, низькій та тісній, як мишоловка.

Він плюнув з досади.

— Тьху, сатана!

Напівморок дратував; він підійшов до лампи і викрутив гніт так, що зі скла повалила густа кіптява.

— Чи спуталась з кимось, чи до них горнеться? — промовив він ще раз, підозріло прислухуючись до свого голосу.

Вийшов у сіни, набрав кварту води і підніс до вуст.

Вода здалася липкою, противною, наче набрана була з порослого вільхою болота.

Він зло шпурнув кварту в діжку.

Зачинив на засув двері і, стомлений та розбитий, ліг на постіль.

Гуло в голові. І, все ще думаючи про дружину, він задрімав.

Продрімав недовго. Незабаром біля вікна почувлися кроки і хтось обережно постукав у шибку.

«Вона», крізь дрімоту відзначив лісник і стис зуби. Скочив, відчинив двері і навшпиньки, моз пробігав повз чужого звіра, повернувся до ліжка. Ліг, напівзжмуривши очі, щоб бачити обличчя Марії.

Вона ввійшла з таким дивно-чужим обличчям, що лісник на мить усумнився, чи це його дружина.

Поспіхом повечеряла і вийшла в сіни. Загуркотили відра — пішла напувати худобу. Лісник лежав і напружено прислухався. Марія ввійшла знову. Скинувши хустку, довго дивилась у дзер-

кало, як дівчина-підліток, що вже таємно вірить у свою розквітлу принадність, і болісно сумнівається, і хоче почути хоч слово про свою красу, і щомиті питається про це у дзеркала. Вона поправляла пасма волосся заклопотано й діловито, наче хтось нетерпляче ждав її під соснами.

«Бач,— подумав лісник, — причепурюється... Заміжня... А для кого?»

До горла підкочувався якийсь твердий клубок, лісникові здавалося, що задихається, і він готовий був на щось зважитись.

Марія врешті погасила лампу і, шелестячи одежою, мовчки роздяглася.

У лісника всередині все клекотіло. Він дихав часто, мов сходив на кругу гору.

В цю хвилину він жагуче ненавидів Марію і одночасно відчував, що кохає її міцніше, ніж будь-коли.

«Грішна? — тоскно думав лісник. — То не прощу... Не прощу до смерті...»

Гадаючи, що він спить, Марія, маленька й худя в своїй короткій сорочці, що білою плямою майнула в темряві, гулькнула під ковдру. І хоча легенько загуділа крізь зуби від холоду, до нього не діткнулась.

Никодим затамував дихання, бо повітря виривалось би з його грудей, як із ковальського міха.

Чекав: ось її рука доторкнеться до його лоба, пальці почнуть шарити в його волоссі.

Але він чув тільки її спокійне дихання, подих, з яким людина поринає в хисткі хвилі сну.

Заглушаючи в голосі біль, він тихо спитав:

— Ходила в село? — і чекав відповіді, зата-

мувавши подих. Розмірено й сухо, з тріскотом, цокали ходики, вітер, що розгулявся надворі, тихенько шкряботів у шибки і сердито шпурляв з пригорщів шорстким сухим снігом.

На короткий час вітер затихав і тоді наставала гнітюча тиша. І здавалося, годинник вистукував останні секунди існування землі.

— Марусю,— повторив лісник,— чуєш? В селі, кажу, була?

Вона сонно пробурмотіла:

— У тітки.

— У тітки...—крізь зуби сказав лісник і замотав головою.— Десь у тієї тітки, що заможним дядькам жити не дає та вибира з ям хліб... Он у якої тітки. Гляди. Гляди. Наб'ють тобі живіт тим хлібом...

Знову мовчанка.

Від тієї мовчанки він божеволів. І, щоб порушити важку тишу, шепотів:

— Марусю, агов, Марусю!..

Вона вже спала.

Кректав і зітхав, перевертаючись з боку на бік. Та згодом і сам заснув тривожним сном.

2

Марія мила горшки, шкребла їх ножем зсередины.

Стояв дратівливий скрегіт, а вона співала:

В кінці греблі шумлять верби,
що я насадила...

Чоловік дивився на неї з-під насуплених брів і йому здавалося, що вона дратує його і своїм

дзвінким голосом, і невимушеними рухами стрункого тіла.

Заклавши руки в кишені штанів, лісник, помітно схудлий, але чисто поголений, підтягнутий, напружений і тривожний, як солдат перед боєм, походжав по хаті.

Інколи зупинявся, скося поглядав на дружину.

— Ти полегше шкребла б... Можна збожеволіти. Скрегоче, скрегоче, душу переверта... Противно.

— Я тобі не заважаю. А горщики треба мити...

— Надто ти тее... співаєш. Коли б плакати не довелось.

Вона повернула голову в його бік, обличчя її залишилось в тіні, але лісник все ж помітив, що очі її, прекрасні і, на його думку, безсоромні, ледь-ледь усміхнулися.

— У-у, клята!

Вона ще ретельніше взялась за роботу, зі злістю, з насолодою. Здавалося, перевертається світ від гуркоту горшків у цєбрі і від плюскоту води.

Вона продовжувала співати.

— Перестанеш ти чи ні? — загрозово насупився чоловік. — Перестанеш дратувати? Вітер — не жінка. Де вешталась учора? — викрикнув він і хльоснув її словом, що аж залящало.

Марія випрямилась.

— Що-о?

Лісник завмер.

— Як у тебе язик не відсох? — презирливо примружила вона очі. Замовкла, підшукуючи потрібні слова. Потім заговорила спокійно, майже лагідно:

— Не зрозумію тебе, Никодиме, що ти за людина.

— Не мала часу? Чи не пила з однієї кварта, не їла з однієї миски? Не спала під однією ковдрою?

— Не розумію, чого ти чекаєш від мене. Пам'ятаєш, якою ти мене взяв? Чи пам'ять куца?— Губи її здригнулись.— Висушив мене, вицідив кров із мене, і якою кривлею мені ще розлитися перед тобою? Які борги я не сплатила? Кажи вже, кажи, Никодиме! Ну!

Никодим, роздувши ніздрі, мовчав.

Проходили секунди.

— Скажи вже хоч слово. Убий мене ним.

Вона підступала до нього з мокрими, голими по лікті руками, з легким рум'янцем на такому юному ще обличчі.

— Скажу. Скажу все... Що накипіло.

— Кажи.

Вона підійшла до нього впритул, мов викликаючи на бійку.

У Никодима від люті перекосився рот.

— Чого лазиш у село? — крізь зуби просичав він і колючими очима вп'явся в спокійне обличчя дружини.— Колгосп із комуністами збиваєш? Полюбовничка завела? — Його права рука мимохіть стискалась у кулак. Він німів від думки, що зараз може вдарити Марію, а вдаривши — втратити її навіки.

— Пропадаю я в цій глушині. А життя в мене тільки починається. Тому й тягне мене до людей.

— Ну, а я, значить, не людина? Як не з вами, то вже й вовк?

Вона знизала плечима.

Деякий час жінка мовчала. Мовчав і лісник.

— Никодиме, — спустивши очі, заговорила Марія. — Підемо з лісу. Ходімо до гурту. Будемо жити, як усі. Обое здорові. Будемо працювати. Підемо в колгосп. Людям вже осточортіло це скнидіння. Люди хочять дихнути на повні груди, вибитися із злидоти, а ти стаєш всупроти.

— Поки що — ні, — похмуро сказав лісник. — Може, ще стану. О, вже як стану! — стис він щелепи.

— Підеш, Никодиме, їй-богу, підеш. Ти ж не колода... Нам буде краще, — з обіцянкою в голосі сказала жінка. — Як люди — так і ми. Мені не тих людей треба, що двічі на тиждень приїжджають з пляшками, а тих, на яких земля стоїть, життя наше... — вона говорила це з тривогою порядної жінки, яка боїться, що він не погодиться, і з надією молодої людини, що все зло нарешті минеться й вона стане до сліз щасливою й вільною, як птах.

— Ну, то як?

Стояв, дивився їй у вічі — і не бачив її. Потім у тяжкому роздумі ледве-ледве похитав головою.

— Тоді — як знаєш, — зітхнула Марія і відійшла від нього.

Постоявши в якомусь задубінні, Никодим раптово вилаявся, схопив шинелю й шапку, грюкнув дверима і, важкий та зігнутий, вийшов з хати.

Марія стала розпалювати в печі.

Почувала себе самотньою і беззахисною.

Дрова розгорялися. Тріщав хмиз, перетворюючись у клубок рухливих вогнених черв'яків, а потім у пригорщ зотлілих вуглин у нижньому пухові попелу.

«Ось так можу згоріти і я. Мов хворостинка», подумала жінка і стала мріяти про те, чого нетерпляче чекала й боялась.

«Важко одному розв'язати вузол, який сім років стягали двоє».

Дивилась у каламутні шибки, що позапливали зеленкуватими патьоками, мов сподівалась побачити в них майбутнє. Ліс. Глушина. Снігові стежки. Важка тиша. Сім років життя, тяжкі, як ув'язнення.

Але народжувались у голові мрії, надії, знадливі, як зорі, п'янки, як дихання весни.

У неї паморочилась голова.

«Ні, покину,— подумала вона, радіючи з власної рішучості.— Люди живуть, буду жити і я».

Як би там у закутках не сичала злоба, скільки не стріляли б з-за рогу з іржавих наганів, які пожежі не мерехтіли б попід хмарами вночі, а світанок нового життя, вона знала,— настане. І не бачити цього може тільки сліпий. Тільки Никодим.

— Покину,— вже твердим голосом сказала вона.— Не пропадати ж тут комусь на втіху...

...Днів з чотири тому назад вона йшла з села додому, в ліс. Наставали сутінки. За нею кульгав пес, худий, з кудлатою рудою шерстю.

Марія зупинялась, намагаючись його прогнати. Але пес уперто, вихляючи довгим тулубом, з підгнутою перебитою лапою, плентався позаду.

Вийняла пиріг, котрий їй дала на дорогу тітка, розломилла навпіл і кинула шматок собаці.

Мотаючи гострою мордою знизу догори, пес пожадливо проглинув подачку.

Марія наблизилась з наміром погладити його.

Пес насторожився, нашорошив вуха і оскалив зуби.

— Бачиш ти, — здивувалась Марія, — кусатись? — Повернулась і пішла своєю дорогою.

Спочатку пес сидів, проводжаючи її довгим тоскним поглядом. Вгинаючи голову все нижче та нижче, він підвівся і знову поплентався за жінкою.

«Ось так і між людьми. Трапиться людина з шершавою кривою душею і плентається за тобою все життя невтомно, як собака, що почув у кишені перехожого окраєць хліба. А наблизись до нього — гарчить».

З неприємним почуттям вона зрозуміла, що думає це про Никодима. Сім років він плентається за нею, як тінь, часом плазуючи рачки, часом кидаючись в несамовитому гавкоті.

Від цієї думки їй стало не по собі. Непомітно ввійшла в ліс.

Молоді ялинки схиляли над нею кошлаті віти, жовте листя молодих дубків із шерхотінням, схожим на шаркіт коси об суху траву, чіплялось за її хустку і безшумно падало на комір її козушка.

Тягар на душі. І все навколо — мов у тривожному сні...

...Зітхнула, і разом з цим зітханням повернулась до дійсності.

Згадала — треба підшити підкладку до старої чоловікової шкірянки. Біс із тобою, завтра ти мене тільки й бачитимеш, а сьогодні—ще хазяйка.

Колись пишався шкірянкою Никодим.

— Добротна, міцна. Комісарська. І чого вона тільки не бачила,— казав він, загадково посміхаючись, і розминав шерехату, потерту шкіру,

що від часу та непогоди втратила свій чепурний блиск.

Розклала одєжину на колінах, похитала головою і стала розпорювати стару підкладку. На підлогу посипались папірці з пластівцями брудної вати. Вона зібрала їх і, розгладжуючи на долоні, читала.

Папірці були старі, потерті, багато слів на них не можна було розібрати, але їх доповнювала уява, і там, де були затерті слова, здавалося, виступала кров. Ці папірці відкрили їй багато чого, про що вона не могла б і подумати за стільки років їхнього спільного життя.

Схвильована, приголомшена, вона застигла у забутті.

Опам'ятавшись, збрала папірці, озирнулась на вікна і сунула їх за пазуху.

Тужурку вона відкинула вбік з огидою, як шкіру лиялого гада. Сиділа пряма, з утопленими в одну точку очима.

Її морозило. Загупали важкі кроки — увійшов Никодим.

Здригнулась. Кинула на нього погляд, в якому він міг прочитати настороженість, страх і смертельну ненависть.

Заговорила крізь зуби скоромовкою, щоб заглушити тривогу, яка билась у грудях, як пташка, що потрапила в силце.

— Візьми пилку, наріжемо дров. Та не там, під ліжком.

Никодим накинув наопашки шинелю, і вони вийшли.

Перше, що кинулося в вічі Марії,— сидить біля воріт кульгавий пес, підмітає сніг хвостом.

У своїй тривозі й страхові вона зрадувалась цій живій істоті, ніби знайшла захисника від злої сили.

— Рудий! Собаченько! І чого тебе сюди принесло?

— Чий пес? — підпер брови віями Никодим.

— Не знаю... — нерішуче відповіла Марія і зіщулилась, мов чекала вдару. Потім зло ворухнула ніздрями, прикрикнула: — Клади поліно, годі тобі стояти!

— Добрий, значить, пес? — зловісно запитав лісник. — Здружились? Разом нюхаєте, де пахне пшеницею? Знайомі?

— Ну да, — відповіла вона підкреслено лагідно, — завжди він за мною плентається. Проводить до лісу. Рудий, ня-ня!

— А-а-а, — протяг лісник з жорсткою усмішкою. Стояв, набичившись, високий і вугластий в потертій чорній шинелі.

— Так... — бурмотів він, — так... — і прудко, майже з молодим високом, побіг до хліва.

Пес сидів, піднявши голову і нашорошивши вуха, світив на Марію парою своїх тьмяних вогників, зрідка ворухив вухами й носом. Погляд його був такий уважний, якого не побачиш у людей.

— Почекай, Рудий, винесу окрасць...

Як чорна хмара сунув Никодим від хліва, втискаючи патрони в зламани стволи рушниці.

— Никодиме! — гукнула Марія, — Никодиме, ти що?!

Він не бачив її.

— Никодиме, ти сказився?

Він не слухав її. Губи його дрижали.

Як уві сні приклався, майже не цілячись, вистрілив.

Собака глухо гавкнув, завив, кілька разів перекрутився, залишаючи на снігу рухомі, як ртуть, шиплячі краплі крові.

Потім здригнувся і затих.

Бліда жінка стояла з простертими до лісника руками, зацімплена від подиву й страху.

— Так буде кожному псові... якого ти приголубиш. Так буде й тобі! — прохрипів лісник і, закинувши рушницю за плече, неприродно прямий пішов у гущавину лісу.

3

Декілька днів Никодим намагався не показуватись на очі дружині. Відчував перед нею незгладну вину.

— І навернувся, проклятий пес, щоб ти був здох. Тьху! — злився лісник. — Відтепер не бачити тобі, Никодиме, Марії.

Від цієї думки його вганяло в піт.

— Маріє! — кликав він серцем, — Маріє!

Часто йому здавалося, що він божеволіє.

Він брів по засніжених просіках, наче йшов на неминучий поклон до смерті. Йому коштувало великих зусиль стримати люте бажання постріл за пострілом вганяти дріб у живу кору дерева.

Злість і роздратування наростали. Його драгувало все. І мовчанка Марії, — а він так бажав, щоб вона говорила, нехай навіть найприкріші речі; драгував мороз з туманом, від якого його мучив нежить, і шапка, що насувалась на брови...

З наболілим тілом прокидався пізно вранці.

Мріло тьмяне світло. Він готовий був вирвати віконну раму, щоб стало світліше. Піч та лежанка, схололі за ніч, не гріли, в хаті було знати дух від дихання. Йому хотілося підпалити цю старезну хижу разом з її ганчір'ям, мокрими стінами і почорнілими дверима.

Він якось ледве не порубав ці прокляті скрипучі двері. Лагодити їх не примусила б його жодна сила, бо увесь час він почував себе тут тимчасовим гостем, якому уготовлені інші місця, інші домівки...

Стримала його гнівний порив Марія. Одним поглядом.

Обличчя її ще й досі стояло перед очима Никодима. Він бачив русяве пасмо її волосся, що спадало на лоб, поблідлі вуста, напружені золотаві брови.

Коли він виходив, навіть не глянула йому вслід.

Наче незваний гість залишав домівку.

Боляче стискалось серце.

Ішов, як уві сні, і не було кінця й краю його неприкаяній дорозі.

Сухе галуззя тріщало під ногами, путався в сухому папоротнику, спіткався, але брів невідомо до якої мети, наче сліпий, що заблукався в широкому неїждженому степу.

Йому здавалося, що з-за повороту вузької просіки ось-ось вийде всією шириною грудей людина, на яку він давно чигає, — смертельний його ворог. Він ще не знає його в обличчя — він бачить свого ворога в безлічі облич. І вб'є його Никодим, не здригнувшись, як убив кульгавого пса.

Ні, не навкулачки вже буде він битися за жінку, за право жити на землі.

Увесь вогонь своєї ненависті, який пік його зсередини більше десяти років, зажене він у ствол, перед тим, як спустити курок.

І глянуть йому в вічі, впізнають, засудять і розстріляють?

Йому й самому не раз доводилось розстрілювати, і слово «розстрілювати» в його свідомості було червоне й липке, як застигла кров.

Виразно окреслений образ Марії, невід'язний, мов вирізьблений в самому його мізку, затверділо стояв у пам'яті.

Ось вона, його Марія, кохана дружина, маленька проти нього, як дівчина-підліток,— його ворог і частка його тіла. Рідна. Здавалося, з'явись у неї рана, біль пектиме і його, Никодима.

Будь він балакучим,— розповів би Марії, як він мучиться, як він кохає її.

Зараз піде до неї, роздере на грудях сорочку, дасть їй в руки рушницю і скаже:

— Стрілай, якщо треба!.. Стрілай, Маню, від тебе й смерть у радість... Але не йди від мене хоч від мертвого... до них...

Лісник пригадав, як сім років назад одружився з вісімнадцятирічною Марією.

Якось пішов у село поговорити з селянами про заліснення викорчуваної ділянки. Зайшов, між іншим, і до Марусиного дядька, що доводився їй опікуном по смерті батьків.

В напівтемних сінях зіткнувся з дівчиною.

Була вона тоненька і гнучка, як берізка, кохана й заколисана весняними вітрами, обцілована сонцем до обпків на щоках.

На продовгуватім ніжного овалу обличчі сяяли, мов зорі, сині наполохані очі.

— Гей ти, коза! — радісно здивувався Никодим і йому перехопило дихання. Одначе, руками, вмілими й міцними, сковзнувши по спині, перехопив її в стані.

— Пустіть, дядьку,— прошепотіла вона і очі її стали круглими від страху.

Вона важко дихала, вириваючись з його обіймів, гнулась у стані, силкуючись вагою тіла розірвати кільце його рук.

Розкриті її уста були як пелюстки троянди, ніжні й запашні.

Під білою вишиваною кохтиною бурхливо ходили невеликі гострі перса.

Може, вперше в житті бачив він таку красу.

А Никодимові тоді було всього тридцять чотири роки. І йому осточортіли майже вісім років війни, вовче життя в бандах, осточортів страх, що, наступаючи на п'яти, загнав його з Кубані аж на Полісся. І йому захотілось тихого щастя з цією поліською квіткою.

І коли її круглі чисті очі затягло поволокою сліз, тяжко зітхнувши, з серцем, що бігло кудись учвал, випустив її і тільки й зміг вичавити з пересохлого горла:

— Ну й ну.

Того ж вечора, не в силі вирватися з полону її ніжних чар, обережно й підступно повів мову про дівчину з її опікунами. Ті зміркували, що, віддавши небогу за лісника, вони за одним махом вб'ють два зайці — позбудуться зайвого рота і поставлять нову хату й клуню. Про це йому й натякнули. Ну, що ж, коли на це йшло, він радий

би зрізати увесь казенний ліс за цю одну тендітну гнучку берізку. Ось так Марію випхнули за нього заміж.

І коли з шаленою жагою розбив келих її чистоти, ні слова не сказала йому. Лежала з підібганими коліними, худенькими, як у підлітка, закриваючи переплетеними руками кволі груди, що виднілись крізь роздерту сорочку. Втопивши в нього очі, повні сліз, безмовно засуджувала і ненавиділа.

А потім якось потроху звикла до нього, примиралась і так жили без привіту, але й без сліз, аж поки не втягнуло їх в киплячий вир життя, що клекотіло навколо... Боротьба за хліб... Індустриалізація... Колективізація... Ліквідація... Страшні для Никодима слова. А може, просто втрутився хтось третій, не відомий йому і підступний. І почалося пекло...

— Сволота Марія! — лаявся він. Відчуття майбутньої втрати знову сколихнуло в ньому лють, примусило сильніше битися серце, і Никодим, розвіваючи поли шинелі, нерівно дихаючи, дерся в гущавину. Чого шукав — не знав. Натрапив би на лісокрада — вбив би.

Брів по глибокому снігові, тонучи в ньому по коліна. В одному місці сніг був неглибокий. Сліди посіріли, стала просочуватися вода.

— Ой! Заліз у трясовину...

Він став обережно вибиратися на твердий ґрунт, і така вже була його щаслива зірка — виврався.

— Затягло б... — втер рукавом краплі поту, що зросили чоло.

Зразу стало ніби легше, засмоктало під

ложечкою від голоду й умиротворення. Та це було недовго, поки не подумав: «Марія зрадувалась би, га?»

Уявив собі дружину з іншим, м'яку, як віск біля полум'я, жарку й щасливу.

— Приб'ю! — вирішив він з страшною, чітко усвідомленою ненавистю. — Не дістанешся нікому, чуєш?!

І бігом кинувся назад до сторожки.

4

На воротях він зустрів Марію. Від несподіванки він вирячив очі.

— Ти куди?

— В село.

— А клунок навіщо?

— Так.

— Покажи!

Вона завернула руку за спину.

— Не дам! — неголосно, але твердо сказала жінка.

— Покажи! — підвищив він голос.

З хвилину вони гостро дивились в вічі одне одному.

— Куди ти йдеш? — тихо спитав лісник.

— Я сказала — в село, — нагнула вона голову. — В село, — повторила вона, визивно глянувши на нього. — Назавжди.

Він не вірив. Дурнувато усміхався краєм вуст.

— Ото... Йдеш... Як же це?

— Іду до людей... Мені від них ховатися нічого. У колгосп. І інших кликатиму. Аякже. Всі туди йдуть, хто хоче жити по-людськи.

Дивився на неї, кліпаючи очима.

— А може... підемо з лісу разом, га, Маню?
І я піду...

— Не по дорозі нам, Никодиме. Тобі з вовками, а мені — з людьми. Як бачиш, різні в нас з тобою шляхи.

— Здуріла жінка... Де ж ти будеш жити?
Знов до тітки, в найми?

— Є містинка,— загадково усміхнулась вона.

— У кого?

— Пізно питаєш.

— Кажі, — стиснув він кулаки.

Вона зблідла, але не ворухнулась. Здавалась йому якоюсь іншою, вирослою, змужнілою, врослою в саму природу. За її плечима стояли дерева тісно, як бійці, в прогалинах між засніженими кронами голубів небом цілий світ. І видно було, що вона готова найдорожчою ціною заплатити за право жити на нім.

Він аж здригнувся.

— Тепер мені на все наплювати, скажу. Думаєш, злякалась? До тих іду, що не бояться тебе. Знаєш Петра Бурлаченка? Любила його змолоду, люблю й тепер. Ось до нього і йду.

Коротким ударом в обличчя він збив її на землю.

— Комуніст любіший? Вигулявся? — і, налившись важкою силою мстивої люті, прохрипів:— Підеш?

Похитуючись, вона звелась, сліпо шукаючи рукою клунок. Втерла кров з обличчя долонею і піднесла її до очей.

— І піду, піду,— повторювала вона, обтрушу-

ючи з клунка сніг. — На ланцюг не припнеш. Кінчились твої часи.

— Назад! — оскаженіло гукнув він. — Задуш, як щеня!

— Знайома справа — душити. В денікінській контррозвідці звик. Гадаєш — не знаю?

Він зіщулювся, як від удару. Стояв, блідий і жалюгідний.

І Марія пішла.

Відходила все далі, поступово зменшуючись у очах.

Йшла по стежці, пам'ятній йому, як найяскравіші дні його життя.

Нічого не тямлячи, як осліплий, проводжав її непорушним поглядом.

Потім простяг руки і поплентався за нею.

Доганяв, падав навколішки, обіймав її ноги, благав вислухати.

Марія виривалась і йшла вперед, недосяжна й чужа. Тупий відчай оволодів ним.

Зупинився й закричав:

— Маріє! Маню!.. Прости!.. Помру без тебе... Зупинись! — пронизливо закричав лісник. — Одне сло-о-ово!

Жінка не оберталась.

Тоді, збивши з голови шапку, зірвав з-за плеча рушницю.

«От і все», холонучи, подумав він. Рвонув за обидва спуски, розкотисто, як міцне полотно, тріснула тиша, в очах затанцювали вогні, і він сам, як підстрелений, зламався в колінах і ткнувся головою в сніг.

Тугі корчі кидали ним об землю.

Потім затих, потонувши в забуття. Так і ле-

жав, поки люди, що випадково йшли до лісництва, не підібрали його.

Другого дня, блідий, з поглядом, утопленим невідомо в яку долину, голосом, чужим усьому, що жило на світі, слово за словом, що падали мов краплі в темну безвість, розповів про все слідчому.

ПІСНЯ ЗЕМЛІ

1

Другий місяць розвідувальна партія продиралась через тайгу.

Стояла тиша. Метушливі люди гомінких міст, котрим навіть уночі сняться пісні та стогони міста, не уявляють, як мовчить тайга. Здається, закінчився величезний бій, замовкла остання гаряча гармата, десь осипається пил, і за хвилину — ні звуку. Та це тільки перше враження, а стань, вслухайся — і зразу відчуєш безмовне життя лісних масивів.

Безліч звуків родяться і, не вирвавшись на волю, вмирають у тайзі. Ті, що відчутні для слуху, і створені людською уявою.

А коли візьмеш сокиру і з різким видихом заженеш її блискуче лезо в струнке тіло сосни, — задзвенить від болю і образи дерево, наповниться тайга безліччю погрозливих голосів...

Ходив по тайзі тридцятип'ятиградусний мороз, скрипів снігами, гострим нігтем дотикався

до дерев і видобував з них звуки, схожі на тріск електричної іскри.

Далеко попереду дружно дзвеніли сокири і звикали пилки, розчищаючи шлях геодезістам.

Першим ішов начальник партії Лосев. Широко розставивши ноги, він тупцював круг теодоліта і тихенько лаявся:

— Ну, й морозище, чорт би тебе!..

Холод, дійсно, діймав його. Пальці в тонких шкіряних рукавицях (бо в теплих не будеш працювати з цим точним приладом) мерзли, не ворушились. Він одвернувся від інструмента і став міцно й часто бити себе по плечах.

Старанно потерши носа рукавицею, він знову взявся за роботу.

Очі запливали слізьми; вішки, виставлені попереду, розпливалися і зникали з поля його зору. Він щохвилини утирав слюзи і протирав окуляр теодоліта хусточкою.

Обертаючись назад, він бачив людей, що, як і він, наскрізь промерзли, та не підупали духом. Було ясно: пролунай в його голосі нотки втоми, будь його хода не такою твердою, люди не підуть за ним.

Він думав про кожного з них. Ось Степан Іванович Осипенко, старший інженер, повільний, здавалось би, вайлуватий чоловік, а насправді скільки прихованої енергії в його скупих жестах, скільки вигадки вкладає він у роботу, і там, де не візьмеш прямим ударом, обійде, огляне чіпким оком природженого розвідувальника й візьме якимось хитрим технічним прийомом. Він жартував, що й уві сні бачить місцевість в горизонталях і в умовних топографічних позначеннях.

Років з двадцять провів у мандрах, відмовлявся від спокійної роботи проєктанта і все жалівся, що проклята робота відриває його від рідного гнізда, що в ній і не помітив, як на самотині постаріла його Марія Павлівна.

Робітники — бурильники, підсобники з України, з Поволжя й місцеві, корінні сибіряки, — всі непогані хлопці, весельчаки й співуни. Старший технік Семен Гольдман, високий, веснянкуватий юнак з пишною кучерявою зачіскою, педантичний в роботі і невиправний шахіст. Крім того, закоханий у Джека Лондона і в сибірській тайзі потайки уявляє себе героєм Білої Тиші.

І ще технік Антоніна Кохан. Тоня — кажуть про неї з ніжністю. Вона легко, але настійливо хвилює Лосева. Двадцятирічна дівчина з такою усмішкою, що, здавалось, подарує її тобі — і навіть щасливий.

Було приємно, що вона, не задумуючись, пішла ділити з ними знегоди в цю сувору далину і, отже, не стала осторонь від тих, хто взяв на плечі важкий тягар війни. І хоч тут — не фронт, не передній край з страхом смерті, з граничним напруженням всіх душевних сил, та вистачає своїх тягот.

Одночасно Лосев і жалів дівчину. «Мила, — думав він, — як ти відважилась. Ні холоду не боїться, ні звірини. Та й наші хлопці не гірші за ведмедів — незграбні, неголені, розкуйовджені...»

Він уявив і себе таким же і криво усміхнувся.

Уявлялась Тоня в товстому козушку армійського зразка, в ватяних штанах, в такій же, як і в чоловіків, хутряній шапці, і все ж — по-жіночому принадна.

Помітивши, що думає про неї занадто багато, він нахмурився.

Схилив штатив теодоліта на плече і, видихаючи хмарки пари, по глибокому снігу рушив до слідуючої стоянки. За ним, засапавшись, поспішали десятник і два робітники, навантажені смугастими червоно-білими віхами.

Вони працювали мовчки, машинально, не перемовляючись, розуміючи один одного по тих спрощених жестах, які виробились за час їхньої спільної праці і які замінювали їм мову.

Лосев згадував. На холоді думки виразніші і тверезіші.

... Тисяча дев'ятсот двадцять дев'ятий рік. Микола Лосеву — двадцять три. Він — колійний робітник на великій залізничній станції.

І от якось темної сирої ночі, в глибокій виймці, за дев'ять кілометрів від станції, вороги розібрали колію і, підстерігши, вбили його батька, обхідника. Через півгодини небо осяяла пожежа — горіла нафта, вибухали цистерни з паливом, ревіла поранена і випадково вціліла худоба. Пожежа могла затягтися на цілу добу.

З аварійним поїздом приїхав і Микола разом з людьми. Їх було з сотню чоловіків, вони несамо вито лізли у вогонь, топтали, засипали, душили його, як смертельного ворога, убивцю його батька...

Люди були серйозними і мовчазними, ніхто й не гадав, що в ці напружені години, може, вперше в житті кожен з них непомітно для себе й для інших творить значну, подібну до подвигу справу. Люди просто виконували обов'язок.

Таке ж ясно усвідомлене почуття обов'язку він

бачив і тут, на морозі, за десятки кілометрів від житла. І це Лосева зворушувало. Хотілось обійняти всіх людей, що йшли поряд з ним, говорити їм теплі слова, які потрібні кожному серцю, як ласка.

Він вірив — коли завтра їх завернуть на фронт, де вже мільйони людей стали грудьми проти ворога, вони мовчки підуть у бій, як на важку, але звичну роботу.

І раптом він відчув приплив гострої туги. Хотілося знову побачити рідну станцію, близьких його серцю людей, рублену хатину колійного обхідника — рідне гніздо.

Хотілось побачити пожовкле зморшкувате обличчя матері, що пахло житнім хлібом і вибачливою, лагідною ласкою.

Туга за рідним, кривим... Вона, мабуть, знайома навіть перелітним птахам...

Він виставив по теодоліту пару вішок, велів десятникові продовжувати вішення й закріпити металічною трубкою центр, а сам став вимірювати кут повороту траси.

— П'ять градусів, сорок вісім минут... Крива буде кратною. Дуже добре,— бурмотів він, листаючи довідник і продовжуючи думати про своє.

До сьогоднішнього дня він не вдавався в роздуми про грандіозні пташині перельоти.

Птахи, збезсилені і виснажені, тисячами гинуть у хвилях океану, прямуючи до рідної землі, до обжитих плес, де вранці стоять густі, як молоко, тумани.

Лосев тільки тепер усвідомив хвилюючу красу цього явища.

І ще: з глибини віків—любов селянина до зем-

лі. Земля — мати. Родить. Годує. Випинає до сонця злак і людину.

Значить, борись, лети, з єдиною думкою про неї, про землю, де родився, по якій немовлям лазив, упираючись кволими рученятами, де опанував мистецтво ходити власними ногами, де навіки покохаєш матір своєї дитини,— на землі, де так хочеться жити й за яку варто померти.

Задихаючись, як від пориву міцного вітру, він ішов по цій незрівнянній землі, злегка похитуючись, упевненою і легкою ходою її господаря й си-на, сп'янілий від свого радісного відкриття.

2

Вечорами на привалах люди розпалювали багаття. Потріскували сучки, пінно плакали сирі дрова на зрізах, заспокійливо шипіли в тиші, сипались, як золоті піщинки, іскри і зразу ж гасли в спокійному морозяному повітрі. Каламутнорожевий дим млосно обіймав струнки ноги заворожених дівчат — ялин.

Над багаттям колихався відблиск, а за його розпливчастими межами повільно текла в'язка, як смола, темрява.

Люди сиділи круг вогню, підкидали хмиз, зрідка, втопивши очі в золоте лахміття вогню, перекидались словами, слухали, як у глибині лісу підвивають голодні вовчі зграї.

Світло багаття падало на обличчя людей і робило їх червоними, сухими і вуглуватими.

Дехто просушував над вогнем взуття, інші лагодили одяг.

Черговий по табору розморозував консерви і

грів окріп. Ніздрі приємно лоскотав запах м'яса, риби й томату.

Продукти здебільшого возили з собою законсервовані; свіжим було лише м'ясо, роздобуте на полюванні. В нечасті години дозвілля на полювання виходили всі. Це було і розвагою і відпочинком. Книг було всього кілька штук, і були вони аж розпухлі від подвоєної, потроєної до себе уваги. Були ще, правда, шахи з покаліченими фігурами, що їх, торохтячи, всюди носив за собою Гольдман і, тикаючи коробкою в плече, канючив: — Зіграємо, Тонько... Хоча б партійку... Єдиний для тебе шанс прославити себе перемогою над чоловіком... Давай, давай... Ех, ти, розумово відстала особа!..

Доіно набридло всім.

Але люди не нудьгували.

Вони могли і тут розважитись, повеселитися, і часто в наметах та біля багаття дзвенів безжурний сміх.

У всьому верховодила Тоня.

Вона збуджувала і радувала, як весна.

Затівала пісні, була невтомною на вигадки.

Її любили. Поступались їй кращим місцем, її привітне слово кожен приймав на свій рахунок, і, здавалося, не будь її, люди пожовкли б від нудьги.

Її невеликий намет обладнували з таким піклуванням, наче намагались уберегти від згубного дихання морозу ніжні паростки рідкісної рослини.

Тоня увійшла не тільки в труд, але й у побут, і ставлення до цієї дівчини було мірилом людських стосунків у цьому невеликому колективі.

Сьогодні після вечері Тоня вирішила влаштувати концерт.

Вона підійшла до Степана Івановича, з деякою вільністю загальної улюблениці поклала йому руку на плече і щось прошепотіла на вухо.

У Степана Івановича червоне обвітрене обличчя і короткі вислі вуса, з якими він не хоче розлучатися навіть цієї суворої зими. Слухаючи Тоню, він підводить густі брови і кліпає очима.

— Я?— питає він уголос, приклавши руку до грудей.— П'ятдесят років живу на світі і не помічав за собою ніяких талантів. Спасибі, хоч ти зуміла знайти їх у мені! А що, коли я твердо впевнений у своїй бездарності? Га? Хто тоді червонітиме?

Тоня кішечкою треться об його шубу і щось шебече, зазираючи йому у вічі.

— Ні, і не думай! Це буває зі мною лише уві сні. Отоді приходьте і слухайте, і не розбудіть, а то замовкну...

— Степане Івановичу, хороший, любий...

— Ну, чого ти причепилась?— удавано сердито питає Степан Іванович.— Сказав же тобі: відчепись, вража дівко!

Тоді Тоня хитрує. Плеще в долоні, настає тиша, і вона оголошує:

— Друзі! Степан Іванович обіцяв заспівати української пісні.

— Провокація! — Степан Іванович схоплюється з місця, заперечливо махає рукою, а Тоня плеще в долоні і, пританцьовуючи, гукає:

— Просимо, просимо!

І всі весело підхоплюють її клич.

— Ану вас!— каже Степан Іванович. — Мені лікарі заборонили навіть рота розкривати на морозі. У мене гм!— гланди...

— Лікарі, може, і чортихатися не дозволяють вам?— лукаво запитує дівчина.

— Ну, от ти вже...— розводить Степан Іванович руками і не знає, чи сердитись йому, чи сміятись разом з усіма.

Люди готуються слухати, присуваються ближче до вогню, згуртовуються в тісне коло.

Степан Іванович кидає напівсердите «добре», відкашлюється і, звівши очі догори, від чого обличчя його набирає натхненно-урочистого вигляду, починає трохи застудженим баритоном:

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива...

Люди присуваються тісніш один до одного. Їх хвилює буряна й тривожна мелодія, свист вітру, стогін хвиль, спалахи блискавиць і гуркіт грому над великою українською рікою.

І вже не тільки українці, а увесь гурт, вливається голосами в пісню.

Від свідомості того, що чудову землю, дивовижно прекрасний край, де народилась ця мелодія, топче чобітьми жорстокий ворог, — пісня здається ще більш трагічно-мужньою.

І коли Степан Іванович замовкає, в усіх виривається зітхання, і схвильовані люди супляться і довго мовчать.

Співають ще «Тонкую рябину», народних російських пісень.

Розступались, звільняючи круг танцюристам.

Тоня подала комусь з молоді руку, і пара закружляла в незграбному вальсі.

Видовище було кумедне — танцюристи в кожухах і в валянках, та ще в снігу, погано справлялись з своєю тонкою справою. Та й музика була сумнівною — від гребінця з цигарковим папером.

Та що там музика, коли співають серця.

Микола Лосев безуспішно намагався приховати своє запізніле кохання до єдиної в цих безлюдних місцях дівчини.

Його очі блищали неспокійним, м'яким і тривожним світлом, як у людини, що знає важливу таємницю і не може звірити її нікому.

Він слідкував за кожним рухом Тоні, боявся і в той же час бажав зустрінутися з нею очима. Непоборна сила тягла його погляд зазирнути в її очі. А коли стрічався з її поглядом, у грудях ставало млосно і перехоплювало дихання. Він не бачив ще нічого, крім німого вимогливого і суворого запитання:

«Що це?»

«Кохано».

«А я не знала».

«Це правда».

І далі, скільки не силкувався, не міг прочитати в її душі нічого.

Його радували її веселощі, сміх, срібний, безжурний, все в ній здавалося близьким і рідним — і ледь кирпатенький носик, і русяве пасмо волосся, що вибивалось з-під шапки, і карі очі, лагідні і правдиві.

А гіркота була від того, що ці принади, може, ніколи не будуть його і що десь на світі ходить

людина, якій заповідано пропускати між пальців її чудове волосся, цілувати її уста, випити до дна її соромливу красу.

Лосеву потрібно було заготовити наряди на наступний день і він пішов до намету. На серці було радісно і неспокоїно.

Йому було незрозуміло, чому цього вечора він ще міцніше полюбив тайгу, синьо-емальове небо, чому тягло поглянути на мерехтливі вічні зірки.

От воно й прийшло, не спитавшись дозволу, його кохання. Чи буде щасливий — не знав.

Лосев розпланував роботу, заліз у спальний мішок і зажмурих очі. Засинаючи, довго ще чув веселий гомін і сміх.

3

Мороз вдарив з новою силою. Злипались ніздрі й перехоплювало дихання. Сніг блищав так яскраво, так сліпуче, що з незвички різало в очах.

Стояла холодна важка тиша.

І коли вранці людина, сховавши обличчя в хутряний комір, по очищеній від снігу стежці перебігала з одного намету до іншого, земля під її ногами глухо гула, як величезна брила заліза.

— Ех, Степане Івановичу, сюди б нам грубку розмірами в Казбек! Отоді б пішла робота... Клімат в цих місцях, треба сказати, цікавий,— казав Лосев до Степана Івановича, йдучи разом з ним до намету.— Дай такий морозище вам на Україну — пропали б люди. А тут повітря сухе, і от бачите, якось витримуємо.

В наметі їх обгорнуло теплом. Посередині стояла невелика залізна пічка, розпечена до вишне-

вого світіння. Вони відкинули коміри і сіли ближче до тепла.

— Н-да,—протяг Лосев.—Як це вам подобається? Дійшли, можна сказати, до ручки. Камеральщину, яку можна було підігнати, зробили всю. Відмітки підраховали. Ну, а більше що на цьому холоді зробиш? Залишається одне — гнати польові роботи. Що ви на це скажете?

Інженер, вибираючи з вусів крижинки, довго не відповідав.

— Треба скликати виробничу нараду, може, до чогось і домовимось, — обережно сказав він.

— Ну?

— Чи йти далі, чи переждати морози...

— Гм! Ждати... А строки не ждуть... А війна не чекає...

— Ну, знаєш, ніяке трудове законодавство навіть воєнного часу не змусить людину вистояти на такому морозі від зорі до зорі. Навіть ліс валити легше, бо при цьому зігрієшся; а постояти з рейкою чи з вішкою, то можна перетворитися на крижаний стовп...

— Дивно мені слухати це від вас, Степане Івановичу...

— Не читай мені моралі,— розсердився інженер.—Я бачив більше від твого, та не в мені справа. Люди можуть здійняти бучу: це ж не жарт— сорок чотири градуси.

Лосев встав, заклав руки в кишені штанів. Підняв голову і впевнено сказав:

— Я знаю людей. Вірю. Підуть. Але поговорити, звичайно, треба.

— Добре, я гукну всіх сюди.

Степан Іванович вийшов, бурмочучи під ніс:

— А біс його знає...

Лосев підкинув декілька полінець в пічку і, вслухаючись в гудіння вогню та потріскування дров, замислився. Потрібно було зважити всі обставини, приготуватись і до того, що хтось може сказати: «Він хоче витиснути з нас премію». Не так просто взяти на плечі відповідальність не тільки за роботу, а й за здоров'я людей.

За наметом почулася розмова і рипіння снігу.

Незабаром всі співробітники партії збилися в тісний гурт.

— Починай, Миколо Артемовичу.

Лосев потер пальцями скроню, озирнув усіх, насупився і тихим голосом заговорив:

— Морози міцніють. Працювати важко. Навіть дуже важко. Просто неможливо...

Він уважно вдивлявся в обличчя людей. Але за непроникливою завісою цигаркового диму не бачив нічого, що б підтверджувало чи спростовувало його побоювання.

— Дехто радить — переждати морози. А урядові строки — тверді. В перших числах березня ми повинні зустрітись з партією Климова. Той шлях, який буквально по наших слідах запроєктують і збудують, до зарізу потрібен країні, справі нашої оборони. Я не знаю, чи може війна чекати, поки спадуть морози. Підкажіть. Все.

Деякий час люди збентежено мовчали. Потім піднявся гомін.

— А хто це радить сидіти і ждати? — почув Лосев запитання.

Не підводячи голови, Лосев відповів:

— Мені здавалося, що таку пораду мусить

хтось висловити,— і спідлоба глянув на Степана Івановича.

— Нічого не розумію...

— Не віриш нам, Миколо Артемовичу?

— До чорта посиденьки!

— Сюди ми прийшли працювати, а не відсиджуватися.

Заговорив літній робітник, дядько Федот:

— Беру слово. Ти, Миколо Артемовичу, пробач, втратив віру в людей.

«Ой, ні!» хотілося сказати Лосеву, але він усміхнувся і промовчав.

— Які б з нас були радянські люди,— продовжував дядько Федот,— коли б підвели тих, що на фронті. Сьогодні все потрібно міряти міркою людей, що не шкодують життя свого для Батьківщини. І я гадаю: не знайдеться серед нас жодного, хто б за широкою спиною фронту сидів біля грубки і сушив онучі.

— Правильно, старий! Відшмагай панікерів!

— Треба вирішити відносно осіб жіночої статі...— вставив Гольдман.

— Мовчи вже хоч ти!— розсердилась Тоня.— Теж мені рицар, особа чоловічої статі. Думаєш, як сам тримаєш носа в долоні, боїшся, щоб не вкрали, то і я така?

Гольдман ображено сплюнув.

Наступного дня знову закипіла робота. Знову зашаркали пилки, задзвеніли сокири, і розвідувальна партія, борючись з морозом і тайгою, повільно просувалась уперед.

Мороз забирався під кожухи, закрадався у легені, мордував людей, намагаючись змусити їх до відступу.

Люди оборонялись.

Щоранку Лосев роздавав по півсклянки спирту, люди змащували обличчя жиром, закутувались так, що виднілися лише очі, і, задихаючись, працювали.

Так минуло декілька днів.

Аж якось Тоня почала кашляти коротким кашлем, тримаючись за груди, і розширеними очима ніби щось озирала над головами.

«Погана справа», з тривогою подумав Лосев. Він уже лаяв себе, що під якимось приводом не залишив її в таборі.

Не звертаючи уваги на Тонині гучні протести, майже силоміць одвів її до табору.

— Ляж і лежи! А то буде біда. Певно, застудила бронхи. З такою штукаю не жартують. Будеш носитися з цим щастям не один рік. Отак, дівчино,— сердитим голосом закінчив він, намагаючись за нарочито грубуватими словами приховати свою ніжність.

Надвечір у Тоні підвищилась температура. А до найближчого населеного пункту були десятки кілометрів.

Правда, тішило те, що в похідній аптечці були стрептоцид і новий на той час препарат — сульфідин. І ще була надія на молоду силу її організму.

Злягла Тоня.

З цього часу не чутно було в таборі сміху й ласкавого голосу єдиної в колективі жінки.

Люди притихли, мов відчували себе винуватими в тому, що сталося.

Дядько Федот, розгублено посмикуючи борідку, зупиняв Лосева:

— Чуєш, Миколо Артемовичу... Як там наша білка? Погано, кажеш? Ото напасть... Встряне таке молоде не в свою справу — ну й от... А ти теж хороший — не зміг знайти для неї іншої роботи. У мене теж така, — казав старий довірливим голосом, — у льотчиці пішла. Пасажирів возить. Знаю, що зуби на цьому з'їла, а все ж тривожно. Візьме, думаю, й розіб'ється. Ну, добре, там хоч моя стара її навчає. А Тонька — зовсім сирота... Ех!.. — відходив, помахуючи пальцем, і насуплено кидав Лосеву: — Ти ж гляди!

Мороз шаленів. День у день, крок за кроком, міцно стиснувши порепані до крові губи, люди залишали за плечима кілометри тайги.

4

Увесь свій вільний час Лосев просиджував у хворої.

Дівчина повільно видужувала. Зблідле обличчя її з темносиніми тінями під очима було, як у підлітка, зворушливо некрасивим, вуглуватим і прозорим. Очі позападали і дивились на людей винувато-безпомічно. Вона часто погладжувала повіки кінчиками пальців, мов утираючи сльози.

З егоїзмом закоханого Лосев, коли був у хворої, намагався не допускати до неї нікого, особливо з молодих.

Коли біля намету чулися кроки, виходив і, піднявши долоню, казав:

— Чш-ш-ш!.. засинає.

В нього просили дозволу щодня відвідувати дівчину. Він відповідав:

— Заборонити не в моїх правах. Та ці відвідини несприятливо відбиваються на її одужанні.

Кажучи це, він навіть намагався надати своєму голосові нотки зверхності і бурчання, властиві старим лікарям.

Вибираючи час, коли Лосев з якихось причин був відсутній, до Тоні заходили робітники.

— Здрастуй, Антоніно Миронівно, — казав дядько Федот. — Одужуємо? Треба, треба... Незабаром весна. Запахне таким духом, що сп'янієш і навіки-вічні закохаєшся у тайгу. Одужуй, дочко, в тайзі хороше... Недавно ходив з Степаном Івановичем на ведмедя. Знайшли одного в дуплі здоровенного дерева — і як він заліз туди? Вирубали віконце в його зимову квартиру і пальнули в господаря... То як тобі котлети з нього? Отож бо! Ну, бувай. А ми підемо, бо Лосев у тебе суво-орій лікар!

Група молоді надіслала до Лосева делегата — Семена Гольдмана, і він, витримуючи важкий погляд начальника, сказав:

— Ви відриваєте хвору від комсомольської організації.

— От налякав... Я один відповідаю за її здоров'я. Чергування? Що? Ну, добре, будемо залишати чергового з комсомольців удень, а увечері — це вже мій клопіт. Не вберегли ми її, братіку. Ну, добре, дамо їй спокій. На добраніч.

Він уперто захищав свої права доглядальниці й лікаря, хоч знав, що з цього приводу точаться веселі розмови.

Частенько чував за плечима незлі жарти.

— Б'юсь об заклад — вінвилікує Тоньку так добре, що вона з ним піде до загсу за сто кілометрів.

— А певно. Хіба не приємно лікувати дівча, молодше за тебе на п'ятнадцять років.

«Он воно що! — з гіркотою думав Лосев. — По-їхньому виходить — я для неї старий...»

То засуджував себе, лаяв фантазером, то намагався пригадати випадки, коли молоді дівчата одружувались з чоловіками, старшими за себе на двадцять, на двадцять п'ять (о боже мій!) років. Та це траплялось, коли чоловіки були славетними, значними людьми, а чим прославився ти, рядовий інженер Микола Лосев?

Інколи йому здавалося, що теперішня його прив'язаність до дівчини — стареча химера. Та як не соромив себе, а почервоніти не міг. «Я кохаю її — це моє щастя і нагорода за мої безсонні ночі. Я не скажу їй ні слова, бо інакше не поважати мене, — вона така довірлива...»

Закрадався сумнів: «А чи може вона хоч терпіти мене?»

Питав:

— Тоню, я вже, певно, тобі набрид? Піти мені?

— Ні...

Коротке слово, сказане майже шепотом, звучало, можливо, як подяка за його піклування, а може... Ні, це йому так здавалося...

Мучився, зітхав і мовчав.

5

Над тайгою стояв ледве відчутний запах весни.

Тисячі болей довелося зазнати землі, і одну лише радість пізнати — щастя першої перемоги над ворогом.

Тому, можливо, й повіяло із заходу відчутним теплом.

Пружні м'язи морозу, що стискав землю, не даючи їй дихнути, збезсиліли і обм'якли.

Тоня одужувала, хоч під очима були сині круги, мов випала її молоду вроду пристрасть, а обличчя змарніло, і колір його втратив рожеві тони.

Якось увечері, спираючись на руку Лосева, вона вийшла з намету подихати терпким повітрям тайги. Лосев саяв.

Вони йшли, а за їхніми плечима змикалась темрява, а над головами в них — важкі від снігу верхів'я ялин, в просвітах — зірки, сміхотливі й цікаві.

Зупинились і на повні груди вдихали різке смолисте повітря.

Потайки милувались одне одним.

Повільно, немов шукаючи чогось за стіною дерев, по хрусткому насту йшли в глибину лісу. Ні стежки попереду, ні сліду, самі собі прокладали шлях.

— Як хороше, — сказала Тоня схвильовано. Їй чомусь хотілось заплакати.

Настала мить, що переломила її життя на дві половини: в одній залишилась її безтурботна юність, що ніколи вже не повернеться, а в іншій — зрілість, принадна, тривожна й невідвротна, як кожна наступна секунда.

Лосев зустрів її погляд.

І його сумніви, роздуми, тривога разом полетіли кудись униз, в урвище біля ніг його любові. Серце забилося прискорено, дихання перехопило — чи то від страху, чи від щастя.

Він обережно пригорнув дівчину до своїх грудей, ніби боронячи її від тривоги та сумнівів.

Дзвеніло в ушах, і здавалось — чує спів з невідомої далини.

Знав, що на заході земля стугонить від вибухів, холодіють серця, йде велика війна за ствердження живого на землі.

А його любов — хіба не ствердження людського прекрасного життя?

Тайга оточила їх тісною стіною і, затамувавши дихання, дивилась їм у вічі.

Повільно притягуючи до себе, Лосєв раптом стис дівчину так міцно, що вона скрикнула і застукотіла кулачком по його широкій спині:

— Пусти, ведмідь! Пусти, пус...

Радісно засміявшись, він поцілував її в холодні, напіврозкриті уста.

Навкруги стояла тиша, крижаний сон, снігова мовчанка, беззвучна пісня, печальна, ласкава і торжествуюча пісня землі.

ЖІНКА, ЯКУ ЧЕКАЛО ЩАСТЯ

... **Д**озвольте, мої любі, не світити світла. Хоч у кімнаті вже сутеніє, та погляньте у вікно — який золотий вечір над Києвом.

Я люблю такі вечори. Частенько було виберусь на балкон, пухову хустку накину на плечі, книжка на колінах, а читати не хочеться. Дивишся далеко-далеко в синю імлу, що обволікає місто, і, здається, поринаєш у казку. А в глибині вулиці хлюпочеться людська ріка; мов кораблики, снують розумні машини, до тебе у височінь доноситься неясний гомін, немов пісня без слів дотикається до серця, м'яка й печальна... І розчиняєшся у тому вечірньому золотому сяйві, і безкінечні думки снують у голові... Про що?.. Про людське щастя.

Розуміють його по-різному, особливо жінки.

Інша під'їде до перукарні на чоловічій службовій машині, примусить шофера чекати на вулиці — і впевнена, що пізнала щастя. Ну, цих я не приймаю в рахунок. А от що мені, простій жінці з сірими від мастила й металу долонями, то-

кареві з сімнадцятирічного віку, вимагати від долі? В мене, як бачите, непогана квартира, забезпечена робота, є що вдягти, є що поїсти. Товариші шанують на роботі, от і ви, молоді, не цураєтесь мене. Здавалось би, чого мені ще треба? Е-е, багато про це говорити...

Я розповім про своє життя, про те, як довго мене чекало моє щастя, як ішла до нього по муках, поки дійшла і сказала: «Ні, ти вже не кинеш мене!..» Бо про щастя людини не можна сказати одним словом. Тут потрібно все життя розвинути, як попіл, у якому зберігся жар, озирнутися аж у дитинство, щоб зрозуміти: ось ця хвилинка, в яку живеш або яку чекаєш, і є твоє, тільки тобі зрозуміле щастя.

У житті я зазнала чимало горя, але завжди стикалась з людьми, що допомагали мені звестися на ноги. Я, знаєте, вірю в чуйне людське серце, і мої невдачі не зробили мене горбатою.

Життя моє, сказано, було суворим.

Народження я двадцять другого року, тепер п'ятдесят сьомий, так що бачите, немолода.

Двадцять третього року бандити вбили мого батька, що працював тоді головою комнезаму. Залишилась мама одна на хазяйстві, а вдовина доля знаєте ж яка... Допомогали комнезамівці, та скільки можна допомагати, у кожного на ногах тягарем своя земля...

Так ми з матінкою і їли свій черствий окраєць і запивали гіркою бідною...

У тридцять третьому році мама померла, а рік, як ви чували, був голодний, картопля і та не вродила.

Коли стало ясно, що люди не втримаються,

прийшла продовольча допомога, і все ж було, ой, як голодно! Але нас, дітей, вберегли від згуби. Спочатку в колгоспі харчувалась, а потім направили в дитбудинок. Хоч і ранило мою душу раннє сирітство, та вихователі були добрі; якимось забувалось, що ти на світі одна. І досі пам'ятаю завідувача Онуфрія Павловича. Ніхто з сиріт ніколи не стояв перед ним з похиленою головою. Дотикаючись серцем до його ясної душі, кожен відходив просвітлений. З того часу я особливо чуйна до людського слова: нема на світі ліків над тепле слово.

Там я здружилася з дівчатками, разом мріяли, шептались і пирскали ночами під ковдрами, вчилися і росли. В дитбудинку я закінчила семирічку і звідти пішла в ФЗУ.

Вивчили мене на токаря, дали четвертий розряд, але ще довго довелось працювати, поки до кінця зрозуміла своє хитре ремесло.

Молодою я була не те, що тепер, а весела, задириста, ніжку не підставиш.

Чи на співи було чи на танці — мене на ланцюгу тягти не треба.

Некрасива я, а хлопці не цуралися. І хоч було й танцюєш з яким, і жартуєш, а як стане до гуртожитку проводити, заходиться під руку взяти, — відніму лікоть, гляну на нього — щоб ти, мовляв, за один, і йду на такій відстані, щоб між нами повівав холодний вітерець. Так, думалось мені, безпечніше.

І ось у сороковому пішов уже мені дев'ятнадцятий рік, — дівчина, як кажуть, у самій порі, — став заглядатися на мене Сашко Бойко. Тихий такий, неговіркий, красою не взяв, бо трошки

був побитий віспою, і в підборідді — темна дірочка. Бувало сміялась я над тією дірочкою, а він—нічого, спокійно гляне на мене, усміхнеться самими очима і відповідь: «Це — поки я нежонатий. А підеш за мене заміж— де вона й дінеться...»

«А чого б це,—кажу, — взявшись у боки, — йшла б я за тебе заміж?»

«А того,— каже,— ти повинна йти, що я тебе щиро люблю і що кращого за мене чоловіка не знайдеш».

«Невже?» питаю і сковзну очима по його обличчю.

Він потемніє, але зла у серці не носить, тільки скаже: «Ех, молода та зелена!» Він був з десятого року, тож, дійсно, проти нього я була молодішою.

І вперто ж він мене обходжував. Чи в кіно, чи на вечірку, чи на танці (а він же не танцював)— не відпускав мене одну. А я в той час і сама себе не розуміла: коли Сашко зі мною,— хочеться позлити його, жартую з молодиками, кручусь у танцях, як навіжена, а сама позираю на нього, як міниться на виду, як страждає від ревнощів,— великий такий і сильний, а обличчя, як у скривдженої дитини.

А коли відступиться від мене, притихну, нетерпляче озираюсь,— ось-ось, думаю, пересердиться і підійде... Бувало говорила йому й злі речі: «Ну чого ти до мене в'язнеш, все рівно не буду твоєю...»

«А я,— каже, — домагатимусь твоєї любові, поки ходжу по землі».

І я таки довгенько, нерозумна, дерла носа, на-

бивала, виходить, собі ціну. І вже як поламалась як слід, дійшла справа до загсу.

Боже ти мій, який же він був щасливий в ті дні! Сама я, бачите, не легенька, такою була й за молодих років, а він мене на руках носив, як дитину — в оберемку — і зацілював до задухи. А я, скажу вам по ширості, спочатку й не знала, чи кохаю його. А він же любив. Так тихо, так ніжно, що я, відвикла від усяких пестошів з сирітського свого віку, вперше відчула і батьківську, і матерню, і братню ласку...

Одяг мене, як ляльку, і роботу казав кинути, але тут я йому стала впоперек. Бо знала, як перейду на домашнє господарство, то заскучаю, зледачую і перестану себе поважати. Він же бувало вранці пожаліє мене будити, сам сніданок зготує на примусі, поснідаємо і разом ідемо на завод... Незчуєшся, як ті вісім годин і пролетять. І от знову ми разом, стомлені, але веселі, повертаємось до свого дому. А вечори коротаємо так: або в кіно, зрідка в театр до франківців, а то вдома сидимо — Сашко вголос читає, а я в'яжу.

І став мені Сашко найдорожчим на світі. І я зрозуміла — оце воно й є, моє щастя, для мене призначене долею. Бо для іншої, що зросла б у розкошах при батькові — неньці, воно, можливо, було б і неповним.

Нестатків ми не знали — Сашко заробляв шістсот карбованців, а я — понад чотириста, а як ви знаєте — до війни гроші були дорогі.

Мали ми хорошу кімнату на самому Хрещатику — і більшого не могли й бажати.

І так ми жили з чоловіком день за днем, безхмарно й радісно, аж поки не загроюкали в двері

нашого щасливого дому оті перші германські бомби...

Працювали ми на заводі «Арсенал», спеціальність у Сашко була така, що дозволяла йому лишитися в тилу.

Але ще й досі пам'ятаю його обличчя, як у неділю почули урядове повідомлення про війну.

Стояв Сашко біля репродуктора, блідий, аж прозорий, і все ворухив кадиком, мов не міг чогось проковтнути. І не дивиться на мене, а очі такі вологі й блискучі, мов стримує плач.

Потім Сашко сів за стіл, підпер лоба долонею і думав, і думав, ворухив губами, а слів — жодного не почула. Ох, якби можна було читати чужі думки! Але мені здається, що в той час кожна його думка текла в моє серце, переповнювала його вщерть і зливалась у душу кривавицею. І так мені тоскно і страшно стало, що я підійшла до чоловіка ззаду і притислась до нього всім тілом.

Згодом Сашко ніби прокинувся, охопив мою шию з-за плеча рукою, притис моє обличчя до своєї скроні, повернувшись, став гаряче цілувати, куди доведеться, — очі, волосся, лоб, щоки. Отак в давнину, вивівши коня за ворота, прощався козак з милою.

Так ми прожили ще днів зо два, разом на роботу йшли, разом вечеряли, в один час лягали спати, і кожен думав про своє.

Зацвіло наше щастя яблуневим цвітом, війнуло морозом — і осипались пелюстки...

Пішов Сашко у військкомат, сидів там аж до вечора, чекав прийому.

Прийшов додому стомлений і схудлий і сказав мені, що записався добровольцем.

А ще через кілька днів проводжала його на станцію. Несла речовий мішок, хоч Сашко й вивиривав його в мене з рук. Нехай, думала, хоч ця коротка путь буде йому легшою. А щоб могла, то всі його майбутні тяготи поділила б чесно порівну і несла б за ним до останку.

На станції, звісно, ешелони, червоні теплушки з широкими дверима, у двері ввійдеш, а з дверей не вийдеш. Тут навіть пісню веселу можна почути, та не радісно якось віддається вона в душі. По перону командири пробігають, притримуючи однією рукою сумки на боці, а другою — розштовхуючи людей; снують бійці, брязкотять котелками й зброєю. І хтось у свисток сюрчить, і хтось сердито до когось гукає. А на платформах — не то танки, не то гармати, покриті зеленим брезентом. І вагони з червоними хрестами нагадують про страждання і кров. Маневрові паровози метушаться і перегукуються розпачливо і тривожно.

І хоч на пероні були тисячі людей, а мені здавалося, що ми з Сашком стояли самотні. Я гадаю, що тільки радість може бути загальною, а в горі та смерті люди не мають спільників.

Стояли й розмовляли про якісь дрібниці, а про все, що нас зв'язувало і що розлучало, якось не наважувались.

А як рушив состав, Сашко мовчки стис мене в обіймах, потім вхопив речовий мішок і побіг за вагоном. В мене було таке болісне відчуття, мов щось перетяло мене навпіл. Він вкинув у двері мішок, однією ногою танцював по перону, а другою втрапив на стремянку, підстрибнув — і вже там, куди легко ввійти та важко вийти.

Так мене кинуло щастя віч-на-віч з тривогою та війною...

...Всього було: і повітряні тривоги, і праця в цеху до отупіння, і щоденні безрадісні звістки Інформбюро.

Два листи одержала від Сашка — один з запасного полку, а другий з передової. І з обох листів немов промовляв він до мене живим своїм голосом, уважний та люблячий.

Писав, що йому не важко, а важко лише тим слинтяям, що все життя просиділи в теплі та розкошах і не знали, по чім фунт лиха, а зараз у всьому сумніваються і щодня воюють язиками краще за своїх генералів.

Я здогадувалась, що і йому важко та страшно у тому залізному гromі, під рукою у смерті— але гордий був і ніколи не скаржився.

Якби віруючою була — певно, богу молилась би, щоб відвернув від нього злу кулю.

А вже через місяць після його від'їзду одержала листа від Сашкових товаришів, а згодом і повідомлення з військкомату, що вбито мого мужа в бою з ворожими танками. Подробиць мені не описували, але я й сама знала, що його, такого, не могли вбити у спину.

І от залишилась я одна, як билина в полі. І хитало мене вітрами, й заливало мене дощами... Задубла вся і зморщилась від болю, і не було в мене ні рідного, ні близького, кому б можна було впасти на груди й виплакаться. Я вперше зрозуміла тоді, як важко жити на світі людині замкнутій,— навіть горе легше зносити в гурті.

І що не день, то ближче ворог, гупають розриви так явно і боляче, мов кулаком у твої груди.

Стали люди виїжджати на схід, вже й з нашого заводу повантажились, а я не поїхала.

«Куди мені, думаю, їхати? І хто мене там чекає? А вмирати — однаково де...»

Так мене вибила з колії Сашкова смерть. Зовсім я розгубилась і втратила віру. І не ходила, а тяглась, як тінь, по землі й не помічала, що круг мене діється. А схаменулась вже тоді, як перші німецькі мотоциклісти продеркотіли по Хрещатику.

Звалилось на мене горою два нещастя: перше нещастя — мати в домі покійника, а друге нещастя — стрічати в домі своєму ворога.

Через кілька днів німці звеліли нам забиратися геть — будинки, мовляв, заміновані.

Вибралась я на околицю міста в пусту квартиру, і там уже стало відомо, що будинок, де я мешкала до війни, — номер сороковий «а» — злетів у повітря.

Думала — хоч на околиці не бачитиму тих остогидлих сірозелених мундирів. Але й сюди докочувались хвилі масових арештів та обшуків. Нишпорили по всіх закутках, шукали невідомо кого й чого.

А потім ота жахлива розправа в Бабиному яру, колони радянських полонених, — юрби людей, почорнілих від голоду, спраги та втоми. Я ще й досі пам'ятаю одного з них, доведеного до відчаю спрагою. Проходили повз водопровідну колонку, з якої сочилась вода, він вирвався з колони, впав і став пити з калюжі. Конвоїр гатив його прикладом у спину, полонений важко розплюскував грудьми калюжу і пив доти, поки врешті приклад не розбив йому голову.

І падали й падали люди,— хто впав, той вже не підводився...

У нашому районі теж влаштували табір для радянських полонених. Ми, жінки, ходили туди щодня і кидали за дріт картоплю, хліб, хто що міг. Охоронники замірялись на нас автоматами, частенько кулі свистіли в нас над головами, ми кидались урозтіч, а згодом сходились, бо нас чекали голодні, знеможені люди. Наші крихти не могли їх наситити, але їм, приниженим і знедоленим, потрібна була, як ліки, жива людська ласка.

Гинули тисячі, одиниці врятовувались.

Якось уночі, виходячи в двір, у себе на сходах, я знайшла одного з тих, якому пощастило вивратись з-за колючого дроту.

Від страху в мене мало не вискочило серце, коли я спіткнулась об нього.

Чиркнула запальничкою і мало не вміла. Лежало навзнік щось страшне, не схоже на людину, в такому лахмітті, якого не знайти і в ганчірника.

Я взяла його на руки, як хвору дитину, і понесла на другий поверх у свою квартиру. У ній я мешкала одна, отож не боялась, що хтось підглядить. А в цей час німці вже рідко вештались по квартирах. Занесла в кімнату, поклала на підлозі, знайшла пачку тертої махорки, якою пересипала одержу, і розсіяла в дворі і перед ворітьми, бо чула від когось, ніби не люблять цього духу собаки-шукачі.

Боялась тільки, щоб не знайшли його. Про те, що мене розстріляють, якось не думала.

Я влила йому в рот кілька ложок супу, він роз-

плющив очі, і я прочитала в них таку жадобу жити, що в мене аж сльози виступили з очей. Знаючи, мав він у житті якусь значну мету, що й страхиття голоду не заступили її.

Його лахміття спалила я в грубі, нагріла води й помила його. Укрила ватяною ковдрою, обтупила з усіх боків — і він заснув. Спав без просипу дві доби. Не чути було й дихання, і я вже злякалась, чи не помер він. Це було б жахливо: вирватись з пекла і померти на порозі життя — у чистій постелі.

Я виміняла на базарі спершу чоловічу білизну, а згодом і верхній одяг. Чоловікової одежі не дала, — не підходила за розмірами та якось було й незручно.

Останнє барахло промінювала на продукти. І став він поправлятися, і вже скидався на людину.

У приміському селі за свій коверкотовий костюм купила в старости фальшиву довідку на нього, а по цій довідці кербуд за четвертину самогонки і частку сала прописав його в поліції на мою площу.

Сказала, що беру за приймака.

Чимало тих «приймаків» було за окупації. Були й такі, що, забувши обов'язок перед рідною землею і родиною, мріяли пересидіти війну за вдовиним безталанням. Взагалі, скажу вам, до приймаків у мене ще з замолоду склалась якась недовіра.

І чим більше він одужував — ставав пожадливішим до їжі. Навіть серед ночі тягло його попоїсти, і він терпів муки від сорому переді мною за свою, як йому здавалося, ненаситність. Мені

доводилось вставати і, переборюючи його соромливість, підгодовувати його.

В перші дні важко було визначити його вік — чи п'ятдесят, чи тридцять.

А коли став оживати, виявилось — зовсім ще молодий, ну, старший за мене років на два-три. Але я вже була жінкою, що пізнала і щастя, й горе, і, отже, дорослішою і мудрішою. Йому й на думку не спадало, що я йому не мати чи старша сестра.

Стала потроху розпитувати і дізналась, що звати його Костя Лукін, родом з Курська і вчився в Харкові на третьому курсі залізничного інституту.

В кінці тридцять дев'ятого року його призвали в кадрову, служив танкістом, відступав з боями з Рави-Руської, а потрапив у полон на Білоцерківському напрямі.

Був він середнього зросту, худорлявий та стрункий. Риси обличчя тонкі, інтелігентні, на щоках пушок, ніжний та смішний, видно, жодного разу по нім не погуляла бритва. Обличчя біле, чисте, а як хвилюється, то світлі очі блищать, як полаковані, і на щоках ледве-ледве жевріє рум'янець, мов грівся біля груби. Лоб у нього високий, красивий, волосся біляве і, здавалося, походив по нім буйний вітер і виклав його пінявими хвилями. З такого добре було б малювати Івана-царевича...

Він дуже переживав, що став у мене нахлібником. Говорить мені:

— Піду я від вас, Валю, вже одужав, може, потихеньку доберусь до своїх...

— Не можна, Костю, не зривайся. Як зроблю

з тебе дужого бійця, тоді йди. І не думай,— кажу,— а то прив'яжу до ліжка. А що зв'яжу я тебе, можеш не сумніватись, бо покійний Сашко і то зі мною не справлявся.

Підведе він на мене очі з якимось острахом і замовкне.

А мені і смішно, і жаль його, такого кволого.

Іноді жартома візьму його руку в свою — і не видно її.

— Ех,— кажу,— вояка! Як такими руками ти гітлерівця вб'єш? А вони ж он які бики!

Стисне він зуби, очі позеленіють, випнуться на щоках жовна, колючо гляне на мене і скаже:

— Для цього потрібні не руки міцні, а ненависть. А в мене її — на трьох.

— У мене теж ненависть,— кажу йому,— а що подієш, як вони аж у Харкові...— І затулю рукою очі, і на пальцях чую гарячу сльозу. І Сашко ввижається мені закривавлений, і тисячі інших, яких бачила на світі і яких вже ніколи не побачу...

— Коли забажаєте, — гаряче каже Костя, — знайдете себе й ви. А фашисти не будуть над Росією, за це я ставлю всю свою кров. І вірю в це, як у своє народження, бо інакше застрілився б... Є, правда, такі, котрим і хотілось би, щоб я задалегідь пустив собі кулю в череп, але в догоду котрому-небудь ідіотові, що не вірить у сили народу, я стрілятись не буду, бо мені ще треба воювати. Хай краще стріляються вороги...— говорить це, а сам від збудження аж тремтить. Крізь виріз нижньої сорочки видніються груди, вузькі, як у підлітка...

«Милый, милый хлопчику», подумала собі, і та-

кий мене жаль узяв за муки, що він вже прийняв і які ще може прийняти, що, як сиділа біля нього на краю постелі,— обняла за плечі й притисла його до грудей.

І досі думаю: навіщо я його тоді обняла? Мало було того, що на руках принесла додому напівживого і вимила, одягла і вигодувала. І кого я додому несла — Костю Лукіна чи безвісного червоноармійця? І сама себе не розумію...

Отак сиділа я з ним може хвилин з п'ять і думала про своє, аж поки не відчула, що він став гарячим, відпустила його, а він аж пашить і очей не зведе.

Мені теж вдарила в лице кров, аж у очах відчула жар, бо вперше зрозуміла незручність свого становища, відчула, яка я ще молода...

А Костя швидко видужував і разом з силою, що вливалась у нього, з'являвся в його обличчі зовсім інший вираз, коли розмовляв зі мною, бо уникав дивитися мені в вічі.

«Он воно що!» подумала собі.

Костя став ще більш шанобливим, жодного грайливого слова чи парубоцького натяку не чула від нього. Словом, видно було, що не напрошується до мене у приймаки.

І припала мені до серця його чистота; бачу, що не розбещений, не підступний і поважає в жінці ті почуття, що роблять її матір'ю всьому живому.

І так повільно день за днем ми прив'язувались одне до одного, друзі в нещасті, побратими в біді. І хоч жодного слова про кохання ніхто з нас не промовив, а я вже не могла мислити свого існування без Костянтина, і він, це я добре помі-

чала, страждав, коли я намагалась віддалитись від нього.

Ми стали обоє неспокійними, роздратованими і ще більш соромливими в своїй любові. Коли б жили нарізно, було б якось легше.

І ми ще довго-довго вагались, перш ніж зробили несмілі кроки назустріч одне одному. І вже коли стали подружжям, гордилися своєю чистою і широю любов'ю.

Міркувала: ну от закінчиться війна, стане Костя інженером, і чи буду тоді йому в пару — така здорова й руката? В мене тільки сім класів — і я проти нього — дурепа-дурепою. Потім подумала: не буду сидіти, склавши руки, — щабель за щаблем стану здійматись до нього. Вступлю в заочний технікум, він допомагатиме, а як стану техніком — то там видно буде... Ось я перед тобою, твоя вірна дружина, у великому і в малому... Буду піклуватись про нього в життєвих дрібницях, жити його радощами й бідою, і щоденний його труд буде йому в радість. І невже тоді моя любов не заступить од вітру вогник його любові?!.

І в його вірність я вірила, бо такий, що пройшов сім смертей, не зрадить жінки, яка підняла його, мертвого...

... Отак, як бачите, я знову одружилась з сирітства свого та з туги. Хоч не було ні поздоровлень, ні вина, ні квітів, та тее вино бродило в серцях наших, квіти розцвітали в коханні ширім.

Ні, не така я вже черства, не забула Сашка, та хіба я винна, що стільки в мене любові до всього живого?

Так, з Костею я теж була щасливою, однак

щастя було не тихе, як перше, а неспокійне й вимогливе. Бо Сашко тільки віддавав, не вимагаючи нічого, а Костя був нервовий і владний і вимагав всієї душі. Ну, що ж, заради коханого я ладна на смерть піти, а поступки йому в дрібницях були мені в радість.

А час був такий непевний і жорстокий, що ми не могли закріпити навіки своєю любов'ю, хоч я вся аж тремтіла, коли бачила молодих жінок, які озивались на слово «мама». Боже ти мій, як гарче я мріяла про ті часи, коли стану справжньою господинею в своїй гомінкій щасливій родині!

Одужавши, Костя почав сумувати. Він знову рвався в бій, до своїх, а фронт відійшов так далеко, що навіть рідного самольота чекаєш, як небесної музики.

Я йому порадила:

— Залишайся до весни, окріпнеш, добудемо надійніші документи, одягнешся по-людськи, і тоді — не затримаю — йди.

А в мене вже нічого не залишилось з речей, і стали ми голодувати.

Мусив Костя йти на роботу.

Влаштувався на залізниці оглядачем вагонів. Прийде состав, він собі за скриньку з інструментами, лазить під вагонами, дзвінко постукує по бандажах молоточком на довгому штилі, перевіряє осі та кріплення. Робота спокійна, та неспокійна совість, бо ті вагони — ворожі.

Бачу, ще більше він мучиться, але що подієш. Втішаю його, кажу:

— Ну, подумай, Костику, відходили наші, а істи хто нам залишив?

А через деякий час помічаю, він повеселішав.

Мовчить, але перестав скаржитись, став ласкавішим до мене, ховає свою душу, мов носить у ній перо жар-птиці.

Товариші почали до нього заходити, молоді та бувалі, не допитаєшся, хто вони та звідки. Непривітно, скажу по щирості, зустрічала я їх... А вони жартують, беруть Костю на кпини—така, мовляв, сувора в тебе жіночка... При мені переглядають фашистські газети, водять пальцем по шкільній карті: «Ого, куди герман зайшов!» — розмова мирна та твереза, хитра така: «Ми — люди темні, нам потрібні гроші...» І одразу й не розбереш, чи вони сучі діти, чи порядні люди. А що без мене гомонять, те знають лише чотири стіни.

Почали ширитись чутки про вибухи на залізниці, правда, далеченько від нашого вузла.

Радію цим звісткам, а серце холоде: «А що, як...»

Одібрала вже війна одного...

Змарніла я від тих думок, а запитати Костю не зважусь.

Кривдно було, що він не хоче на мене звіритись... Може, і йому було б легше. Він гадав, певно, коли м'яка я й поступлива, то вже й нездатна до боротьби... А мене ж з дитинства гартувала біда, гнуться, то, може, й гнулась би, а зламати мене, ой важко!..

Стала я печальною і дратівливою.

Він помітив це і здогадався:

— Валю,— каже,— доведеться мені залишити тебе... І не тому, що розлюбив, а не хочу ризикувати життям людини, яка мені після матері найдорожча на світі... Тепер, бач, на залізниці ро-

битися страшно, німці лютують, хапають винних і невинних, сотнями розстрілюють... Ну, ти розумієш сама...

— Що ж,— кажу,— кидай, коли набридла... А я тебе не покинула б і в radoщах, і в біді.

Засяяли в нього очі, взяв мою руку в свої, погладив і поцілував кожен палець.

— Маленька ти,— каже,— людина, а велика в тебе душа!

З того часу ми не вдавалися в розмови, він мені не розказував, а я його не питала. Зрідка й доручення мені дає: сходи, мовляв, на базар, біля ларка з залізним бруктом побачиш такого-то чоловіка, скажеш такі-то слова, ну, й інше там...

Тільки щораз сильніше стискала мою душу тривога і кожен вибух на залізниці віддавався луною у мене в грудях. Почуєш звістку, і мов трусоне тобою, і від того струсу хочеться битися головою об стіну, потайки плакати,— вголос не мала права, бо Кості в його смертельно небезпечній роботі треба мати міцні нерви і тверду руку.

Ці настрої звіряла чотирьом стінам, коли не було чоловіка, а з'явиться додому — ласкою та привітом зогрівала його душу.

Так ми й жили — він ходив з скринькою попід вагонами, а я вдома в'язала пухові хустки, міняла на базарі на олію і пшоно та говорила невідомим мені людям незрозумілі завчені слова...

Вбігає якомсь до мене опівдні один з Костиних товаришів, засапаний і блідий.

У мене мурашки пішли по тілу, потерпи руки і щось засмоктало під ложечкою, мов провалилась у темну безвість і лечу, лечу...

— Костянтина,— каже, — тільки-но схопило гестапо, коли він приліпив до вагонної ферми магнітну міну... Тікай мерщій, куди бачиш, бо буде погано!— і подивився на мене таким поглядом — і співчутливим, і благальним, і загрозливим, що в мене відняло мову. І зник.

Я зібралась і вже стала навіщось замикати квартиру, як по сходах бігцем піднімається якийсь цивільний в зеленкуватій пухнастій кепці і в сірому пальті з піднятим коміром, а за ним німець у формі СД.

Цивільний схопив мене за руку і з такою страшною усмішечкою:

— Це ти Валентина Бойко?

— Я,— кажу, і забило мені подих.

— А ми до тебе в гості. Відчиняй квартиру, прийшли на оглядини. А ось цей пан,— показує на СД,— твій суджений до гробу...

Відімкнула двері, і він, дарма що плюгавенький, скрутив мені руку й сильно турнув у кімнату. Сміється:

— Куди це ти з клунком, адже поїзди українців не возять?

— На базар,— кажу.

— Ну, добре, подивимось, чи не забула ти чого взяти.

І все перевернули в квартирі вверх дном, все перетрясли, гади. Нічого не знайшли, забрали тільки комплект «Огонька» за сороковий рік, бо в ньому було багато портретів Сталіна.

Вийняв той СД блискучі наручники на короткому ланцюжку і як затис мені їх на зап'ястях, то мене аж у животі кольнуло.

Посадили в машину і одвезли в гестапо.

А що вже там зі мною робили, то той, хто цього не пережив, уявити не може...

Вони, ті гестапівці, все допитувались, хто ходив до Кості, показували якісь фотографії, натякали, що чоловік вже признався у всьому, і ще торочили хтозна-що...

Я знала, що Костю вже не пощастить врятувати, і поставила вмерти, а не виказати його товаришів.

Вся моя любов до Костянтина, мій жаль до нього веліли мені триматися, щоб мій друг у смертну годину був певний за мене й за свою бойову честь. І я знала, що не простив би він мені слабкості ні вільної, ані невольної. Він сам був як розпечене залізо і собою нагрівав інших.

Я викручувалась, як могла, вдавала з себе дурненьку міщанку і лаяла Костю безпутним п'яницею, — мовляв, дійсно приводив п'янюг з базару з самогонкою, а хто вони такі, то нехай, проклятий, пригадує їх сам. Та він їх не може знати, бо заливав сліпи горілкою, себе не жалів і мене вбивав... Хай простить мене Костянтин за цю брехню, — не себе рятувала, а справу його... І як вже мене не мучать — стою на своєму.

А що там довелося витримати йому, моєму голубові, я не знаю і не відаю. Мене, всю синю й сполосовану, вони відпустили на шостий день. Тільки довго помічала якихось людей, що визирали з під'їздів напроти дому, де я жила.

Дізналась згодом і ніколи не забуду, як вони вбили Костю.

Не сказав він їм нічого, і коли втратили надію вибити з нього хоч слово, — розп'яли на землі, прив'язавши за руки й за ноги до кілків, а на гру-

ди прилаштували міну з годинниковим механізмом. Відвели йому часу стільки, скільки придумали їхні мстиві голови, а скільки саме — він не знав, в окопчику жандарм сидів і слідував, щоб його не вкрали. І він лежав на землі, за яку вмирав, смерть цокотіла на ньому, а він секунда за секундою чекав її і чув її серцем...

З того дня минуло багато часу, діти стали дорослими, дорослі постаріли, а я ще й досі, як прокинувся уночі, прислухаюся до цокотіння годинника — і голову стисне, мов обручем, — все мені здається — з глибини років цокотить Костина смерть...

Більше року висисала мене чорна гадина самотності і печалі.

Після смерті Костянтина я втратила зв'язок з тією роботою, в якій він згорів. І знову стала самотньою.

Думалось, буду мстити фашистам за обох. А як? Вбивати їх? Не мала засобів, та й не можу я вбивати. Шкодити їм — так я ж ніде не працювала...

І варило мене на малому вогні власне мое горе.

А потім, як прогнали фашистів — я ожила.

Були, правда, й гіркі хвилини. Так що й стукали кулаком по столі, ставили в вину Костину смерть — чому, мовляв, він загинув, а тебе відпустили; траплялися й такі вояки, що не бачили фронту, а щідили тобі кризь зуби: «трофейне барахло...» Були й злодії, що під час війни відбували строк там, де Макар телят не пас, а й ті хизувалися: «Я не був на окупованій території!» Ну, та хай їх судить власна совість... А я не мала часу про це думати — одразу пішла на роботу.

Працюю й тепер. Зірок з неба не знімаю, але роблю так, щоб совість була спокійною.

Оце недавно в газеті вмістили мій портрет. Нічого такого я немов і не зробила, а, значить, люди шанують. Поважають мене на роботі, але як не кажіть, а на роботі — вісім годин, а вдома на самоті — шістнадцять. І ні друга тобі, ні дітей, тільки голос із гучномовця...

Вже з рік, як познайомилась з однією хорошою людиною.

Разом працюємо, в одному цеху, верстати напроти, і нарядчик кладе наряди на станини — спершу мені, а потім йому.

Удівець він. І діток двійко. Старша дівчинка, Людочка, вже ходить у другий клас. Хазяйка така, поважна, розумниця, і в зошитах — одні п'ятірки.

А хлопчика Петю — п'ятий йому рік — щодня водить татко в дитячий садок. Такий пустун, такий пустун, а добрий до сліз! Стане навшпиньки на стільці, обійме мене за шию — беріть на руки! Зве мене тьотя-мама і щебече, щебече — про білочку, що живе у них в садку, про їжачка, що ховається за буфетом...

Пригортаю його, худенького, цілую, а очі пече сльоза, бо, з дитинства обійдена щастям, я знаю ціну людської ласки. Не ховайте в серці ніжності, віддавайте людям, кожному з народження потрібні хліб і любов.

Батько їхній кохає мене. Він все якось вагався з-за дітей.

Та нехай батько буде спокійним за них, всі вони, і я з ними будемо щасливими. Бо так я знудьгувалась за чистим дитячим духом, що хо-

четься цілувати кожну дитину, яку стрінеш на вулиці. Іноді здається — в мені живуть десятки дітей... і я їх всіх, всіх люблю... Мачухи були тоді, коли боялися ділити спадщину між своїми й чужими дітьми. А в нас цього немає принаймні не повинно бути... Що я ділитиму між своїми дітьми й дітьми мого чоловіка? Тільки любов. А в мене її вистачить на всіх.

Сьогодні вранці, урочистий такий і тривожний, спитав мене:

— Валю, — він вже так давно називає мене, — чи відчините двері, як я прийду до вас з квітами?..

Нічого я йому не сказала, нагнула голову — ось я перед тобою вся..

Він прийде. За це я спокійна.

Один тільки неспокій у серці — щоб не було війни.

Вона вже забрала в мене двох, і я не дам, не дозволю, щоб забрала і останнього, третього. А в мене тепер ще й діти... мої діти...

ВІКТОР МІНЯЙЛО

Віктор Олександрович Міняйло народився 1919 року в с. Строкові, Попільнянського району на Житомирщині в родині службовця.

Після закінчення семирічної школи працював підручним слюсаря на цукрозаводі. Тут же в 1934 році вступив до комсомолу. В 1939 році закінчив залізнично-будівельний технікум і був покликаний до Радянської Армії. В кінці 1940 року демобілізувався за станом здоров'я.

Працював геодезистом-розвідувальником, вчителем, завідувачим торфорозробок, інженером-землевпорядником МТС, старшим районним землевпорядником.

Зараз працює економістом автобазу у Володарському районі на Київщині.

Друкуватися почав в 1958 році. «Перо жар-птиці» — перша книжка В. Міняйла.

ЗМІСТ

П О В І С Т І

Скажена молодиця і чорний кіт (<i>Майже повість</i>)	7
Перо жар-птиці	25
Блакитна мрія	76

О П О В І Д А Н Н Я

Повість про штани	229
Дзеркальний короп	248
Посвячення в кінодраматурги (<i>Трагікомедія</i>)	260
Рушниця	266
Номенклатурний покійник	273
«Ой чоботи, чоботи ви мої...»	279
Криниця	288
Віктор Міняйло (Біографічна довідка)	296

ВИКТОР АЛЕКСАНДРОВИЧ МЕНЯЙЛО

З Е Р К А Л Ь Н Ї Й К А Р Т І

**Юмористические повести
и рассказы**

(На українском языке)

Видавництво «Дніпро», Київ, Володимирська, 42. Редактор Р. К. Каруп'як. Художній редактор В. А. Кононенко. Технічний редактор Ю. З. Тронік. Коректор А. В. Кудрявцева. Виготовлено з матриць Київської фабрики набору на Київській внижковій філії Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР, Київ, вул. Воровського, 24. Здано на виробництво 19/IX 1967 р. Підписано до друку 29/XI 1967 р. Папір № 3. Формат 84×108¹/₃₂. Фізичн. друк. арк. 9,25. Умовн. друк. арк. 15,54. Обліково-видавн. арк. 15,439. Ціна 60 коп. Замовлення 44. Тираж 30 000.

ЗМІСТ

ГУМОРЕСКИ

Ковалева теща (*Характери*)

З М І С Т

Злочин лісника	
Пісня землі	
Жінка, яку чекало щастя	